XXXV ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ XXXV

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА XIV

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1894.

ОДБОР
ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

Председник за ову годину ***М. Ђ. Милићевић.***
Деловођа—благајник ***Жив. П. Симић.***

Чланови:

Стојан Новаковић,
Чедом. Мијатовић,
Стојан Бошковић,
Владика Инокентије,
Светом. Николајевић,
Светисл. Вуловић,
Стев. Д. Поповић,
Момчило Иванић,
Срета Стојковић.

До сада помрли чланови Одбора:

Јован Анђелковић
Ђорђе Малетић
Коста Маринковић
Др. Јосиф Панчић
К. С. Протић
Сава Сретеновић
Ђуро Даничић
Мита Ракић.

ШТА ИМА У ОВОЈ КЊИЗИ

ДЕО ПРВИ

Записници Одбора Чупићеве Задужбине

ДЕО ДРУГИ

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ДРЖАН 31. ЈАНУАРА 1894. Г.

Били су: председник Мил. Ђ. Милићевић; чланови: Ст. Новаковић, Свет. Вуловић, Ст. Д. Поповић, архимандрит Инокентије, Жив. П. Симић. Срета Стојковић, Момчило Иванић.

1.

Председник, отворивши састанак, напомену да је ово Одборов годишњи састанак, који се држи на дан смрти основаоца Задужбине, пок. Николе Чупића. На овом састанку се Одбору саопштава извештај о годишњем раду и стању Задужбине, који се предаје јавности.

2.

Деловођа и благајник одборски, Жив. П. Симић, прочитао је као што иде:

ИЗВЕШТАЈ

О РАДУ И НОВЧАНОМ СТАЊУ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

У ГОДИНИ 1893.

О књижевном раду

И ако је књижевна грађа за XIII Годишњицу прибрана и већим делом и наштампана у г. 1892, и пак издање те књиге пада у г. 1893.

[illegible] XIV [illegible] 1893. [illegible] Го- [illegible] XIV и XV века. [illegible] М. Б. М[illegible] XX века [illegible] у 2500 егземплара.

И [illegible] оне [illegible] Косово.“

Новчано стање

I Стални [illegible]:

1. У [illegible]	72.000	дин.
2. У [illegible] 120 [illegible]	240	„
Свега	72.240	дин.

II Примање у г. 1893.

1. Интерес на стални капитал од Управе Фондова за целу 1893. годину у злату	3600 дин.
2. Ажија добивена на злату . . .	443·90
3. Неутрошених из 1892. г. пренето у ову годину	6072·69
Свега примљено	10.116·59

III Издавање:

На штампу и хонораре	5805·85
IV Остаје неутрошених за пренос у г. 1894.	4310·74

3.

Срета Стојковић и Момчило Иванић, по одлуци Одбора, прегледали су рачуне благајникове и реферовали Одбору: да су примања и издавања упоредили са документима и нашли да су рачуни тачни и исправни. Они су то потврдили и у самој новчаној књизи, а Одбор је одлучио да се благајник разрешава од одговорности за ове рачуне.

4.

Г. Вуловић предложи да се свима помрлим члановима Одбора наштампавају помени у Годишњици која је на реду, којима раније нису већ наштампани.

Предлог је примљен и г. М. Ђ. Милићевић умољен, примио се да те помене приреди.

5.

Г. Ст. Новаковић предложи, да се од сада у свакој Годишњици, после имена живих чланова Овога од-

бора, наштампају и имена помрлих чланова његових, ради вазданшег сећања на те људе.

Предлог је примљен и управи препоручено да тако поступи.

6.

Одавна се на седницама овога Одбора покретало питање о томе, да се Годишњица не штампа онако ситним словима, која отежавају читање, са чега и књига бива мање корисна.

Одлучено је да се Годишњица од сада штампа цицером.

7.

Поводом тим што се за Годишњицу слабо људе списи, а тим више што они морају бити оригинални, предложено је да се повиси хонорар за чланке, који се штампају у Годишњици.

Одлучено је да се место 60 динара, колико се до сад плаћало за штампан табак, плаћа од сада за штампан табак 80 динара.

8.

Председник предложи да Одбор промени управу.

Одлучено је да председник Одбора буде и даље Мил. Ђ. Милићевић, а деловођа—благајник Жив. П. Сајић.

С тим је састанак закључен.

Председник
М. Ђ. Милићевић

Деловођа—благајник
Жив. П. Сајић

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ДРЖАН 26. МАРТА 1894. Г.

У БЕОГРАДУ

Били су: председник Мил. Ђ. Милићевић; чланови: Стојан Новаковић, Свет. Вуловић, Жив. П. Симић и Момчило Иванић.

1.

Г. Св. Вуловић је читао своје „Белешке и Белешчице језичне, литерарне, историјске, фоклористичне и друге“ намењене за Годишњицу.

Одлучено је да се наштампају у XIV Годишњици.

2.

Г. Ст. Новаковић прочитао је чланак М. В. Веселиновића „Поглед кроз Косово,“ намењен за Годишњицу.

Одлучено је да се наштампа у XIV Годишњици.

3.

Г. Ст. Новаковић прочитао је чланак Јов. Х. Васиљевића „Остаци старих српских цркава у Кумановској Кривој Реци,“ намењен за Годишњицу.

Одлучено је да се наштампа у XIV Годишцици.

4.

Г. Ст. Новаковић приказао је чланак Арх. И. Руварца „Прилошци к познавању извора срп. историје."

Примљен је да се наштампа у XIV Годишњици.

5.

Г. М. Ђ. Милићевић прочитао је некрологе бив. чланова Чупићева Одбора: Кости Маринковићу, Јов. Анђелковићу, Мити Ракићу и Сави Стефановићу, по ранијој одлуци одборској.

Одлучено је да се наштампају у XIV Годишњици.

6.

Г. Св. Вуловић предложи да се писцима, чији се радови штампају у Годишњици даје по 25 комада одштампаних њихових чланака, који то буду захтевали.

Предлог је примљен и управи наређено да тако поступа од сада.

Председник
М. Ђ. Милићевић

Деловођа
Жив. Ж. [illegible]

САСТАНАК

ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

3. СЕПТЕМБРА 1894. Г.

У БЕОГРАДУ

Били су: председник М. Ђ. Милићевић; чланови: Ст. Новаковић, Ст. Бошковић, Владика Инокентије, Свет. Вуловић, Жив. П. Симић и Момчило Иванић.

1.

Г. Стојан Новаковић читао је свој спис „Буркард и Бертрандон де-ла-Брокијер о Балканском Полуострву XIV и XV века.“

Одлучено је да се наштампа у XIV Годишњици.

2.

Г. Свет. Вуловић читао је чланак г. Ст. Станојевића „Прилошци библиографији Србуља.“

Одлучено је да се наштампа у XIV Годишњици.

3.

Г. М. Ђ. Милићевић приказао је чланак д-ра М. Веснића „Празноверице и злочини.“

Одлучено је да се наштампају у XIV Годишњици.

4.

Г. М. Ђ. Милићевић читао је свој спис „Из својих успомена.“

Одлучено је да се наштампа у XIV Годишњици.

Председник
М. Ђ. Милићевић

Деловођа
Жив. П. Симић

БУРКАРД И БЕРТРАНДОН ДЕ-ЛА-БРОКИЈЕР

О БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ XIV и XV ВЕКА

приложио

Стојан Новаковић

I

Више од сто година растављају време Буркарда од времена Бертрандона де-ла-Брокијера.

Буркард је живео и радио на крају XIII и у почетку XIV века, и посматрао је Србију и Балканско Полуострво за време друге поле владања Милутинова. Брокијер је живео и радио у првој половини XV века, и посматрао је Србију с почетка владе деспота Ђурђа Бранковића, 1433, пред саму прву коначну пропаст њену.

Што оба та писца разматрамо заједно, показаће се на крају овога приступа, а сада ћемо да упознамо у две три речи наше читаоце с једним и другим од тих писаца.

*

Буркард, по француски Брошар, којега су звали Буркардом Немцем, био је калуђер Доминиканац. Око године 1308 био је упућен у Палестину и на Исток као проповедник вере. Он сам каже да се на Истоку бавио двадесет и четири године као проповедник. Ми немамо пред собом његове биографије, али је поуздано да се он вратио у Авињон, где се онда налазио папски двор, тек око 1332.

Из његове књиге о војевању против јеретика на Балканском Полуострву и против неверника у Светој Земљи види се где се у том путу бавио. Цео спис сведочи да је Србију познавао, а на једном месту он и речом каже да се у Србији бавио. По појединим знацима самога путописа судећи, изгледа да је он познавао Србију приморску. На другом месту приповеда како је био у Персији и тамо гледао свилено грчко рубље. И најпосле се на једном месту он види како се виђао и с краљем сицилијским Фридрихом (1296—1336), који се већ и по традицијама своје краљевине интересовао за политичке послове Балканског Полуострва. Краљ француски Филип де Валоа дошао беше 1330 године у Авињон к папи Јовану XXII. Како се још не беше заборавило владање латинских крсташа у Светој Земљи, ма да је ово било на снагама завршено освојењем Сен-Жан-д'Акра, које је Египетски султан извршио 1291 године, и како се непрестано помишљало и на окупацију Цариграда и предела стране Балканскога Полуострва од 1204—1261 (свеже још и после тога), како су непрестано чланови француске краљевске куће јединако гајили ту крсташку традицију, како се о томе и на папском двору по традицији од времена до времена [illegible], то су, приликом састанка од 1330 године, и краљ Филип де Валоа и папа Јован XXII у Авињону о томе [illegible] [illegible] Од тога се [illegible] И у [illegible] краљ Филип [illegible] [illegible] [illegible]

путовати преко мора (Directorium ad passagium faciendum). Од крсташког рата није било ништа, јер се охладила ревност коју је краљ Филип показивао у почетку, а оновремени су људи забавили се о другим пословима; али су дела Буркардова остала, ваљада као једини споменик оновременог говора о новоме крсташком походу. Какво је и колико је одушевљење Буркардово за ту мисао, види се по посвети, којом је он посветио краљу Филипу своје *Упутство како треба путовати преко мора*, писано 1332 године. Ево те посвете у целини.

„У име оца и сина и светога духа. Почетак Упутства како треба доћи до Свете Земље, писаног од неког брата проповедничког реда, који је писао више оно што је сам искусио и видео него оно што је чуо. Пресветломе кнезу и господару Филипу, Краљу Францускоме, лета Господња 1332. Предговор.

„Цео се свет узрадовао, преузвишени кнеже и мој превисоки господару, кад се чуло о вашој високој и светој намери, која је допрла и до Двора Римскога, да, то јест, хоћете као с неба послан други Макавеј да сад отпочнете рат Божји за љубав закона, за ревност к вери и за повраћај Свете Земље обетоване, коју је освештала крв из драгоценог тела Исуса Христа. И како ја, бедни просјак, не могу да вашем краљевском величанству послужим с коњима и колима, што би ми, сведок ми је Бог, најмилије и срцу најдраже било кад бих то имао, ја се простирем к ногама вашим, приносећи ову књижицу о томе како треба доћи до Свете Земље, у име Бога који је некада наређивао и поучавао да се храму приносе и овчије и козје коже, и коме је била милија удовица што је приложила храму само два мала динара него ли што су били силни и богати, који су своја добра обилато прилагали. У овој књижици нећу ја писати само оно што сам чуо од других, већ оно што сам видео и сазнао кроз

1*

више од двадесет и четири године, што проведох у земљи неверничкој, проповедајући веру католичку. И макар да ви имате више саветника, и ствар је природна да се на тако високо место скупљају са свих страна људи који знају мудро и како ваља обавестити, ја опет свеколиким мојим усрдием молим ваше достојанство да не презре ни ову књижицу, у којој је упутство како да се дође до Свете Земље. И мада су други наслагали или написали обећали и веће ствари него што је ова, ја се уздам, с тврдим уверењем, да они нити су предложили што корисније, нити показали што истинитије. А ако би ово што ћу ја мало после говорити кога увредило, нек се никако не срди нити на истину, нити на онога који је казао, већ нека срдњу окрене против себе сама, јер [illegible] где је у [illegible] тако велика [illegible] и [illegible] тако [illegible] [illegible] Бог [illegible]

[illegible]

знатније државе Балканскога Полуострва. Тога ради се Србија и околности њене помињу у Упутству на више места, а о Балканском Полуострву говори се врло много у току целе књижице, истина с великом религијозном мржњом католичкога калуђера, али и с очевидним дубоким познавањем. Француски издавач овога дела напоменуо је сам, како по читању овога списа изгледа да је крсташки поход управљен више на Грке него на Музломане. С тога тај спис заслужује да се нарочито проучи и да се из њега с пажњом исцрпе грађа за познавање Србије и Балканскога Полуострва. Мало даље ми ћемо, у тој намери, с пером у рукама, прелистати тај спис, и тамо ћемо изнети и остало што нам се учини потребно за боље познање списа. Овде прелазимо да кратким потезима обележимо Брокијера, његово време, и његову везу с Буркардом по којој и ми Буркарда везујемо с Брокијером.

*

Читавих сто година позније, у околностима знатно промењеним турским насртајима на Балканско Полуострво, на једноме од великих васалних дворова Краљевине Француске, покренуло се на ново то исто питање о војевању против неверника и о ослобођењу Свете Земље, о ком је с толиким одушевљењем писао Буркард. Било је то на двору Бургоњскоме, коме се од 1416 до 1467 на челу налазио војвода Филип Добри. Отац је Филипа Доброг био онај исти Жан Небојша (Jean sans Peur), који је 1396 командовао крсташима француским у боју на Никопољу 25 септембра те године, где је од султана Бајазита био побеђен. Тада је Жан Небојша допао ропства турскога, и тек је после (1404—1419) владао, по смрти оца свога. Филип је господовао не само над једном од најбогатијих области француских, над Бургоњом, него и над Фландријом,

и над богатим крајевима садашње Белгије и Холандске. С тога се ова васална војводина, и по богатству, и по образованости, и по политичној вредности, бочила о првенство са самом краљевином. Филип Добри је на своме двору штитио науке и уметности, истичући ново време обнове образованости. Негујући феудалне традиције, он је позивао на јуначке игре племиће из целе Европе, и установио је (1431) орден Златнога Руна не само у намери да створи једно одличје, него и да утврди везе племићскога братства и заједнице. Тога ради се за њ пронео глас како ће војевати на Турке. Одмах после установљења ордена Златнога Руна он је заиста (1432) послао у Турску и у Свету Земљу једнога од првих својих људи, Бертрандона де-ла-Брокијера, с нарочитим налогом да проучи тамошње прилике и околности. Брокијер је налог свога господара веома савесно извршио, али после његова повратка с Истока није Филип још ништа предузимао против Турака, те тако није било прилике ни да се употреби оно што је прибрао Брокијер. Али године 1454, приликом некаке свечаности у Лиљу, по свој прилици утицајем гласова о паду Цариграда, Филип Добри, заједно с множином својих витезова, заветује се и опет да иде на Турке. То да повод прибирању података о Турској. Бертрандон де-ла-Брокијер добије налог да напише све што је он прибрао. И Брокијер је то учинио, држећи се бележака које је за време пута у некој путној књижици записивао. Тако је Брокијер белешке своје у ред довео у ствари 1455, пуне 22 године након извршенога путовања његова. У то време се знало и за Буркардово *Упутство како треба путовати преко мора*, и тога ради пријатељ Брокијеров, књижевник Жан Мијело, који је двору Филипа Доброг био придружен као преводник, писац и секретар, добије налог да спреми фран-

фуски превод Буркардова дела, да се витезови војници не би мучили с његовим латинским оригиналом. Ж. Мијело преведе Буркарда 1455, како је сам у приступу записао. У исти мах и Брокијер изради по својим белешкама путовање, извршено 1432—33 године. Како се тога времена или раније доста говорило о намерама Филипа Доброг да војује на Турке, неки Флорентинаħ Андрија де Пелацаго пошље му и спис Јована Торцела, витеза, чиновника и коморника цара цариградског, у коме је исти Јован 16 Марта 1439 (може бити поводом тадашње пропасти Србије) израдио како он мисли да би требало напасти и истиснути Турке. Ж. Мијело и то преведе и дода као прилог спису Брокијерову. Мемоар Јована Торцела дат је био на проучење и на оцену самоме Бертрандону де-ла-Брокијеру, па је и он о њему своје оцене и напомене написао. И тај је спис Брокијеров додан у издању његова путописа, којим се ми овде мислимо бавити. А спису Буркардову дода се спис некога Манојла Пилоти, Крићанина, опет о освојењу Свете Земље, који је он 1420 почео израђивати латински, а после, по свој прилици сам превео на француски 1441, можда поводом ондашњих приправа да се поведе рат против Турака, у којим је припрaвама лишени његове деспотовине деспот Ђурађ Бранковић водио главну реч. Пилоти је од своје 25-те године провео, које у Египту, које у осталим крајевима мусломанским, пуних 35 година. У спису његовом, писаном много пре турског освојења Цариграда, Пилоти изриче суд да се Цариград одржати не може. Пилоти је писао за папу Евгенија IV, и говори поглавито о југоисточним околинама Свете Земље, а Србију узгред само помиње на два три места.

Толико је сад познато о литерарној спреми Филипа Доброг из 1454—5 да на Турке војује. Спис

Брокијеров тада је постао. Спис Буркардов тада је с латинскога преведен на оновремени француски језик. До сад још латински текст није штампан, и ми спис познајемо само по томе француском преводу. С тога и ми, присиљени да о њему пишемо по томе старо-француском преводу, обрађујемо га заједно с осталим списима који су нам се сачували као спомен о намерама војводе Бургонског Филипа Доброг, да војује против Турака.

×

Још реч две о самом Бертрандону Брокијеру.

Бертрандон де-ла-Брокијер родом је из југо-западне Француске, и у младости се настанио и оженио у земљама Филипа Доброг, успевши брзо да стече и само владалачко поверење, јер се већ 1421 помиње међу дворским службеницима куће војводске. Већ је 1423 шиљао га Филип Добри Жану, грофу де Фоа, и Шарлу III, краљу Наваре, по знатним политичким пословима. Две године позније, Филип Добри га постави за челника племића трпезним (premier écuyer tranchant), и нареди да му се плаћа 1600 франака краљевскога новца као пензија, у полугодишњим исплатама о Божићу и о Ивању-дне. Године 1428 војвода даде Брокијеру градић Vieil-Chastel (Стари Град) с вароши и градском облашћу, да му је до смрти, одреди га да га прати у Француску, и даде му на име опреме 50 франака. Још се помињу неке услуге из 1431, а по рачунима Двора Бургоњскога види се, како је војвода дао Брокијеру 1432 у новцу 200 литара фландријских, рачунећи по 50 гроша у литру, у име нарочите своје милости, да би му помогао да се одене и да пристојно путује на неки далек и тајни пут, куда иде по војводином налогу. То је пут на Исток, о којем ми мислимо да го-

воримо. Новац је тај записан у рачунима од године 1432. Чим се Брокијер с тога пута вратио, био је одмах одређен да носи неке новце, те да исплаћује војводине војничке најамнике и њихове капетане. Године 1435 војвода га је послао краљу у Француску по политичким пословима. Свршивши те послове, обдарен је опет градом Marcigny-les-Nonnains и капетанством Chateau-Neuf и Sainte-Marie-des-Bois. Године 1436 Филипа Доброг окуми краљ француски, јер му се беше родио син, и Филип одреди Брокијера да од његове стране краљевића крсти. И после тога је Брокијер шиљан на двор француски. Године 1442 Брокијер се ожени једном од знаменитих наследница из војводине области. У име своје милости и за сватовске трошкове даде му Филип том приликом 2000 франака. Годину по том повери му војвода знаменити град Рупелмонд. Тим је и Брокијер одмакао се у северне крајеве војводинê Филипа Доброг. Горе поменути догађаји од 1454 у Лиљу истакли су на ново Брокијера. Војвода му дâ налог да напише своје *Путовање преко мора,* а Жану Мијело да преведе Буркардово *Упутство како треба путовати преко мора.* Жан Мијело је сам забележио да је 1457 свој превод предао војводи Бургоњском. Тада је и Брокијер предао војводи опис свога путовања. После тога Брокијер није дуго поживео. Умро је у Лиљу 9 маја 1459, и сахрањен је у цркви Светог Петра, у којој је Жан Мијело био каноник. Иза Брокијера није остало потомства.[1]

* * *

Свеколико, дакле, што смо горе напоменули, спис Буркардов од 1332, мемоар Пилотијев од 1441, пу-

[1] Schefer Ch. Le voyage d' outremer de Bertrandon de la Brocquière. Paris, E. Leroux, 1892. Introduction.

топис Брокијеров од 1432, на хартију стављен 1455, мемоар Јована де Торцела од 1439 и мишљење Брокијерово о томе мемоару, од 1455. збирка је списа, која је у поменутим годинама и приликама на Двору Бургоњском састављана, да послужи као грађа за студију оновремених прилика на Балканском Полуострву. Онда се то смишљало у мислима да се спреми рат, којим би се Турци из Европе истисли. Никада се ништа озбиљно за тај рат ни почело није, али су ти списи сачували се, и ми их узимамо преда се, да видимо шта можемо из њих напабирчити за познавање оновремених прилика на Балканском Полуострву и у Србији.

- - - - -

II

Буркард је управо само двапут споменут у нашој књижевности.

Пишући о знатности старих путничких извештаја за оне који прибирају историјске изворе, Ј. Ристић је у Гласнику VI, стр. 211, поменуо Буркарда (Брокара) још године 1854, управо само са неколико врста, у којима се помиње део, који ми даље на своме месту под XIII износимо. Ту су поменути и оригинал који се чува у краљевској библиотеци у Бриселу и француски превод Жана Мијело од 1455, који смо ми напред спомињали, који се чува у париској библиотеци. Издање се не спомиње ниједно.

У својим студијама о путницима средњега века кроз Балканско Полуострво др. П. Матковић је нешто опширније говорио о Буркарду, којега он зове Брокардом.[1] О рукописима и Матковић наводи оно што је у Гласнику VI навео Ј. Ристић, али Матковић већ наводи издање францускога превода од 1455 у списима Белгијске Академије, које је, види се, пред собом имао. До латинскога (оригиналнога) текста није могао доћи, јер још није био издан. Др. П. Матковић наводи у главноме места о путовима која се ниже у целини саопштавају, а дуже се задржава само на месту које ће се, даље, под XIII у потпуном преводу навести.

[1] Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, knjiga XLII, 158—162.

Оба дела Буркардова, о којима је напред била реч, како оно о *Светој Земљи* тако и *Упутство* сачувана су у више преписа, који се налазе по великим библиотекама у Бриселу, Паризу, Оксфорду, Мадриду. У средњем веку више је пажње на се обраћао опис *Свете Земље*, него ли *Упутство*. Зато је *Опис* и прерађиван и штампан више пута, тако нпр. 1519 у Млецима, 1593 у Магдебургу, 1536 у Анверу, које се издање, с неким исправкама, више пута прештампавало, у Базелу 1555. Међу тим *Упутство* није ни до сад нигде штампано. Др. П. Матковић се већ узалуд трудио, распитујући за издање латинског текста. Немајући сам прилике да о томе на ново разбирам, молио сам поштованога професора К. Крумбахера у Минхену, и он је прошле године 1893 распитивао и извештавао се, дошавши и опет до резултата да латински текст *Упутства* још ни до сад никако издан није.

Према томе није остало ништа друго него да изучимо овај извор по ономе истом бриселском издању францускога превода Жана Мијело, којим се још др. Матковић служио. Издање је то штампано у списима Краљевске Академије Белгијске у збирци Collection de Chroniques Belges inédites, publiée par ordre du Gouvernement. Оно је ушло у серију Monuments pour servir à l' histoire des provinces de Namur, de Hainaut et de Luxembourg, recueillis et publiés pour la première fois par le Baron de Reiffenberg, tome IV. Bruxelles 1846.

Што напред долази, посведочиће обилато да је и Буркард, мимо сву мржњу, или, може бити, баш ње ради, прибележио много којешта од вредности за нашу историју и за познавање разних прилика, у којима се живот нашега народа у средњем веку морао развијати.

*
* *

Буркардово *Упутство како треба путовати преко мора* подељено је, као што се на крају горе наведеног предговора његова види, на две књиге, од којих прва има осам одељака, а друга четири. Ми ћемо овде изложити садржај целога Упутства бројећи одељке.

Тако се у првом одељку наводе четири разлога којих ради треба француски краљ да поведе крсташки рат. Ти су разлози: пример његових претходника, оданост к ширењу вере, саучешће према хришћанима који подносе неверничку власт, и жеља да се испод неверничке власти опет ослободи земља коју је оросила крв Исуса Христа.

У другом одељку се говори о претходним погодбама крсташког рата. Треба да се у целом свету нареди вршење молитава за срећан успех рата; треба они који се одлуче да пођу на тако свети посао, сами да поправе и у ред доведу свој живот и да се својски вежбају свему што треба војничкоме реду и војничкој вештини; треба да се установи слога и мир међу свима оним хришћанима који имају власт на мору[1]; треба да се спреми потребан број лађа; треба да се првога пролећа одмах спреми дванаест бродова који ће вршити морску полицију.

У трећем се одељку побрајају сви путови к Светој Земљи, да би се могао изабрати најбољи. Пут кроз Африку најгори је, и треба га избегавати; путем правце преко Средоземног Мора било би много незгода за коње и за људе; пут је кроз Италију и поуздан и добар; пут четврти, кроз Немачку и Угарску, лак је и здрав.

У четвртом се одељку говори о томе који је од тих путова најбољи за краља и свиту његову и за различите народе који би војску састављали, према местима

[1] Видеће се да је под овим писац разумевао ондашњи раздор међу краљевинама Напољском и Сицилијом.

од куда би се који кретао. За краља је најбоље да путује кроз Немачку и кроз Угарску; за приморце и за материјал најзгодније је море; остали могу проћи кроз Аквилеју (Фурлај), Истрију, Далмацију, краљевину Расију и Солун. У потврду томе писац наводи како је Роберт, кнез од Фландрије, ударио на Пулу, Отранто и Крф, како је Годфроа де Бујон, с браћом и с кнезом од Хено, ударио на Угарску и Бугарску (т. ј. Србију), а како су Ремон, кнез Сен-Жилски, Адемар, владика Пијски и легат Свете Столице, прошли кроз Угарску и Словенију, која је последња припадала Расији, ма да су неки писци тврдили да су они ишли на Аквилеју (Фурлај) и Далмацију.

У петом се одељку набрајају путеви којих се треба чувати пролазећи кроз Расију и кроз Царство Грчко.

У шестоме се одељку [illegible] освојити Грчко Царство, јер су се Грци и [illegible] повинили и [illegible], од кад су напустили веру католичку, јер је на [illegible], тако да је на више места са свим опустело, и јер је и [illegible] и верска [illegible] у врло рђавом стању.

У седмоме се одељку [illegible] о начину којим би се [illegible] Солун и Цариград, а по том о [illegible] Царства Грчкога.

У осмоме се одељку [illegible] правила, за која [illegible] да треба да се употребе да би се Царство Грчко [illegible]. Прво је од тих правила да се [illegible] који су се [illegible] вере, [illegible]; друго је, да се на [illegible] који праву [illegible] треба [illegible], да се стави у [illegible] сина. [illegible] латин[illegible] [illegible] књиге:

пето је, да се сви Грци скупе у Светој Софији, да ту учине исповест вере, и да се драговољно покоре власти Европљанâ (Франака); шесто је, о неким реформама које би требало унети у цркву грчку. Још се у тој глави показује како би лако било освојити краљевину Расију.

У деветоме се одељку напомиње краљу, ради његове службе личне, какви су који људи на Истоку (Јермени, Гасмули, од оца православна а мајке католичкиње или обратно, Сиријанци, Муртати, од оца Грка и матере Туркиње или обратно, и Асасијани).

У десетоме се одељку наводи како треба прећи море на Босфору или на Хелеспонту и како треба муслимане Турке делити од муслимана под султаном Вавилонским, па оне прве нападати, а овога другога поштедити. Том тактиком мисли писац да би се пре постигло ослобођење Свете Земље.

У једанаестоме се одељку излаже како и откуд треба војску намиривати храном и осталим потребама.

У дванаестоме и последњем одељку излажу се сви разлози, који писца уверавау да ће победа бити на хришћанској страни.

*
* *

Наш је задатак да кроз те одељке прођемо с пером у рукама, те да изведемо из њих све оно што се тиче Србије или Балканског Полуострва у ширем смислу, у кратко све оно што чим год може помоћи да се историја српска попуни или објасни ма с које стране.

I. У првоме одељку, излажући други разлог из кога треба ићи против Турака, писац побраја народе православне овим речима: „Има у Европи различитих „хришћанских народа с различитим језицима, који се „с нама не слажу у вери и у науци. Има Рутена, који

држе земље више од четрдесет дана. У суседству Чеха, на границе краљевине Пољске. Има Бугарска, која се протеже на више од двадесет дана пута; има, по том, Словенија (Esclavonie), у којој има више краљевина, а то су Расија, Србија, *Celmenia, Cromacia* и *Zerica*. Ови се граниче с једне стране с Грцима, а с друге с Далматинцима, Арбанасима и Власима."

Ово је место врло знатно. Издавач Академије Белгијске већ је при *Celmenia* мислио на Хум и Хумску, при *Cromacia* на Хрватску, што и ми усвајамо. При *Zerica* он је мислио на Сер или Серез. Али мислимо да се *Zerica* може везати једино за Срем. Видеће се, мало после, како је Буркард познавао Србију поглавито за времена деобе међу Милутином и Драгутином. То нам и даје повода да мислимо да *Zerica* не може бити ништа друго до Срем.

II. Мало по том писац опет долази на реч о народима православним, и ту пише: „Има још и других хришћана осем оних које сам напоменуо горе, а који станују у нашој страни европској. То су Грци, Рутени, Бугари, Словени и Власи, које је све секта грчка својим погрешним и схизматичким заблудама обавила и са собом к паклу повукла." Мало по том чита се и ово: „Још има нека врста народа, који се зове Готи, од којих су дошли Готи који су неке крајеве Запада бојењима и ватром опустошили." У седмом одељку реч му опет долази на православне народе, где пише како би освојење Цариграда утицало да се они своје вероисповести оставе, и да се с католицима сједине. Ту се побрајање чини овим речима: „као што су Рутени, Словени, Готи, Георгијанци, Власи, Алани и многи други народи, који се сви заједно држе Грка, њиховога нереда и њихових погрешака."

Прво и треће од ових места чине ми се знатна по томе, што се у њима под именом *Словени* помињу Срби, и што се, на тај начин, деле и од Бугара. А друго и треће су мали прилог за изучење питања о трајању Гота на Балканском Полуострву, за које има бележака да се све до освојења турског продужило.

III. У другом одељку знаменит је трећи одсек о господарима мора и приморја, јер он показује како је писац добро познавао ондашње прилике. „Веома је по-„требно, говори он на том месту, да се мир и слога „установи међу онима који овоме светом послу могу по-„моћи. Међу осталим што овом послу треба, јесу лађе „и галије и људи који их знају водити и на њима добро „управљати. А међу свима осталим поморцима, Ката-„лани и Ђеновљани су најбољи јунаци, они су најсна-„жнији и најхрабрији, највештији мору, најпоузданији „у искуству, а најсталнији и најтврђи у поштењу, и „они могу дати највише лађа и помораца, и могу то „учинити најлакше, и боље од свакога другог. Али је „данас грдни рат међу тим људима, и ако би тако „остало, ничега се не би могло набавити што за море „треба, јер спрам њих сви остали поморци вреде мало, „или не вреде ништа у јунаштву и у вештини на мору. „Зато је од неопходне и велике потребе, да се они „смире и сложе, а то ће се лако постићи, ако Кра-„љевско Величанство употреби своје молбе, и ако краљ „Арагоније навали на Каталане[1], а краљ Сицилије на-„вали на Ђеновљане, јер у такоме и тако знатном послу „ни једни ни други неће отказати да се сложе и из-„мире.“ За тим говори како су за намирнице војсци; за жито, уље, брашно, зелен, јечам, сир и усољено месо краљевина Напољска и Сицилија прави извор, и нигде

[1] Каталани су Шпањолци.

се не могу обилатије ни јевтиније наћи него ту, с ове стране мора. „И како — наставља даље — међу кра„љем Робертом (напољским) и краљем Фредериком (си„цилијским), који у тим земљама сад владају[1], стоји „сада грдни расцеп и рат. неопходно би било или да „се они измире са свим, или да утврде дуже примирје „међу собом. — — — За краља Фредерика ја сам „сигуран. јер сам му о томе послу приватно говорио, „и он ми је казао да на свету нема ствари коју би он „толико желео да пре смрти види. као кад би могао „доћи до доброга и поузданог мира са својим суседима. „И верујте ми, господару, имали бисте и част и корист „и велику милост, кад би у ваше друштво приступио „владалац тако остарео у врлинама, мудар и добро упу„ћен у саветима. јуначан. вешт свакоме послу, зналац „у оружју. јунак у боју, племенит. побожан, поштен, „постојан, од ваше крви, пријатељ правди, бранич си„ротињи, коме, у кратко, ништа не оскудева од онога „што краљу требује, само кад бисте вашим посредовањем „и помоћу увели међу њим и краљем Робертом мир, који „је некада отац ваш, Бог да му душу прости, утврдио био.“

IV. Одмах за тим у истоме се одељку излаже, зашто краљ треба да путује сухим. Знатни су ти разлози. „Лађа и галија треба имати потребан број за пренос „људи који могу поднети море, и за пренос оружја, „хране, алата, чадора. великих и малих арбалета[2] „и осталога свега што уз ово треба. алатњика за „копање, поткопавање, разбијање. рушење и развањи„вање градских и варошких темеља и зидова, где се „томе потреба покаже. Те ће лађе требати и да се чува „море од морских разбојника и зликоваца, хришћана и

[1] Фридрих краљ Сицилије од 1296—1336, Роберто краљ Напољске 1309—1343.

[2] Арбалете су велике стреле.

„мусломана, еда би свак, са сваке стране света, ко хоће „да притече рату у помоћ, могао море безбедно упо„требити. Лађе ће требати и за много којешта друго „што је по искуству познато, јер се догађају ствари „страшне и свакојаке. С тога, као што ће се и после „навести, ја саветујем да се прође кроз царство Рома„нију, и налазим да га треба освојити. Млетачка и Ђе„новљанска Опћина моле приватно да се спреми за војску „и за остале потребе бродова, јер они у том царству „(Романији) имају земаља. Тога ради они могу бити „овоме послу веома корисни на много начина. Јер Мле„чићи држе острво Крит, које се у нас зове Кандија, „и острво Негрепонат, и готово сва остала острва у Ар„хипелагу, више од двадесет њих. Ђеновљани опет имају „читаву варош, тврду и добро ограђену, по имену Перу, „доста добро насељену, спрам самога Цариграда, тако „да је од истога само пристаништем одвојена. Осим тога „имају Ђеновљани још једну варош у царству Татар„ском, према северу, по имену Кафу, одакле би се „могло набавити много ствари, рату потребних. А поврх „свега поменути Млечићи и Ђеновљани много су вични „оном мору и ономе царству. Они знају жупе, земље и „путове, проласке, стазе и острва, кршеве и приста„ништа. И није их мало који знају више језика, јер су се „родили и отхранили у поменутим крајевима. А све су „те ствари од велике потребе и користи.“

V. У трећем се одељку говори о путовима, и ево шта се каже о путу кроз Италију. „Трећи пут је кроз „Италију, и њиме се може ићи у три правца. Један је „кроз Аквилеју, и оданде кроз Истрију, па кроз Дал„мацију, све земље, насељене правим хришћанима. Пут „је туда лак, благословен, домаћи, плодан и обилат „житом, вином, уљем, месом и рибом, пун богатства и „задовољства, с доста села, градова и вароши на близу.

„Влада је Општине Млетачке, а понегде неких других „господара. Одатле се улази у краљевину Расију, па „се кроз њу иде к Солуну, највећој вароши Маћедо- „није, под влашћу и господством Цариграда. Има 13 „малих дана пута од Солуна до Цариграда. Земља је „равна, лепа, пријатна, и родна сваким добром. Али „учиниће се некоме, да на том путу има једна тегоба „прилично велика, а то је, што се од изласка из Дал- „мације па до Цариграда пролази кроз градове и области „у којима живи народ непокоран Риму. — — —

„Други пут би могао бити кроз варош Бриндиз у „Пуљи, прешавши ту на 150 миља широк морски ка- „нал, па изашавши у Драч, који припада господину „кнезу од Тарента. Одатле ваља њи кроз Арбанију, „где су људи побожни и покорни Цркви Римској; по „том кроз Влашку, и по том се стиже у Солун.

„Трећи пут би био преко Отранта, такође вароши „у Пуљи, одатле преко острва Крфа, који припада по- „менутом господару од Тарента, па у Деспотат Архе[1] „(Деспонт), на 120 миља од Отранта, и по том кроз „Влашку[2] у Солун. На сва три та пута велика је плод- „ност, и с пажљивошћу и вредноћом не би се ни у чем „што опстанку треба оскудевало. Хуго Велики, брат „краља француског Филипа, и Роберт, кнез од Флан- „дрије, и други Роберт, војвода Нормандије, и Танкред, „кнез од Тарента, употребили су ова два друга пута „онда када је Петар Ермит водио војску на Свету Зе- „мљу, као што се прича у историји."

VI. Одмах за тим говори се о четвртом путу кроз Угарску. „Четврти је пут кроз Немачку и кроз Угар- „ску. Кад се изиђе из Угарске, улази се у равну земљу

---

[1] То је без сумње, Арта, а мисли се деспотат Епирски.

[2] Влашка на том месту, по ограницима Пинда, спомиње се и по осталим оновременим споменицима.

„Бугарску (plain pays de Vulgarie), којом ће се ићи, „докле се, помоћу Божијом и са срећом, не стигне у „Цариград, са здрављем и људи и коња и са свима „стварима. Више кнезова, војвода, грофова и барона „из Француске и Немачке, из Лангедока, из Гујане и „из Бретање прошли су овим путем, следујући Петру „Ермиту.“ Пошто се овде не помињу српске области, које су се налазиле међу Угарском и Бугарском, и пошто се за Бугарску и за тај пут у опште, од Угарске у напредак, вели да је *раван,* мислим да га писац није лично познавао, и да је о њему писао по другима. Томе је доказ и то што он иначе нигде не говори о Бугарској, него као државе с којима би требало да крсташи рачунају, помиње само Србију и Грчко Царство. Изгледа да је писац лично Србију познавао с њене приморске стране, од Бара и Арбаније. На те мисли наводи оно што се може прочитати даље под XIII. У осталом, о путу кроз Угарску говори се одмах за овим.

VII. У четвртоме одељку говори писац опет о путу кроз Угарску као најбољем за краља. „И кад се пође „из Угарске к Цариграду, има два пута: један је кроз „Бугарску, о коме сам мало пре говорио, а други је „кроз Словенију, то јест кроз један део краљевине Ра„сије, који сам мало више спомињао. Годфроа де Бујон, „војвода Лотије, и два му брата Бодуен и Витас, и „Бодуен, гроф Монце и Хенаве, прошли су путем на „Бугарску, а Одемар, владика Пијски из Оверња, де„легат Свете Апостолске Столице, и Рејмон, гроф од „Сен-Жила, употребили су други пут, кроз Словенију, „као што се пише у гдекојим књигама. На другим ме„стима се чита да су они прошли кроз Аквилеју и кроз „Далмацију. И доиста, ако би војска била велика, је„дан би део могао проћи кроз Бугарску, а други кроз „Словенију, еда би се олакшала набавка хране и станова.

„Свакојако краљ треба да окрене кроз Бугарску, јер „је то пут најкраћи и у многоме најравнији. Али чим „би изашао изван угарских граница, ваљало би се збри„нути за сигурност пута ради властеле бугарске, грчке „или рашке. То би они учинили врло радо, само да „остану у своме, истина не истинитом него преотетом „господству. Још се треба постарати да та господа учине „да њихови људи понуде пристојном ценом на продају „оно што треба војсци, ако би се у опште могло имати „поверења у њих, што ја нити верујем, нити саветујем, „а после ћу, на свом месту, казати зашто тако чиним. „Ако ли се све то удеси како год, биће свега за малу „ствар, и жита, и брашна, и меса, и рибе, јер су те „земље веома родне, а склоништа су им у врло вели„ким рупама испод земље, што би се, с добрим старањем, „лако могло наћи. И доиста људи су ти сви од мате„рина млека такви, да никад и не помишљају да се „бране, нити да се одупиру, него да беже.“

VIII. У петоме одељку се већ говори највише о Расији и о Царству Грчком, као што се то одмах у почетку назначује. Најпре писац упућује општу напомену да се ни са краљем рашким ни са царем грчким не чини нити какав уговор, нити савез. Први је разлог за то, што оба та владаоца страшно мрзе католичанство, други је разлог што су католичке калуђере, проповеднике и францишканце, које је Апостолска Столица „слала у њихову земљу, да их поврати вери, и да им „објасни веру католичку, злостављали, тукли и вређали „својим наредбама и заповестима. Али ја не велим само, „да они презиру праву веру и одричу је се, што је „истина, него они још привлаче и заводе у своју злоћу „и наше, ко били да били, и молбама и обећањима, и „милостима и почастима и претњама. То се види по же„нама, које за њих удају наши жалосни Латини, јер с

„тим женама они неће да живе, докле се не одреку католичке вере и не пристану на њихову проклету јерес.“ По том приповеда како је тако морала учинити Ана Савојска, друга жена Андроника III. Кад је она доведена у Цариград, отерали су од ње, приповеда писац, браћу јој, која су је довела, истерали су из двора добре саветнике, дадиље јој и госпођице католичке, које је била са собом довела[1], итд.

Други је разлог да се не ступа ни у какав савез с краљем рашким и с царем цариградским, што би, у таком случају, могло изгледати да се ступа у везу с пакленим силама против самог Господа.

Трећи је разлог, што они презиру и ни пода што не цене Цркву Католичку, обасипљући је свакојаким погрдним оценама. „Ако неко од њих, приповеда он, узме „од кога нашега буди што, мало или велико, крађом „или насиљем, или отмицом, њихови им духовници не „препоручују да тако што врате, него их још подстичу „на то и похваљују, тврдећи да нам све треба одузети „као по праву, јер што имамо, неправедно држимо. На „послетку, сви народи Истока и Севера много цене и „хвале Франке (Французе), и тим именом, Францима, „називљу све који припадају Цркви Римској, ма коме „народу или племену они припадали, и тога ради што „нас тако цене, претпостављају нас свима другим на„родима на земљи. Само нас Грци презиру и одбацују, „судећи да нас треба потурити као мртваце, као по„кварену кожу, или поломљене лађе.“

IX. Пошто је дуго говорио против савеза, писац се враћа нарочито на Србију овим речима: „Заиста, не „знам шта бих казао о краљу Расије, јер ни он нити „има права ни разлога на ту краљевину, пошто се и

[1] Ана Савојска венчала се с Андроником III године 1327.

„за њ, као и за цара грчког, зна и шири свуда, да „је исто тако крив за неверу, за издајство, за тиранију, пошто је и он под теретом читавог низа грехова, „од праотаца његових почињући па до њега, и пошто „се тај низ једнако умножава и из дана у дан гори „постаје. Да би се ово објаснило, ваља знати да је не- „када био један краљ рашки по имену Стефан. Тај је „имао два сина, од којих једном наденуше име Стефан, „а другом Урош. После смрти краља Стефана, оца поменуте двојице, Урош устаде на свога брата Стефана, „који већ краљеваше у Расији, али се догоди да на „бојном пољу Урош буде побеђен, а по том Стефан, „смиловавши се на крв свога брата, опрости му, и по „својој драгој вољи подели краљевину са својим братом „Урошем. Тај Стефан узме за жену ћерку краља угар- „ског, по имену Катарину, сестру госпође Марије, бла- „женога спомена, краљице сицилијске и угарске, мајке „госпође ваше мајке. С том госпођом Катарином поме- „нути Стефан роди једног сина, по имену Владислава: „и кад је умро, њему остави у наследство онај део „краљевине који је себи задржао с погодбом да Урошу „буде признато да држи други део краљевине помену- „тога Владислава, свога синовца, ако га узме као свога „васала (par tele condition que Urose recognoistroit soy „tenir l' autre partie du royaume dudict Vlatislaus, son „nepveu: si le print comme son vassal[1]). Али поменути „Урош, после смрти поменутога Стефана, подигне војну „на Владислава, синовца свога, ухвати га, одузме му „његов део краљевине, и баци га у тамницу, које се „опростити не могаше, докле је год Урош у животу „био. Овај Урош узе за жену госпођу Елисавету, сестру „госпође бабе ваше, после је отера, па се за живота

[1] Нејасно је, али ће смисао бити да Владислав буде главни краљ, а Урош (Милутин) му васал. Пр.

„њена, на ново ожени ћерком цара грчкога који је онда „био, а сестром овога што сад царује. Али ни с једном „од тих жена не имаде деце, него је имао два сина „од две наложнице, од којих једноме беше име Костан- „тин, а другоме Стефан, који поста отац ономе што сад „против-правно држи краљевину Расију. За тога Сте- „фана нареди отац му да му се ископају очи, и да се „протера у Цариград, заједно са своја два сина. И по- „што извршник казне, поткупљен новцем, не пусти пла- „мен правце у зеницу, како је био отац наредио и за- „поведио, вид му је и по том, и ако не потпуно, одр- „жан у приличном стању помоћу лекарија које је на „очи метао. Али докле му је год отац живео, он је „настојао да се то држи у тајности, тако да је својом „властитом руком удавио свога рођеног сина, што је чуо „да је по бистрини својој он то опазио, а поплашио „се да се тим путем не би тајна како год проказала „и прочула. Тако онај што је хтео убити свога оца, дође „главе своме властитом сину. После тога отац се сми- „лује на њ, држећи да је он са свим слеп, и поврати „га после више година проведених у прогонству. И кад „му отац Урош умре, он писмима, које је својом руком писао, „објави свима у краљевини да види врло добро. Тога „ради поклонима и обећањима привуче себи врло много „присталица, и Владислава, правога наследника, који „беше пуштен из тамнице, изагна са свим из краљевине. „По том баци у тамницу свога јединог рођеног брата „Костантина, и умори га начином тако суровим, да се „тако што никад чуло није. Он га даде опружити на „једном комаду дрвета, па му клинцима проби мишице „и бутине, па га онда расече на две поле, по средини. „Ето какав је овај змијски род, који проспа и шири „ниће тако отровано. А ако ко хоће да чује што и о „ономе што сад влада у Расији, о сину тога слепога,

„знаће за поуздано, да и ако је мањи телом и млађи „веком, ипак надвишује своје старе отровом злоће доиста „нечувене и дрскошћу воље, јер он ухвати, осуди, баци „у тамницу, и више него сурово предаде смрти свога „властитог оца, који је, као што је речено, незаконито „рођено копиле, зао од рођења, тиран сурови, убица „свога сина и брата, и био би оцеубица, да је до њега „стајало. Ето видите, мој господару, како вам описујем „цара Грчке и краља Расије, горе поменуте, заједно с „кућом њиховом, такве какви су познати свему Истоку „и какве сам их, у већини случајева, ја сам собом „познао. Нека се сад по томе ваша мудра обазривост „промисли, па нека процени да ли се икако сме ослонити на такве људе у ономе што би обећали, што би „се заклели, и што би јемчили; они су племе покварено и зло, лоза до зла Бога непоштена. Они Бога „зло осећају; цркву никако не слушају; убијају своје „пријатеље и родитеље; не штеде ни рођене своје деце, „него их убијају; они упропашћују и кваре своје властито племе. То су они који су својим рођацима туђини, својим пријатељима непријатељи, својим непријатељима дворбеници, непоуздани за оне који их љубе, „издајници за оне који им помажу, гониоци својим поданицима, отмичари спрам туђих права, а сурове убице „своје властеле.“

X. На послетку, доказујући како Палеолог противно праву држи престо цариградски, враћа се и тим поводом на Србију, и пише ово. „Иста се така суровост сад показује и на краљу Расије, то јест да и он „држи што није његово, и да то чини по насиљу и по „издаји. Он ту краљевину држи издајом, а не по каквом год законитом реду, нити на основу наследства. „Јер доиста, као што је горе казано, он је син онога „незаконитог сина који је војевао против свога оца.

„по имену Уроша; по том је све до смрти истога правио завере против њега и спремао му издаје, чега ради „је отац и наредио да му се ископају очи и да се из „земље прогна. Тај је после, после смрти свога оца „Уроша, силом изагнао изван краљевине, тиранијом и „издајством, Владислава, вашега рођака (cousin), сина „краља Стефана, којему је поменута краљевина Расија „по правоме и законитом наследству припадала. А баш „и да има каква права садашњи владалац, син копилланов, сваки зна да је он изгубио свако право, јер „је ту скоро опет учинио издају, ухвативши и убивши „свога властитог оца.“

XI. У шестоме одељку писац описује Грке и њихову тадашњу раслабљеност и поквареност. „Али су, „пише он, изгубили снагу оружја, којом су некада чували своје господство, покоравали непријатеље, побеђивали и гонили противнике и ширили на све стране „своје име и своју славу. У истини су они данас грдно „потиснути и побеђени од свих својих непријатеља и „подвласника. Све што ћу сад приповедати, догодило се „док сам са̂м био у Цариграду или у Пери, која је „на четврт миље даљине од Цариграда. Онда сам видео како је од прилике 2000 Турака храбро разбило „и растурило цара Михаила, оца садашњега цара, ма „да је имао под командом у бојном реду више од 10000 „коњика и велику множину пешака. Поменути су Турци „тада задобили и однели грчке чадорове, царски престо, круну и много друге којекакве пљачке. Тога истога цара Михаила, са 14000 коњика и великим „мноштвом пешака, разбили су у уредном боју и Каталани, које сад зову Велика Компанија, и који су „у војводству и у области атинској, а њих није било „више од 2500 коњика, међу којима није било више „од 200 племића. Они су напали цара Михаила с очај-

„ном смелошћу, побили су му врло много војске, одво„јили га од коња, на срамоту његову, на што су му „људи његови додали другог коња, те је, грозно пости„ђен, утекао из боја. А Каталани су га тако потерали, „да се морао затворити у варош Дренопоље. Ту су га „држали затворена неколико дана. А по том облете, „нападајући, сву земљу унаоколо, бацивши све под мач „и под огањ, узимљући вароши и градове, а не наи„шавши нигде на људе који би их у бојном реду пре„дусрели. Тако су Грци јадни, малодушни, плашљивци, „напуштени Божијом милошћу и осветом коју су заслу„жили, јер их Татари потискују и бију, Турци их „пода се покоравају и освајају; Словени, Бугари и „сви остали њихови непријатељи јуришају на њих, по„тискују их и упропашћују, а они се већ не знају „ни у шта друго поуздати до у реч *фиге, фиге* „(φεύγε, бежи!)“

Настављајући започети предмет, писац пише одмах за тим и ово: „Други је узрок за лако освојење овога „царства, што му се насељење грдно растурило и што „је у њему свуда овладала жалосна пустош. Градићи „су развањени, вароши су пусте, села усамљена, народ „је одвучен којекуда у ропство, племићи су подлегли „грабежу својих непријатеља. И људи и жене доведени „су до ропског стања према онима који ће после њих „доћи. Нема тога који може замислити јад и жалост и „грдну беду овога народа, ако то није собом видео и „на себи огледао. Кад сам ја боравио у Персији, ви„ђао сам велику множину Грка оба пола, свакога реда „и века, где доведени као робље грдно плачу и јаучу. „На пазару их продаваху као коње или говеда, и ту „их раздвајаху једно од другога, то јест сина од оца, „ћерку од мајке, пријатеља од пријатеља, и одвођаху „их на разне стране света, да се већ никада више не

„виде. Уверавали су ме да у самој Персији има Грка, „тако продатих и растурених, на више од 400,000. — „И доиста нигде и ни у ком страном народу нисам „видео толико заробљеника, као што је то случај с „Грцима.“

Говорећи о ондашњем цару с најгором оценом, прелази на духовништво, и о њему пише овако. „Међу ду„ховницима нити има прописанога свештеничког досто„јанства, нити судбеног ауторитета, нити какве год све„тиње, нити поштења у животу и у обичајима. Све је „у притварању и у лагарији. У знању и у науци нема „убеђења, које би прости народ вратило са злих путова „и одбранило од невоље, које би добро у њему умно„жило и унапредило, које би га истини обучило, које „би му сумње и лажљивости разбило. И тако тамо до„иста слепи води слепца, те зато и падају обојица у „јаму и у пропаст. Грчка Црква, некада тако славна, „а сада тако поништена, дошла је сад у тако колебање, „да њен цар, онако грдан како смо га описали, опет „својом неуредном вољом и равнодушношћу, поставља „владике и архимандрите и збацује их, прогони, тера „и враћа, затвара и пушта, како му се кад свиди. Они „верују за патријарха, и ако је то лажно, да је он на „земљи васељенски, једини и искључни наследник Све„тога Петра и заступник Исуса Христа, над свима цр„квама на свету. Па опет сам ја видео четири жива „патријарха, сва четири збачена од овога цара, и видео „сам петога, који за живота и здравља четворице ње„гових претходника, прима назив и достојанство патри„јарха, само страхујући да и он збачен не буде.“

XII. У седмом одељку писац се бави питањем како се може најлакше освојити Грчко Царство. Тога ради он напомиње да у оном што је тада под собом држао цариградски цар има управо три главне вароши. „Прва,

„највећа и столица царства, јесте Цариград; друга је „Солун. Обе су те вароши на мору. Трећа је Дрено-„поље, на пет малих дана од Цариграда. Варош Ца-„риград стоји у доста равном месту, и начињена је у „облику троугла, мерећи са сваке стране 6 миља, свега, „дакле, у наоколо 18 миља. Једна је страна ка сухој „земљи, а две су к мору. Добро је ограђена зидом са „све три стране, и понегде има и двоструке зидове, и „ма да нису врло високи, тврди су и цели. И ма да „Цариград хвата 18 миља у наоколо, мало је народа „у њему спрам толиког простора, јер је једва насељена „трећина, а остало су вртови, ораће земље, виногради „или пуста места. Народ што живи у том граду, то „су рибари, трговци, ратари или занатлије. Племића „има мало, и без оружја су, плашљиви као жене или „Јевреји, и као људи који никада нису видели како „се иде у бој, ни како се рукује оружјем, нити како „се с непријатељем борба води.“ За тим описује како ваља борбу водити и с које стране на Цариград ударити. Ту износи своје везе са браћом Закаријама, Мартином и Бенедиктом, Ђеновљанима. Мартина хвали као јунака, којега је сам гледао како Турке побеђује више пута, и жали што га тадашњи цар грчки неправедно држи у затвору. Њега препоручује краљу као ненадмашнога поморскога јунака. Још каже за Цариград, да су му, осим гдекојих палата, све куће од дрвета. На послетку помиње како је Цариград већ једанпут Бодуен узео с малом војском, ма да је онда био насељенији, и царство у свом цвету.

После Цариграда прелази на Солун, и говори како би га могла узети војска која би на Отранту или на Бриндизи прешла море. За Солун каже такође да је опасан зидом, да зидови, обухватајући велику просторију, нигде нису порушени, али да и у Солуну нема

великог - насељења и да су грађани рђави, плашљиви и без оружја. Мисли да за узеће Солуна не требају никакве спреме са стране мора и да се може лако узети самим нападом са суха.

За Дренопоље и за остале градове говори да ће се одмах сами предати ономе ко буде освојио Цариград.

XIII. У осмом одељку препоручују се мере које треба предузети за одржање Грчког Царства, кад би једанпут било узето.

Из ранијих напомена против Грка вадимо једну, која нешто од живота показује. „Грци се — стоји „тамо — врло често скупљају у своје цркве, ту тргују, „ту праве завере, а извршују их када им се згодно „учини. А ко год има толико да од свог имања може „одвојити да издржава једног човека, диже цркву на „свом властитом имању, у винограду, у кући, и поставља „за њу попа којега сам хоће. Тако чине и његови на„следници.“ Белешку ову наводим зато, што се њоме објашњавају баштинске цркве и баштински попови о којима нам је Душанов Законик наредбе сачувао.

У тим напоменама се и опет враћа на краљевину Расију, помињући како ју је лако освојити. Ево шта се говори на том месту. „Враћам се на краљевину Ра„сију, да покажем како би се лако могла освојити, и „тврдим да је може узети како хоће онај ко смисли „да је освоји. А да би се то боље видело, мислим да „у кратко опишем гдекоје покрете којима је треба на„пасти и гдекоје прилике којима се освојење олакшава. „Ова краљевина или и нема никаквих тврдих места ни гра„дова, или их има веома мало; краљевина је то јадна и „жалосна, градови су у њој без јарака и без зидова. „Зграде и дворови, како краљевски тако и осталих „племића, саграђени су од брвана (palis) и од дрвета; „нити ја тамо где видех двора или куће од камена или

„од земље, мањ у латинским градовима на приморју. „А краљевина је та много богата житом, вином, уљем, „и месом, пријатно је испресецана текућим водама, из-„ворима и рекама, окићена шумама, планинама, доли-„нама и равницама, и пуна сваковрсне дивљачи: у „кратко рекавши, добро је и одабрано све што у њој „роди, нарочито у крајевима приморским. У Србији „има сада пет рудника злата, и толико исто рудника „сребра, где рудари непрестано раде. И осим тога има „руда сребра, помешанога са златом, који су заиста ту „скоро нађени на многим другим и различитим местима. „и поврх свега има великих шума и добре врсте. И „ко год буде добио ову краљевину, имаће доиста пре-„красну и милу драгоценост, која ће имати скупу цену „у свему овом веку. Још једна ствар има међу оста-„лима, која може много олакшати освојење ове краље-„вине, а то је што у њој имају две народности, прво „Арбанаси, а друго Латини, који су под вером, запо-„вестима и наредбама цркве римске. По томе они имају „архибискупе, бискупе, опате и калуђере и попове од „најмањега стања и реда. Латини имају шест градова, „и у свакоме бискупа. Прво је Бар, у ком је архи-„бискупство, по том је Котор, Улцињ, Свач, Скадар и „Дриваст. У тим градовима у унутрашњости су зидова „само Латини, а народ који је изван зидова, у епар-„хијама бискупа тих градова, арбанаски је[1]. Арбанаси „имају такође четири града, то јест Полат Велики и „Полат Мали, Сабат и Абанију, који су сви, заједно „са шест латинских градова, по праву митрополијскоме,

[1] У тексту ово место гласи овако: et ne habite en ces citez-ci que Latins et le pueple qui est hors des murs. Par tous leurs diocèse sont Albanois, lesquelz ont aussi IIII citez, c' est assavoir etc. Поправивши интерпункцију стављањем запете место тачке после *murs*, добио сам смисао који се види у српском. Иначе се не да разумети ни у везу довести оно le pueple qui est hors des murs.

„подчињени архибискупу барскоме и цркви његовој. И „макар да Арбанаси имају језик са свим различит од „латинскога, они се опет служе словима латинским, и „имају их у свима својим књигама. Према томе је власт „латинска ограничена на зидове самих градова, и ма „да имају њива̂ и винограда̂ и изван градова, нити „имају села, нити каква замка, у ком би био народ „латински. Народ арбанаски, који је највећи, могао би „избацити у поље више од 15000 људи на коњма до„бро спремних, храбрих и изврсних бораца, који би „могли војевати по начину и по обичају ове земље. А „обе те народности, и Латини, и Арбанаси, љуто су „притиснуте несносним и веома суровим господством вла„стеле словенске, коју веома мрзе и презиру. Народ је „то, до душе, јадан; духовништво му је унижено и „без поштовања; владике и опати често допадају апса; „племићи им потпадају под одузимање имања, а собом „допадају тамнице; цркве, како катедралне тако и па„рохијске, расипају се и без своје снаге остављају; ма„настири и приорати се руше и упропашћују. И они „сви, и сваки појединце, као да би се посветили, кад „би могли руке умочити у крв поменутих Словена, кад би „само видели каквога год владаоца од стране Францу„ске, који би к њима дошао. Они би га узели за свога „војводу и за свога војнога поглавара против помену„тих проклетих Словена, непријатеља истине и вере „наше. И доиста хиљаду француских коњика и пет или „шест хиљада пешака, заједно с поменутим Арбанасима „и Латинима, са свим би лако освојили свуколику ову „краљевину, толику колика је.“

Што се тиче места, имамо да објаснимо да се за Полат, данас Пулат, у Немањино време Пилот, зна где је, барем по пределу, у ком се морао налазити. Албанија ће бити данашњи Елбасан, а под Сабат ми-

слимо да ће најприкладније бити да се потражи Спат (предео Спатарија), у околини Елбасана. И једно и друго су места у чворовима планинским, у којима су и до данас Арбанаси своје густо насеље сачували.

XIV. Завршићемо још једним изватком из последњега одељка, у коме говори о Турцима. За њих каже, како „немају никаква начина ни вештине у војевању, „како су плашљиви и без сваке смелости и јунаштва. „Немају оружја за одбрану нити за нападање, којима „би рану могли задати, сем једине турске стреле и лу̂ка. „Носе некакве шлемове од коже, који су грађени као „да нису за бој него као да су за игру дечију. Коња̂ „имају много, јер у њих свак без разлике, и сељак и „пастир, јаше коња, али су коњи слаби и малени, тако „да не би могли носити оружје ни коњско ни јуначко, „а кад би га неко време носили, попадали би на земљу „под њим, после најмање трке. У њихову војевању није „главно да се одржи место, нити да се напад храбро „одбије, нити да се јуначки нападне, него да се утече, „а после да се појури, и они се увек уздају више у „лукавство него у снагу. У кратко рекавши, после Грка „и Вавилонаца они су у борби најгори народ свеко-„ликога Истока.“

III

Ми смо горе на свом месту навели прилике које су Буркарда и Брокијера везале једног за другога. Оне су узрок, те су њих двојицу до сад поменули у нашој књижевности исти писци, Ј. Ристић и др. П. Матковић.

Ј. Ристић је поменуо Бертрандона де-ла-Брокијера у белешци њему нарочито посвећеној, коју је писао 1854 у Паризу. Посао је тај штампан у Гласнику VI, и о Брокијеру се говори од стр. 211 до 220. Главно су извадци из бележака Брокијерових, који се наводе у преводу, али забележено није да ли се наводе по преводу с оригиналног рукописа или с издања Легранда д'-Оси, које је до скора било једино штампано издање. Др. П. Матковић је писао о томе путнику у Radu XLII, 167—173, извадивши што му је, према плану његова рада, требало. Он се служио издањем Легранда д'-Оси, о коме ћемо одмах сад говорити.

Све до почетка овога века дело Брокијерово није било издато, нити је на се привукло пажњу научника. Први га је приказао свету Легран д'-Оси (Legrand d' Aussy), француски академик. Он је 22 месидора године VII читао у Академији опис пута Брокијерова, само што му није сачувао оригинални језик и стил, него га је дотеривао на садашњи француски. Предговор Легранов и тако поправљен текст бише штампани у Ме-

моарима Академије, године XII.[1] С тога издања је дело 1807 на енглески превео Тома Џонс. По том издању наводили су и у својим делима употребљавали Брокијера разни научници. Тога издања су се држали и наши горе наведени писци г. г. Ј. Ристић и др. П. Матковић.

Али то издање није право критично издање, које би давало оригинални текст Брокијеров, онакав какав је испод његова пера изашао. Такво пак издање издао је тек 1892 у Паризу академик Ш. Шефер у збирци Recueil de voyages et de documents pour servir à l' histoire de la géographie depuis le XIIIe jusqu' à la fin du XVIe siècle под натписом Le Voyage d' Outremer de Bertrandon de la Brocquière, premier écuyer tranchant et conseiller de Philippe le Bon, duc de Bourgogne, publié et annoté par Ch. Scheffer, Membre de l' Institut Paris, E. Leroux. Издање је у сваком погледу за углед, и оно нас је први пут верно упознало са самим оригиналним текстом Брокијеровим. Брокијеров пут хвата у њему 261 страну крупно штампане велике осмине. Издању је додан мемоар Јована Торцела, од 1439 с оценом Брокијеровом, који је у рукопису додат и који смо већ напред спомињали, а о коме ћемо и на свршетку говорити.

Сви су признали да су белешке Брокијерове прекрасан и пун занимљивости прилог за познање стварних прилика Балканскога Полуострва у XV веку. С тога ћемо их и ми овде с пером у рукама пажљиво пре-

[1] Voyage d' outre mer et retour de Jerusalem en France par le voie de Terre, pendant le cours des années 1432 et 1433, par Bertrandon de la Broquiere, conseiller et premier ecuyer tranchant de Philippe-le-Bon, duc de Bourgogne. Ouvrage extraite d' un manuscrit de la Bibliothèque Nationale, remis en français moderne et publié par Legrand d' Aussy. Mémoires de l' Institut National des Sciences et Arts. Sciences morales et politiques, tome V, Paris. Fructidor, an XII. p. 422—637.

листати, одвојивши бројевима поједине предмете, као што смо мало више и код Буркарда радили.

I. Брокијер се кренуо на пут у Свету Земљу из Гана, фебруара 1432, преко Пијемонта, Милана, Болоње, Флоренције, Рима, Равене, Млетака, где се навезао на брод и кренуо се пут Свете Земље с осталим хаџијама који су се одатле кренули. Помиње варош, којој је име заборавио записати, али која ће, без сумње бити Паренцо, по том Полу и Задар, и бележи да су те три вароши у Словенији (Esclavonye), а под влашћу млетачком. За тим помиње Шибеник, за који такође помиње да је у Словенији и под влашћу млетачком. По том је преко Крфа, Модона (у Мореји) и Кандије стигао у Јафу. За тим се бави описивањем светих места и повратка у Француску сухим преко Сирије и Брусе, одакле је с неким ђеновљанским трговцима стигао у Перу, у којој су у то време заповедали Ђеновљани. На преласку у Перу почињу већ белешке за нас занимљиве.

Пошавши из Брусе и примичући се Цариграду, Брокијер опажа да у пределима међу Брусом и Цариградом има више хришћана Грка него Турака, али да они (тј. Грци) више мрзе католике него Турке (стр. 139). На тај се предмет Брокијер опет враћа при преласку из Скутара у Перу. „Кад сам се у Скутарима навезао „на грчку лађу да пређем у Перу, Грци су ме изнај„пре држали за Турчина, по оделу моме, и понашали „су се врло пристојно. А кад пристадосмо уз обалу, ја „пођох да тражим трговца Ђеновљанина, Кристофла „Парвезина, коме сам носио три писма. Поменути Грци „разабраше да сам хришћанин, и кад се ја вратих да „узмем коња, којега сам оставио да они причувају на „капији, они покушаше да ме уцењују и да за превоз „ишту више него што смо погодили. Би ме и тукли, „да сам хтео трпети, јер у ово време јако мрзе като-

„лике'[1], и било би ту од мене свашта, али је мени о „бедрима био мач, а о рамену штит. а дође ми у по„моћ и један царинар Ђеновљанин од капије, те тако „прођох добро“ (стр. 148—149).

II. Из Пере, у коју је тако ушао, Брокијер је прешао у Цариград (Стамбол). Из описа онога што је ту видео, извадићемо што мислимо да је занимљивије. Тако је Брокијер у Светој Софији гледао патријарха где служи. На служби су били: цар, мати његова[2], жена му, кћи цара из Трапезунта, врло лепа госпођа, и брат му, деспот од Мореје. Царица је остала на ручку у једној кући покрај цркве, и пошто се Брокијеру у цркви врло лепа учинила, провео је цео дан до вечера, ништа не окусивши, да види царицу како на пољу изгледа и како јаше. Имала је уза се само две госпође и двојицу или тројицу од државне господе и тројицу од људи који у Турака иду уза жене као чувари. „Кад „је царица изашла из куће, донесоше јој клупицу, на „коју се попе, и по том јој доведоше врло лепа коња, „оседлана врло лепим и богатим седлом. Један од го„споде приђе клупици на којој је стајала царица, и „узе огртач царичин, па пређе на другу страну коња, „и на својим рукама рашири поменути огртач колико „је више могао. Царица крочи ногом на стремен, и, „са свим као човек, узјаха коња. Тада јој бацише огр„тач на рамена, и додадоше јој шиљаст грчки шешир, „коме се на вршку низаху једно за другим три златна „пера, која царици стајаху што бити може лепше. Учини

[1] У оригиналу је Chrestiens, али се мисле католици, чега ради је тако и преведено, јер мало ниже (стр. 149) писац изреком каже како „не маре за хришћане који су римској цркви покорни“ и како су се после с Црквом Римском мирили само по невољи и из притворства.

[2] Француски је издавач напоменуо да је то Јелена, ћерка српскога великаша Костантина.

„ми се лепа као и отоич, ако не још лепша. Бејах „пришао тако близу, да ме опоменуше да се тргнем „натраг, и чини ми се да јој се нема шта покудити „мањ што маже лице, а без икакве потребе, јер је и „лепа и бела. У ушима имаћаше, и у једном и у дру„гом, ободце широке и равне, од злата, окићене драгим „камењем, али рубином више него другим. И оне друге „две госпође што су биле с царицом, попеше се на коња „као и она. И оне су биле врло лепе, а одевене огр„тачима и шеширима, и по том одоше у двор Влахерне“ (стр. 155—157). Још неке ситнице из тадашњега цариградског живота наведене су у скицама о српској војсци[1], те их овде нећемо понављати, да би нам више места за што друго остало.

III. Из Цариграда се Брокијер кренуо са Бенедиком Фурлином, послаником војводе Миланског, који је ишао султану у Дренопоље, политичким послом. Посланик је путовао са седам људи и десет коња, „јер у „Грчкој треба са собом носити све што може на путу „затребати.“ Посланство не застане султана у Дренопољу, и крене се одмах к њему у Сер, где рекоше да је отишао. Султан тај не беше нико други до Мурат, за кога је, на скоро по том, имала поћи Мара Бранковићева. Пређу Марицу на лађама, и у једном селу не далеко од реке сретну 50 султанових жена са 12—16 ушкопљеника робова, који су жене те из Сера у Дренопоље натраг пратили. Од њих разабраше да се и султан спрема натраг. Они ипак продуже да му путују на сусрет, и сретну га у неком месту Јени-Базару, пред Сером. Султан је путовао с мањом пратњом него што то обично бива, крећући се полако. Опет је уза њ било

[1] Стара српска војска. Из „Ратника“. Београд, 1893, стр. 115—116.

на 4—500 коњаника, понајвише соколара, за које Брокијеру рекоше да их султан има више од две хиљаде. „Видео сам — пише Брокијер — султана кад је улазио у Јени-Базар. Није било с њим више од 40—50 „коњаника. Падаше киша, и он ношаше као неки огр„тач, као што тамо носе, од кадифе, поврх хаљине од „црвене кадифе, постављене зибелином. На глави је „носио црвен шешир као и остали Турци, а пред њим „иђаше 12 стрелаца и 12 момака његових. Султан се „смести у једном павиљону, јер се уза њ носи све што „му може затребати, а тако треба да раде и остали, „јер осим великих вароши тешко је наћи што за јело, „а исто тако је мука и за ноћиште. С тога за султа„ном иду велика кола с камилама и осталом стоком. „Истога вечера видех султана са свим из близа кад је „ишао у купатило. Још се добро видело, и уза њ је „било само шесторица. Султан је јахао, а остали су га „пратили пешке, јер је купатило било близу његова „стана. На глави је имао поменути шешир; хаљина му „је била од црвенога атласа; година је могао имати „28—30. Природе је гојазне. Чуо сам га где говори „његовим људима, и глас му је крупан (стр. 176—177.)“ Посланика Миланског султан није хтео ту примити, одговоривши да је пошао да се проводи, и да му паше нису ту. Тога ради су се и Брокијер и посланство вратили натраг у Дренопоље. У повратку срели су румелијског бејлербеја (господара Грчке, како пише Брокијер), којега султан беше к себи позвао, где иде султану на сусрет. Брокијер бележи да је то леп човек, да је у пратњи његовој било 120 коњаника, да је родом из Бугарске и да је био роб султанов, а султан га је поставио за бејлербеја и дао му 50000 дуката плате зато што добро пије (стр. 180).

За тим (стр. 181) настаје опис личности султана Мурата. „Човек је то, као што сам већ казао, гојазан, „ократак, лица спљоштена као у Татара, носа доста „великог и кривог, очију доста малених, јако мрка „лица, великих образа и округле браде. Кажу ми да „је добре нарави, благ и лак на давању чинова и но-„ваца. Још ми кажу да ни за рат не мари, и то се и „мени тако чини, јер кад би он хтео да употреби ве-„лику силу и велике дохотке, којима располаже, могао „би лако силна освојења учинити при слабом отпору „који би му се од стране хришћанства указао.“ Навевши неке податке о доходцима и о саставу војске, по којима је Румелија (европска страна царства) дужна била давати 30000, а Азија 10000 војника, а султан је уза се држао 5000 које коњика које пешака, Брокијер наводи како се та војска морала сама издржавати, тако да је и скеларину на Калипољу (при прелазу из Азије) и на Дунаву (кад би се преко Дунава у рат ишло) морала плаћати из свог џепа. То је била војска спахијска, коју су спахије биле дужне стављати на расположење султану од доходака које им је султан даровао. Ако ли је требала већа војска, могло се дићи и на 120,000 у Румелији, али под најам за 8 аспри коњик, а за 5 пешак, само од тога једва половина може бити потпуно оправна (с коњем, штитом и сабљом), а друга половина не носи ништа друго до батине. Није друкчије ни с онима из Азије, само што њих више цене, и доиста су страшнији (стр. 185).

Још Брокијер казује (стр. 183) да је чуо како султан много троши на лов и на птице, и како је чуо да има више од хиљаду керова, а више од две хиљаде птица, од којих је многе и сам видео. „Највеће задо-„вољство налази у нијанчењу. Мили су му људи који „добро пију, а говорили су ми да и он сам пије добро,

на 4—500 коњаника, понајвише соколара, за које Брокијеру рекоше да их султан има више од две хиљаде. „Видео сам — пише Брокијер — султана кад је улазио у Јени-Базар. Није било с њим више од 40—50 „коњаника. Падаше киша, и он ношаше као неки огртач, као што тамо носе, од кадифе, поврх хаљине од „црвене кадифе, постављене зибелином. На глави је „носио црвен шешир као и остали Турци, а пред њим „иђаше 12 стрелаца и 12 момака његових. Султан се „смести у једном павиљону, јер се уза њ носи све што „му може затребати, а тако треба да раде и остали, „јер осим великих вароши тешко је наћи што за јело, „а исто тако је мука и за ноћиште. С тога за султаном иду велика кола с камилама и осталом стоком. „Истога вечера видех султана са свим из близа кад је „ишао у купатило. Још се добро видело, и уза њ је „било само шесторица. Султан је јахао, а остали су га „пратили пешке, јер је купатило било близу његова „стана. На глави је имао поменути шешир; хаљина му „је била од црвенога атласа; година је могао имати „28—30. Природе је гојазне. Чуо сам га где говори „његовим људима, и глас му је крупан (стр. 176—177.)“ Посланика Миланског султан није хтео ту примити, одговоривши да је пошао да се проводи, и да му наше нису ту. Тога ради су се и Брокијер и посланство вратили натраг у Дренопоље. У повратку срели су румелијског бејлербеја (господара Грчке, како пише Брокијер), којега султан беше к себи позвао, где иде султану на сусрет. Брокијер бележи да је то леп човек, да је у пратњи његовој било 120 коњаника, да је родом из Бугарске и да је био роб султанов, а султан га је поставио за бејлербеја и дао му 50000 дуката плате зато што добро пије (стр. 180).

За тим (стр. 181) настаје опис личности султана Мурата. „Човек је то, као што сам већ казао, гојазан, „ократак, лица спљоштена као у Татара, носа доста „великог и кривог, очију доста малених, јако мрка „лица, великих образа и округле браде. Кажу ми да „је добре нарави, благ и лак на давању чинова и но„ваца. Још ми кажу да ни за рат не мари, и то се и „мени тако чини, јер кад би он хтео да употреби ве„лику силу и велике дохотке, којима располаже, могао „би лако силна освојења учинити при слабом отпору „који би му се од стране хришћанства указао.“ Навевши неке податке о доходцима и о саставу војске, по којима је Румелија (европска страна царства) дужна била давати 30000, а Азија 10000 војника, а султан је уза се држао 5000 које коњика које пешака, Брокијер наводи како се та војска морала сама издржавати, тако да је и скеларину на Калипољу (при прелазу из Азије) и на Дунаву (кад би се преко Дунава у рат ишло) морала плаћати из свог џепа. То је била војска спахијска, коју су спахије биле дужне стављати на расположење султану од доходака које им је султан даровао. Ако ли је требала већа војска, могло се дићи и на 120,000 у Румелији, али под најам за 8 аспри коњик, а за 5 пешак, само од тога једва половина може бити потпуно оправна (с коњем, штитом и сабљом), а друга половина не носи ништа друго до батине. Није друкчије ни с онима из Азије, само што њих више цене, и доиста су страшнији (стр. 185).

Још Брокијер казује (стр. 183) да је чуо како султан много троши на лов и на птице, и како је чуо да има више од хиљаду керова, а више од две хиљаде птица, од којих је многе и сам видео. „Највеће задо„вољство налази у пијанчењу. Мили су му људи који „добро пију, а говорили су ми да и он сам пије добро.

„и да је могао попити на 10—11 литара вина. Кад се „добро напије, ништа није могао отказати, и његови су се „људи радовали кад га виде да се запије, јер би тада „бивало великих поклона. Приповедали су ми како је „пре годину дана долазио некакав Арапин, те му про-„поведао и доказивао како против заповести њихова „пророка греше сви који пију вино, и како нису добри „мусломани. Султан га је одмах бацио у тамницу, за-„бранивши му да у царство његово долази. После тога „налази највеће задовољство у женама и у младим де-„чацима содомитима. Има три стотине жена или више, „а 25 или 30 младића, који су чешће с њим него ли „жене. Њима кад одрасту даје велике поклоне и вла-„стелинства, а једнога је оженио својом сестром и дао „му 25000 дуката годишњега дохотка."

Говорећи о војсци турској, Брокијер наводи „како „су у последњој војсци у Румелији били многи хриш-„ћани. То јест, кад позове деспота од Србије, он је „дужан послати му једнога од својих синова са 3000 „коњаника. Тако чине и други од Арбаније и Бугарске „који су хришћани, и они другојачије не смеду, а има „много и хришћана који иду у рат с Турцима као на-„јамници." (стр. 185).

IV. Пошто су и султан и његове паше приспеле у Дренопоље, Брокијер почиње причање о пријему посланства војводе Миланскога, које ћемо превести у целини. „Паше стигоше у Дренопоље дан касније од сул-„тана, водећи са собом већи део багажа и људи султа-„нових. Водио је султан 100 камила и око 250 које „коња које мазги за товар, јер се колима не служе. „Чим су паше стигле, посланик Милански запита по „обичају, може ли с њима говорити, и они одговорише „да не може. Разлог је био што су они били пред го-„сподарем, и што су били сви пијани. Али сутра-дан

„позваше посланика, и ја пођем с њим, те понесем свакоме по неки поклон, као што је обичај. Јер с њима „не може говорити нико ко поклона не носи, а исто „тако и онима који пред њиховим вратима стоје, јер „се без њихова знања ући не може. И пошто је посланик походио свакога пашу код куће, и свакога обдарио, сутра-дан му они јавише да буде спреман да „изиђе пред господара и да му поднесе што је рад. „Јер ни преда њ никакав странац не излази без поклона. И сутра-дан паше послаше пред вече по посланика, и узјаха коња само он, а сви остали пођосмо „пешице.“

„Дошавши пред двор реченога господара, застасмо „ту велику множину људи и коња. Уђосмо на прва врата, „где затекосмо 20 или 30 момака с батинама. Они чувају врата, која су отворена. Кад неко пође унутра, „они ће му само једанпут рећи да се врати, а после „ће га враћати батинама. Над тим момцима има старешина, од којега они зависе и који њима заповеда. „И кад посланик уђе, они га поведоше за једне покрај капије, где бејаше много људи који чекају султана [illegible]

[illegible]

„њему је била хаљина од црвенога атласа по њихову „кроју, а по обичају њихову поврх те је хаљине носио „огртач од атласа шарено-зеленог, постављеног зибе- „линима.“

„Диванана беше одређено за султана место. Беше „то као нека постеља, покривена кадифом, на коју се „на четири или пет ступања пењало, као оно терзије „кад се попну па шију. Паше су биле на другом месту „близу те диванане, и чим султан седе, они присту- „пише к њему. И кад уђоше у диванану, онда сваки „по обичају оде те заузе своје место, покрај зидова „или ограде, којом беху ограђени крајеви диванане, сва- „којако што се где могло даље од господара.

„Кад тако сви заузеше места, пустише некакога „господина из краљевине Босне, који беше дошао к сул- „тану да му преда ту краљевину. Њега посадише на „диванану, у ред с пашама, а он тражаше од султана „помоћ против краља босанскога, тврдећи да та кра- „љевина њему припада.[1] А испред диванане наспрам „султана посадише од прилике двадесет племића из „Влашке, који бејаху таоци од те земље. И пре него „што султан беше дошао на диванану, беху на средину „исте донели барем сто калајних чинија, и у свакој „по комад овновине с пиринчем. И када султан заузе „своје место, и паше дођоше те поседаше крај њега, „онда пустише миланскога посланика, а његове дарове „ношаху за њим. А с места, на коме стајаху горе по-

[1] Француски издавач додаје напомену: „Тај господин из кра- „љевине Босне био је Радивој, син Стефана Остоје, који је као „талац боравио на двору Мурата II од 1422 до 1435. Кад му је „умро отац, он је, с помоћу Турака, тражио своја права на круну „босанску. Супарник му Твртко потуче га и узбије у Дубровник, „где се уписао међу дубровачке племиће. Du Cange, Familiae au- „gustae, etc. pp. 330—331. Don Mauro Orbini. Il regno degli Slavi, „Pesaro 1601, pp. 313—319.

„менуте чиније с месом, одређени за то људи прихва-
„тише речене поклоне и подигоше их у вис, тако да
„их могаше видети султан и свак други. А посланик
„корачаше једнако напред, а преда њ изађе један пле-
„мић, који га изведе на диванану, на којој се налазио
„султан. И ту се посланик поклони, не скидајући капе,
„и приступи до ступња на којем сеђаше султан. И ту
„се посланик врло дубоко поклони. И онда султан уста
„на ноге, крочи два корака до краја тога ступња,
„узе посланика руком, коју посланик хтеде пољу-
„бити, али султан то не хте допустити у част вој-
„воде Миланскога, него запита како је његов добри
„брат и сусед војвода Милански. Посланик одговори да
„је врло добро. И пошто султан не разумеваше шта го-
„вори посланик, један Јеврејин, који је имао велико
„поверење у султана, стаде тумачити турски и итали-
„јански, како су ми приповедали, јер ја чути нисам
„могао. По том се посланик повуче испред султана,
„гледајући га једнако у очи, јер је такав обичај, а
„султан остаде стојећи све докле посланик не дође до
„одређенога му за седење места, а то је покрај онога
„Бошњака. Онда и султан седе, и чим седе он, сви по-
„седаше на земљу, а онај што беше одвео посланика на
„диванану, посади и нас, људе његове, покрај људи
„онога Бошњака. И чим седе султан, послужише га је-
„лом и метнуше преда њ свилен убрус, који он к себи
„повуче. После метнуше преда њ округло парче црвене
„коже као чаршав, јер је обичај јести само са таких
„чаршава. После му донесоше меса у два велика златна
„тањира, и чим се послужи он, одмах други послужници
„прихватише оне чиније што сам поменуо, и послужише
„остале, мећући по једну чинију на четворицу. У чи-
„нији беше по мало пиринча и парче овновине, а ни
„хлеба ни пића не служаху. Неки јеђаху, а неки не,

„и још нису били све ни послужили, а већ почеше дизати, па и то брзо свршише. Јер султан не једе друкчије него у својим засебним просторијама, и мало је људи „који су га видели да једе, или чули да говори.“

„На крају дворане бејаше неки висок орман за „пиће, и тамо видех неке где пију. Само не знам беше „ли то вода или вино. Орман је тај био начињен на „степенице, и у њему се виђаше врло мало судова, „а на дну беше неки суд од сребра, врло велики, на „прилику пехара. А покрај тога ормана стајаху свирачи, који почеше да свирају кад је султан изашао „из своје собе, и да певају јуначке песме о делима његових старих, као што ми казаше. И кад би они поменули што повољно, што се допада, многи викаху по „њиховом начину, и по чувењу чињаху ми се ушкопљеници, јер их ја не могох видети. А кад сам био „у авлији, видео сам да свирају у неки врло велики „инструменат са жицама, и то је трајало док нису почели јести. А чим се диже месо, посланик се диже, „ништа, у овај мах, не проговоривши о посланству своме, „јер је такав обичај, и оде у свој стан.“

„А сутра-дан дође онај што беше дошао да га „води у двор, благајнички некакав чиновник, и донесе „посланику 200 аспри новаца за трошак, јер је обичај „да султан шаље трошак посланику од како га прими, „па све докле му не одговори. А кад су му сутра дан „послали новаца, дођоше и момци да држе стражу на „вратима, само да би им се дало новаца, јербо је тако „обичај, али се њима даје мала ствар.“

„И тако трећи дан позваше горе поменутог посланика да му кажу одговор, те он пође одмах, а и ја „с њим. Султан је већ пре нас држао двор, и повукао „се био у своју собу. С њим бејаху паше и румелијски „бејлербеј, који су чули шта је хтео посланик да каже.“

„И кад дођосмо на Порту, нађосмо поменуту че-„творицу[1] где седе на једној клупи, која се ту нала-„зила, изван диванане, на којој је био султан. Кад „посланик приђе њима, они га посадише на ћилим, „прострт испред њих, као човека којега би судили. На „томе великом месту још бејаше људи доста. И кад им „је он казао што је имао, они одговорише да у овај „мах не могу о томе говорити са султаном, како је „обичај, због тога што је сад султан у послу, али ће „му они поручити да дође кад буде време, јер је оби-„чај да никакав посланик не говори са султаном од „како је један посланик српски убио деда султана са-„дашњега, што поменутим Србима нико није хтео учи-„нити милости, него је султан рад био да их прими „као робове, на милост и немилост, с тога је он убио „султана пред његовим властитим људима, говорећи му, „да би свој народ и земљу ослободио од ропства, па „је и сам погинуо[2]. А посланик је имао налог да каже, „како брат му, војвода Милански, моли султана да за „његову љубав уступи римском цару Жигмунду краље-„вину Угарску, Влашку и Бугарску до Софије, краље-„вину Босну и што држи од Арбаније, која зависи од „Словеније.[3] Паше му одговорише да ће казати султану, „па да ће му после одговорити. Десет дана после тога, „позваше посланика да му даду одговор. Кад дођосмо „у двор, затекосмо султана где већ седи на своме месту

[1] Из других места текста види се да су то биле три главне паше, као данашњи министри, и румелијски губернатор.

[2] Знамените ове речи о Милошу Обилићу наводим и у оригиналу: Car le coustume est que nul ambaxadeur parle jamais audit seigneur depuis que ung ambaxadeur de Servie tua le grant pere de cestuy cy pour ce que nul ne vouloit prendre les dessusditz de Servie à mercy, s' il ne les avoit à sa voulenté pour esclaves et pour delivrer les gens et le pays de servitude, devant ses gens, tua ledit Turc en parlant à luy et aussi fut il tué.

[3] Србије.

„и држи двор, а на диванани само он и они што му „носе јело. Паше бејаху изван диванане, и стајаху по„далеко од султана, а тако и остали што су први пут „били с њима, али их бејаше мање. Исто тако нити „бејаше ормана за пиће, нити властелина босанскога, „нити влашких племића, али бејаше брат војводе Ђе„фалонијског по имену Мањоли, који стајаше пред сул„таном тако покорно као да му је слуга. И посланика „зауставише ту на уласку, докле не би наредио. И онда „видех како султан оставља двор, што пређе видео ни„сам. Иђаше веома брзо, као што сам горе казао, и „ношаше златну хаљину зелене боје, која не бејаше „веома богата. Докле султан држаше двор, велики ка„дија и други којима је то поверено, расправљаху и „суђаху свакоме на самом уласку у двор, и гледао сам „странце хришћане где бејаху дошли на жалбу. А чим „се султан диже са свога места, и остали изиђоше, а „паше наредише те дође посланик као год и пређе, и „на истом месту, и одговорише му да султан поздравља „свога брата, војводу Миланског, коме је рад много учи„нити, али му се чини да нема смисла оно што тражи, „те треба да је задовољан што је он до сад, за његову „љубав, уздржавао се да у Угарској много не осваја, јер „је могао да је хтео, и то треба да му је доста, пошто „би султану мучно било да враћа што је на сабљи за„добио, а у овај мах ни он, ни његови људи немају „где на другом месту да војују до у земљама тога цара. „Иначе и тај цар и претходници му увек су побеђи„вани од султана, и увек су бежали пред њим, као „што свак зна. То је био сав одговор. По том ми по„менути посланик приповедаше, како је Турчин последњи „пут тукао цара пред Голупцем, и како је погинуо „г. Адвис, племић пољски, и 6000 Влаха. Посланик „је путовао с турског двора, па је пред цара стигао

„баш уочи дана кад ће се догодити тај пораз. И при-„поведао ми је како се цео посао радио, и како је Јо-„ван Висконти био извештен о доласку Турака, и како „је други пут радио с Бугарима да стави под власт „цареву све земље бугарске до града Софије, потукавши „све Турке који су били унутра, на што цар није хтео „пристати. А томе господину Адвису и још тројици с „њим одсекли су главу, згулили с ње кожу, што је „било веома жалосно, и напунили је сламом, да је од-„несу пред султана[1]."

„Кад се посланик вратио кући, султан му посла „на дар хаљину од црвенога памука, постављену жутим „шареним вуненим ткањем, и уз то 6000 аспри, од ко-„јих иђаше у млетачки дукат по 32. Благајник који пре-„даје те новце, узима себи 10 од сто." (стр. 186—199).

V. Причајући како су се кретали из Дренопоља, Брокијер бележи како је видео хришћанско робље где га воде на продају и где проси испред вароши, и како је велика жалост видети зло које ти људи сносе (стр. 199). Идући мало даље од Дренопоља уз Марицу, Брокијер приповеда како је срео на путу около 15 људи, везаних тешким ланцима око врата и око 10 жена, заробљених мало раније при некаквом упаду турском у Босну. И то је робље вођено у Дренопоље на продају. С њим су ишла два Турчина.

Брокијер бележи да је излазећи из Дренопоља (и по томе из дренопољске области) излазио из Грчке, а да је улазио у Македонију. Пловдин му је већ у Ма-

[1] Издавач француски наводи место из пољске хронике Матије Миховског како је 1428 у опсади Голупца ухваћен од Турака племић Завиша Чарни од Гарбова. Он није хтео да се при повлачењу војске од Голупца користи лађом коју му је био послао краљ Жигмунд, да не би оставио својих људи, него изађе пред Турке, који га опколе и ухвате. Под *царем* у тексту Брокијерову треба разумевати краља угарског Жигмунда.

кедонији. Хвали родност маричке долине око Пловдина; за Пловдин каже да је некада био још већа варош, а и тада да је био велики. Бележи да је насељеност Пловдина већином бугарска, вере православне (стр. 200).

Причајући како је даље путовао уз Марицу до планина (што ће рећи до околине Белове и Ихтимана), Брокијер казује како су те горе опасне за пролазак, ради лопова и убица, и како је султан, ради сигурности, наредио да се ту населе села, и да ће она бити слободна од данака. Тога ради су се ту населила два бугарска села, и једно је од њих „на граници Македоније и Бугарске“ (стр. 201).

Описујући Софију, Брокијер каже да је то била некада врло велика варош, што се види по зиду који је био некада, а који је сада до земље разваљен. Има и мали град. За народ у Софији приповеда да је већином бугарски, да по селима има мало Турака, и да је народ врло вољан да се ослободи турскога ропства, кад би само нашао кога да му помогне. У Софији је Брокијер гледао Турке који су се враћали с неког испада у Угарску (у марту 1433). Ту је нашао и Ђеновљанина Николу Чибу, који је те Турке гледао кад су прелазили Дунав, рекао је како ни од десеторице један нема и стрелу и мач. А сам је Брокијер у Софији видео како ти што су се вратили већином немају стреле, него носе понајвише само мач, и да је таквих било више него оних који су имали и мач и стрелу. Који су били боље опремљени, имали су мален штит од дрвета. „Чини ми се, вели Брокијер, да је велика срамота што је хришћанство покорно таким људима.“ (стр. 202).

VI. По изласку из Софије и из Софијскога Поља Брокијер приповеда (стр. 203) како је ушао у земљу брдовиту, лепу за пут на коњу, и како је дошао у

друго једно поље, на коме се налази варош Пирот, која је сазидана на реци која се зове Нишава. „Варош није „ограђена, али има градић на једном крају, опасан с „једне стране реком, а с друге великом баром. Место „је то мало, уз један брег са северне му стране. Турака „ту има мало.“

„Полазећи даље из Пирота, путовао сам опет мало „кроз планину, докле опет нисам дошао на поменуту „реку где тече дуж једне лепе равнице, међу два висока „брега. Има покрај брега варош, сва разорепа, с обо„реним зидовима, по имену *Измур (Извур* у другом „једном препису[1]). За тим путовасмо још мало том рав„ницом покрај реке, и превалисмо један висок брег, „врло мучан за прелазак, ма да се преко њега путује „и с колима.“

„И кад смо сишли с тога брега, уђосмо у лепу „земљу међу бреговима, кроз коју уз дуж тече поменута „река Нишава. У њој је варош Ниш на поменутој реци, „преко које се ту прелази мостом. Та би варош имала „припадати деспоту Србије, али су је, има пет година, „Турци узели силом и разорили су је целу. На месту „је прекрасном, и ту се сеје много пиринча. Некада је „у тој вароши морао бити леп градић на поменутој реци. „А кад се кренух из Ниша, путовасмо опет врло лепом „земљом низ ту реку, пређосмо је скелом, и продужисмо „пут опет кроз земљу лепу, равну, добро насељену љу„дима и селима. По том се одмакосмо од реке и рав„нице, и прођосмо кроз врло велику шуму на планини, „која није ни велика ни за прелазак мучна, него је „само шумовита. И дођосмо у варош која се зове Cor„sebech (Крушевац), и ту се намири десет дана од „како смо пошли из Дренопоља. Поменута је варош на

[1] Бела Паланка.

„једну миљу од реке Мораве, која долази из Босне, „и велика је река, којом се граничи Бугарска и Расија или Србија, што је једно исто. Турци су ову „варош освојили пре шест година. Она је мала и врло „добро ограђена двоструким зидом, који је по врховима, „где су стрелнице, порушен; имала је и градић, сада „развађен. У тој вароши Крушевцу боравлаше старешина границе на овој страни од Влашке до Словеније, „врло велике земље. Име је томе старешини Синан-бéј „(Ceynan-bey), господар највећега дела ових крајева, „који понајвише станује у овој вароши. Овде сам видео и велику жалост, једну врло лепу племениту госпођу из Угарске, коју је приликом неког упада у „Угарску заробио један потурчен Угрин, и сад је држи „као жену. Када је нас спазила, поче плакати страшно „жалосно. Веру је нашу сачувала. Казаше ми и то да „је Синан-бéј био Грк, и човек мудар, који вина не „пије као остали. Њему је Турчин поверио све ове „крајеве. Он никоме не да прећи преко реке, ако га не „познаје, или ако нема писмо од султана или од румелијског господара, ако је султан куд отишао. Свак „Синан-беја слуша и боји га се. И рекоше ми да је „добар човек.“ (стр. 206).

VII. У оно време кад се Брокијер из Свете Земље кроз Србију враћао својој кући у Бургоњу (пролетњих месеци 1433), граница је међу Србијом и Турском била на Морави међу Крушевцем и Варварином. „И тако, „пошавши из ове вароши Крушевца — наставља своје „приповедање Брокијер — стр. 206 — пређох реку „Мораву скелом, и уђох у државу деспота Расије или „Србије. И што је с оне стране реке, то је турско, а „што је с ове стране, то је деспотово, а он за то плаћа „сваке године 50000 дуката данка. И кад бејах прешао реку, нађох земљу врло лепу и добро насељену

„народом. И прођох поред једног градића који се зове „Estalache (Сталаћ), који је некада био врло јако и „лепо место на крају једнога брега, онде где се Ни-„шава стаче у Мораву[1]. Још се држе неки зидови, а „има и велика кула као *donjon*[2], а друго нема ништа, „него је све разорено. И то као да је већ област „деспотова.“

„И испод тога брега, где се реке састају, има „80 до 400 шајки, које ту Турчин држи, т.ј. бродове „и ужета, да би се могла превести војска и коњи. То „све чува увек триста људи, који ту стражу врше од „два до два месеца као што ми је казивао човек коме „се може веровати и који их је видео, пошто их ја „видео нисам, јер не маре да их виде хришћани.

„И има од Сталаћа до Дунава добрих сто миља, „а нема никаква града, него само једно село и кућа, „што је начинио Синан-беј, и једна џамија на узбрдици.

„И одатле путовах кроз врло лепу земљу и врло „добро насељену, покрај реке Мораве, и нађох један „брод веома мучан за прелажење због дубоког глиба, „и то је с једне стране река, а с друге мали брег, и „то траје добру миљу.

„И после тога путовао сам читав дан кроз земљу „прилично рђаву, то јест кроз велику шуму, рђавим „шумским путем уз брдо низ брдо. Али према другим „шумским и брдовитим земљама, и ту су земље врло „лепе и врло су добро насељене селима, и у свој тој „Расији или Србији, што је једно исто, има свега што „је од потребе.

[1] По томе Брокијер зове Нишавом и Источну Мораву, коју је он видео, а оно место, мало више, где говори како Морава дели Србију од Бугарске, ваља разумети за Мораву од Сталаћа на ниже. Бугарска би му, по томе, била на источној страни од Сталаћа на ниже.

[2] Главна градска кула, или засебна кула као утврђење.

„И тако чим сам ушао у Македонију, Бугарску „и Расију, чуо сам да Турчин наручује да му се сазове војска, то јест да су справни сви они који су „вични да иду на војску. Ми смо овде онде ноћивали „код Бугара хришћана који нам говорише како људи, „који држе коње да би могли ићи на војску, не плаћају царине, и како се тим људима чине све олакшице, само да би се умножили, како неки иду на „војску под морање, а неки плаћају по 50 аспри од „главе. И казаше ми како има некакав капетан по имену „Дизем-беј који има налог да чува границу од Влашке „до Великога Мора, а Синан-беј одатле до граница босанских, а Исак-беј одатле до Словеније и за све онамо „преко Мораве. То сам чуо у Расији, кад сам дошао на „деспотов двор: тога ради ни записао нисам.“ (208 стр.)

VIII. Сад је на реду пролазак кроз ондашњу деспотовину Ђурђеву и виђење са деспотом. „Да се вратимо „к путу — наставља Брокијер — дођосмо у једну варош „по имену Некудим, (Nicodem), варош сличну селу, у пределу врло лепом и добром[1]. Поменути расијски деспот „бави се у овој вароши зато што су око ње врло лепа „шумска места за уживање и реке за сваковрсни лов, „нарочито са соколовима. И нађосмо поменутога деспота „у пољу, где иђаше да лови са соколовима на реци, „а с њим бејаху три његова сина,[2] око 50 коњаника, „и један Турчин, који бејаше дошао да га од стране „султанове позове да пошље сина и људе своје на војску, „као што је обичај. Јер осим данка, који он плаћа, „мора послати, кад га год султан позове, свога другог „сина, и с њим хиљаду или осам стотина коњаника. „Уз то му је дао једну своју кћер за жену, па и опет

[1] Стр. 209: une ville champestre. Тако исто, на стр. 231, карактерише Панчево: une ville champestre que l' en nomme Pensey.

[2] У оригиналу је trois de ses enffans, али да су синови, види се по даљем приповедању.

„је бојати се да му и сву земљу не одузме. Рекоше ми „како су то неки помињали султану, и како је он од„говорио да сад из те земље добија више коњаника „него што би добијао кад би била у његовој руци, јер „би је морао дати некоме од својих људи, па тада не „би имао ништа. И још ми говораху да ће војска, коју „сад Турчин сазива, ићи на Арбанију, јер му је оно „10000, што је био послао из Сера разбијено.

„Господару деспоту могло је бити 58 до 60 го„дина. Леп је то господин и крупан. Има три сина и „две кћери, од којих је једна удата за султана[1], а друга „за грофа Цељског (de Seil). Синови су му врло лепи; „најстарији може имати 20 година, остала двојица је„дан 16, а други 14 година; какве су му кћери, не „знам. И кад му поменути посланик, с којим сам ја „био, учини поздрав у пољу, приступи те га пољуби у „руку, што учиних и ја, јер је такав обичај. Сутра„дан пође поменути посланик на двор деспотов, да де„споту учини подворење, што учиним и ја. Бејаше много „деспотових људи, лепе и крупне господе с дугом косом „и великом брадом, јер су они сви закона грчкога. И „видех у тој вароши једнога владику и једнога магистра „теологије који од стране Сабора Базелског иђаху као „посланици к цару у Цариград[2]."

[1] Брокијер је забележио да је пошао из Дренопоља 12 марта 1433, а да је стигао у Крушевац десети дан, дакле 22 марта. Ово виђење с деспотом могло је бити 25—26 марта 1433, према томе, колико су се путници у Крушевцу забавили, јер мало после Брокијер бележи да је из Крушевца у Некудим стигао за два дана. У Београду се опет бавио о Ускрсу, који је 1433 год. био 12 априла, као што ми израчуна г. Љ. Ковачевић. Овде други пут помиње кћер Ђурђеву удату за султана. Наши летописи забележили су да се царица Мара удала за султана 4 септембра 1435. По том не знам откуда Брокијер ту ствар бележи као свршену још у пролеће 1433 године.

[2] Француски издавач је додао да су то били Antonius episcopus Sudiensis и Albertus de Crispis, in theologia magister.

IX. После тога Брокијер наставља приповедање о своме путу к Београду. „После тога дођосмо у једну „варош која се зове Београд, која припада краљу Угар„ске. Пројосмо врло велике шуме, пуне брегова и до„лина. У тим долинама има мноштво села, добре хране, „и нарочито добра вина. Из Крушевца у Некудим (Ni„codem) стигох за два дана, а одатле у Београд за „један и по. Град и варош Београд налазе се у Ра„сији, у врло лепом пределу. Туда протиче врло лепа „река коју зову Сава. Она тече од Босне, и тече по„крај једнога дела градских зидова, а Дунав некако „додирује једно утврђено двориште, које је под самим „градом. Ту се Сава стаче у Дунав. И ова је варош „Београд на саставку тих двеју река, и на месту је „узвишеном са три стране, а четврта страна, према „земљи, равна је. Отуда се може доћи до на саму ивицу „јарака. И с те стране има село, које се пружа од „реке Дунава до реке Саве, пружајући се око града у „даљини једног стреломета. У томе селу станују Раси„јанци, и ту сам на Ускрс слушао службу на словен„ском језику, и покораваху се Риму, а обреди су им „црквени као и наши[1]. Ово је место врло лепо и јако, „и подељено је на пет утврђења. Три су на вису који „сам поменуо, а два су на реци, под руком оних озго. „И једно од доњих утврђено је против другога доњег, „у коме се налази мало пристаниште за 15 или 20 га„лија за чување две куле, везане ланцем, који се пружа „од једне до друге, као што су ми казали, јер је река „била тако велика, да поменути ланац ја видети нисам „могао. Поменути је град врло јак и са врло лепим

[1] J. Ристић је мислио да се ово тиче колоније дубровачке· Гласник VI, 218 — али се не зна да су Дубровчани служили се словенским језиком. С тога ово место остаје тамно, и лако је могућно да долази од какве год обмане.

„јарцима, подзиданим, с двоструким зидом; врло је леп, „с кулама са стране земље. Капетан је овога града је„дан племић дубровачки, зову га господин Матко, и „заступа га један његов брат, којега зову господин брат[1]. „И пошто је ово место у рукама краља угарског, у њ „се не пушта нико из Расије, а краљу га је, пре че„тири године, уступио деспот Расије, бојећи се да га „не би изгубио, као што се догодило с Голупцем, што „је за хришћанство од велике штете. У овоме граду „има места барем за 5—6000 коњаника, ако не за „још више. Још су ми казали да је овај град и арти„љеријом добро оружан. Свакојако, ја сам у поменутом „граду видео четири метална топа (bombardes), од којих „су два из по два комада склопљени. Један је већи но „што сам ја икада видео; грло му је широко 52 палца, „и туда се меће камен, али је, по моме мишљењу, за „толику величину веома кратак.

„Исто тако сам видео шест галија и пет галиота „на реци Сави, покрај онога дворишта што сам спо„менуо,[2] у коме станује више Расијанаца. Они се ни„како не пуштају у остала четири утврђења, и ма да „је њихово одељење добро тврдо, али није тако тврдо „као што су остала. И људи који знају добро, казали „су ми да деспот има варош која се зове Ново Брдо „(Nyeuberghe) на реци Морави, на граници Бугарске, „Словеније, Арбаније и Босне. Ту се копа сребро и „злато заједно, и одатле се вуче 200,000 дуката на „годину. И да није тога, мислим да би деспот до сад „био истеран из његове земље Расије.“

[1] Издавалац француски забележио је да је то био Матко Таловац, потоњи бан хрватски. Таловац се прозвао по имању које је у Угарској добио.

[2] Отонч је двориште споменуто у вези с Дунавом, те је лако могућно да овде место Саве треба мислити Дунав.

„Турчин држи на Дунаву поменути градић Голу„бац, који је припадао деспоту, а који се налази два „дана ниже Београда. Казали су ми да је то тврд град, „али да се може врло добро опсести и тући топовима „и другим справама, и да му се може спречити дола„зак помоћи, мањ ако би помоћ врло много жртвовала „да до града дође. У томе граду држи Турчин сто „лађа, да би могао, кад му се свиди, прећи у Угарску, „јер му се онамо нико не би одупро. Капетан је тим „лађама Синан-беј, којега сам горе споменуо. А на дру„гој страни Саве, спрам Београда, има варош и град „на брешчићу крај Дунава, и то припада деспоту од „Расије, а налази се у Угарској. И дао је цар деспоту „још неколико различитих других вароши, да му на„чини на 50000 дуката дохотка, те да га начини „својим човеком. Али он опет више слуша султана „него цара.“

„Други дан, пошто сам био дошао у ову варош „Београд, видео сам где стиже од прилике 25 људи „одевених по овдашњем начину, да остану у гарнизону „под заповестима грофа Матка. Упитах какви су то „људи, и рекоше ми да су Немци. Онда ја запитах „зашто се доводе Немци из толике даљине, и зар се „за чување града не може да нађе људи у Србији или „у Угарској? За људе из Србије рекоше ми да се у „град никако не пуштају, зато што су турски поданици „и Турчина слушају; а Угри су непоуздани, и Турака „се толико боје, да не би смели чувати место и саче„кати Турчина и сву силу његову, кад би на град „ударио. Тога ради се за гарнизон доводе људи са „стране, јер цар преко Дунава нема до само тај град „за случај да би му потребало ударати или узмицати. „Кад сам то чуо, учинило ми се врло чудна ствар, и „опоменуо сам се оне велике подчињености, у којој

„султан држи и цара у Цариграду, и све Грке Ма-„кедонце, и Бугаре, па и деспота Расије и свеколике „његове поданике, а то је ствар веома жалосна за цело „хришћанство.“ (стр. 216.)

X. Завршетак причања о своме боравлењу у Београду узео је Брокијер за повод подужем излагању о Турцима, њиховој снази, њиховом оружању, њиховим коњма, њиховом начину војевања по ономе — како вели — што је или собом видео или чуо од људи који Турке у њиховим „великим пословима“ добро познају. Излагање то заузима стр. 216—231. Узимљући, без сумње, на ум узрок који је изазвао њему издату заповест да опис свога путовања напише, Брокијер то чини, да би сам могао предложити начин како и с киме да се Турци у боју разбију и да им се њихово господство одузме. Тај одсек ми ћемо прегледати с пером у рукама, бележећи што нам се где учини знатније.

Описујући саме Турке, Брокијер каже да су људи осредњи, и да им лична снага није особита, али да су вредни, уредни и с малим задовољни. За коње им каже да су исто тако лаки за издржање, али да су добри тркачи. За оружје бележи да имају и оклопе, али далеко лакше од оних што су у то време били у обичају у Европи. За начин војевања бележи да Турци обично увек знају из раније, кад се на њих спрема каква велика хришћанска војска, и да се они онда сабирају на месту удаљеном два три дана хода од бојног поља. Чим се скупе, гледају да ударе из ненада, а крећу се тако нечујно, да 100 хришћана више хуке праве него 10000 Турака. Једни воде, а остали иду за њима, тако да, лако оружани као што су, за ноћ пређу што се прелази за три дана. Од оружја носе штит, стрелу мач и буздован. „Главно им је што су ванредно по-„слушни своме господару, нити има међу њима кога, па

„ма како велики он био, који би смео прекорачити го-„сподарску заповест. И ја мислим да је то узрок што „су Турци извршили толике ствари и војничка осво-„јења, што је жалост видети.“ (стр. 222.) У потврду како се Турци при нападу служе изненађењем, наводи и борбу на Никопољу (1396) и борбу на Голупцу, где је, као што он спомиње, витез Завиша погинуо.

У току тих бележака наводи даље, да Турци нису како треба ни оружани ни опремљени, нарочито кад им је војска многобројнија. Има их тада само с буздованом, или са штитом а без мача, а има их који штита немају. „Казао сам већ како Турке служе силом многи „хришћани: Грци, Бугари, Македонци, Арбанаси, Сло-„вени, Расијанци и Срби, поданици деспота Расије, и „Власи, за које ми је казано да би они сами грдно „оштетили Турке и одустали од њих, чим би видели „да се против Турака крећу у великом броју хришћани, „а нарочито Французи. (стр. 224.)“ Записавши то Брокијер мисли да би Турке, таке какви су, готово без оружја, људи с добром управом без велике муке разбили и потиснули. „Не би требало, вели Брокијер, него „половина и још мање против њиховога броја, само да „је пред војском владалац, којега свак слуша и који „би хтео слушати што му препоручују они који знају (стр. 225.)“ Ту прелази на бој на Голупцу, онда још скорашњи. „Јер, како су ми говорили, и ту скоро, кад „су Турци ударили на цара Жигмунда, није цар морао „уступати, да је само хтео поуздати се и поверовати. „Јер је он имао са собом 25 или 30 хиљада угарске „војске, а само 200 ломбардијских и ђеновљанских ар-„балетара, који су задржали Турке, докле цар није „навезао се на галије на Дунаву. А 6000 Влаха с „оним пољским витезом, кога поменух мало пре били „су на некаком брежуљку на страни, подалеко од ца-

„реве војске, и ту су били сви исечени у комаде „(стр. 225.)“

Ономе ко би се кренуо против Турака препоручује Брокијер да не води пљачкаша и да нађе начине како да своје људе плаћа и издржава, а ту би, мисли Брокијер, папа могао помоћи. Нарочито препоручује да се никоме ништа не узме силом, без куповине, све док се не би дошло у турску зе̂мљу. Узрок су овој белешци жалбе које су на Балканском Полуострву изазвале дотадашње хришћанске војске, које су ишле против Турака.

За тим Брокијер излаже свој план, по ком би требало из народа француског, енглеског и немачкога сакупити војску против Турака, као и како би је требало опремити и наоружати. (стр. 226—230).

Говорећи о храни те војске, Брокијер се још једном враћа на прилике Балканскога Полуострва, говорећи: „А ако би ко запитао где ћемо наћи хране, у „Расији и у Грчкој има река̂ које могу носити лађе; „а Расија је земља врло плодна сваком храном, како „ми се чини, а прилично је така и Бугарска, Маке„донија и Грчка“ (стр. 230—231). Пошто ми знамо да Брокијер под Грчком мисли управо Тракију од пловдинско-дренопољских граница к Цариграду, то је јасно да се на овом месту под „рекама што могу носити лађе“ мисле Марица и Морава.

С преласком Дунава и уласком Брокијеровим у Угарску престају његове белешке о Балканском Полуострву и о ондашњим приликама његовим. Он их је сам завршио планом војевања на Турке, који смо и ми у горњим врстама у изводу саопштили.

IV

Мемоар Пилотијев, о коме је напред говорено, најмање се бави о Србији и о Балканском Полуострву посебице.

То је управо читава књига о Египту и главним градовима његовим, о околним острвима и земљама, и то књига пуна занимљивих појединости сваке врсте. Изложивши на тај начин што је год писац имао прилике да у своме дугогодишњем бављењу на тим странама сазна, он се обраћа папи Евђенију IV (1431—1447) с напоменама и саветима на који начин да се како Египат тако и Света Земља истргну из руку неверничких и под хришћанску владу доведу. Као и остали писци, писац истиче неслогу и незнање међу хришћанским државама и господом, а слогу и тврду дисциплину међу мусломанима као главно средство и главни узрок ондашње њихове надмоћности над хришћанима. Мемоар је Пилотијев опширан; то је читава књига. Он хвата у поменутом издању Белгијске Академије стр. 312—419 доста збијене штампе у четвртини.

Али ма да се Е. Пилоти не бави Балканским Полуострвом посебице, опет му, овде онде, долазе под перо и балканске прилике, и ту се увек види да их је познавао добро. С тога и ми овде хоћемо да прелистамо листове белгијскога издања, у коме је посао Е. Пило-

тијев, те да покупимо и она два три зрнца што се у њему за нашу потребу налазе.

*

Најпре, на стр. 315, криви оклевање с крунисањем цара Жигмунда (1410—1438) да је дало прилике Турцима да се шире к западу и да многе штете хришћанима нанесу. „Тако је, прво, страдала војводина „Србија, и краљевина Угарска, пошто су Турци са свим „довршили освојење поменуте војводине, и онда су ушли „у Угарску, и одвели су у ропство више од 100,000 „душа.“

По том, на стр. 320—321 помиње како је Готфрид Булоњски прошао кроз Угарску и Србију, ушао по том у Грчку и Македонију, које су припадале краљу Филипу и сину му краљу Александру, али како су сада прилике промењене, и с Турцима се треба борити још у Европи место далеко у Азији као у оно време. „Сад „треба ићи кроз непријатељску земљу и проливањем „крви хришћанске узимати корак по корак, јербо су „Турци храбри људи, и имају две врло знатне особине, „прву, што се потпуно покоравају својим старешинама, „а другу, што и њихове старешине добро држе ред, „јер казне смрћу за најмању погрешку.“

На стр. 332 спомињу се нека унутрашња трвења у египатској држави (из 1405) и наводи се како су као заповедници 2000 коњаника султанске гарде један потурчењак Солуњанин и један потурчењак „Словенин из Словеније“ свога господара издали и к бунтовницима прешли место да се с њима бију. Словенин из Словеније биће Србин из западних или приморских крајева, јер се исти у списима оновременим тим именом зову.

На стр. 338—339 говори за египатскога калифу како он своме султану полаже заклетву да ће радити

на упропашћењу хришћанства, да ће откупити сваку хришћанску душу која би му на продају понуђена била, и да ће слати те куповати све које би набавити могао, те да их држи барем по четири године у школи како би упознали и заволели веру Мухамедову. По том пише како, ради те заклетве, калифа шаље те се то хришћанско робље за откуп тражи по Турској, у Дренопољу, на двору султанову, и у Калипољу, „где се налазе „многи турски трговци који се баве само набављањем „нејакога робља, мушкога и женскога, у годинама које „могу поднети за султана у Каиру. Ти трговци воде „по који пут сто душа, по који пут и двеста, пут Ка„липоља, где их товаре на лађе мусломанске или на „лађе неваљалих хришћана и возе или пут Дамијете „или пут Александрије у Каиро. Кад се доведу у Каиро, „пред султана, изађу процениоци, те цене, *разликујући „много по народности*. Највише се цене Татари, јер „за једнога Татарина може се платити 130 до 140 ду„ката, за Черкеза 110 до 120 дук., за Грка на 90 „дуката, за Арбанаса, Словена (Esclavon), Србина „70—80 дуката од главе.“ По том додаје како је за трговце на трговима некакво одличје, које се свуда износи, како су они вери Мухамедовој толико и толико душа прибавили. И на послетку бележи како султан египатски на овај начин сваке године набавља по 2000 душа хришћанских.

V

Мемоар Јована Торцела, каваљера, коморника и чиновника цара цариградскога од 1439 (како се он сам на дну потписао) кратак је и без великога значаја. Он каже да је од прилике дванаест година пробавио на двору султанову и да је ту старао се да позна силу турску и да смисли начин како би се она могла саломити. За тим одмах говори како Султан може извести против хришћана около 100000 коњика, међу којима је 20000 његових најамника. Међу овима последњим биће их 10000 добро оружаних; остали су без оружја, и имаће само лук и стреле, мачеве или штитове. Уз то има 10000 пешака, и то без оружја, или само с мачем и стрелом. Штитове неки имају, неки пак немају.

Говорећи, даље, о Турској помиње Балканско Полуострво, узимљући га у целини под именом Грчка. На крају мемоара читамо речи: „Кад се хоће из Угар„ске да пређе у Грчку, ваља само прећи Дунав, па се „одмах улази у Грчку.“ Тај назив управо одговара „турскоме називу Румелија (Рум-или, т.ј. Грчка Земља). „У Грчкој, говори Торцело напред, има још три хриш„ћанска господара. Један је господар Расије, који сул„тану данак плаћа, а може избацити у поље 40000 бо„раца коњика, врло добро и потпуно опремљених. Он „се граничи с Угарском. Врло је добар војвода и бо„рац нарочито у ратовима с Турцима, и чим би видео

„толику хришћанску силу (од 80000 бораца као што „је напред назначено), с места би и сам устао, и по„шао би да ту силу води на уништење Турака.“

„Има по том Арбанија, где се налазе два госпо„дара, који би могли дићи на ноге 20000 коњика. И „они би се, исто тако, окренули против Турака, чим „би видели силу хришћанску.“

„Има још држава хришћанска у Мореји, где је „господар цар, који би могао дићи на ноге 15000 људи „с врло добром опремом.“

Остало су ситнице о плану најевања и о путу, којима се не мислимо више бавити.

Бертрандон-де-ла Брокијер, пишући о овоме мемоару оцену, двапут опширнију од самога мемоара, наводи да има у њему гдекојих ствари добрих и истинитих, а у осталоме већином понавља оно што је већ раније, у своме путопису, казао о сили турској и о начину, којим да се она нападне и разбије.

И Брокијер налази да султан располаже највише са сто, до сто двадесет хиљада људи, и од истих да су 40000 пешаци, без штитова и оклопа, само с мачевима и дрвеним, још и неокованим штаповима; остали су пак коњаници. За 20000 најамника султанских Брокијер каже да му је познато да их нема више од 10000, и да их неки зову Јаничарима.

Пишући 1455, Брокијер напомиње да већ не треба рачунати на деспота Расије, јер су њега Турци истерали из највећег дела земаља његових, те нити има толику нити таку силу, каква се чинила Торцелу у време кад је свој мемоар писао.

Остало, као што рекох, понајвише је понављање онога што је напред наведено, и с тога ћемо га овде прећи с ћутањем.

ИЗ СВОЈИХ УСПОМЕНА...

Место мојега рођења. Детињство. За Стоком. У шкoли, у Рипњу. У Гимназији, у Београду.

НЕШТО О СЕЛУ РИПЊУ

Кад човеку сунце живота већ нагне на заранке, кад му се видик у будућност сузи, или сужавати почне: онда се он радо окреће у своју прошлост и, сећањем онога што је било некад, зачињава своју шуту садашњост; тада се радије опомиње онога времена које је цело било његово, него што гледа оно које се, често на његове очи, измиче од њега и прилази другима, млађима, на којима за часак остаје свет...

Ја сам се у свом животу доста пута и осветлио и огрејао на сунцу доброте оних људи с којима сам долазио у додир; много пута сам, путујући по лепој земљи Србији, и гледајући красоте њезине, осећао милину и задовољство, а догађало се је, душа ваља, да сам се и сукобљавао с понеким од својих суграђана...

Данас ми је мило сећати се свега тога.

Даљина, која ме раставља од тих људи, и од онога што је бивало некад, учиниће, надам се, да оно што је у своје време било лепо — данас буде лепше, а што је некад било ружно — данас да буде мање ружно.

И планине су глатке кад се из далека гледају....

И дужност ми је и велика радост на првом месту поменути место где ме је први пут огрејало сунце, у ком сам провео јутро од живота, и из кога сам изнео заметке толиким својим потоњим моралним тековинама. То је место рођења мојега, то је село *Рипањ*.

На југ од Београда, четири сата обичнога пута, а железничком пругом око 22 километра, на старом крагујевачком друму, насељено је село *Рипањ*.

Село се то пружило по једној коси која се одваја од онога била на ком су висови: *Космај, Ковиона,* и *Авала*. Од Авалинога присоја ту косу, на којој је село Рипањ, одваја вода која се, на свом утоку у Саву, зове *Топчидерска Река*.

Рипањ је једно од највећих села у овом крају Шумадије. Године 1863 у њему је било 1839 душа са 378 пореских глава; године 1883 самих пореских глава било је 538, а године 1886 тај је број скочио на 700! Старци су ми причали да је Рипањ 1813 године имао само 40 кућа, па се и онда бројао у велика села у Шумадији.

У старије време било је око Рипња неколико заселака које је све Турчин, рипањски спахија, саселио у Рипањ. Отуда је Рипњу дошао онако велики хатар да му данас завиде сва околна села.

Засеоци који су у Рипањ сасељени поименце ово су:

1. *Трешња,* заселак који је био онде где је сада *Механа на Трешњи*;

2. *Степашиновац,* на северној страни од данашњега Рипња, идући под Авалу;

3. *Паланка,* на запад од села Рипња;

4. *Чаршија,* под Авалом;

На местима где су били ти засеоци сада су њиве и ливаде.

У засеоку Паланци, у старо време, биле су неке рудокопње; и данас онамо има много трагова од рударских радова.

У месту Зȍвљâку, у тој Паланци, била је и црква, од које се сада само познају зидине. Кад су Арнаути сејмени држали хан у Рипњу, онда су Рипањци ишли кришом у ту цркву, те се онде молили Богу, и калуђер из Манастира Раковице доносио им је причешће те их онде причешћивао.

Мало на северозапад од Паланке коса је *Цигански Гај*. Прича се, не знам по чем, да је некад у том *Гају* било некако *Бакарно Гувно*.

На запад од Рипња места су *Тапавац Мали* и *Тапавац Велики*. Туда је сва површина земље покривена остацима од рударских радова. У Великом Тапавцу има пећина једна за коју чобани веле да нема дна! Она се зове *Јеринина Рупа*. Још мало на запад *Љута* је *Страна,* где сада Енглези ваде руду.

Даље к југу *Жути* је *Поток* којим тече црвено-жута вода, као сведочанство рудного блага.

На југ од Рипња брдоравањ је *Будољин*. Ту је глава потоку који се ниже зове *Рипањска Река*. Ова река тече кроз Топчидер, и улева се у Саву. Њеном долином иде железница од Београда до првога тунела.

Планинско бйло, које дели воде на север к тој Рипањској Реци, а на југ ка Раљи, крак је од Космајске косе. Тај се крак доцније од Трешње цепа у два крака па се један свршава над ушћем Саве у Дунаво а други изнад града Смедерева.

Железница, полазећи од Београда долином Топчидерско-Рипањске реке, оставља ту долину у месту *Збеговишту,* и пробија речено бйло испод места које се зове *Ранков Гроб,* те избија онамо Раљи у долину.

Ту је онај Рипањски тамник или тунел, најдужи на линији од Београда до Врање.

Од тога тамника, или боље рећи од Ранкова Гроба над тамником, на исток се пружа вис *Ковиона,* где су биле њиве и ливаде оца мога, и где нам је зими стока становала. О том месту ја ћу доцније више говорити.

Село Рипањ има неколико делова или мала. Делови ти зову се:

1. *Муселимци,* на запад од цркве и механе рипањске. Не знам откуда им то име.

2. *Хере,* досељеници су из горњих крајева, а седе на исток и североисток од цркве и школе.

3. *Белоземљани,* станују на *Белој Земљи,* то јест, на десној страни потока који од чесме Рипња тече на исток.

4. *Рамаћани,* досељеници су из села Рамаће код Рудника. Њихове су куће на запад од онога пута који од механе води у *Брђане.*

5. *Брђани,* највећи, и најдужи део села; станују на коси која се пружа на југ од Белоземљана и Рамаћана чак до Шутиловца и до Баташине.

Сваки овај део села Рипња има своје њиве и ливаде, и држи своју стоку, на оној страни сеоског хатара која је њему ближа и наручнија. Зато се Рипањци готово никад не могу сви састати ни на раду, нити за стоком. Докле се Брђанин Рипањац пре састане и позна с Барајевцима или Парцанцима него са својим сељацима Муселимчанима, дотле се опет ови пре виде и познаду с Рушањцима и Пиносавцима, него са својим сељацима из других малâ.

Село Рипањ има два гробља где укопава своје покојнике. Једно је у месту *Хаџиној Води,* где се сахра-

њују: Хере, Муселимчани, Белоземљани и Рамаћани; а друго је у *Житима,* где се копају Брђани.

Код цркве у порти, сахрањивани су само попови, и људи који су заслужни за цркву или за село, или који су доста приложили цркви....

Школу је Рипањ имао још за Турака. За доба Карађорђева, школа је била у кући војводе Васе Чарапића (чији су се вотњаци још до мога детињства били одржали), и учитељ је био неки *Нестор,* родом из Старе Србије. После овога дошао је за учитеља неки *Леонтије* родом из Срема.

Овим учитељима ђаци су били: Јован Стеванов Милићевић, Живота Милићевић, Степан Живојиновић, Исаило Филиповић, Арсеније и Стеван Јевтићи, Милија Јоксимовић, Павле Видић, и још неки други којима имена нисам упамтио.

По повратку из Срема, несрећне 1813 године, школа је опет отворена, и била је у кући некога Рачића на Белој Земљи а учитељ у њој био је Мата Протић из Врчина.

Доцније се тај учитељ Мата запопи и настани да попује у Рипњу, а за учитеља дође неки Мијаило Борисављевић из села Дивоша у Срему.

Овај учитељ Мијаило умеша се у неку буну против Кнеза Милоша, коју су спремали неки од Чарапића. Назгода је некакво бунтовничко писмо преписао својом руком. За ту кривицу Кнез Милош му одсече врх од језика и обе руке повише шака!

Тада и на Рипањ удари велика несрећа. Оном старешини који је, по утишању буне, испитивао и каштиговао бунтовнике, стан бејаше у Рипњу... И данас се у селу једно брдо зове *Точкови:* ту су онда на точкове набијали телеса оних које су као бунтовнике убијали.

После те несреће и толикога страха, Рипањци кроз дуго време нису смели ни помињати за школу и учитеља.

Тако је Рипањ остао нêм, без школе, чак до пролећа 1843!

Цркву је Рипањ стекао око године 1818.

Али и пре, док није било цркве, Рипањ је кроз дуже време био срећан са својим свештеницима. И данас се прича о доброј браћи *Томи* и *Антонију* који су поповали у Рипњу, а после њих дошао је поп Стеван. Попа Антонија обесили су Турци у Београду на Стамбол-капији, Поп Стеван је пао у боју код села Клења у Мачви пред васкрс 1806.

После је дошао Поп Никола, кога је убио коњ у Белом Потоку; иза овога запопио се Поп Васа чији се гроб находио уза северни зид од старе цркве под самом стрехом.

После овога Попа Васе, запопио се је Мата Протић који је највише помогао да Рипањци начине своју прву древену цркву.

Кад је ова црква већ ослабела, Рипањци су устали и начинили нову красну цркву од цигле. Темеље су јој осветили на Петров дан, 29 јуна 1892, а саму нову цркву осветио је Митрополит Мијаило на Свете Тројице, 5 јуна 1894.[1]

Кад су постављали темеље овој новој Цркви, Рипањци су обухватили и гробове мојих родитеља, и тако сада у олтару нове Рипањске цркве гробови су мога оца *Јована Ђака,* моје матере *Митре,* и два ми брата *Милутина* и *Стојана.*

Име *Рипањ* не знам од чега је постало. Селу на истоку, поред реке, има стена која се зове *Рйпа.* Неки

[1] О освећењу нове цркве у Рипњу има већи допис у београдским новинама *Миру,* у броју 31, од 10 јуна 1894.

сељаци веле да је од те *Рйпе* и селу дошло име *Рипањ.* Али ваља уз то поменути да се и она сама чешма у селу, која је на југоисток од цркве и школе, под самим брдом, зове *Рипањ!..*

Рипањци нису сви староседеоци; међу њима има дошљака с разних страна. Староседеоци су: Јоксимовићи, Вујановићи, Миљћевићи, Несторовићи, Марићи, Рачићи, Видићи, Чардаклије, и још неки. Досељеници су неки из горњих Шумадинских села; неки су од Ниша; неки из Босанске Крајине, а неки из Далмације. Чак из Русије два брата Москова, *Мијаило* и *Никола,* однекуд западоше у Рипањ, па ту поживеше и своје кости оставише.

Досељеници, кад у Рипањ дођу, обично донесу своје одело и свој говор; а пошто неко време у Рипњу проживе, преруше се, и одену се као и други Рипањци. Језик пак деце њихове са свим се изједначи с језиком староседелаца у Рипњу.

Механа је у Рипњу била Бог те веси откад. Најпре су Турци држали *хан* у Рипњу. Тај *хан* од Турака откупи Кнез Милош па после га прода браћи Дробњацима Лазару и Мијаилу који су се доселили у Рипањ.

Доцније и општина Рипањска начини једну механу, те тако их данас има две.

Осем те две механе, у Рипњу има: ковачница, коларница, мутавџиница, грнчарница, има један дућан абаџиски и један ћурчиски.

У хатару рипањском на више места ваде се руде.

Највише Рипањци живе од земље и од стоке. Године 1886 говорили су ми да у њихову селу има око хиљаду (1000) грла говеда, 400 коња, 5000 оваца, 500 коза, и до 2000 свиња.

У Рипњу се сеје: пшеница (озимица и јарица), кукуруз, јечам, крупник, овас, раж, просо, пасуљ, боб, разни лукови и друго поврће, и конопља и лан.

По шумама и пољима рипањским легу се и лете тице: орлови, јастребови, гавранови, вране, чавке, свраке, голубови, грлице, препелице, јаребице, сенице, врапци, косови, дрозгови, жуње, детлови, чворкови, кукавице, црвенперке, пузавци, совуљаге, ћукавци, славуји, царићи, итд.

Од дивљине има: вукова, лисица, јазаваца, творова, дивљих свиња, видара, дивљих мачака, куна, верица, ласица, зечева, итд.

По камењу има: гуја плавих, црних, и гуја пескуша; а има и смукова и слепака; даље, има гуштера, зеленбаћа, шарена, бурњака, итд.

По потоцима има доста ситне рибе и ракова.

МЕСТО РОЂЕЊА. ДЕТИЊСТВО

Ја сам се родио у селу Рипњу, у мáли Брђанима. Дан је мојега рођења *Мали Спасов дан,*[1] а година се не зна тачно. Отац мој вељаше да је обично записивао на којој својој књизи дан, месец, и годину кад му се које дете родило. Мисли да је тако записао и дан мојега рођења, али није знао на којој је то књизи. Међу тим, ја сам, помажући се казивањем своје мајке, нашао да је дан мојега рођења био 4 јуни 1831 године.

Отац мој звао се *Јован Ђак,* а мајка *Дмитра* или *Митра.* Отац ми је од рода Милићевића у Рипњу, а мајка је кћи Живана Станковића из Сремчице.

О старини нашега рода ја сам казао што сам могао сазнати у својој књижици *Јовану Ђаку,* штампаној у Београду 1891.

Имао сам више браће и сестара, али сам запамтио само браћу: *Стојана* и *Милутина,* и сестре: *Ружу, Перунику, Петрију,* и *Ђурђију.* Оба ми брата и све четири сестре досад су преминуле. Последња умре 1876 најмлађа ми сестра Ђурђија.

Од брата ми Стојана има у животу двоје деце: син Танасије С. Милићевић, који је данас[2] порезник у Београду, и кћи Радојка, удата 1871 у село Кумодраж. А од брата

---

[1] Тако у Рипњу зову први четвртак по великом Спасову дне.
[2] 1894.

ми Милутина биле су остале две кћери које су, с мајком својом Јаном, отишле у Поповић, кад се она онамо преудала. И оне су обе умрле.

Неколико је деце мојој мајци умрло, па је она родила две кћери посопке, и после њих мене. Причала је, Бог да је прости, да ми се је јако обрадовала.

Моја је мајка необично лепо певала, и знала је врло много различних народних песама и силество тепања и речи од милоште за децу. Мени је тепала чак и када сам толико био одрастао да сам могао упамтити:

— Ово ће мајци трговац бити; он ће мајци чак у Пешту ићи, итд. итд.

Види се да је онда Шумадинцима Пешта била даље него данас Лондон!

Није, веселница, имала довољно млека у недрима својим, те је с тога невољисала подижући децу своју.

Мени је, с тога, пошто сам већ био велики понекад рекла:

— Весели синко! Више сам те одранила песмама него недрима својим.

Нема сумње да је тако одгајивање било мука и мени и њој, али се мени чак и данас по који пут причини да чујем слатки глас њезине успавне песме:

Паји, паји, моје чедо драго!

Дорасти ми до коња витеза, итд.

Знајући да ме не може никад сита надојити, није дуго хтела одбити ме од сисе. За то сам ја сисао и кад сам био толики да сам могао упамтити све чиме ме је заварчивала: да се одбијем од њезиних недара.

Мајка ме је водила уза се и кад јој нисам требао, нити она мени као док сам био малено детенце. Памтим да ме је једном одвела у Ковиону и, док је она у њиви радила с другим радинима, мене је била оставила да се играм у хладу под растом. Ја сам се играо

па и заспао. Кад сам се пробудио, видим да је хлад од дрвета отишао на другу страну, а мене опекло врело летње сунце. Нисам разумео како је дошла та промена. Мајка ми је објашњавала како је боље умела, али сам ја дуго остао ненамирен.

Мајка ми није била ни крупна нити каквога крепкога састава, али је ипак била веома издржљива. За издржљивост њезину ево једнога сведочанства:

Једнога лета, све ми се чини године 1843, наша снаха Јана, родом из Остружнице из куће Доњанчевића, бејаше нешто слаба онамо у свом роду. Једно јутро моја мајка узме мене и кренемо се да је видимо. Преко Липовице ми дођемо у Сремчицу, па оданде у Остружницу. Ту нам кажу да је Јана у Железнику на лечењу код неке видаре. Ми се одморисмо у Остружници па одонуда дођемо у Железник. Ту смо снаху видели, одморили се и, још то вече, преко села Рушња, стигнемо у Рипањ. У свом потоњем животу, ја сам много пешачио, али се свакад зачудим кад се сетим колико смо места тога дана прешли ја и моја мајка.

За мојега детињства било је у Рипњу још доста старих људи који се нису шишали, него су своју косу сплетали у плетеницу коју су пуштали низ леђа, или су 'је повијали под своју капу.

Кнез Милош је био заповедио да се сваки мора шишати; али се људи тешко растају од својих старих навика. И мене мајка није дуго време дала шишати, него ми је косу плела у плетеницу која ми је висила низ леђа

Некад ми је у ту плетеницу уплетала неки *гãлош* са старинским парама које су ми звецкале низ леђа кад се играм и скачем с децом. Мене је страшно

чупало чешљање тако дуге косе коју сам, наравно, ја као дете увек умео јако замрсити. Мајка ми није дала поменути да се ошишам. Најпосле јој једном отац рече:

— Жено, нашој кући долазе толики људи. Рашчуће се да се у мојој кући не слушају кнежеве заповести, па могу бити резилан пред људима. А и детету ће бити лакше кад му се слиндари онај навиљик с главе...

На те речи, ја сам подигравао од радости.

Мајка само рече:

— Нека стоји док дође Јова. То је њезин једини брат кога је волела као очи своје.

Прве недеље после тога одиста и дође мој ујак Јова.

Под ракљатим орахом, више старе куће, ручају: отац ми, Чича Степан, и ујак Јова. Ја се умиљавам око њих. Мајка ми, доносећи јело, често погледа у мене: доња јој усница нешто игра, и по некад дубоко уздахне.

По ручку, отац и Чича Степан уђоше у неки разговор а ујак заиска од мајке ми ножице, па мене одведе иза вајата, и посади на дељавицу.

Ја се радостан наместих; он ухвати левом руком мој перчин а у десној држаше ножице. Ножице писнуше, мој се перчин одвоји од моје главе, а моја се мајка удари у груди и викну:

— Куку, Јово, шта учини? Што ми нагрди дете?

После узе онај мој перчин; љуби га, обли га сузама, и задену за жиоку вајату под стрехом.

Није прошло много времена после тога, а она је сама благосиљала онога који је наредио да се људи шишају.

Отац мој је био човек врло оштар: није трпео ни најмање беспутности у својој кући и у своје деце. Мајка је напротив била блага, милостива, али је и она врло пазила да не учини што противно очиној вољи. На тај

начин у нашој је кући владао свакад ред и оштар запт. Чини ми се да се је само мени по нешто опраштало, кад бих згрешио против тога реда. А праштало ми се је само за то што сам од малена био увек болешљикав.

Врло ме је мрзило обути се. Чини ми се да сам сапет кад су ми ноге у обући. Лашње ми је било босу трчати и скакати с децом. Онда су се из Београда доносили неки опанци особитога кроја и направе; звали су се *ужички* опанци. Отац ми је једном купио и донео те ужичке опанчиће. Мајка ме обуче лепо, обује ме у те ужичке опанчиће, па ме поведе ка снаси *Ђурђији Мининој,* којој је брат ми Стојан био ручни девер. Ишли смо рудином преко неких ријавица или кртичњака. Ноћу је била падала киша па убила земљу, и те ријавице, ти пластићи постали клизави а моји опанчићи нови и глатки. Мени се милило да корачам с ријавице на ријавицу докле се једном оклизнем, паднем и укаљам и кошуљу и нове опанчиће.

Срдит на ријавице за своју грешку ја викнем:

— Ј.... тај као!

Моја мајка, не говорећи ништа, узе ме за руку, доведе до криве Јабуке кисељаче, очену од ње један изданак и ошину ме неколико пута говорећи:

— Зар син Јована Ђака да псује као каква слугерања из света! а?

Од тога дана моја уста нису изговорила никакве псовке до пролећа године 1846, а тада, као ђак Београдске Гимназије, бејах неко време на стану у Доланчевића механи на Малој Пијаци, и ту од слуга, а особито од неког Милана из Васојевића, иначе у свачем врло добра и честита човека, навикнем по неку псовку од које се и данас, на своју срамоту, не могу да уздржим. Миланова рђава навика прионула је за ме на-

рочито за то што сам ја њега, због његових иначе красних својстава, јако волео.

У својој детињој души, ја сам држао да се мога оца боји свак живи; чинило ми се да се од њега тресу и они големи ораси око наше куће, или они грмови у Ковиони. А о мајци сам мислио да је сама доброта и правда. И одиста је она и била и добра и праведна према сваком сиромаху, а особито према деци која би била сироте по мајци или по оцу.

Једном се догоди нешто што ову моју веру потресе, и душу моју испуни јадом и чемером за неколике сате.

Бејаше пролетњи дан после кише. Мајка ми се жураше да дотка неко платно. Моји обични другови у игри, док сам ја спавао, отишли некуд те не могу да их нађем. Време ми дуго, не знам шта да радим па сам се увио матери око разбоја и ометам је запиткујући час за ово а час за оно.

— Одбиј ме се, чедо моје! Вели ми она: — Иди заиграј се; хитам да доткам ову опалу!...

Отац пак, рано из јутра, бејаше расадио у башти купус, па отишао на рад. Једна мотика виси о трешњи тако ниско да је ја могу дохватити. Мени паде на ум неки рад којим бих се могао забавити, па викнем:

— Мајо! да копам купус?

— Копај, срце моје, одговори ми она, јамачно не слутећи оно што ћу ја учинити.

Узмем ону мотику, пређем у башту, и замлатам божем окопавати онај купус. И тако испресецам готово све струкове које сам желео окопати. То није трајало дуго, јер мотика беше тешка а моје руке нејаке. Али штете ипак би доста.

Дође вече. Ричу краве пред музлицом; ричу теоци у пашњаку, а дошле и овце да се музу. Ето и оца ми

из Ковионе. Како уђе у авлију, погледа, у башту, и срдито рече:

— А ко оно уради, млеко му материно?

— Ја, тата, одговорих са свим мирно.

— Па, несташко један! настави он: — Зар се ти немаде чим другим заиграти него исече оволики купус?

Ја се скамених на те његове речи. У тај мах, мајка ми, идући с каблом онамо на музлицу, прође поред оца, нешто се малко као закачи за њега, и гласно рече:

— Удри, удри! И мени данас у душу таче!..

Отац ме одиста удари дланом по глави једном или два пута. Ја бризнух у плач, и одмах одох у собу где смо обично спавали. Што ме отац осрамоти, што ме истуче, било ми је тешко; али много теже било ми је што мати изговори оне речи, а ја сам њу питао: да тај купус копам. Тако постиђен, расплакан, и ожалошћен легох без вечере у постељу. Не знам колико сам спавао, али ме у један мах пробуди неки разговор. Отац и мајка хоће да легну, па се разговарају а ја још йчем од плача. Будан сам, а чиним се да нисам.

— Срце моје, рећи ће мајка оцу, још йче од плача. Баш га, море, истуче за прâ Бога.

— Како за прâ Бога? Зар није он исекао купус?

— Јесте он, али ево како је то било. Ја навалила да доткам ону опалу, а он нема с ким да се заигра па се увио око разбоја те ми смета. Слах га неколико пута да се забави чим било, а он не може сам. Док ме одједном упита:

— Да идем, мајо, да копам купус?

— Иди, одговорих му ја, само да се одбије од разбоја, и не слутећи да ће он копати истински купус. И тако је он чинио по мојој речи.

— Па што ми то не каза, рече отац.

— Не могах пред њим, да дете не узима образ: ти га караш а ја да га браним? Него те повукох за гуњ, али се ти не сети...

— Гле! А ја се чудим зашто ме ти повуче!..

Овај разговор скиде ми камен са срца. Мајка ми се јави опет онако добра и праведна каква ми је била пре оних речи: *Удри, удри! И мени данас таче у душу!*

Наша је кућа била на заравањку, под брдом, на десној страни Дућевачког потока. Кроз нашу авлију тече поточак који извире изнад наше куће у воћу Ристе Јојића.

Око наше куће дигла се је читава гора од ораха, од јабука, крушака, трешања и шљива. Особито су наши ораси падали у очи и својим бројем и напредношћу. А њих је било и ситних и врло крупних, било их је и мекушаца и коштуњаца. Све те воћке ја сам познавао још из малена. Познавао сам сваку воћку по листу, по роду, и по дрвету њезину.

Отац мој много је калемио воћака и себи и другому, ко год би га замолио. А молили су га многи држећи да се од његове руке све прима. Некад је он калемио дивљаке у лугу који није ничиј.

— Кад расте дивља, боље је да расте питома, рекао би он у такој прилици.

Ја сам често пристајао уз њега кад то ради, те бих му по нешто додао, а он би мени по што год показао да научим.

То је била моја прва настава у ботаници. И све сам којекако разумевао, али нисам могао сватити: зашто да се пресече одрасло стабло, па да се наврне тек

танка гранчица. И од ове после да род бива крупнији и слађи него у оне на коју је наврнута.[1]

Мој је отац умео градити и каце, и свакојаку бурад, а и браћа ми обојица бејаху веште дрводеље, особито млађи — Милутин. С тога је у нашој кући било много разних халатљика, и свакојакога дрвета за грађу. Мени су браћа често давала по два слична дрвета, то јест, по два ивера, два луспатка, или осечка, па би ме питали:

— Које је од кога дрвета?

Сећам се да сам ораховину и јасеновину распознавао одмах. На што би се мој Бата Мали (Милутин, кога сам тако звао) осменуо рекавши:

— Е, мој соколе, ораховину познају и Циганчићи (јер они од ораховине граде чибучиће); него оди ти распознај ово двоје! И тада би ми пружио два слична ивера, на прилику, један од бреста а други од старе шљиве. Баш у тај мах моја кеја Перуника шанула би ми: Крто шљивово, жилаво је брестово дрво!

Ту је бивало некад великога смеја међу нама; а мени је било врло криво кад ме ухвате у незнању.

Доцније, кад сам већ био шипарац, и са̂м са̂м много дељао, резао, цепао притке, и плео котарице. У тим сам се пословима врло често посецао по прстима тако да и данас носим обживке од тих рана.

Не памтим кад сам научио бројити од 1 до 10, а знам добро кад ме је Бата Стојан, учио да бројим од 10 па даље до 20.

Мајка ми вади хлеб из пећи, а неколико је лепиња умесила за нас, и њих је пре извадила и дала нама да једемо. На свакој лепињи, по средини, мешаја

[1] Све ове црте о мом оцу развио сам пространије у нарочитој књижици *Јовану Ђаку* коју сам штампао 1891 године.

је, побадајући своја три прста, начинила неке шаре. Пошто је лепиња нарасла и испекла се, ти су се прсти могли лепо распознати. Бата Стојан узео једну лепињу, па бројећи на њој те шаре од 10 на више показује мени како се броји. Кад то све са мном преброји, извади оно срце и једемо га, а обод (крајику од лепиње) он натакне себи на руку, као какву велику гривну, и нама пркоси да нам од тога неће дати ништа.

Понављајући са мном неколико пута то бројање, и уверивши се да већ знам, он рече:

— Е сад умеш бројити до двадесет?

— Зна као *Диша*,[1] рече сестра наша Перуника, па неосетно рашчену ону гривну од лепиње с Батине руке, и с њом побеже у воће.

Ми сви прснусмо у смеј. Бата љут, отрча за њом али је не стиже. Еле ја упамтих како се броји до 20.

Ми смо имали: говеда, оваца, коза, свиња, и кљусади. Говеда наша сва сам познавао; овце и козе чим коју смотрим; али свиње и кљусад, особито млађи припатак, нисам могао свакад распознати, осем по ровашу.

Места, кроз која сам макар једном прошао, дрвеће покрај пута које сам само једном видео, нисам никад заборављао. А подуже нисам могао да се досетим како разна места стоје једно према другом. На прилику, Дућевачки је Извор на запад од наше куће, а Ковиона је на југоисток, па идући с оцем у Ковиону ја на пола пута заиштем воде, баш на Жутом Брегу.

[1] У нашој мáли бејаше неки *Диша Глуваковић*. Био је већ матор човек а није умео избројити до 10. Једном је жирио свиње у Равном Гају до наших свиња Ту му се опраси крмача и он увече изброји петоро прасаца. Други дан дође и под крмачом нађе шест прасаца па се стане дерати:

— Куку, брато Јоване, обрати се мом оцу: — Опрасила ми се крмача. Синоћ било *пет* прасаца, а сад је *шест*, па *једнога нема!* Велику је муку имао мој отац докле га је утишао, али Диша није дознао које је више: *пет*, или *шест?*

—Ваља ти трпети доле до реке, вели отац.

— А што, тата, не свратимо на Дуќевачки Извор да се напијемо: знаш како је хладна вода!

— Знам, знам, али то нама није на путу, вели отац.

То онда нисам могао никако да разумем.

Особитим једним случајем запазио сам разлике међу стопама од оваца, коза, и друге стоке. Једном сам изјутра отишао с мајком у купусњак, а нисам хтео обути се, јер је било каљаво. Мати ми је онамо имала посла цео дан. Кад смо се, пред ноћ, враћали кући, пут је био са свим другојачији. Јутром је стока прошла на пашу, и пут веома угазила. Дању је сунце припекло, те земљу осушило; начинио се путем чагаљ као какве игле: за босе ноге не може горе бити. Мене је тај чагаљ тако боцкао у табане да нисам могао ићи, а мајка ме није могла понети, имајући на леђима колевку, мотику и још нешто.

У тој мојој незгоди поче ме она запиткивати:

— Милане! Можеш ли ти овде распознати које су стопе овче, које су козје, а које свињеће? И стараше се да ми покаже разлику непрестанце напредујући ка кући.

Ја сам знао какви су папци у овце, а какви у козе, али никад нисам мотрио какве стопе остају где ти папци у меку земљу стају. У том разгледању ми лагано дођемо кући: ја увежбах разлику међу стопама, и не осетих да ме боде чагаљ.

У Стругари на оном потоку који тече од оне чесме на Трешњи, ми смо имали малу воденицу, која је обично млела на уставу, ретко кад самотегом. Поред те воденице биле су нам и кошнице. Ја сам лети често с оцем ишао у ту воденицу и кошницама. Ту сам гледао како отац кује воденични камен, како га подиже и

спушта, кад хоће ситније или крупније што да самеље. Даље сам гледао како сабија ројеве, како подрезује кошнице (и врло сам се чудио што њега неће пчеле да уједу); како он плете празнике, или скида и гради каптаре, итд.

Око те наше воденице било је лети врло много змија. Ја сам се од змија бојао више него и од чега, а отац их се није бојао ни мало: некад, док од воденице оде до бране, убије их по неколико.

То очино јунаштво спроћу змија, волео сам онда да могу имати него Бог зна које благо.

ЗА СТОКОМ

На оном планинском венцу који данас пробија Рипањски железнички тунел, вис је *Ковиона*, па се и повећа околина око тога виса зове тим именом.

У тој Ковиони била је већина њива и ливада оца мојега. Онде смо ми зими хранили овце и говеда. Стан с колибом био нам је у лепом забрану у *Јелинцима*,[1] близу *Јелиначког Извора*, у присоју према Шибовиту Просеку.

Колиба нам је била лепа, пространа, висока, лепша него нечија кућа. Около је било неколико шљива, ораха, и других питомих воћака, па даље церов и граничев забран као босиљак.

Стоку је чувао мој брат *Милутин*. Уз њега сам ја ишао колико да не седим залудан код куће, а и да се научим бити и сам чобанин, кад будем за то. Зими смо у Ковиони и дањивали и ноћивали: кући смо одлазили само о Покладама и о Божићу.

Хлеб нам се доносио од куће, а варива смо имали у колиби, и сами смо приставољали лончић с пасуљем да нам се скува ручак и вечера.

---

[1] Онај р̂т у Ковиони, где је била наша колиба и стан, Рипањци зову *Јелинци* (у множини), и *Јелиначки рт*, а Поповићани и Парцанци, најближи наши суседи, зову га *Јеленац*.

Ко има право не знам ни данас.

Ту, у колиби, гледао сам како мој *Бата Мали* треби и приставља пасуљ, како пази да лонац не загори, а гледао сам и како се пеку дулеци и кромпири.

У Ковиони сам видео живу лисицу, веверицу, ласицу, и куну; слушао сам ноћу како арлуче вук, и како се говеда и друга стока, чувши вуков глас, збија у гомилу; како пси страшно залају; овце се згрну све на једâн крај тора, а мој Бата узме из ватре у колиби велики угарак па, машући њиме, обиђе око тора и око стоке.

Кажу да се вук од ватре плаши а стока се слободи...

Тада сам већ знао: шта је село и кућа у селу, а шта је гај и колиба са станом у гају.

Овај ми се живот врло милио. Осећао сам се врло срећан и весео у оној чистини и самоћи шумској у Ковиони.

Мој брат Милутин умео је необично лепо гудити уз гусле, и знао је народних песама, чини ми се, више него што их има у Вуковим збиркама. Бар ја не знам ни једну јуначку песму у Вуковим књигама, коју не бих сам био од њега чуо, а знам их неколике које је он певао а у Вука их нема.

И сад ми је жао једне песме, која ми је нагонила сузе на очи, кад год је он пева, што је нисам целу тачно упамтио.

Та се песма почињала овако:

„Кад су Турци Будим похарали
И краљеве дворе поробили,
И два чеда краљу заробили:
Једно Иву а друго Марицу.

После неколико стихова, које сам поборавио, долазе ови:

„Раздвојише (Турци) и мило и драго,
Раздвојише и старо и младо.
Одвојише овце од јагњади,
Одвојише краве од телади,
Старе мајке од деце нејаке:
Овце блеје — тугу зададоше,
Краве ричу — до Бога се чује,
Деца пиште као гује љуте.“

Даље та песма прича како су Иван и Марица у ропству одрасли, и како су, након доста времена, побегли из Турака, и дошли у Будим родитељима који их нису могли познати.

Прва песма, коју сам од брата научио, била је ова:

„Поранио Старина Новаче,
У недељу на Васкрсеније,
Обесио тикву о мотику
Поранио своме винограду, итд.

Најсмешнија ми се чинила песма о *Баби Ђурисави* што се подухватила да покупи по Босни хараче, и да их пронесе с миром од хајука, па јој Грујица обелоданио лукавство.

Веома потреса слушаоце садржина ових народних песама. *Ропство Јанковића Стојана*, или *Зидање Скадра на Бојани,* нису се могле никад испевати а да ко од слушалаца истински не оплаче.

Песме моје миле мајке, и песме мога Бате Милутина, показале су ми миље језика нашега, миље које свакад задобија срце патриотско, и којим се ми Срби праведно можемо подичити.

Осем нашега стана, у Ковиони су још били станови: Чича—Арсенија Јевтића (нашега далекога рођака), Тетка Николе Тодоровића, и Јоксима Качаревића.

Зими, кад су дуге ноћи, чобани с тих станова скупљали би се у нашу колибу, те би седели, причали, гудили, и певали. Ја сам се ту наслушао свакојаких прича. У присоју, испод стана Чича—Арсенијева, има један гробни камен, не знам чиј је нити откада је. Кад би чобани наприча.ли доста чудноватих и страшних прича, они би онда зачикавали један другога: Ко сме отићи на извор да наточи тикву воде? Ко сме изићи на врх Ковионе? Или отићи на онај усамљени гроб у шеварју? Слободнији или можда лукавији говораху да би то све смели урадити, а Никола Чича—Арсенијев (ујело га је доцније бесно псето, па је од тога умро) каза да на гроб не би смео отићи ни за које новце. Другови му то упамте, па једне ноћи кад он бејаше заспао (а био је врло тврд на сну), узму га онако спавaћива, у глуво доба ноћи, и однесу лагано те спусте на онај гроб. Никола се пробуди баш у онај тренутак кад га на гроб спусте. Одонуд се сви врате са смејом и праском. Никола се је љутио и псовао, а они су се кикотали да попуцају од смеја.

Боравећи у Ковиони код оваца, познавао сам све шумско дрвеће и траве које онамо расту; познао сам и све тице онамошње: мало сам више доцније и из књига научио.

По Ђурђеву дне, ми смо обично кретали овце из Ковионе кући. Од тога доба па до Мале Госпође стока нам је ишла по утрини. Тада сам, уза старије чобане, ишао и ја за нашим овцама. Чобани с којима сам често мешао овце били су: Сава Миријин, Милић Ристин, Милутин Чича—Арсенијев, Милинко Стрина—Митрин, и још неки из наше мале.

Ми смо с овцама излазили у Ви̏соку, у Тапавац, у Љуту Страну, у Дражановац, у Гра̏бовац; некад у Паланку, у Хајдучки Поток, у Крајеве, у Цигански Гај, а некад опет у Баташину и у Шутиловац.

Идући за овцама, чобани имају доста времена, да се наиграју игре свакојаке, особито у подне кад овце пландују поред воде у хладовима. Ту се често воде чудновати разговори. Што ко чује од својих старијих, то својој дружини радо прича. Сећам се да су се међу нама водили оваки разговори: Кога је на свету више: Србина, или Турчина? Па су, на нашу голему тугу, сви гласови тврдили да је наших противника много више! У тим разговорима нашим претресала се је и, тако да речем, домаћа политика, особито ако је међу нама био који од синова Чича—Бранкових. Јер отац њихов, Чича—Бранко, није могао бити а да не сазна какву било новину. Шта тај човек није знао? А што је знао (или мислио да зна), то је умео казивати тако као да је све својим очима гледао. На прилику, он је причао: како су Москови дуго отимали од Турака град Варну, па кад су га једном отели, онда су га тако срушили да камен на камену није остао, и онда су га разорали и посејали јечам: да буде њива где је био велики град! Даље је причао како је Цар Турски молио Цара Московскога за мир, а Москов му одговорио:

— Помирићу се, али да дигнем звона да звоне у Стамболу; и још у твом дворцу, у онај дирек, о ком виси сабља твоја, да побијем три прста више други клин, да обесим ја моју сабљу више сабље твоје!

И много таких прича причао је он; а откуда му све то, једини га Бог зна!

Ми чобанчићи били смо чули за Вранцузе, и за њиховога Цара Бунапарту. За Енглезе смо од некога дознали да не једу хлеб док му не буде десет дана:

тако веле, здравији је. На мору су ти људи као праве рибе. За Немце (које све зовемо Швабе) слушали смо да су врло лукави и мајстори од свачега тако да су ухватили жива ђавола у стакло! За Латине смо чули из песама, а Арнауте и Бугаре виђали смо кад прође који кроз наше село тражећи посла.

Од наших људи у Србији, понајвише се говорило о Кнезу Милошу. Како је већ Кнез Михаило био ступио на престо, неки су наши Кнеза Милоша звали: *Стари Господар,* неки су говорили *Кнез Милош,* а неки, кад су хтели казати како је он био оштар заповедник, говорили су само: *Обреновић.*

ВУЧИЋЕВА БУНА (1842)

Као што је познато, стари велики друм од Београда Крагујевцу иде преко села Рипња. За то се за све велике народне догађаје могло одмах да дозна у Рипњу.

Једнога летњега дана, некако по Великој Госпођи, кад су нам овце још биле на утрини, нас неколико чобанчића помешали смо овце и кренули их те пасу по пољани *Житима*, а ми седимо и ћеретамо које о чем. Дан бејаше шаровит: ни ведар ни облачан. На један мах зачу се одонуд од механе са средине села, нека свирка какву ми нисмо никад дотле чули. Чудили смо се, и питали један другога, али нам одговора нико није умео дати. Доцније, дође међу нас Милош Тодоровић, син мога тетка Николе Тодоровића, и узе нам казивати: да је рано јутрос поред њихове куће прошао на коњу *Јанићије Дробњак* са неколико катана, и да су сви отишли онамо ка Барајеву.

Цео тај дан били смо нешто забринути и некако узнемирени. Пред вече, кад нам овце сиђоше у орницу испод винограда, дође неко од Дробњака, и узе нам причати од прилике ово:

— Јутрос рано прошао је кроз Рипањ *Матори Гарашанин Милутин* с неколика друга. У механи Дробњачкој у селу на главном друму нису се хтели устављати, него су рекли Јанићију, који је радио у

меани, да им код своје куће спреми доручак. Јанићије тако и учини. Путници сврате, узму по залогај, два, и одмах оду рипањском косом онамо ка Барајеву, а казали су да иду у Колубару да луче волове.

Око пола дана стигну из Београда катане, а за њима и Кнез Михаило с мајком својом Кнегињом Љубицом и с другом својом господом. Катане, чим дођу пред механу питају за Маторога Гарашанина. Јанићије им каже да је то јутро прошао, и отишао онамо ка Барајеву и Лисовићу. Милош Брка, и још неколико катана, узму Јанићија преда се, и полете у потеру за Гарашанином. Стигну га у гају села Лисовића, и повичу:

— Везуј се Хаџија!

— Старац се ухвати за своје оружје, али не погоди ни једним метком у месо. Тада се он потегне пустимице својим кубурлијама на своје нападаче, а ови сложе из својих пиштоља, свале га с коња и одсеку му главу[1], па се оданде врате и на Шутиловачку капију уђу у наш потес па преко Дуга Поља и Трешње оду за Кнезом. С њима је отишао и Јанићије некуд онамо ка Крагујевцу.

Ова прича нас чобане врло узнемири. Наше су све симпатије биле за младога Кнеза Мијаила, а на Маторога Гарашанина и на његове другове, за које чусмо да су радили Кнезу о глави, мрзили смо, и чисто смо им се светили што су изгинули.

Дошавши у вече кући, имам шта и видети: пред нашом кућом седи Јоксим Качаревић, наш комшија, с дугом пушком у рукама; мој отац обуо нове опанке, оружа се, наручује мајци и браћи ми шта ће и како

[1] У селу се, доцније, причало да је Гарашанинова глава измерена, и да је у њој било 8 ока!

ће.... Ми, деца, не смемо да питамо, него само зверамо и гледамо што се ради. Спремише се; наоружаше се. Мој отац наже чутурицу, па је пружи Јоксиму, и онако кроза зубе рече:

— Па бар да је на Турке!...

— Хеее! Тако је, кад су људи бесни, прихвати Јоксим.

Заметнуше пушке, одоше у село, одакле ће сви за Кнезом пут Крагујевца.

Али ко је узрок свој овој узбуни, ко је оно *бесан* што рече Јоксим, нисам могао да разумем.

Неколико дана после тога, ми смо само о том и разговарали, и сви ми чобани одобравали смо Јанићију што је помогао стићи и убити Маторога Гарашанина. Док једнога дана Милинко Стрина-Митрин, први комшија дробњачки, узе причати: да су се у Дробњачкој кући сви јако забринули, да се боје велике несреће; да ће Кнез неминовно страдати па с њим и Јанићије. —

Мој отац је венчао Јанићија и крштава му децу. С тога ми је било врло жао да тога човека снађе какво зло.

— Ба! Лаж је све то! Викнуће Сава Маријин: — ко може наудити Кнезу кад он има онолику силу и онаку опрему. Оно мало катана за наше очи беху сила нада силе!...

Прође још неколико дана. Кад би једном око заранака, а некакав човек на коњу трком трчи од Трешње низ Алуге к Рипањској Реци. Кад би према дробњачком конопљаку, он викну колико га глава доноси:

— О, Станојка! О Станојка!..

Неко се одазва из конопљака. Он настави:

— Ако је ту Станојка, нека одмах иде кући!

Станојка је жена Јанићијева, а то што виче био је Јанићије главом, преобучен, и на другом коњу. Он дође

кући; стигне и жена му Станојка. Ту он узе нешто новаца; жени каже да је Кнежева војска разбијена, да је Кнез Мијаило побегао ка Београду, да и он сад трчи за њим. Јер од Крагујевца долази Вучић с Гружанима.

То се у час рашчу по свем селу. Људи се страшно узбунише. За Гружане се у нас причало како су они у Ђакову и у Чарапску буну чак и црепуље људма носили из кућа!

За то се сви моји Рипањци лепо разбегоше из села у шуме и лугове. Ми и Јоксимови, као најближе комшије, иселимо се у Дућевац, у једну честу у Јоксимову винограду. Бакар и друге неке ствари од покућанства, закопали смо у земљу, испод качаре у воћу. Оца мога нема да се врати, а нема ни Јоксима. Нисмо знали ни где су, ни како су.

Једнога дана дође у село глас да је Кнез прешао у Немачку, и да Вучић иде за Кнезом к Београду, а у народ неће дирати.

Докле смо боравили у овим привременим збеговима (а то је докле Вучић није прошао с војском) било је међу нама доста шаљивих прича и смеја. Чича Риста Јојић, један од досељеника озго с Уне, свагдашњи противник посту (сељаци староседеоци говорили су да је он био Шокац, па му се „излизао пост“) огласи у својем збегу, у Жутом Потоку:

— Душе ми моје, рекао је Риста: — сад је крајина, а кад год је крајина, онда поста нема, него дајте сува меса!

То се брзо рашчује свуда, и људи су се грохотом смејали Чича-Ристи, што је за љубав мрсу огласио ово као неку голему крајину.

Прођоше још дан или два, па дође и мој отац с Јоксимом. Они су, после, причали: како је Вучић на Крагујевцу разбио Кнежеву војску; како ју је после стигао на селу Жабарима, па и ту разбио; како је Кнез одатле брзо отишао ка Београду а војска му прсла куд ко, те су отац мој и Јоксим околним путем, на Рогачу и Парцане, дошли у Рипањ.

Мало иза тога стиже и Вучић с војском. Ми чобани бејасмо пренеражени кад видесмо да осам јармова волова вуку по један топ! Вучић је тражио од села само волове да вуче топове: друго није дирао ништа. Војска та заноћи у рипањским ливадама, поједе у чаиру дробњачка сена, и опусти механу и кућу Јанићијеву. Други дан, кад се војска крете к Београду, букну пламен у красној механи дробњачкој те изгори сва. Неки сељаци навале те отму од ватре неколика врата, прозоре, и нешто ћерамиде, а друго све прождре огањ!

Вучић с војском сиђе на Врачар, а ми из збегова вратимо се у село сваки својој кући. У селу се очекивало сваки дан што ће доћи с Врачара, где је неко време био Народни Форум.

У то време су из Београда у наше село долазиле неке мале нове књижице. Кмет је био Ћира Марковић, мој тетак, за којим је била рођена сестра оца мога Милица. Тетак Ћира није знао читати, зато је те књижице доносио оцу мојему.

Тада су у селу почели се водити разговори о Карађорђу и о његовој крајини; о Кнезу Милошу и о његовом раду.

Сећам се да се је о Карађорђу говорило као о неком чуду од прекомерне строгости:

— Сто људи Срба он је својом руком убио, говорио је Стеван Мали: — али му је све то Бог опростио за то што је избавио ришћанлук од Турака!

И о Кнезу Милошу се говорило да је био врло оштар старешина, али је, говораху, увео такав ред и таку сигурност да је жена с накитом могла ноћити у сред Липовице, па да јој не вали ни једна кршена пара!..

За Кнеза Мијаила биле су све наше симпатије; он је био још млад; владао је мало; није могао ником ништа натрунити. За то су се сви чудили: што је Вучићу и другима те су на њега устали.

Вучића није нико волео, али су га се сви бојали чујући да он с Врачара господари у целој земљи.

После неколико дана, дође с Врачара глас: да је син Карађорђев Александар проглашен за Кнеза. Вучићева војска, враћајући се кућама, пролазила је кроз Рипањ. Не сећам се да се ко жалио на какву силу или отмицу од стране те војске.

Тада сам први пут чуо да неки људи говоре *Књаз* место *Кнез*, и чинило ми се да они свакад гњече свој језик кад ту реч тако наказно изговарају.

ПОСЛЕДЊЕ БОРАВЉЕЊЕ У КОВИОНИ[1]

У јесен, године 1842, станили смо се с овцама и говедима опет у Ковиони. У колико сам тада био јаторнији и разумнији, у толико се је више ослањало на мене сама. Код стоке сам дању готово свакад бивао сам, само у вече долазио је Бата Милутин те ноћивао са мном у колиби.

Тада сам већ почео гудити, и уз гусле певати. Једне ноћи бејах остао сам у колиби: брат ми то вече не дође да ноћи. Још с вечера пас Зељов бејаше се нешто зацркољио да, мислиш, хоће вилице да развали лајући. И овце бејаху нешто узнемирене. Мене бејаше страх. Седећи у колиби сам, и бојећи се да не задремам, готово сам сву ноћ гудио. Други дан сам већ смео рећи да, како тако, и ја умем гудити.

Осем ове зиме 1842, и овога пролећа 1843, ја сам се још једне зиме (кад школа није радила) враћао у Ковиону. Тога времена сећаћу се док сам год жив. То ми је најдраже доба из мојега детињега живота.

Данас, кад ово пишем, већ сам по неколико пута прошао Србију уз дуж и попреко; ја сам занесен за

---

[1] Сељаци у Шумадији, који имају повише оваца и говеда, не превозе у јесен сено кући у село: него у потесу где им је највише ливада и њива, имају станове за стоку и колибе за чобане; па ту зимују и стоку хране, а у пролеће остају ту докле год село не нареди да се стока изгони из потеса на утрину.

небројне лепоте ове миле земље: али моја Ковиона са својим широким видиком, са својом близином великом живом друму, са својим Јелиначким извором и, поврх свега тога, с толиким подсећањима на моје јутро од живота — мени је толико мила да ми се чини: ту ће ми земља бити лакша него игде, кад у њу легнем да боравим вечни санак.

За то сам на врх Ковионе био изабрао место, и посадио четири јеле, да ми ту вечна кућа буде. Али, промисливши колико би се око тога намучили они који ми последњи пут заклопе очи, одустао сам од тога, и не тражим да се то учини.

Ви, који ово ушчитате, и који не само гледате Ковиону у данашњем њеном промењеном облику, него још пролећете железницом кроз утробу њену, можете ми се чудити: што толико хвалим место које данас нема никаквих особитих лепота. Може бити да ви, тако мислећи, нећете грешити; али верујте да ни ја нисам грешио кад сам осећао ово што пишем.

Ја сам у Ковиони боравио пре 50 година! Онда је њено побиље била обујмила млада церова гора као какав најлепши босиљак; низ три њена рта, три Просека (Шибовити, Велики, и Мали) који се од њенога била спуштају на север ка Стругари и Збеговишту, била је крупна букова гора да човек у по дана није могао сагледати сунца. Баш она коса, кроз коју је данас пробијен железнички тунел, била је покривена хиљадугодишњим гајем. Од механе на Трешњи и главнога друма, који је тако близу, Ковиону је растављао густи луг Липак.

Само њиве и ливаде мога оца, неке крчевине Јокимове, Ицине, и Томине, бејаху сав пропланак у том мору од недирнуте горе.

Ја Ковиону памтим у пролеће када се њен биљни накит обнављао; памтим је у лето кад свежи поветарци с Авале или с Хомољских планина блаже на њој Илинску врућину; памтим је у јесен кад се она уреси своом летином својом, а памтим је и у зиму кад врхови горе њене јече од гњевна ветра, а густ, сув снег засипа брда и долове њене; чак је памтим и ноћу кад сјајан месец сија, а од љута мраза пуцају буквићи као мали топови, и на раскршћу вију гладни вуци — памтим је, и свакад ми је била неописано лепа, безмерно мила, безмерно драга, некако тајнена, божанска!..

Данас се је она много променила. Њезин биљни накит, њена стара и млада гора, сатрвена је, или је наказно проређена. Њена су плећа раскопана, нагрђена, јер људи, вадећи камење, кости земљине, нису штедили лице Ковиони мојој; њена је утроба проврћена за пролазак пута огњенога.

За то она и јесте данас вама као седа, крезава, и збрчкана баба, а ја је знам кад је била млада-невеста под зеленим венцем, у свему сјају своје лепоте и своје дражи.

Видим и ја да се она данас јако пошутила! Видим... Видим... Али је опет волим. Та она није била моја невеста, моја драгана, коју би време могло нагрдити; она је као моја мајка, која ми је увек лепа, и која ми бива све лепша што ми мање остаје да је гледам...

Ох, да Бог да се довека зеленила, ти Ковионо, најдража успомено из мојега детињства!

Колико сам и колико пута, ходајући лагано за овцама, или стојећи о чобанску штапу, или седећи под старим цером, прелетао очима пространи видик који се с Ковионе отвара на све стране? Колико сам пута гледао на Авалу, на Космај, Рудник, или на Шиљасту

Острвицу, и питао се: шта ли је онамо иза тих брда? Колико сам пута, на пропланцима, бројио путнике пешаке, коњике или кôнике, који из Шумадије грцају онамо ка Авали, ка Београду? И ту се опет питао:

— Куд грца тај толики свет? Какво је чудо тај Београд, те све живо тако к њему тежи?

Некад бих, тако замишљен, толико остао да би овце моје далеко измакле, и чак у Чича-Ристино жито упале. У таком случају мој би Зељов дошао преда ме, па би се испружио и почео ваљати се и умиљавати око мене, те би тако разбио моје мисли, и подсетио ме да видим где су ми овце...

Она нёзнâн, којој сам се из Ковионе домишљао, данас је давно јава; оне неразговетне ондашње слутње данас су свршена истина. Грејући се на топлу сунцу у Ковиони, ја сам теглио ка Авали, к Београду. То ми се је навршило. Авалу сам прошао, у Београд сам дошао. Данас сам у Престоници Србије грађанин, отац породице, домаћин своје куће. Па ми је и данас мило видети врх од Авале, и сетити се да се иза њега налази Ковиона, која мени бејаше својта онда када ми сав свет бејаше у њој и у Рипњу.....

Још неколико речи, па ћу се растати с Ковионом.

Досад сам ја причао махом добре стране свога детињскога доба, а било је њих и ружних. Право је да се и оне помену.

Ружно ми је било, пре свега да кажем, слабачко здравље моје. Од малена сам често боловао, или бар побољкавао. За то је отац мој толико и мисло шта да чини са мном? Куда и на што да ме упути није ни сам знао, а бојао се онако слабачка оставити ме о будаку и о плугу.

Од онога времена кад сам пошао за стоком, као да ми се је здравље малко поправило. Бар је борав-

љење у Ковиони било за мене свакад добро. Онамо сам ноћивао у колиби у којој је на средини горела ватра готово вас дан и по сву ноћ. Дрва је било доста. С јесени, још док је време суво и топло, Бата Милутин и ја старали смо се да усправљамо све суварке и кладе уз које дрво, те да их. тако усправљене, не би могао засути снег кад удари. Те суварке и кладе, мало по мало, ми о себи вучемо колиби и грејемо се.

У колиби сам спавао на поњави, под којом је било сена; лежао сам поред ватре, или ногама ка ватри окренутима; а хранио сам се у посте хлебом и пасуљем, луком и кромпирима. Ми смо већином јели стрмни хлеб, а проју ретко. У мрсне дане бивало је за јело сланине, сира, млека, и јаја. Најслађе ми је било угрејати у жеравици уд говеђе пастрме, па га на клади сикиром утући да се размекша, и онда га јести. То је било веома слатко, а држим да је било и питно.

Уза све то ваља да поменем чист ковионски ваздух и воду с Јелиначког извора. То двоје беху најбољи видари моји у оно доба.

Осем слабости здравља мога, било је за мене и других тегоба и невоља.

Студени кишни дани у јесен и у пролеће за чобане су веома тешки. Пробије зору студена киша, помешана са суснежицом, и непрестаје до мрака. Овце ваља да пасу. Чобанин мора да их чува да не оду у каку штету, да се не подвоје, да куд не зађу, да се не погубе. На тај начин он сву кишу прими на себе: Ни под пазухама не остане суво на њему. Тако мокар у вече се суши око ватре, па и у постељу легне, те се рубине на њему осуше!

Од јесење студене кише много је тежа студена киша пролетња. Тада се овце јагње, па чобанин мора пазити да која првескиња, ојагњивши се, не остави

јагње да га уграбе звери, свиње, или орлушине. Првескиње готово све не љубе јагањце, ваљда их је по вимену туга. Чобанин за то мора ту младу мајку ухватити и држати докле јагње потури под њу, и то мора чинити докле се она не обикне да га сама доји.

Мени се једном једна првескња ојагњила па јагње у шеварју оставила, а ја то нисам ни опазио. Свиње Ристине наиђу на слузаво јагњешце, и поједу га. За то ме је Бата Милутин тако истукао да сам мислио нећу остати жив после тога боја!..

Биће други дан по Маркову дне кад к мени у Ковиону дође снаха *Јела,* прва жена брата ми Стојана, и рече:

— Аго! (тако ме је звала као снаха девера). Тата је рекао да кренемо овце кући....

— Чудо тако рано? упитах је.

— Чини ми се, аго, вели она даље: — тебе тата хоће да води у чколу. Већ је погодио једно момче да чува овце...

Кренемо се и дођемо с овцама кући у вече подоцкан. Ја код куће нисам био одавно. Наша кућа, находећи се у великом воћу, бејаше сва у цвећу и у мирису. Сви ме кућани радосно дочекаше, јер ме давно нису видели. Видех ту и једнога шипарца за кога ми рекоше да га је отац погодио. Мени пак ни отац ни мајка не помињу ништа о школи, а сестре ми кажу: да хоће тата да ме води у чколу...

Легао сам у постељу пун неке наде, или боље да речем, неке бриге: не знајући што ће ми донети сутрашњи дан.

У ШКОЛИ, У РИПЊУ

У нашој кући било је доста књига, које очиних, а које старијег ми брата Стојана. Те су књиге стајале већином у *малом сандуку,* како смо га обично звали; али их је било и у соби на средњој греди коју смо звали *ококача.* Још док нисам познавао ни једнога слова у *азбуци,* ја сам те књиге знао разликовати по корицама, по формату, и по дебљини њиховој, јер сам их често прелиставао те разгледао иконице и шаре у њима.

Пробудивши се сутра дан, погледах и нехотице на ококачу, и видех гомилицу са свим нових књига. Тих књига није пре било. Какве ли су? Чије ли су? Мислећи о том у себи, устах, опасах се, и обух, па одох на точак те се умих.

Мајка узе ножице те ме ошиша; даде ми те обукох чисту кошуљу, изнесе ми нов гуњић с коланцима на прсима, иза тога нове чарапе и нове опанке: као да ћу на причешће! Понуди ме да једем млечнице, али се мени не јеђаше.

После тога, зовну ме отац и новим перорезом, који дотле нисам видео у њега, среза ми нокте. За тим, предајући ми оне нове књижице с ококаче рече:

— На! понеси то за мном!

Ја узех књижице и пођох, док се он окрете и рече:

— Дела пољуби матер у руку, да те благослови: ти сад полазиш у школу!...

После смо ишли кроза село, онамо ка цркви: он напред, ја за њим. Кад бејасмо према механи, изиђе Чича-Степан, и удружи се с оцем. Дођосмо сва тројица к порти Цркве Рипањске, оној кући (садашњој старој школи) што је грађена баш порти на ивици. Ту нас дочекаше два сина Чича-Степанова Петар и Петроније, Живан Миланчев, Стојан Животин, и Милован Јеремин (сви су давно помрли, Бог да их прости). Мало доцније, Стеван Станичић доведе свога сина Марка, Ђорђе Мијатовић свога Гају, а Поп Стојко своју малу кћер Јецу.

Нас децу уведоше у једну собу оне нове куће, коју је село градило за судницу. У соби немаше патоса; на прозорима не бејаше још ни ћерчива, а камо ли стакла или хартије. Само бејаху неке клупе, намештене на некаке трупце, и један сто уз дувар према прозору, недалеко од пећи.

Пошто сви уђосмо у собу, рекоше нама мушкарцима те скидосмо капе, па онда отац мој очита некаку молитву, и све нас научи како да се прекрстимо: то му није било тешко, јер смо готово сви, и пре тога, умели лепо се прекрстити. Иза тога поседасмо за оне клупе онако гологлави. Мени та новина бејаше необична: знао сам да се капа скида у цркви, и кад ком ко умре, а овде вас дуги данваља седети гологлав у овој соби!

Мој отац, без икаква претходна рада, раздаде букварове свима нама. То су биле оне књижице које сам ја мало пре донео од наше куће. Отвори свакому књигу на средини, нађе црквену *азбуку* (грађанску у почетку остави говорећи: овде нема свих слова), па нама показа први ред слова:

А, Б, В, Г, Д, Є, Ж, Ѕ, З.

— Дотле! рече он: — за данас!

Сваком нам показа име слова по неколико пута, па онда са Степаном и Миланцем изиђе пред ту нашу школу да се разговарају. После неког времена, ја погледах кроз прозор, до кога сам седео, а они не седе, него газе блато с плевом, и износе те мажу по тавану над нама; јер је ова кућа била нова, недовршена. Отац мој уђе к нама, те нам покаже слова како се зову па нас остави да их понављамо и памтимо, а он изиђе к њима те њима помаже да се доврши школска зграда.

Могао бих овде испричати по чијем је настојавању окренута у школу ова кућа, која је грађена за судницу; али сам се тому одужио у *Зимњим Вечерима* од стране 15—32.

Ни сада не бих имао ништа више додати....

У мало не заборавих казати: да сам ја пошао с оцем од куће у школу управо 27 априла 1843. Онда то нисам знао, него сам доцније нашао и прочитао на једној књижици очином руком записано: *Заучи се ђак Милан Јовановић (Милићевић) 27 априла 1843 лета.*

Ја сам одавно волео, управо сам жудео да пођем у школу. Али, седети за скамијом од јутра до мрака, гледати у књигу која бејаше за мене мртва, не моћи мрдати, не моћи скакати, и играти се по вољи као за овцама, бејаше ми врло непријатно, врло тешко. Једина олакшица бејаше ми то што сам седео баш до прозора, с кога сам могао видети не само велики део села, него чак и *Алуге, Дуго Поље, Трешњу,* и целу *Ковиону,* те ми је свакад лакнуло на срцу кад сам год погледао на места, по којима сам некад онако вољно тркао: седао кад хоћу, устајао кад хоћу, без икакве стеге и заповести.

Учитељ наш, отац мој, бејаше ми познат као човек необично строг, од кога сам се врло бојао; а он

се од нас није разликовао: он бејаше као и други сељаци. Ми њега нисмо звали ни: *Учитељу!* нити: *Господине!* него онако како смо га који звали пре него што смо пошли у школу: Ја сам га звао — *Тата!* Други неки — *Чича Јован;* неки — *Деда Јован,* а неки — *Кум Јован!* итд.

Он је нас учио онако како су учили њега његови учитељи. У његовој школи није било разреда, него је сваки ђак учио колико је могао, те тако је било: колико ђака толико и разреда. Ја сам био први ђак, то јест, ја сам био најдаље измакао од свих својих другова; за мном је ишао Живан Миланчев, па Милован Јеремијин, па Стојан Животин, па Марко, па Гаја. Најслабији нам другови бејаху два сина Чича—Степанова, особито Петар.

Пошто смо утувили слова од којих је *В* и *I* мени највише муке задало, пређосмо на слогове, па смо онда из слогова слагали речи, и то је ишло овако:

— *Буки аз-ба — наш јерн — бан; буки аз-ба — тврдо јерт-бат,* итд!

До јесени те 1843 године ми старији бејасмо прешли *Буквар,* и већ смо читали *Часловац.*

Кад сам могао у Буквару читати, отац ми својом руком написа *преглед: А а, Б б, В в,* и зададе да се по њему учим писати.

Гледајући у тај преглед, ја сам шарао на чистој хартији облике слова како ми се чинило лашње и лепше.

Бејах већ прилично опружио руку у писању, кад једнога дана дође у нашу школу *Чича Живота.* Он је био кмет у селу неколико година. Иза тога постао је старешина оним момцима који су се налазили око Вучића. С тога је боравио већином у Београду. Дошавши тада у село кући, похитао је да види нову школу и нас прве ђаке у њој. У школи мене затече баш на пи-

сању. Угађао сам како да напишем слово *Д*. Рука ми бејаше још крута, и слово изађе незграпно. Живота ме узе учити како да га напишем лепше. У простоти својој, ја му пружих перо, с речма:

— Дела ти, чича, мени покажи како ваља, да ја видим, па ћу ја одмах научити...

— Е, мој соколе, прсну старац у весели смеј: — ја не умем ни тако као ти; али, и ако не умем написати лепше, знам што је лепше!..

После нешто шану оцу мојему, на што отац рече:

— Божја је воља; нека је само жив и здрав!

Рачунати сам учио онако као и писати. Просто: отац мој, као учитељ, узме малу таблицу (велике табле школске нисмо ни имали), напише на њој задатак сабирања, покаже како се ради, и рекне:

— Ето сад гледај сам можеш ли погодити. Што не знаш, питај!

Чудим се и сад да је мој отац све четири основне рачунске радње звао туђим именима! Тако је *сабирање* звао: *адицио; одузимање-сустракцио; множење-мултипликацио*, а *деобу-дивизио!*

Још нам је показивао и црквено певање. У том смо толико напредовали да смо од пола лета већ умели одговарати на свештеничке *вазгласе* из олтара. А на Божић, године 1843, ја сам већ читао у цркви *Апостол*. Мени је то била велика радост, а сељаци су се обично хвалили како нам је пропевала црква.

Еле, ми ђаци већ бејасмо научили читати и писати; знали смо да треба да скинемо капе у школи, а у осталом били смо као и друга деца у селу. Играли смо се својих чобанских игара, у лепој порти црквеној; доносили смо редом воду, и чистили школу, као у каквој задрузи.

У другој соби те куће где је била наша школа, седео је *Рипањски биров* (општински викач) неки *Мијаило Сремац* и његова баба *Јека*. Они су прешли из Срема, па се Мијаило најмио да буде селу биров, а Баба Јека је радила туђе, и тако су животарили.

Ово двоје беху две противности, а опет су врло сложно живели. Мијаило, стари граничар, који је провео век под шоцом, није хтео прихватити се ни за какав рад: он је гледао да некако олако заради хлеба.

А Баба Јека је била вредна као пчела. Њихова је соба увек била чиста. Одело њихово, истина сиромашко, бејаше свагда прикрпљено, опрано и чисто. У соби је свака ствaрчица имала своје место. Чак на нама, туђој деци, Баба Јека није трпела аљкавости и неуредности. Она би по некога између нас својом руком ошишала, а то је умела врло лепо као жена граничарка; сваком би свезала сапетљаче под грлом, ако би кога видела раздрљених груди; рекла би да се веже крај од каиша, ако би у кога ландарао итд. итд.

Код тако вредне жене Чича Мијаило је живео врло угодно при свој својој сиромаштини. Он је свако јутро увијао ноге отрљаним меким обојцима, обувао се намазаним каишима, облачио се увек чисто и уредно, а после ручка изишао би у порту, легао би у хлад под коју совру, и спавао би са чибучићем у зубима!... Е то је нама, деци, било врло мрзно гледати. За то смо ми ђаци, сви из реда, Чича Мијаила мрзили а Баба-Јеку смо волели...

Чудан утицај има школа на житеље онога места у ком се јави. И људи и жене с неким особитим расположењем погледају на чобанчиће који су постали *ђаци* и већ читају књиге. Има, истина, несташне и пакосне деце која су нешто срдита на другове који су њих из-

неверили и отишли у школу. Така деца, кад би видела кога свога пређашњег другара, хоће да повичу:

„Ђаче, капа ти скаче,

Од липе до липе,

До попове молитве!“

Али у већине је симпатија и за школу и за ђаке, само ако се ђаци владају боље и уљудније од распуштене деце. Ја нећу никад заборавити милоште *Баба Стоје* Антонија Марића, или *Стрина-Живане Родићке,* стрине *Мирјане Арсенијеве,* или куме *Пауне Симицићке,* и толиких других жена у Рипњу.

Не само да су ове добре душе, где год би ме виделе, позивале ме слатким именима од милоште: Мӣло, срце моје! Мило, голубе мој! Очи моје, Мило! ти сад већ знаш шта пише књига! Благо мајци твојој, ти сад четворе очи имаш! итд, итд., него оне о Васкрсу, и о Тројицама, у порти, навлаш траже нас ђаке, да нам даду шарених јаја, или који медени колачић, или какав било други знак пажње и милоште. Ох, колико је краснога осећања у ових простих срдаца, у ових сељанака које се одевају дебелим платном и корубавим сукном! Ко то зна, тај може ценити сласт животу међу тим људма, али нас много има који не помишљамо да тога може бити у сељака.

И људи, старији и млађи, особито они који су некад ишли у школу, желе се зблизити с ђацима, чути њихове разговоре и мисли, и дати им по коју добру поуку. Таких људи било је и у Рипњу много, а ја се особито радо сећам некога *Стевана Лӣце*, кога су обично звали: *Стеванац*, *Стеван Мали*, за то што је био малена раста.[1]

[1] А откуд му надимак *Лица*, нисам могао дознати.

Стеван Лица бејаше човек од својих 50—55 година. Мали растом, буљокаст, и веома космат. У последње време ишао је на две штаке, јер је био ослабео у крстима. Мушке деце није имао, него само кћери, а жена његова *Јока* готово је увек боловала. На тај начин Стеван је имао врло малену помоћ у својим пољским радовима. И да видите чуда, у тога Чика—Стевана бејаше увек све срађено на време: његово је сено било у котару докле у неких троглавацâ бучу говеда под пластовима; његово је жито било овршено кад другом стоји у крстинама, или се још на струку круни; у његовом винограду нигде струка острика, докле се у другима не види лоза од траве; његове су шљиве поткресане, његови су плотови потврђени. У њега има купуса, цвекле, роткве, кромпира кад ни у кога другога тога нема. Кад се зими потражи за болесника каква понуда: крушка, јабука, грожђа с евенке, или што из туршије; све се то могло наћи у Чике Стевана. Његови суди, из којих пије воду, сви су имали липове запушаче о танацкој личици, и не само запушаче велике, за уста на суду, него и за оне мале рупице на које одише кад се вода пије, он је градио мале затискаче, па су и ти били везани суду за грло. Кад би се ко њему зачудио за све то, а чудили су му се људи сви из реда, он би шаљиво одговорио:

— Мени је Бог дао много ситних памети, па се довијам у свакој својој невољи. А у истини, он је увек радио, он је био без посла само кад спава: све друго време проводио је у каком било раду.

Тај Чича Стеван мене је јако волео. Радо је започињао говор о школи и о учењу, па би обично завршивао:

— Тако, Мило, моје дете, тако! Учи се ти. Врло је добро да човек зна књигу: има, брате, двоје очи!

Тако ми није говорио ни један други сељак, него обично овако:

— Учи се, ти, жими, учи! Видиш како је тешко орати и копати, да бар лашње живиш!

Оваке речи некад су говорила и моја рођена браћа. Не умем казати зашто, али сам ја свакад волео оно што ми је говорио онај погурени, чупави Чича Стеван, него ово што сам некад слушао и од своје рођене браће.

Било је још интересних типова међу ондашњим Рипањцима, али сам ја о њима доста говорио на другим местима. Овде је доста што Чича Стевана Лицу поменух.

КАТАНСКА БУНА

Да се вратимо к школи.

Мој отац оста учитељ у Рипњу до у зиму године 1844.

Дотле сам ја прешао Псалтир по неколико пута: неке омање псалме знао сам и на памет. Научио сам био четири вида рачуна, и писао сам доста лепо.

Некако пред Михољ дан године 1844, једно после подне, рупи из ненада у Рипањ из Гроцке капетан Младен Стојановић, начелник среза грочанскога, с неколико момака до зуба оружаних. Одмах сазва кметове, а око механе у селу тек се почеше виђати оружани сељаци. Опажало се да има нека журба, нека забуна. По раскршћима у селу поставише се страже. Најпосле, ми чусмо од старијих укућана: да су некаке *Катане* прешле из Немачке преко Саве у Шабац, и онде дигле буну против Кнеза у Србији. Против тих катана одређен је Вучић, и он се из Београда креће с редовном војском, а сељаци се шаљу њему у помоћ. Осем других сељака наших, знам да је отишао Андрија Мандић.

Кад су се ти Рипањци вратили са Шапца, причали су о тим катанама, нарочито о неком попу међу

њима, великом јунаку, о шабачком обору, о стрељању и точковима поред Саве: све старе приче о закрвљеној браћи...

Причало се па се и утишало; јер су ти догађаји били подаље од нас, и путници од Шапца ретко су долазили у Рипањ, да би старе приче новима подгревали.

ЈЕДНА МОЈА НЕСРЕЋА

У Рипањскога попа Ђорђа Протића бејаше слуга неки Чича Раде из Немачке родом. То је био стар и врло опор човек. А у попа имаше и једна матора риђа кљусина коју су обично звали *Тр̀та*. Трту су, у дугу му веку, јахали и попови по нурији, и трговачки бургијаши, кад стоку луче, па су га били научили не само да стане пред сваком механом, и пред сваким вратницама, и да оклева да га јахач одјаше, него је хтео уставити се на сред пута чим би чуо речи:

— Помози Бог! Или — Добро јутро!

Ја за ту тртину дресуру нисам знао.

Једно јутро, ја и Пантелија Родић, друг мој, идемо путем кроз Брђане ка школи. Код Мандића куће стиже нас Чича Раде на голом Трти, и прође као мимо турско гробље. Мени бејаше през руку да сед човек прође мимо нас, и да нам не назове Бога. За то као у шали упитах:

— А камо Добро јутро, Чича Раде?

На те моје речи, Тр̀та стаде као укочен, а Чича Раде оде псовати што може бити поганије. Ја и Пантелија стругнусмо Мандићевим сокачићем, па стрчасмо под Попово воће и чак на Рипањску чесму дођосмо у школу.

У своје време дође и учитељ, отац мој.

Молисмо се Богу. После молитве, Пантелија тек ототрљи причати: како је Чича Раде луд и безобразан, и како нас је за пра Бога грдио и псовао.

Мој отац, саслушавши све то, поцрвени у лицу, и рече:

— Оди овамо ти, кмете, што устављаш људе на путу, и тражиш од њих „Добро јутро!“

Ја сав претрнух, али изиђох.

— Лези на ту клупу, рече он. Мени се смрче пред очима, и стропоштах се на клупу.

У тај мах сви моји другови, као у један глас, заруказше плачући:

— Немој га, чича; није ништа крив. Само га је упитао. Није му ништа ружно рекао.

Пантелија пак, који је имао болест епилепсију, видећи што учини својим причањем, скљуси се и обнезнани.

То је трајало врло мало; али је то мало за мене било век!..

Отац мој рече:

— Устани; иди на место; а други пут не устављај људе на друму. Ко ти назове Бога — прими; а ко ти не назове, нека иде својим путем. Теби није дужан ништа....

То ми је био црн дан у животу. Проклињао сам и Чича Раду, и Трту, и Пантелију који ми нехотице учини толику несрећу. Тек доцније појмио сам да сам свему ја највише крив.

———

БОЛЕСТ ОЦА МОЈЕГА

У зиму, 1844—1845, мој се отац тешко разболе, и болова дуго, врло дуго. И живот му оста о концу. Рипањска школа, због те учитељеве болести, преста радити. Ми ђаци разиђосмо се својим кућама. Тада сам ја опет отишао у Ковиону стоци, и онамо сам живео као и пре школе с том само разликом што сам сада свакад у јанџику носио псалтир, или коју другу књигу, те би, седећи на клади, читао док ми овце пасу.

Дуга и тешка болест очина бејаше збунила и поплашила сву кућу нашу. А мени је нарочито била навукла црне облаке на сву будућност коју сам пре тога сам у себи замишљао.

Ја сам знао да је отац био намеран дати ме даље у школу, а сада ако њему што буде, од мога школовања неће бити ништа. Браћа су ми била добра, али су се плашила великих трошкова, а нису имала ни оне срчане чврстине за таку одлуку какву сам осећао у оца. О, како сам се тада свесрдно молио Богу да дигне с постеље доброга оца мога, па ће он, уздао сам се тврдо, све уредити како је најбоље.

И на велику радост и срећу моју, отац се мој предиже од болести у пролеће године 1845, али је у школу једва одлазио.

Једно јутро, у недељу, каза он сељацима пред црквом да више не може учити деце.

— Ето вам је, браћо, и школа проговорила како је умела, и цркву су огласиле ђачке песме. Ја више не могу: сами видите колико сам онемоћао. А ви, ако се не бојите грехоте и срамоте, затворите ову веселу школу!

Сељаци га тада замолише да не оставља школе још за неко време, да се деца не би са свим отпадила од школе. А за то време подвати се кмет Живота да гледа наћи каквога другога учитеља.

Отац и на то приста.

ДРУГИ УЧИТЕЉ У РИПЊУ

Кмет Живота одиста нађе у Београду и доведе новога учитеља у Рипањ.

Учитељ тај звао се *Стеван Максимовић*[1]; бејаше човек омален, сув, болешљикав и кашљав. Носио је лепу кукулету од плаве чохе, и на глави качкету.

Максимовић је, како се онда причало у Рипњу, био професор у крагујевачкој гимназији, па у Вучићеву буну, 1842, изгуби и службу и слободу. Доцније му је враћена слобода, али му није враћена служба. Наш кмет Живота некако нађе овога гладнога старца, изиште га од Вучића, и доведе нама за учитеља.

Максимовић је био граничар из Срема. Бејаше паметан човек и уредан учитељ. За нас ђаке из самоучке школе бејаше он сувише систематичан. Он поквари онај унутрашњи ред, или неред, који је био за оца мојега. Он се слатко насмеја кад му отац мој, предајући ђаке рече:

— У мене је било колико ђака, толико и разреда!

— То не може бити; то не сме да буде! Жустро рече систематични наставник.

---

[1] Овај учитељ, доцније, отишао је из Рипња на Уб, где је, после дужега боловања, преминуо 16 септембра 1847. (*Новине Читалишта Београдског*, 1847, бр. 39.)

— Досад је било, вели мој отац: — а од сада је школа пред вама: како год уредите, деца ће вас слушати.

И одиста старац други дан одмах поче своје уређивање:

Мене врати к оним друговима који су били још у Часловцу.

Обеси о дувар у школи дашчицу са два слова: с једне стране Ѿ (отишао) а с друге Д (дошао), да се зна кад ко од ђака има на пољу.

Поче нам диктовати неку своју *Славјанскују Граматику*, и још доста других новина уведе.

Ја сам у Максимовића, као ђак његов, био сам два месеца: од после Ђурђева дне до пред Св. Илију.

И ако ме је овај учитељ вратио натраг у *Часловце*, и ако је био одвећ систематичан за нашу малчачко-детињску слободоумност, опет сам га волео. Јер то бејаше човек који љуби децу, и стара се о њиховој будућности.

У школи је Максимовић радио [illegible]: ни старост, нити слабост здравља, [illegible] да не ради од јутра до мрака. [illegible] као камењу [illegible] држати [illegible] је. И док [illegible] ћеру, али се [illegible].

На [illegible] пољкаш [illegible] собу. И [illegible] места.

[illegible]

У вече, или и ноћу, кад би год добио прилику, учио би нас како да се спремамо за живот у свету. Несигурност чиновничке службе, и горчина тога хлеба, још му бејаху јаковне те нам је врло живим описима мразио чиновништво и поповство хвалећи увек независност трговачког стања.

У овој земљи нема захвалности, децо моја! То добро упамтите! — Помузу, па најуре! јетко завршиваше своје таке поуке увређени старац.

Као ђак учитеља Стевана, одем једном с братом Стојаном у Београд, да му помогнем отерати јагњад на продају.

Све ми се чини да је то било уочи Спасова дне, 1845: онда Теразијом још не бејаше свуда калдрме. Краљев двор онда се нешто дограђивао, а сељаци су то звали „Симићеви конаци." Празних плацева било је на све стране, и опет је то мене обарало својом чистоћом и лепотом. Највише сам се чудио великој касарни на којој има без броја димњака. Знао сам да на једној кући треба један димњак, или највише два, а кућа с оволико димњака била ми је нешто врло необично. И о тој аждајској кући причао сам [illegible] у Рипњу, пошто сам се вратио.

Јагњад смо продали [illegible]. После сам с некијем [illegible] цркве. У цркви се [illegible]. Ми [illegible] онако како [illegible]. Иконостаса [illegible] [illegible] на службу [illegible] [illegible] своје [illegible].

Пошто изађосмо из цркве, рећи ће мени Стрина Стоја Антонијева:

— Мило, срце моје, хоћеш ли се и ти овако поткусити?

Ја слегох раменима, а мило ми бејаше да се то збуде.

По повратку у Рипањ, нисам могао напричати се лепота којих сам се нагледао у Београду за та два дана.

ДИРЕКТОР

Пред Петров дан, 1845, бејаху ми се исцепали опанци. У мога оца свакад је било на тавану говеђих вапта за опанке, а и исечених пресних опанака. Кад се коме подеру опанци, он му да исечене од коже опанке, и комад коже за опуту, па тај опуту окроји а опанке покисели, те их набоде и начини у вече, у јутру, или на подне, кад пре доспе.

Тако раде сви сељаци, а не само ми.

Једно јутро мени даду код куће опанке и парче коже за опуту. Те опанке ја ћу однети у школу, даћу Баба-Јеки да ми их покисели, па на подне ћу их набости и начинити. У вече ћу већ бити обувен.

С књигама, и с тим опанцима под пазухом, дођем ја ка школи. Али ту на дивананици видим некаког необичног човека: ноћио онде, пробудио се, полуустао па седи, зева и протеже се после спавања.

Учитељ се чује у школи да нешто казује и наређује.

Ја сам морао проћи баш поред онога човека, а обичај нам је био одабрану човеку приклонити се к руци. Ја, дакле, и приступим да га пољубим у руку.

У школу! У школу! Што си бос као Циганин? Рече ми тај чудни човек још чуднији својим говором и врскањем (говорио је *с* где треба *ш*.)

Уђох у школу, и застах учитеља врло узнемирена. Он тражи наше прописе, намешта их, слободи нас, а препао се и сам. Окренувши се к мени, учитељ рече:

— Само, Милане, говори слободно, ништа се не бој. Господин је добар човек...

— Бе, не било ти га! Помислих ја. Како добар, кад ме назва Циганином на правди Бога?... А ко је то, учитељу? упитах ја.

— То је Школски Директор. Он ће вас да пита, да види што сте научили.

Ја слегох раменима, и узех превртати листове у својим књигама не знајући ни на чем да се уставим, ни што да прочитам.

Готово то исто радили су и моји другови. Сви смо се били уплашили. Први пут је то чудо дошло тада у нашу школу...

Мало доцније скупи се и доста људи из села. Онај се господин обуче; разговори се нешто с људима пред школом, па, најпосле, уђе к нама у школу.

Ми устасмо на ноге и викнусмо сви у глас:

— Поздрављајемо!

— Мол се Богу, проврска кроза зубе онај господин.

Ми сви сложно очитасмо *Оче Наш*. Он седе; поседаше и они људи, који имаде на што; поседасмо и ми ђаци.

Сиромах наш учитељ иде од једнога ђака до другога; потапкује по рамену оне који су бољи и шапће им:

— Не плашите се; одговарајте слободно; Господин је добар човек!..

Директор разгледа наше прописе; нешто говори нашем учитељу, па узе испитивати нас ђаке. Дуго је

то трајало. Знам да је више говорио он него сви ђаци. Мене је питао из Катихизиса нешто о *Совести*. Сећам се само да ми бејаше поставио овако питање:

— Има ли во разума и совест?

— Нема! одговорих ја са свим случајно.

— Како да нема? одсече се он. А зар ниси видео како он, кад провали ограду и поједе кукуруз, неће онда да легне, да га затече газда, и да га излема, него бежи!

Акценат којим је овај директор говорио, и његово врскање, заједно с његовим целокупним држањем, учинише да сам једва чекао да ми рече да седнем.

Мој добри учитељ приђе к мени, и шану ми:

— Добро је, добро!

Испит се сврши. Директор оде пут Београда; људи сељаци разиђоше се свак својој кући, а наш учитељ спремаше се да заврши школску годину, и да ђаке распусти на одмор за неко време.

МЕЂУ СТРАХОМ И НАДОМ

Ја сам одавно знао да се отац мој много стара о мени. Знао сам да је, баш тога ради, неколико пута слазио у Београд, и разбирао у својих познаника: на што би ме упутио? О, колико се је његово родитељско срце кидало за мене, ма да он то мени није показивао. Ја, пак, нешто преко мајке, а нешто преко снаха и сестара, сазнавао сам за те очине намере, па сам сада његову сталну забринутост узимао као знак: да су прилике за мене врло неповољне...

Оба моја брата бејаху већ ожењени људи, и оба имађаху своје деце. Они су се плашили да се наша кућа, ако ја одем на велике школе, не ували у трошкове и у дугове. Осем бриге и страха од трошкова и од дугова, браћа су имала још један страх, који од мене нису тајила, ма да не знам јесу ли га оцу казивала.

— Чудни су ови наши људи што оду на велике науке, говорили су они мени: — Отпаде се од куће, од свога рода и обичаја: напусте веру, мрсе посте, псују као Турци, одуче се од рада, и све хоће некако да живе без муке, на некакој мекоти и залудници...

Кад год би се повео такав разговор, мене би подузимао страх: да и за мном не стану долазити таки гласови, ако почем одем из Рипња. Од тога шта ће за мном говорити Рипањ увек сам страховао...

Као што сам казао, мој отац је неколико пута слазио у Београд и враћао се кући, а ја никаква поуздана радосна гласа нисам могао чути. Само сам опажао да је он на великој муци.

Некад би чак и мене упитао:

— Море Милане, на што би ти желео да те дам? Би ли ишао на занат, или на трговину?

— На књигу, тата! Одговорио бих ја.

Књига пак, или школовање, и траје дуго и стаје много!

Бејаше неки *Ђура* из села Парцана, познаник оца мојега, а слагач у државној штампарији у Београду. Тај Ђура, идући једном из Београда у Парцане, удари на Рипањ, и дође нашој кући на ручак.

Њега о ручку пита отац мој: Како би било да мене да у штампарију, где се штампају књиге, јер, вели, брате, дете црче само за књигом?

— Јоване, брате, одговори Ђура: — тежак је овај наш занат. Пре времена издаће га и очи и ноге. Па ми, Јоване, књиге само слажемо: нити ми њих пишемо, нити их имамо кад читати.

— Е, баш не знам што ћу с дететом, рече отац мој забринуто.

— Води га у Београд, у школу. За годину, за две — видећеш како ће напредовати. И онда чини све само му немој метати грану на пут.

Вечна нека је хвала Чича Ђури за овакав савет оцу мојему.

Сутра дан мој отац опет оде у Београд.

Мој брат Милутин био је ожењен из села Остружнице из куће Доланчевића. Његова млада, *Јана*, снаха моја, била је сестра од стрица Милошу Сушићу, који

је баш тада био ђаком и учитељ у основној теразиској школи у Београду. Њему оде мој отац да се разговори о мени.

После два дана отац се врати из Београда. Вадећи из бисага што је ком купио, он сестрама даде нове јеменије. Моја сестра Перуника, која ме је јако волела, рече:

— А шта си, тата, донео Милану?

— Милан ће скоро сам у Београд; па онда нека се влада варошки по својој вољи...

Ово отац рече као од шале, али се лице његово сијаше од неког унутрашњег задовољства. Ја се тада ослободих и овеселих, јер ми се чињаше да је отац већ нешто добро смислио за мене.

РАСТАНАК С РИПЊЕМ

Бејаше на Светог Илију, године 1845. Ручали смо више куће под Раклатим Орахом. На ручку и после ручка прибраше се готово сви наши кућани, а мени је већ било казано да отац хоће да ме води у Београд у школу.

После ручка спремисмо се за пут. А лако нам бејаше спремити се. Отац не хтеде ни коња узети:

— Задржаћу се, бојим се, дуже, говораше он: — на што да ми троши у механском хару. Могу и пешке.

И тако отац заметну на раме торбу с којим пре-буками (друго ће ми се послати на колима доцније), а ја узех једно стакленце мастила што сам кувао од цешње сам, и један свежањ гушчих пера, која сам накупио по потоку, а можда и начупао од живих гусака које су у оно време [illegible] од малих не-станиних писаца (Нова [illegible] учинила [illegible] других људи. [illegible] бодила је [illegible] и [illegible]).

Дође час да [illegible].

Мајка ми [illegible] световаше и [illegible] да ће [illegible] и [illegible] у Дунав, да се [illegible] учим [illegible] и [illegible] мајчаху ми [illegible] и [illegible].

Браћа ме прате и само ћуте. Деца сва пристају за нама и, истрчавајући пред нас, траже да ме баш у лице погледају.

Читава гомила народа иде за мном и оцем низ наше воће ка Дућевачком Потоку, којим ми хоћемо доле у Рипањску Реку на друм ка Београду.

Кад изиђосмо из воћа на рудину, према Некиним Шљивама, рећи ће ми мајка потресеним гласом:

— Милане, срце моје! Окрени се и погледај колико те народа испраћа, а гле колико је свуд около нашега мáла. Ти полазиш одавде да нађеш боље. И иди са срећом, чедо моје; али ако видиш да се не може, одмах се враћај кући: да те бар мајка гледа очима!

Шта се у том часу збивало у мени, у души мојој, не умем испричати. Ја сам се заклињао да ћу тражити ту нову незнану срећу, ка којој ме нешто вуче, али, у исто време, клео сам се да села мога, да живота тога, и свега што је у њему добро и честито, никад нећу заборавити. Гледаћу да научим књигу, али ћу се старати да не заборавим ни науку мајке своје, моје прве школе и учитељице.

Очи ми се напунише суза; сестре узеше плакати; браћа ме почеше љубити; деца се узверише и стадоше бленути. Отац нешто рече матери, а она уграби још ово:

— Милане, сине! Данас ми се одавде на ново откидаш! И руком показа свој појас: — Ама иди! Тебе, зар, тамо зове твоја стећа!

Бризну плакати и стиште љубити ме. Отац ме узе за руку, и готово отрже од ње, па се брзо са мном упути кроз Некине Шљиве низ Дућевац.

Тада сам оставио село и кућу.

ОД РИПЊА ДО БЕОГРАДА

Кренуо сам се из топла гнезда свога. Оставио знано, и пошао да тражим незнано! Док сам ово чекао, док сам се овом путу надао, дотле ме је само та жеља и мучила. А данас, кад се жеља наврши, и кад се ја нађох на путу ка Београду, онда неки нови терет притиште моју детињу душу.

Идући за замишљеним и ћутљивим оцем, ја сам се чешће окретао да погледам на миле ми околине Рипањске. Њих ја остављам; а куда се упућивах? Ништа не знађах... Тешко ми је било у души, али сам ишао за оцем корак у корак.

Мора да је била безмерно силна она жеља која ме је кретала кроза сву ту магловиту нёзнâн докле ме, после толико година, и толико напора, није извела на један отворенији пропланак.

Из Рипња до Торлака ми смо све хладом ишли поред друма, јер је онда горе било још доста дуж пута.

У заход сунца дођосмо у Београд, и падосмо на конак у Пејину Механу, на Теразији, баш онде где је данас кућа Г-ђе Катарине Богићевићке.

МИЛОШ СУШИЋ

Други дан по доласку у Београд, одведе ме отац нашем пријатељу, Милошу Сушићу, ђакону и учитељу теразиске основне школе, која је била на данашњем плацу само на другој страни, онамо на Цариградској улици.

Остао сам на стану и храни у Сушића, а код њега сам и у школу ишао до уписа у Гимназију. Сушић је био човек необично вредан и жудан да заради и да стече. Као ђакон, припадао је цркви Св. Марка, али се врло радовао кад од Митрополита Петра дође наредба да он — Сушић — у недељу служи у Великој Цркви; тек у суботу је свакад ранио у Цркву Св. Марка.

У Школи Сушићевој мени је било лепо: ни један његов ђак није био напреднији од мене: За то ме и није морио стид од другова. Али ми није било угодно у кући његовој. Његова је жена била из села, као и ја, и требало би да је баш тиме мени ближа; али се она већ била толико повароршила да је мрсила среде и петке, а то је за мене било велика саблазна. Знао сам за тр̑пљивост оца свога; сећао сам се како је ружно стајало браћи мојој кад се упињу да бране Славу Божју; али ми је ипак било уз косу кад Поп и Попадија не само мрсе уз пост, него још мене руже што не могу да мрсим!

— За Бога, пријатељу, зборила би ми прија Василија, жена Сушићева, зар да се проспе ово оволико јело? (Оно што је остало од уторника или од четвртка).

— Једи то, лудаче мој, рекао би ми пријатељ Сушић: — маст је три гроша, а зеитин седам, па опет не ваља!

Таки говори њихови не само да мене нису могли убедити, него су ме све више отуђивали од њих.

За то нисам ни могао дуго остати у кући њиховој.

У ГИМНАЗИЈИ, У БЕОГРАДУ

Београдска Гимназија, која је онда имала свега шест разреда, била је у *Конаку Кнегиње Љубице.* То јест, у оној кући преко пута од Митрополије, у којој су данас Судови Касациони и Апелациони.

Директор је био *Илија Захаријевић*, о ком има више у мом *Поменику,* стр. 170—172.

А професори су били:

1. *Милан Мијатовић,* отац Чедомиља Мијатовића, за Земљопис;
2. *Лука Павловић,* за Немачки Језик;
3. *Влајко Поповић,* за Рачуницу;
4. *Димитрије Балаитски,* за Јестаственицу;
5. *Ђорђе Ћирић*, за Историју;
6. *Димитрије Тодоровић*, заменик Балаитскога;
7. *Јевђеније Симоновић,* за Науку Хришћанску, и
8. *Живојин Марковић,* за Црквено Певање.

1. Септембра 1845 мене одведе Милош Сушић у Београдску Гимназију Директору Илији Захаријевићу који ме уписа у први разред.

Тада су заједно са мном, колико се сећам, у први разред ступили ови моји другови:

Милојко Јовановић Лешјанин, Коста Јовановић, Гаврило Поповић, и Коста Поповић.

Директор Илија Захаријевић предавао нам је Српски Језик. Он се сматрао као јак зналац српскога је-

зика; написао је неку Граматику до Синтаксе, а имао је и јавнога спора о неким питањима из језика. Бејаше човек слаба здравља, и могаше се брзо наљутити, иначе је био добар, и пријатељ ђацима, особито сиромашнима. Доцније је војевао против Маџара и умро је у Новом Саду.

Лука Павловић, професор Немачког Језика, бејаше здрав и крепак човек. Руке бејаше тако дугачке да немирна ђака чак из треће клупе шчепа за јаку, извуче и простре по патосу па му оцени колико му тренутни такт присветује. Њега су се ђаци веома бојали. Доцније је постао Директор Београдске Гимназије, па, кад су га једном напале неке новине, он се толико расрдио да је оставио и школу и Србију и отишао некуд у Румунију.

Милан Мијатовић, професор Земљописа, бејаше миран и ћутљив човек. Мало је и говорио с ђацима а шалио се није никад; али кад би се наљутио није мерио ни тона на речи. Он је умро као професор у Београду.

Влајко Поповић, професор Рачунице, бејаше мученик својих ђака и мучитељ својих ученика. Он се наљути и развиче па нападне и истуче плашљивога на правди Бога, а кад наиђе на ширета, онда буде исмејан па се и сам смеје. На прилику, он се наљути и полети да удари несташника. Овај се не уплаши, него са свим хладно рекне:

— Ух, Господине, ала вам је леп ланац од сата!

— Леп да! одговори он: — учи се добро и ти, па да имаш овакав ланац.

— Ама где сте ви то купили? продужи несташко.

Влајко већ заборавио да је био љут, и да је овога Враголана хтео тући, него се пусти с њим у разговор, а цела се школа тресе од смеја.

Димитрије Балаитски за мало нам би професор, па оде у Шабац. А на његово место дође

Димитрије Тодоровић, који је предавао Јестаственицу. Он је из неке књиге диктовао а ми смо писали имена биљака, њихов облик и корисност. Знам да сам се врло чудио: какве су то биљке за које нам г. професор вели: да расту у лонцима! Ја сам замишљао да су то неки свечарски лонци.

Много ботаничкога знања нисмо добили од тога наставника, а иначе казивао нам је многе и многе корисне ствари и напомене, које више иду у васпитање него у наставу.

Јевђеније Симоновић предавао нам је науку Хришћанску. О њему ћу доцније казати више.

Живојин Марковић, ђакон, предавао нам је Црквено Певање.

Сваке недеље, и сваког празника, пре почетка службе у цркви, скупили би се сви гимназиски ђаци у први разред. Ту би ђакон Живојин држао час певања, после чега би се прозвао каталог, и онда би ђаци, два и два, ишли у цркву.

Живојин је био певац на гласу, а и онако био је човек врло виђен и отресан.

Догађало се на часу певања да ђаци из млађих разреда дошавши раније заседну за скамије па старији, кад дођу доцније, крећу их да би они сели. То је свакад производило неки немир и неред. Петар Протић и Јеврем Грујић тада су били у VI разреду који се звао *Појезија*. Једном на часу певања ђак из Појезије, дошавши доцније, креташе некога млађега да устане и да му учини место, а млађи неће. Опазивши то гурање и тај немир, Живојин рече:

— Јевреме!

— Изволт'те, Господине, одазва се Јеврем Грујић, и уста на ноге.

— Како се меље у воденици? Да ли ко пре дође, пре и засипа; или кмет засипа како дође, макар чекали који су пре њега дошли?

— Како је где обичај, одговори Грујић.

— Хајде нека у некој воденици буде и такав обичај; али овде, на мом часу, ко пре дође, нека седи, а ко се задоцни, нека стоји!...

Овај Живојин доцније је био окружни прота у Ваљеву и онамо је умр̌о.

ТУГА ЗА ЗАВИЧАЈЕМ

Из досадашњега мога причања могло се видети: да сам ја желео учити се, и да сам, учења ради, с вољом оставио своју Ковиону, своју кућу, и сав Рипањ, па дошао у Београд. Али ова промена места, и промена живљења, није за мене била онако лака како сам ја мислио. Београд је онда био много другојачији него сада што је; а и данас је живот у Београду веома различан од живота у Рипњу.

У „Селу Злоселици,“ у првом писму, ја сам у неколико насликао Београд какав је био 1845, кад сам ја у њега дошао. Овде није потребе ни што оном опису додавати, нити њега понављати. Само ћу казати како ме је говор Београђана веома одбијао од њих. Чинило ми се лакше подносити Турке и њихову силу, него драговољно напуштање свога језика, и угледање на покварен местимични говор београдски.

Прожививши неколике месеце у Београду, слушајући наказни говор ондашњих Београђана, и гледајући многе варошке обичаје, ја силно зажелех видети свој Рипањ, и надисати се живота његовога.

Једне суботе, после подне, изишавши са часова, одох на Теразије у Пејину Механу, у коју су обично падали Рипањци. Ту застах Богдана Чича—Ристинога. Он свршио своје послове па се спрема да иде кући. Ја толико зажелех видети Рипањ и своју кућу, да нема-

дох кад њи газди, у кога сам становао, и казати му куда ћу, него с Богданом одем право у Рипањ.

Омркли смо у реци испод села. Бејаше месечина. Људи превозе сена; клепетуше и звонца дају гласе о стоци; пси лају овде онде; а ватра се светли у многој кући у селу. Не умем исказати колико ми је све то било мило и драго. Код куће ми се сви обрадоваше; угостише ме лепо, и ја, уморан, заспах као после купања.

Други дан, кад се пробудих, сунце бејаше високо одскочило; отац и мајка ми били су отишли цркви а мене нису хтели ни будити. Одмах се обукох и проходах по пространу воћу око куће. Не могох сит да се нагледам ораха, јабука, и шљива, да и не говорим о деци, о сестрама, и снахама у кући који сви, да су могли, у недра би ме метнули.

Ево дође и мајка ми из цркве. Мислећи да ја нисам ништа јео, и да ће ми бита дуго чекати ручак, она одмах настави тигањ на ватру да ми што зготови за доручак.

Држећи рукама тигањ над ватром док се маст раскрави, мати ми узе причати шта је чула пред црквом о мени. Мој кутњи газда у Београду, не видећи ме дома, устумара се, па изиђе на Теразије, нађе неке сељаке који су после мене и Богдана пошли из Београда, те поручи мојој кући: да мене нема у Београду.

— Е, људи, рекао је, прича ми мајка, кум Ђорђе Мијатовић: — кад се ни онај кум-Јованов (за мене) није могао одржати. онда ни један други неће. А ја бих се заклео да ће оно бити човек. И гле ти њега! Запалило и оно па утекло!

Кад чух шта прича мајка, кућа ми се окрете око главе; свега ме проби зној. Устах; изиђох пред кућу, и у један мах опучих низ воће....

— Стани, Мило, срце моје! Стани дијете, Бог ми с тобом био, да поручаш, викаше мати за мном..

Ајä!

Мила оде без обзира.

Свим путем ме је један пламен пролазио а други подузимао кад год помислим шта се тај дан говори у селу о мени; и како је морало бити доброму оцу мојему, кад је слушао те разговоре, а није могао знати шта је прави узрок доласку мојему!..

Чак на Торлаку, код мале чесмице, уставих се да се напијем воде, и седох да се одморим, а за мном стиже брат ми Милутин и још из даље викну:

— Та стани, човече! Ја погибох трчећи за тобом!

Он седе, извади из торбе хлеба и сира те ужинасмо гледајући овамо на Београд, и смејући се покору који је мој долазак начинио у Рипњу.

Мом газди дође срце на место кад ме виде жива и здрава, а у школи се за мој одлазак није ни чуло. Само сам ја тај случај добро упамтио.

И данас, после скоро педесет година, разумем свакога који јади за кућом својом, за завичајем, за милим местима где му је прошло јутро од живота!

СРПСКЕ БЕЛЕ ХАЉИНЕ

Наш професор Димитрије Тодоровић, који нам дође на место Балантскога, бејаше велики пројектар. Родом је био из Баната, а одонуда је дошао баш онда кад су Мађари неким забранама туђих производа тежили покренути своју домаћу индустрију. Задахнут још онамо тим економним патриотизмом, ако је путно тако се изразити, Тодоровић склони неке ђаке из старијих разреда Гимназије и неке из Лицеума да не носе одела од туђинске чохе, него да кроје себи хаљине од бела домаћега сукна, као неке *Атиле*, око којих би се опасивали црвеним појасима. Управо оно што видимо данас у Торлаку и у Буковику, само може бити нешто лепше скројено, и боље за снагу угођено.

За кратко време неколике десетине ђака, нарочито из старијих разреда, обуше опанке, и обукоше на се те беле хаљине.

Али тај патриотски жар није трајао дуго. Најдужи рок могао је бити до издера тих првих хаљина. Сумњам да је и један попепао два пара тих нових белих *Думањака*, како ли су их онда звали.

ШКОЛСКИ ОДМОР 1846

После испита, на ком председаваше старац Димитрије Исаиловић, и на ком сам се ја добро показао, гимназисти се распустише на одмор, и ја одем у Рипањ кући. То већ бејаше месец јуни 1846.

Тада сам се већ био обикао у Београду, ма колико непријатности да је у њему било за мене. И тврдо сам мислио да школу продужим.

Не имајући код куће, у великој задрузи, никаква посла у пољу или код стоке, ја сам се већином бавио у школи код старог учитеља Максимовића с пређашњим друговима мојим.

Добри старац, запиткујући ме често за ово или оно, и пуштајући се у подуже разговоре са мном, имађаше увек пуна уста хвале о мени. Говораше ми и у очи да сам за кратко време врло много научио, да сам се *воспитао*, како он вељаше, и још доста тако лепих речи.

Мојој је сујети то годило.

Али у кући мојој, у задрузи нашој, бејаху настале неке прилике, или, боље да речем, неприлике које мени и моjему школовању не обрицаху никаква добра. Моја се браћа бејаху нешто побркала; пређашња се слога изгубила; кућанска се кеса или испразнила, или се подвојила у више кеса.

Мој отац и моја мајка мени не казиваху ништа, али из њихових брижних и замишљених лица ја могох прочитати сву тугу њихова срца и сву неизвесност моје будућности.

Неки људи онде из села, рођаци или пријатељи оцу мојему, као Чика Степан, Чича Стеван Мали, и други, говорили су му, то сам и ја могао чути, да ме не враћа од школе него да гледа да школовање продужим, макар се он како му драго мучио.

И отац мој, после свега тога, смисли да ме да у Богословију.

У великој неизвесности прошао ми је сав одмор 1846 године, а већ на крају августа месеца сишао сам у Београд заједно са својим оцем.

ПРАЗНОВЕРИЦЕ И ЗЛОЧИНИ

С НАРОЧИТИМ ПОГЛЕДОМ НА ПРАЗНОВЕРИЦУ

О ЗАКОПАНОМ БЛАГУ

од д-ра Мил. Р. Весниħа

I Поглед на празноверице и њихов значај. — II Празноверице о закопаном благу: а, њихова распрострањеност у аријском племену; б, њихово богаство у српском народу; в, случајеви злочина. — III Смедеревски случај. — IV Закључци.

„Es mögen wohl einzelne Menschen sein die über allen Glauben erhaben sind: von einer ganzen Nation kann dies jedoch nicht ervartet werden, um so weniger, als es sehr schwer wäre, eine für alle Nationen annehmbare Grenze zu ziehen zwischen dem was Aberglaube und Nichtaberglaube ist."

Вук Стеф. Караџиħ

I

Пустите први раоник да разугари какву утрину, и ви ħете у самим почетним браздама његовим наиħи на трагове културнога људског живота још од стотина и хиљада година; кад бисмо њиме могли дубље зао-

рати, срели бисмо се с остацима чак из времена, о којима Историја спомиње само онолико, колико је од Геологије и Палеонтологије могла докучити. То што је тачно и истинито на пољу природнога и културнога важи у истој мери и са свим подједнако и за интелектуално и наравствено развијање човечанства, па према томе и његових појединих делова. Протрљајте данас интелектуалну и наравствену кожу најсавршенијег Француза, Немца или Енглеза, и ви ћете на њој и одмах под њом наићи на безброј знакова и обележја, која они имају од својих најдавнијих предака, и то у таквој свежини, као да су то била битна обележја самих њихових родитеља. Позната Наполеонова изрека „Grattez le Russe et vous y trouverez le Tartare" „Протрљајте Руса, па ћете у њему открити Татарина" могла би се са свим проширити и могла би без икаквог приговора гласити: *Протрљајте савременог цивилизованог, па ћете у њему открити преисторијског човека.* Не налазе ли се у најдубљим и најнежнијим кутићима душе савременог човека осећаји и појмови, чије се биће никако не би могло објаснити, кад се у томе послу не би могла узети у помоћ наука о физичком и интелектуалном наслеђивању и атавизму, и кад се уз то не би бар приближно познавало интелектуално, верско и социјално стање наших прадедова. Али ништа, чини ми се, не представља у [illegible]

[illegible]

А поједини слојеви друштвени представљају вам с овог гледишта у извесној мери и поједине фазе тога развијања, те што је који неразвијенији, тиме је ближе првим корацима душевног људског живота, док су умно најразвијенији од ових разуме се, најдаљи, и ако се ни по што не сме тврдити, да је веза између првих и последњих са свим прекинута. На против: она јамачно постоји и упорно се одржава и одржаваће се још хиљадама година, чак и противно мишљењу и веровању и најсавршенијег човека у данашњем роду људском. Јер докле је н. пр. за свакога јасно, да су: сматрање извесне животиње за свету, читање судбине из плећке,[1] веровање у вампире и вукодлаке[2] и т. д. празноверице необразованијих слојева појединих народа, дотле је одвратност према броју тринаест у друштву Дибоа Рејмонда, Молескота, Хекела и Огиста Конта исто тако, и ако мање приметна, празноверица, да већ о другима и не говоримо.

Празноверица има најразноврсније природе. Њих ће готово бити безброј, јер их има за све појаве физичног, душевног и друштвеног живота. И с тога се оне могу изучавати с разних гледишта. То се у осталом до сад и чинило и ако, по нашем мишљењу, не у оној мери, у којој би то сâм предмет заслуживао. За социолога, за правника, а посебно за криминалисту је од неизмерне вредности да зна: какве су душевне, наравствене и социјалне полуге појединих слојева у даноме друштву, те да према томе онда подешава и мере, помоћу којих ће се на путу сталнога развијања ићи к даљему и савршенијему, и помоћу којих ће се, у исто време, тренутно стајати на пут штетним утицајима ове или оне заоставштине од предака, која се већином јавља у виду празноверица. У нашем, српском народу, оне кипте. Ми токорсе јуримо путем цивилизације, али се

наше цивилизовање задржава још једнако само на површини; оно не хвата јачега корена у нашем народу. Наши сељаци иду до сабора боси, да на њему обују „штифлете“; наше сељанке горе на раду и на путу целог дана да у колу поиграју с разапетим сунчаником; кад сеоска деца оставе школу, онда им је доцније једина лектира: рожданици и сановници. Ми смо у толикој мери још чеда наших предака из средњега века, да ни власти нису у стању да нам разбију веровања којима смо се ми столећима хранили, и која су још и данас нераздвојни саставни део нашега душевног организма. Како би се иначе објаснило, да се у нашем народу ми још и данас срећемо с појавама које су путници, који су још у XVII и XVIII столећу пролазили Моравом, прибележили као чудновате.[3] Овај одломак из једног извештаја начелника среза нишког г. В. Вукотића, из првих година наше владавине у новим крајевима, даје нам о томе врло јасну слику.

„У години 1880. кад сам био у срезу белопаланачком, окр. пиротском, појавила се, у селу Доњој Коритњици, нека болест на овцама, коју је лекар, у колико се сећам, звао *прострел.*

„Пошто је ова болест подуже трајала на овцама, то сељани закључе, да се један њихов сељанин, који је пре тога на два месеца умро, повампирио, и да им он једе овце. Оду једном врачару, у срезу лужничком, до границе бугарске, да га питају, и он им потврди њихово мишљење. По овоме здоговоре се сви сељаци *да откопају тело умрлог и да га спале.* То су и учинили. При откопавању упрли су са свију страна ножеве, косе, српове и друга оштра оруђа у гроб, да не би вампир побегао, а чим су га откопали наложили су ватру око њега, те је сав изгорео. Ово је било лети и причинило је несносан смрад у околини. Дознао сам

ПРАЗНОВЕРИЦЕ И ЗЛОЧИНИ

С НАРОЧИТИМ ПОГЛЕДОМ НА ПРАЗНОВЕРИЦУ

О ЗАКОПАНОМ БЛАГУ

од д-ра Мил. Р. Веснића

I Поглед на празноверице и њихов значај. — II Празноверице о закопаном благу: а, њихова распрострањеност у аријском племену; б, њихово богаство у српском народу; в, случајеви злочина. — III Смедеревски случај. — IV Закључци.

«Es mögen wohl einzelne Menschen sein die uber allen Glauben erhaben sind; von einer ganzen Nation kann dies jedoch nicht ervartet werden, um so weniger, als es sehr schwer wäre, eine für alle Nationen annehmbare Grenze zu ziehen zwischen dem was Aberglaube und Nichtaberglaube ist.»

Вук Стеф. Караџић

I

Пустите први раоник да разугари какву утрину, и ви ћете у самим почетним браздама његовим наићи на трагове културнога људског живота још од стотина и хиљада година; кад бисмо њиме могли дубље зао-

рати, срели бисмо се с остацима чак из временâ, о којима Историја спомиње само онолико, колико је од Геологије и Палеонтологије могла докучити. То што је тачно и истинито на пољу природнога и културнога важи у истој мери и са свим подједнако и за интелектуално и наравствено развијање човечанства, па према томе и његових појединих делова. Протрљајте данас интелектуалну и наравствену кожу најсавршенијег Француза, Немца или Енглеза, и ви ћете на њој и одмах под њом наићи на безброј знакова и обележја, која они имају од својих најдавнијих предака, и то у таквој свежини, као да су то била битна обележја самих њихових родитеља. Позната Наполеонова изрека „Grattez le Russe et vous y trouverez le Tartare“ — „Протрљајте Руса, па ћете у њему открити Татарина“ могла би се са свим проширити и могла би без икаквог приговора гласити: *Протрљајте савременог цивилизованог, па ћете у њему открити преисторијског човека.* Не налазе ли се у најдубљим и најнежнијим кутићима душе савременог човека осећаји и појмови, чије се биће никако не би могло објаснити, кад се у томе послу не би могла узети у помоћ наука о физичком и интелектуалном наслеђивању и атавизму, и кад се уз то не би бар приближно познавало интелектуално, верско и социјално стање наших прапредака. Али ништа, чини ми се, не представља у душевном животу тако јасно спону између њих и нас, њихових најмлађих потомака, као празноверице, с којима се срећемо данас и код најнапреднијих народа исто онако као и код оних, који су у образовању и култури заостали, и ако, разуме се, у разним облицима и у безброј поступности. Може се с тога с правом тврдити, да у души савременог човека има слојева из свих епоха њенога развијања: од Мојсејевог или Дарвиновог Адама, па до Канта, Спенсера и Пастера.

А поједини слојеви друштвени представљају вам с овог гледишта у извесној мери и поједине фазе тога развијања, те што је који неразвијенији, тиме је ближе првим корацима душевног људског живота, док су умно најразвијенији од ових разуме се, најдаљи, и ако се ни по што не сме тврдити, да је веза између првих и последњих са свим прекинута. На против: она јамачно постоји и упорно се одржава и одржаваће се још хиљадама година, чак и противно мишљењу и веровању и најсавршенијег човека у данашњем роду људском. Јер докле је н. пр. за свакога јасно, да су: сматрање извесне животиње за свету, читање судбине из плећке,[1] веровање у вампире и вукодлаке[2] и т. д. празноверице необразованијих слојева појединих народа, дотле је одвратност према броју тринаест у друштву Дибоа Рејмонда, Молескота, Хекела и Огиста Конта исто тако, и ако мање приметна, празноверица, да већ о другима и не говоримо.

Празноверица има најразноврсније природе. Њих ће готово бити безброј, јер их има за све појаве физичног, душевног и друштвеног живота. И с тога се оне могу изучавати с разних гледишта. То се у осталом до сад и чинило и ако, по нашем мишљењу, не у оној мери, у којој би то сâм предмет заслуживао. За социолога, за правника, а посебно за криминалисту је од неизмерне вредности да зна: какве су душевне, нравствене и социјалне полуге појединих слојева у даноме друштву, те да према томе онда подешава и мере, помоћу којих ће се на путу сталнога развијања ићи к даљему и савршенијему, и помоћу којих ће се, у исто време, тренутно стајати на пут штетним утицајима ове или оне заоставштине од предака, која се већином јавља у виду празноверица. У нашем, српском народу, оне кипте. Ми токорсе јуримо путем цивилизације, али се

наше цивилизовање задржава још једнако само на површини; оно не хвата јачега корена у нашем народу. Наши сељаци иду до сабора боси, да на њему обују „штифлете“; наше сељанке горе на раду и на путу целог дана да у колу поиграју с разапетим сунчаником; кад сеоска деца оставе школу, онда им је доцније једина лектира: рожданици и сановници. Ми смо у толикој мери још чеда наших предака из средњега века, да ни власти нису у стању да нам разбију веровања којима смо се ми столећима хранили, и која су још и данас нераздвојни саставни део нашега душевног организма. Како би се иначе објаснило, да се у нашем народу ми још и данас срећемо с појавама које су путници, који су још у XVII и XVIII столећу пролазили Моравом, прибележили као чудновате.[3] Овај одломак из једног извештаја начелника среза нишког г. В. Вукотића, из првих година наше владавине у новим крајевима, даје нам о томе врло јасну слику.

„У години 1880. кад сам био у срезу белопаланачком, окр. пиротском, појавила се, у селу Доњој Коритници, нека болест на овцама, коју је лекар, у колико се сећам, звао *прострел*.

„Пошто је ова болест подуже трајала на овцама, то сељани закључе, да се један њихов сељанин, који је пре тога на два месеца умро, повампирио, и да им он једе овце. Оду једном врачару, у срезу лужничком, до границе бугарске, да га питају, и он им потврди њихово мишљење. По овоме здоговоре се сви селски *да откопају тело умрлог и да га спале*. То су и учинили. При откопавању упрли су са свију страна ножеве, косе, српове и друга оштра оруђа у гроб, да не би вампир побегао, а чим су га откопали наложили су ватру око њега, те је сав изгорео. Ово је било лети и причинило је несносан смрад у околини. Дознао сам

за ово баш тога дана и послао сам пандуре да стану томе на пут, али доцкан; нашли смо пепео и друго ништа.

„Сав мој труд да их разуверим остао је узалудан.

„У потврду својих навода казивали су ми, како је из фамилије овога, што су га спалили, умро један ранијих година у Босни као грнчар и повампирио се, па кад му је друштво вратило коња кући, да је и вампир на томе коњу дошао у село, и да је коњ од терета био у белим пенама, а кад је вампир дошао у село, да се јавио својој жени и казао да ће бити у пајантама у кући, те да зна, ако јој што устреба; да је после, на очи сељана, дрешио коња са припона, јахао га и јурио, па опет везивао и да је био почео да једе овце и много их појео, и појео би, веле, и све, да на њихову срећу није курјак једне ноћи појео једну овцу, у коју је био ушао и вампир, те тако појео и вампира. Моје обавештење и доказивање остало је узалудно.“

Кад у *црноречком* округу вампиров дух досади селу, онда слошки пођу на гробље и раскопају гроб умрлог, који је сумњив. Ако случајно гљивице, које производе трулеж, због извесних месних и хемијских околности нису могле своје дело нагло извршити, но су оставиле тело још у целости, онда настаје осуда. Главну улогу игра глогов колац, који се мртвацу у срце забије. У старија времена дешавало се, да су тело сагорели, а други су га зрном из пушака прорешетали. — Где строже бди полицијско око над таквим незаконитим делима, ту ће се на други начин ослободити од вампира. На скривеном месту дочека се вампир у његовом пролазу светом иконом. Пред овом хамајлијом побегне, прелети стрехе, препоне, ну гоњен, сакрије се у неко стакло, у ком је спремно јело, које је најрадије јео у животу. Ради обезбеђења метне се у стакло парче од свете

иконе, и тако се са запушачем притвори и преда ватри. Тамо за остареле жене веле да ће постати вештице, те ће у облику црвеног лептира исисати крв маленој деци, ге се за то ови лептири гоне и утамањују. Са сличним обичајем срећемо се по свима крајевима нашега народа.[4]

Као што смо већ раније нагласили наш је народ пун празноверица. Оне га прате од зачећа па до иза гроба. Међу њима су празноверице о морама и вештицама с једне и о вампирима с друге стране понајаче. О првима је веровање опште у Европи, и нама је са запада и дошло. Још пре две године су довођене старице пред суд под оптужбом да су вештице, у околини Франкфурта и у једном од швајцарских кантона, а баш у тренутку кад ми ове редове пишемо, новине говоре о томе, како су у нашем суседству, у јужној Угарској, сељаци умртвили једну старицу, за коју су држали да је као вештица узрок недржању њихове стоке. Aubry[5] је саопштио из Француске још из год. 1886. један случај, у коме су синови спалили рођену матер као вештицу. Ми смо већ раније, на другом месту, говорили о празноверици нашега народа с погледом на вештице, и тада смо нагласили и утврдили и то, да нам је она дошла са запада.[6] Директну потврду томе нашем схватању налазимо у једном одличном раду уваженога госп. *Ивана Ткалчића,* који је штампан у књ. XXXII филологичко-хисторичког и философичко-јуридичког раздела Rada jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti (стр. 83—116) под насловом: *Парнице проти вјештицам у Хрватској,* и коме су служиле за основу аутентичне *Исправе о прогону вјештицах у Хрватској,* које је сам г. Ткалчић саопштио у *Starinama* академијским (књ. XXV од 1892. стр. 1—102). Тих изворних докумената о суђењу вештицама саопштио је г. Ткалчић тридесет и пет; најстарији је из год. 1360.

најмлађи из 1758.[7] Овај рад уваженог хрватског академика изашао је у исто време кад и наше предавање *о суђењу вештицама* и тек нам је у последње време до руку дошао. Он нам са своје стране такође утврђује истину, да су и у овој једној грани празноверице тако исто безбројне као што је безбројан и низ појава свакодневнога живота и да се поступности последњега потпуно и у првима огледају. Он нам је у исто време још једном потврдио и ту истину, да је празноверицама првобитно извор у незнању и неразумевању природних појава, а да се оне после, донекле, по закону инерције — који важи у извесној мери и за појаве душевног живота — одржавају и поред свега напретка, који дато друштво показује на пољу образовања. Јер као што хирург са својим ножем не може с позитивношћу предупредити да потомак не наследи какву брадавицу, која је готово типична у породици његовог претка, исто се тако и још у мањој мери може тврдити, да ће се просветом, која је бар код нас ограничена још увек на мали део, стати на пут живљењу и дејству празноверица, које су се стотинама година усађивале у наш душевни организам и које још и данас чине важан саставни део нашега интелектуалног и друштвеног бића. Што је још важније, наше празноверице ће се, сачињавајући конзервативни елеменат нашега душевног организма, сударати често с тежњама напретка и бити повод слабијим или јачим друштвеним потресима, који се јављају као природни пратилац свакога напредовања у вишем органском животу. Како пак свако напредовање претпоставља за са̂м свој постанак и за своје биће трошење више снаге и енергије, а како је човек, по самом нагону самоодржања, склон да ову штеди, то ће се природно дуго времена одржавати поглавито оне народне празноверице, које као да служе на то, да се без ве-

ликог труда и трошења снаге зајемчава што бољи и безбрижнији живот. Овамо долази у првом реду празноверица о *закопаном благу*.

Али је напредовање и усавршавање такође природни закон и то како на пољу простог: биљског, животињског и људског, тако и на пољу сложеног органског: друштвеног живота. И закон напредовања је јачи од закона стабилности и непромењивости, па ће и у њиховој борби први на крају крајева ипак увек побеђивати. И друштво се на путу сталнога развијања труди, да се што већма ослободи спутâ, које га задржавају на томе путу, те се отуда и израђају многобројни конфликти, који се, кад то друкче није могуће, отклањају казненим законима. Многим злочинима најразноврсније природе узрок је у народним празноверицама, те је с тога од неизмерне користи, да се они, којима је утврђивање и дељење правде у појединој земљи поверено, с њима што боље упознају. И ово је потребно и корисно не само за кривично судство, већ нарочито за кривично законодавство, а поглавито за криминалну политику.

II

На Св. Николу год. 1860. држао је стари *Јаков Грим,* пријатељ Вука Стеф. Караџића у академији наука у Гетингену једно предавање, које је на свет изишло тек после смрти великог научника под насловом *Der Traum von dem Schatz auf der Brücke* (Сан о благу на мосту).[8] Готово као увод у један спев из доба Пипинова и Карла Великога, који је нађен у више редакција, налази се једна скаска, која стоји у тесној вези с предметом ове наше расправе.

У селу Балдуху, близу Париза, прича се ту, живела су два брата Ходерих и Ханфрат. У глуво по-

ноћно доба ступио је једном ка кревету Ходериха, старијега брата, један кепец и стао га је тако будити, да је овај преплашен и узневерен скочио из кревета. „Ходериче, говорио му је кепец, чим се дан забели, ти ћеш отићи на ћуприју у Паризу и ту ће ти се и добро и зло десити, а ја нећу ништа више да ти казујем.“ Ходерих је све ово држао за будалаштину, окренуо се на другу страну и опет заспао. Али ствар није на томе остала. Идуће ноћи се кепец опет тихо, полагано прикрао и говорио му: „Устани, Ходериче, па иди на париску ћуприју, и ту ћеш чути и добро и рђаво: шта ће с тобом бити, — више ти не казујем.“ Ходериха је мучило ово чудновато предсказивање и слућење, али му је, пошто се кепец удаљио, дошао опет сан, и он наново заспи. Но овај није хтео да попусти. Ето ти њега и треће ноћи ка кревету Ходериховом. Ударивши овога тако јако у слабину, да је од једном скочио, он му је наново говорио: „Чујеш ли ти мене! ти треба да идеш сутра у јутру на париску ћуприју, те да чујеш добро или зло, — више нећу ништа да ти кажем.“ Ходерих се чудио зашто се све ово догађа, али ма шта било, он се рано зором дигао и упутио се у Париз, а кад је стигао до на мост, с нестрпљењем је ишчекивао, шта се ту може догодити. И слушајте само! Кад је неки мењач, који је ишао за својим послом, прелазио преко моста и видео Ходериха да на њему стоји, назвао му је *добро јутро,* на што се Ходерих поклонио и отпоздравио. — Од куда си ти добри човече? почео је с питањем мењач. — Ах, господине, одговорио је Ходерих, ја долазим отуда из Балдуха, и да вам истину кажем, већ су три ноћи, како ме један кепец не оставља на миру, већ ми једнако саветује и налаже да дођем овде на мост, па да ту стојим и чекам, докле добро и зло не чујем, и ето видите,

ја сам сад ту. — „Но, одговори на то мењач, видим ја, да си ти неки звекан. И мени је тако прошле године дошао око поноћи на постељу један кепец, пробудио ме, терао ме да устанем и наговарао ме да идем у село Балдух, где ћу под једном зеленом врбом код потока тако велико благо наћи, како се нигде није нашло. И да сам ја био толико глуп да по вољи једног кепеца тако далеко идем, то бих ја заслужио да добро будем избатинан. А теби, глупаче, који си се од једног кепеца дао завести, следује од моје руке један шамар.“ И пре но што је Ходерих и могао помислити на одбрану, шамар је већ био пукао по његовом образу, пропраћен речима: „Одлази, будало, врат сломио! Зар да се дајеш заводити блесастим варкама, те да беспослен луташ без мира и покоја! Иди кући и гледај свој посао!“ Трговац се на Ходериха био тако ражљутио, да би овај још извукао, да није утекао. Тако је Ходерих у шамару имао на мосту предсказано зло, а добро и пријатно што је требало да му се деси, била је вест, коју је добро запазио и коју није пречуо, да под добро познатом му врбом у Балдуху лежи жељено закопано благо. Он с тога сад јури својој кући и саопштава брату, како им је срећа донела, да на своме имању, под врбом крај потока ископају велико благо. Ханфрат је мишљења да без отезања треба копати и већ одмах идуће ноћи иду браћа с будацима и мотикама на означено место, и после кратког копања наилазе на оловни лонац, у коме налазе неизмерно већином старо благо.

Снивање о закопаном благу било је познато у Француској, како *Грим* мисли, већ у XII столећу и тамо он мисли да је извор и низоземском и порајнском веровању о томе, које се међу тим у писменим документима јавља тек у XVI столећу. Исту скаску саопштава Агрикола год. 1537. из *Баварске*. Она по њему гласи:

„Некада је неко снивао, да је требао да иде на регенбуршку ћуприју па ће постати богат. И он је доиста тамо и отишао, и пошто је ишао читав дан или четрнаест часова, приближио му се некакав богат трговац, чудио се шта он целог дана на ћуприји ради и питао га шта тражи? Овај је одговорио како је снио, да треба да иде на регенбуршку ћуприју, и како ће ту постати богат. — Ах, одговорио му је трговац, шта ми говориш о сновима! Снови су лажи. И ја сам снивао да под оним великим дрветом (и показао му је дрво) има закопан казан, пун новаца, али ја на то нисам обраћао никакву пажњу, јер су снови лаж. Но овај је копао испод дрвета, нашао је велико благо, постао богат и његов се сан обистинио.“

Иста је прича нађена и у *Баденској* и по њој догађај бива на некарској ћуприји у Хајделбергу, за тим у Валдеку. Познато је тако исто из Musaeus-ове лепе приповетке „Нема љубав“ („Stumme Liebe“) да је неки избављени дух из захвалности послао свога избавитеља на везерски мост у Бремену и препоручио му да ту чека на неког пријатеља, који ће му казати шта он треба да ради, и који му је доиста за тим казао да је закопано благо у његовом врту. У Шамбаховим саксонским приповеткама је тајна казана на везерској ћуприји у Хамелну. С њом се срећемо у целој Немачкој, Холандији и Данској. Али на њу ево наилазимо и у Енглеској, Шкотској и Велсу и из све ове три земље наводи Грим по један примерак приче, која је у основи иста са већ саопштеним. Код *Славена* је наишао *Грим* само на један примерак ових приповедака. У *Moravské národni pohádky a povesti* (I 583) има и једна оваква:

„Један сељак је снивао да треба да иде у Праг на ћуприју, па да ће тамо добити велико благо. Ње-

гова жена му је на то рекла: Ко верује у снове тај тера сенке а хвата ветрове. Али је човека ипак жеља копкала. Он се дигао на пут у град и чим је тамо стигао отишао је на ћуприју и ишао је по њој мотрећи е да ли ће што угледати. Како се није ништа показало, то је он сишао под ћуприју, али ни под њом није нашао никакво благо. Љут, што је тако узалуд губио време, у тренутку да пође кући био је изненађен позивом једног војника, који је на другом крају моста стајао на стражи. — Шта је вама, добри пријатељу, те безброј пута идете тамо амо по овом мосту? — Ах, одговори сељак, један сан није никако хтео да ме остави на миру. По њему сам требао да дођем у Праг и да на овој ћуприји нађем неко благо. — Снови су мехурови, одговори му војник. Ко ће још њима веровати? И мени је било једном у сну дошло, да у том и том селу, у тој и тој кући лежи испод пећи благо, и да сам ја тамо отишао, преварио бих се исто тако, као што сте се ви сад преварили. Сељак је на велико изненађење чуо, да је војник именовао његово село и баш његову кућу, прећутао је то и вратио се мирно кући. Тамо је будаком разбио пећ и под њом је нашао пун лонац новаца.“

Али што је најчудноватије и у исто време за нас од особитог значаја, јесте факат, да је Грим паралеле овим европским скаскама нашао у делу персијског песника *Џелаледин Румија* (1207—1273) познатом под именом „Мезневи.“ Индијски песник *краљ Шудрака* опет у драми својој „Вазантафени“ (чин III појава 3.) показује нам такође, да је празноверица о закопаном благу била у Индији у велико распрострта. И тамо је — као што ћемо ниже за Србство видети — постојала извесна трава, која је помагала да се до закопаног блага дође. Нама није познато, да ли је ко други

после великога немачког филолога продужио овај посао. Али ми из радова Бастијана, Тејлора, Поста, Моргана, Мена Летурноа и других закључујемо поуздано, да ће се иста скаска наћи и код других народа, код којих Грим није доспео да је констатује.[9] И то ће јамачно бити не баш толико ради самога закопаног блага, о коме је празноверица свуда распрострта, и ради кога смо ми и чинили оволику позајмицу од Грима, већ пре ради једног морала, који је читалац и сам могао у свима овим редакцијама приметити, а који се састоји у томе, да не треба ићи далеко па да се добро (благо) нађе; оно је, да се тако изразимо, под постељом онога, који хоће да га тражи и обрађује. Али расправљање ове теме већ не иде у наш ужи посао, с тога да се ми к њему вратимо.

У средњем веку је често вештина бајања и мађијања била везана с вештином копања блага. Природно је да овде треба разликовати између копања стварно закопаног и уображеног блага. У самој је природи ствари а неколики књижевници XVII столећа су нам такође потврдили, да су за време тридесетогодишњег рата често закопавани новци и друге драгоцености. Ми ћемо се с овом појавом срести и ниже, јер она готово неминовно прати све велике друштвене и политичке кризе и револуције. Ако је онај, који је благо закопао, умро не ископав га, или су томе друге препреке стале на пут, то је оно позније или раније могло са свим природно пасти другоме у руке. При копању темеља за нове грађевине ми се још и данас срећемо са случајевима, да се у земљи наиђе на веће или мање количине новца или других драгоцености. Појединци ни у оно време нису сумњали у са свим природну историју таквога блага, али су други — и то већина — претпостављали, да такав наход сматрају за чудо, за

чијег су виновника они у духу свога времена узимали ђавола или каквог другог какодемона. К томе је још придошло и то, да се формално тражило у оно време закопано благо и да су се, кад се одмах није успевало, за то употребљавале мађије, које су проносили калуђери, старији ђаци и у опште лица сумњивог карактера и занимања. Из појединих знакова, које о томе имамо, види се, да се као првобитни власник таквих закопаних благâ сматрао ђаво. Већ само врачање као такво садржи у себи претпоставку, да се имало с извесним отпором да бори, и да само копање није било довољно, па да се до блага дође. По многим скаскама и причама благо и чувају извесне животиње, које стоје у вези с ђаволима, као што су змије, корњаче или црни пси без белеге. Копач блага не сме при том имати са собом хлеба, без сумње с тога, што је — по веровању у Немачкој — хлеб ђаволу одвратан; он даље при копању — као и код нас — треба да ћути, јер иначе ће ђаво да сакрије или да у што друго претвори дотично благо. На бадње вече је било у околини Јене једно такво врачање и тражење закопаног блага (Jenaische Conjuration) да је неколико сељака при томе помрло од угленог задаха. Али је јавно мњење узело да је њих побио ђаво. Кад су идуће вечери још неколицина од оних једно од пића и дувана а друго и од угљене запаре попадали у несвест, онда је свуда преовладало уверење да их је сотона „узнемирио." Правни и медицински факултет лајпцишког свеучилишта утврдили су прави узрок загушивања и онесвешћења, али се теолошки факултет придружио општем мишљењу и прокламовао је, да је ђаво узрок овим недаћама; један универзитетски грађанин, који је у ове ствари био умешан, осуђен је на вечиту а један од споредних саучесника на десетогодишњу робију.[10] Већ смо чешће пута до сад напо-

мињали и за то доказа давали да у нашем народу кипте празноверице о свему, па према томе није чудо, што их има много и готово свуда о закопаном благу. Ми смо се трудили да разберемо и потражимо потврду овоме и за оне крајеве, из којих је до данас било мање грађе о томе, и благодарећи готовости пријатеља, за сад можемо бити задовољни с постигнутим успехом. Разуме се, да се ми нећемо на овоме зауставити, а надамо се, да ће и други позвани са своје стране допринети, да се душа нашега народа, у чијој основи су празноверице дубоко укорењене, што боље проучи. Практични ресултати ће после из овог рада сами изаћи.

У старијим нашим књигама и споменицима ја нити сам са̂м наишао, нити сам од стручњака чуо да су они наилазили на записе о закопаном благу. Једини ми је г. академик *М. Ђ. Милићевић* причао, да је он познавао још поодавна неког калуђера, који је из Трнова био донео некакву црквену књигу, у којој као да је било записа и о закопаном благу у Крајини; али г. Милићевић не зна ни шта је било од поменутог калуђера. нити од његове књиге. Загребачки каноник г. академик *Иван Ткалчић* имао је доброту саопштити ми опет, да је њему г. Левин Хорват владин саветник у Загребу онда, кад је он писао помињату расправу о вештицама, узајмио књигу заклињалицу, писану латинским језиком, у којој је било и неколико чаробњачких слика, поука, молитава и заклињања приликом ископавања закопанога блага. Али ни ова књига није писана у Хрватској но у Немачкој, те за нас има мање вредности.[11]

Вук Стеф. Караџић (Живот и обичаји народа Српскога, Беч 1867. стр. 238) бележи о нашем предмету ово што иде. — У народу се нашему мисли, вели он, да закопане новце, особито где их је много, чува нешто и да се не могу лако ископати. Многи приповедају,

како су их у томе послу плашиле разне авети. Гдекоји кажу да оно место, где су новци закопани, ваља у вече посути брашном, па у јутру од какве се животиње по њему траг нађе, онакву животињу ваља онде заклати, па ће се онда моћи новци ископати. Приповедају, како је некакав човек гледао из прикрајка, где је други новце закопавао у земљу, па кад их закопа, а он преко онога места баци виле, рекавши: „Чувајте како сад тако до суда божјега, већ ако ја да бих дошао по њих.“ После тога дође онај, што је гледао из прикрајка, да новце ископа, али се од један пут од некуда ту обрете велики страшан бик, и навали на њега да га убоде, и он једва утече. По том доведе бика и закоље га на оном месту и новце онда ископа на миру. То је све што нам је штампанога о овој празноверици оставио отац наше новије књижевности и најбољи познавалац нашега народа. Последник његов на томе пољу у Србији, уважени г. *М. Ђ. Милићевић* забележио је (Живот Срба Сељака — друго прерађено и попуњено издање — Београд 1894. Чини прву књигу Српскога Етнографског Зборника, који издаје наша Краљевска Академија) о томе ово: Где у земљи има закопанога блага, ту се често ноћу јавља пламен онакав, какав је пламен од ракије кад гори. Ко то види, треба добро да запази место, из кога избија пламен, па да однесе пепела и да га просеје на то место, па сутра дан да види: од какве је животиње траг остао на том пепелу. Ту животињу ваља (као и код Вука) да закоље и њеном крвљу да попрска то место и да копа, па ће наћи благо. Не учини ли то, благо ће му се, и ако га нађе, претворити у угљевље. Г. Милићевић је слушао, да је некакав човек у Рипњу тако видео пламен негде, нашао место и на њега просејао пепела. Кад је други дан дошао, нашао је на пепелу *детињу* стопу. Од такве

после великога немачког филолога продужио овај посао. Али ми из радова Бастијана, Тејлора, Поста, Моргана, Мена Летурноа и других закључујемо поуздано, да ће се иста скаска наћи и код других народа, код којих Грим није доспео да је констатује.[9] И то ће јамачно бити не баш толико ради самога закопаног блага, о коме је празноверица свуда распрострта, и ради кога смо ми и чинили оволику позајмицу од Грима, већ пре ради једног морала, који је читалац и сам могао у свима овим редакцијама приметити, а који се састоји у томе, да не треба ићи далеко па да се добро (благо) нађе; оно је, да се тако изразимо, под постељом онога, који хоће да га тражи и обрађује. Али расправљање ове теме већ не иде у наш ужи посао, с тога да се ми к њему вратимо.

У средњем веку је често вештина бајања и мађијања била везана с вештином копања блага. Природно је да овде треба разликовати између копања стварно закопаног и уображеног блага. У самој је природи ствари а неколики књижевници XVII столећа су нам такође потврдили, да су за време тридесетогодишњег рата често закопавани новци и друге драгоцености. Ми ћемо се с овом појавом срести и ниже, јер она готово неминовно прати све велике друштвене и политичке кризе и револуције. Ако је онај, који је благо закопао, умро не ископав га, или су томе друге препреке стале на пут, то је оно позније или раније могло са свим природно пасти другоме у руке. При копању темеља за нове грађевине ми се још и данас срећемо са случајевима, да се у земљи наиђе на веће или мање количине новца или других драгоцености. Појединци ни у оно време нису сумњали у са свим природну историју таквога блага, али су други — и то већина — претпостављали, да такав наход сматрају за чудо, за

чијег су виновника они у духу свога времена узимали ђавола или каквог другог какодемона. К томе је још придошло и то, да се формално тражило у оно време закопано благо и да су се, кад се одмах није успевало, за то употребљавале мађије, које су проносили калуђери, старији ђаци и у опште лица сумњивог карактера и занимања. Из појединих знакова, које о томе имамо, види се, да се као првобитни власник таквих закопаних блага̂ сматрао ђаво. Већ само врачање као такво садржи у себи претпоставку, да се имало с извесним отпором да бори, и да само копање није било довољно, па да се до блага дође. По многим скаскама и причама благо и чувају извесне животиње, које стоје у вези с ђаволима, као што су змије, корњаче или црни пси без белеге. Копач блага не сме при том имати са собом хлеба, без сумње с тога, што је — по веровању у Немачкој — хлеб ђаволу одвратан; он даље при копању — као и код нас — треба да ћути, јер иначе ће ђаво да сакрије или да у што друго претвори дотично благо. На бадње вече је било у околини Јене једно такво врачање и тражење закопаног блага (Jenaische Conjuration) да је неколико сељака при томе помрло од угленог задаха. Али је јавно мњење узело да је њих побио ђаво. Кад су идуће вечери још неколицина од оних једно од пића и дувана а друго и од угљене запаре попадали у несвест, онда је свуда преовладало уверење да их је сотона „узнемирио.“ Правни и медицински факултет лајпцишког свеучилишта утврдили су прави узрок загушивања и онесвешћења, али се теолошки факултет придружио општем мишљењу и прокламовао је, да је ђаво узрок овим недаћама; један универзитетски грађанин, који је у ове ствари био умешан, осуђен је на вечиту а један од споредних саучесника на десетогодишњу робију.[10] Већ смо чешће пута до сад напо-

мињали и за то доказа давали да у нашем народу кипте празноверице о свему, па према томе није чудо, што их има много и готово свуда о закопаном благу. Ми смо се трудили да разберемо и потражимо потврду овоме и за оне крајеве, из којих је до данас било мање грађе о томе, и благодарећи готовости пријатеља, за сад можемо бити задовољни с постигнутим успехом. Разуме се, да се ми нећемо на овоме зауставити, а надамо се, да ће и други позвани са своје стране допринети, да се душа нашега народа, у чијој основи су празноверице дубоко укорењене, што боље проучи. Практични ресултати ће после из овог рада сами изаћи.

У старијим нашим књигама и споменицима ја нити сам са̂м наишао, нити сам од стручњака чуо да су они наилазили на записе о закопаном благу. Једини ми је г. академик *М. Ђ. Милићевић* причао, да је он познавао још поодавна неког калуђера, који је из Трнова био донео некакву црквену књигу, у којој као да је било записа и о закопаном благу у Крајини; али г. Милићевић не зна ни шта је било од поменутог калуђера, нити од његове књиге. Загребачки каноник г. академик *Иван Ткалчић* имао је доброту саопштити ми опет, да је њему г. Левин Хорват владин саветник у Загребу онда, кад је он писао помињату расправу о вештицама, узајмио књигу заклињалицу, писану латинским језиком, у којој је било и неколико чаробњачких слика, поука, молитава и заклињања приликом ископавања закопанога блага. Али ни ова књига није писана у Хрватској но у Немачкој, те за нас има мање вредности.[11]

Вук Стеф. Караџић (Живот и обичаји народа Српскога, Беч 1867. стр. 238) бележи о нашем предмету ово што иде. — У народу се нашему мисли, вели он, да закопане новце, особито где их је много, чува нешто и да се не могу лако ископати. Многи приповедају,

како су их у томе послу плашиле разне авети. Гдекоји кажу да оно место, где су новци закопани, ваља у вече посути брашном, па у јутру од какве се животиње по њему траг нађе, онакву животињу ваља онде заклати, па ће се онда моћи новци ископати. Приповедају, како је некакав човек гледао из прикрајка, где је други новце закопавао у земљу, па кад их закопа, а он преко онога места баци виле, рекавши: „Чувајте како сад тако до суда божјега, већ ако ја да бих дошао по њих.“ После тога дође онај, што је гледао из прикрајка, да новце ископа, али се од један пут од некуда ту обрете велики страшан бик, и навали на њега да га убоде, и он једва утече. По том доведе бика и закоље га на оном месту и новце онда ископа на миру. То је све што нам је штампанога о овој празноверици оставио отац наше новије књижевности и најбољи познавалац нашега народа. Последник његов на томе пољу у Србији, уважени г. *М. Ђ. Милићевић* забележио је (Живот Срба Сељака — друго прерађено и попуњено издање — Београд 1894. Чини прву књигу Српскога Етнографског Зборника, који издаје наша Краљевска Академија) о томе ово: Где у земљи има закопанога блага, ту се често ноћу јавља пламен онакав, какав је пламен од ракије кад гори. Ко то види, треба добро да запази место, из кога избија пламен, па да однесе пепела и да га просеје на то место, па сутра дан да види: од какве је животиње траг остао на том пепелу. Ту животињу ваља (као и код Вука) да закоље и њеном крвљу да попрска то место и да копа, па ће наћи благо. Не учини ли то, благо ће му се, и ако га нађе, претворити у угљевље. Г. Милићевић је слушао, да је некакав човек у Рипњу тако видео пламен негде, нашао место и на њега просејао пепела. Кад је други дан дошао, нашао је на пепелу *детињу* стопу. Од такве

се жртве уплашио, и није смео ни копати блага. У Босни се даље (по г. Милићевићу стр. 77) прича, да суд, у коме је благо, не треба, и кад се нађе, да вади човек рукама, него он треба да доведе коња па да га овај зубима издигне.

Највреднији и најпоузданији сарадник и помоћник Вуков у прикупљању и проучавању нашега народнога живота био је његов имењак *Вук витез Врчевић*, који је осим грађе слате са̂мом старом Вуку (и доцније г. Богишићу и другима) штампао драгоцених радова, у којима се огледа душа баш оног дела нашега народа из југозападних му крајева, који је још увек највише наклоњен и потчињен празноверицама. Ту своју грађу пок. Врчевић је, ради лакше приступачности читатељима, објављивао често у облику приповедака, па је у тој одећи изнео и народну празноверицу о закопаном благу (*Закопано благо,* слика из народног басновјерја у његовим: *Народне приповијести и пресуде* из живота по Боки Которској, Херцеговини и Црној Гори. *Дубровник* 1890. стр. 39—45). Ту се на лак народни, од књижевника само Врчевићу својствен начин прича, како је неки мајстор Никола из Дубровника позвао к себи Херцеговца Луку Јоканова и казао му, да некакав властелин дубровачки има једну стару рукописну књигу, у којој пише где има по Херцеговини закопана блага.

„Упита ме, прича сакупљеним сеоским главарима Лука Јоканов, знам ли, гдје су два стара требињска манастира, Св. Никола у Цивару и Света Госпођа у Тврдошу и има ли какав град те се зове Клобук, којега је Херцег Шћепан дао саградити. Ја му право и чисто кажи да има. Рече ми кум Никола: — Хајде ти сјутра зором у Требиње а ја ћу, ако Бог да̂, у прву недјељу с књигом оног властелина, и докле ја

дођем, ти на тајно пропитај, како би се могло благо тражити и откопавати, да Турци и требињска власт не обазнају.“ Пошто се посаветовао са сељанима, онда појединци од њих казују што о ствари знају. „Ја бих знао, вели један, по казивању нашијех старијех, на три начина казати како се благо копа, т. ј. *начин* кад се благо у сну сније, *други,* кад црни јунац настуни гдје је благо закопано, па роговима копа и стане га мумњава, а *трећи,* кад се планински цини у треће кокоте над закопаним благом окупе и саборишу.... Ја се браћо опомињем у моје дјетињство, продужује опет други, кад се мојему покојном оцу бејаше у сну сњело благо, те он позва брата и два рођака, па им каза, и у зору, пошто иза брда изађе Даница, кренуше онамо, гдје их је покојни отац водио. Узеше са собом марчаног кокота и овна црна без биљега, па обијетелицу и мотику. Уговорише да од кад из куће изиђу нема нико ни цигле једне ријечи изустити. Кад су дошли на мјесто, пок. отац закла преводника и окрвави све наоколо куда се има откопавати, па прије сунца почеше откопавати. Свак мучи. Ископаше једно два аршина дубине, док им се указа једна отесана плоча... Отац ми покојни закла над овом плочом марчаног кокота и окрвави ону плочу. Мојему пак стрицу не даде несрећа и зли час, но рече: — Помози Боже јутрос ал' икад! — а отац му викну: — Ками ће ти помоћ и са мном заједно, што не шутиш? Језик ти се да Бог да̂ скаменио! — Дигоше плочу, кад ли се пунана каменица блага претворила у *угљевље,* те они натраг у зле и дома празне вреће у шаке пухајући...“ Најпосле је дошао и мајстор Никола са старом властелиновом књигом из Дубровника и једним својим пријатељем па позива Луку да још са једним својим пријатељем и њима двојицом пође на посао. Вели му да собом понесе једну обијетелицу и

мотику, а по могућству и једну ћускију, а он већ носи собом све што треба. „па најпотље и отроване воде за змију, која увијек над благом у колутач спава, и ни чим се на свијету не би могла убити, но би нам свијем очи извадила. Кад се у зору пробудимо, продужава мајстор Никола, поведи ме гдје је био прастари манастир Св. Николе у Цивару, далеко три черека сата од Требиња. књига каже спрам југа, и с десне стране бившег олтара има један станац кам, из којега љети и зими пишти вода, и у њему је урезан крст Соломунов(!). Али пошто из куће кренемо, чувајмо се да не би који од нас што проговорио, докле год посао не свршимо.“ Кад су на посао пошли „Лука не заборави са собом узети у прићесак мало рена, три драче црнотрна и воштану свијећу, јер је од таста Јовице оне ноћи чуо, да све троје ваља уза се имати; кад се благо копа.“ Кад су већ дошли на само мјесто и све нашли, као што су ишчекивали „Никола извади из њедара једну кретату торбицу, па њом окрену три пута око камена. Нити га ко чује ни зна што учи, осим само што га виде да све нешто миче вилицама и усницама, као да зобље панахију. па из торбице извади једну малу бочицу пунану агијазме (посвећене воде) и китицу босиока, и у накрст пошкропи оно мјесто, гдје се мисли копати, и тек што сунце на истоку ограну, узе обијетељицу, и њом на четири стране крстовидно забиљежи, па предаде Луци и учини знак да копају. Копа се и изгрће на сву прешу измјењујући један другога. Отворише им се пречасте пријеклопнице и сви ускипјеше од радости. Но кад их дигоше и нађоше мртвачке кости, увјерише се да није у гробу друго било осим људско тијело. Сад ће рећи Никола: — Нијесам ја брате крив, што ништа не нађосмо него они, који је ову књигу писао. Ама ћемо сјутра поћи код разореног

манастира Тврдоша; тамо ћемо, уфам се, по чисто наћи, али треба да ми до сјутра добавите *црна коња пастуха* или *црна тророгаста овна...*" Набавили су пастуха и отишли су и тамо. Навели су га на место, где је мајстор Никола држао да је закопано благо, „док од једном стаде га кроз ноздре пухање: неће да онамо приступи. Потежу га а он ногама запро, ни десетина га не би могла с мјеста покренути.... Откопаше колико један аршин и пô, и показа им се седам већијех и мањијех бакренијех котлова и у ниједноме не нађоше змију. Рече мајстор Никола: — Ово је све било пунано блага, али (га) је неко прије нас давно дигао." За тим је по вечери мајстор Никола предлагао, да сутрадан иду пут Клобука, „где по његовој књизи у гробљу, око Аранђелове цркве испод града има једна ћӑра (земљани велики суд) пунана злата." Но више нико није хтео за њим ићи.

Као што се види, у самој овој приповеци има неколико варијација празноверица о закопаном благу. Но кад смо на југозападном крају нашега народа,[12] онда да овде прибележимо још и оно, што смо о овом предмету сазнали приватним путем. Тако г. проф. *Зоре* пише, да је у Дубровнику (на Пилама) још прошле године један поморски капетан по упуству неке Циганке копао благо у свом врту, и да је с тога дошао у сукоб са својим суседима. Дум *Андро Мурат* пише да је, много о закопаном благу, слушао као дете на Мајкову. Не зна никога, који би га био нашао. Сећа се, да благо неће да се укаже свакоме, да га где когод види у сну, па да га нађе кад отиде онде, где му је у сну речено, да се обично копа ноћу; кад се копа да га нестане ако се проговори или *ако петао запева;* да на благу буде и какво страшило које проговори, н. пр. „што си ту дошао?" „што ми сметаш?" и т. д. Пријатељ

Мурат послао нам је уз то ове две врло занимљиве забелешке свога друга дум *Јоза Брили*, мајковског пароха:

А. Неки Кристо Рајковић приповедао му је следећу приповетку:

„Био је један пут један чобан, који је сваки дан ходио на пашу близу једне велике пећине и чувајући овце свирао би у свирдоницу и тако свирајући приступила би к њему једна змија с круницом на глави[13] и све пред њим балала (играла). Један дан ће рећи змија чобану: — Чујеш ме синко. Ти се немој од мене ништа бојати, већ за годину дана долази сваки дан на ово мјесто и тако свирај. А након годину учинићу те честита и богата. Чобан, како му змија рече, тако и учини. За читаву годину доходио је пред пећину, откле би змија к њему долазила. Након годину дана рећи ће му змија: — Чуј ме, синко. Ја нијесам змија, већ син краља и виле, и они ме за инат змијом учинише. Али ето доврших годину њихове казне, и будући си ти твојијем свирањем учинио те су они заспали и већ годину дана спавају, то ја имадох времена утећи и провртјети зидине од ове немиле пећине. Ја хоћу да се одужим датом ти обећању. Хајде доле у ону ледину. Покрај ње ћеш наћи једну малу јамицу. Отвори је и и у њој ћеш наћи небро'ено вилино благо. Чобан отиде, ископа и нађе у јами једну цару (итал. giara) и у њој небројено благо. Узме и понесе га својој кући гдје је живео и велике дворе саградио, захваљујући на толикоме дару змији, која се опет претвори у сина краљева. После смрти његовог оца постао је и он краљ у Прилипу. Од тога кољена изишао је Скендербег(!).“

Б. Никола Домаћин приповеда „да је један пут лежао у црковном погрнјемку у Мајковима са својијем пријатељем пок. Матом Барбарусом. Кад је било около по ноћи, чују гдје нешто у једном малом гробу млати.

Престрашени дигоше се и пођоше к својој кући. Сутра дан исто отидоше, али зором. Чули су исти стрепет, али будући је зора свитала, нијесу се престрашили, већ отворише гроб. Кад из њега излетише све као неке тице *чиопе* (cypselus apus). Кад тице излетише, нађоше једну ћарицу и у њој пуно муните (новаца), коју су однијели некоме Инглизу, што је стојао у Дубровнику на Плочама. Он их је преварио, јер им је рекао да је мунита стара и да не ваља ништа, већ да им је дао за све 42 фјорина. Домаћин мисли, да су оне чиопе биле виле, а да оно у ћари има бит' било небројено благо, којијем су виле њих хтјеле богатијем учинити, да им не би требало више никад зарађивати, него да их је преварио Инглиз, кучији син, и да од тада више никад ни у чем нијесу имали среће." — Држи се да је овај Енглез био чувени Еванс.

Копање блага зове се у *Хрватској* и *Словенској* „ићи у рис."[14] Наш народ у *Македонији* и *Старој Србији* верује у велико у биће закопаног блага и то у великој мери. То је једногласно сведочанство наших консула у тим крајевима г.г. Бодија, Станковића и Нушића. Наш пријатељ, Орићанин *Коста Групчевић,* који сада живи у Цариграду, послао нам је о томе податке, које ћемо ми саопштити у целости поред све опасности, да се у њима понови, што је до сада већ истакнуто. Пада у очи, да г. Групчевић, који добро познаје савремену и старију грчку књижевност, није у њој нашао ништа о предмету, који нас овде занима. Сви људи у опште у оридскоме крају, верују да има много закопаног блага, и то особито у Орииду. *Испод сваке пете земље,* веле, налази се закопано благо, али наћи га, није срећа свакога. Становници ових крајева нису у томе са свим празноверни по г. Групчевићу, већ своје веровање у биће многог закопаног блага оснивају на

томе факту, што је Орид био у своје време престоница, што је у њему било кнежева и другог великог племства, које је било врло богато, и које је своје благо закопавало у земљу (данас се још у Шумадији држи, да многи домаћини закопавају новце под праговима својих домова), не могавши га понети собом у нову при напуштању своје старе постојбине, у тренутку турске најезде. То се исто тако верује и за Кроју, престоницу Ђорђа Кастриота (Скендербега). Арнаути верују, да у Кроји има закопаних бачава пуних злата, но веле да се срећа још никоме није јавила да то благо пронађе. Празноверије се огледа нарочито у путу и средствима, како се до закопаног блага долази. О томе важи у главном ово: Као и у нашим западним крајевима и Шумадији, да би се закопано благо нашло, мора се најпре јавити човеку у сну: на коме је месту закопано, у чему је (у казану или у ћупу), колико треба дубоко да се копа и т. д. Кад се то јави, онда човек, коме се јавило, треба пред вече да иде на дато место, да проспе по њему пепела и да се врати кући. Посипање пепелом бива из истих побуда, као и по осталим крајевима, да се ухвати траг животиње, која ће се ноћу ту појавити, и која за тим треба *да се принесе на жртву* (израз г. Групчевића), јер у случају, да се жртва не принесе, благо ће се претворити у угаљ. Исто ће се десити, ако човек саопшти коме што о закопаном благу, које му се јавило или још кога поведе да с њим копа. При копању такође не треба нико ни да га види. Уз то се још верује да човек, који налази закопано благо, не може дуго живети, већ да ће ускоро после тога умрети.

Али изгледа да празноверица о закопаном благу нигде није тако јако развијена и распрострањена као у нашим источним крајевима. Ево н. пр. шта о томе бе-

лежи *К. Јиречек* (Das Fürstentum Bulgarien, Wien, Leipzig und Prag 1891. стр. 101—102) за видински крај у Бугарској, који је етнографски једнак с нашим источним крајевима. Он вели да тамо *малције,* копачи блага чине особиту врсту мађионичара. У позним ноћним часовима и после тајанственога спремања подижу они по развалинама или по пећинама закопано благо, на коме спавају и чувају га змије, орлови и јастребови. Земљишта око старих замака, околина старих споменика, остаци средњевековних цркава и самих мошеја, каравансераја и бунара, све је то пуно копаних јама. Снови и поједини тајни знаци, нарочито дужина подневске сенке каквога зида или стуба одају положај блага, а извесне „расковне“ биљке помажу да се оно види. Ко путује у циљу археолошких истраживања, пада одмах у сумњу да неће да копа благо и онда има да се бори с великим тешкоћама. Често се и само биће какве развалине пориче из бојазни, да се у њој не ископа и не однесе благо. Ова тежња за скривањем је по Јиречку природна последица хиљадугодишњег утицаја строгог византијског и познијег турског законодавства о проналажењу блага. Тако још и данас трновске малције траже и саму со по Балкану. Страст за копањем блага није при том у овим крајевима без основа. Ископани новци у лонцима показују примерке новаца градова Тасоса и Драча па све до наших дана и дају јасну сведоџбу о многим најездама, које су ударале на ове крајеве стотинама и хиљадама година. Још и за самих ратова год. 1876. и 1877. закопавали су и грађани и сељаци (као и у Србији) своја блага у зидовима својих домова, по виноградима или по разним опкопима и јендецима, у лонцима или у биволским роговима.

У Нишу и нишкој околини (Тодор Маринковић из Ниша) верује, да већ онај, *који закопава благо,* намењује сам жртву, која треба да се принесе, па да се оно може ископати, а тако исто он намењује и *ко* ће благо и *кад* моћи ископати. Ако неко, коме оно није намењено, почне да га копа, онда благо бега даље у земљу. Онај пак коме је благо намењено, треба да иде на одређено место, поневши собом сито. То сито он треба да држи наопако, а и руке ваља да су му наопако, т.ј. иза леђа окренуте, па да тако просеје пепео. Кад то учини треба три пута да понови „што тражи курбан, то да начини стопе.“ Кад почне да копа, онда ће се појавити каква животиња, н. пр. медвед, курјак, или човек (црнац), он ваља да је ухвати за уши и да је држи док петли не кукурекну, а кад то буде, онда ће видети да држи за ушице казан или ћуп, или бакрач с новцима. Само онај, коме је благо намењено, може га трошити; други нико, јер ће му се руке осушити. Ако пак когод случајно (при копању темеља или иначе) ископа благо и почне га трошити, сви ће му укућани помрети. — Из истих крајева саопштава Крста Славковић (ђ. уч. шк.) да онај, који хоће да ископа новац, треба да остави ону крпу, којом се после поклада (на чисти понедељник) перу судови, и да се четрдесет дана кади горетинама од ње. Кад ово буде учинио, треба да каже најбољем другу да ће да копа новац, па да се на посао крену у глухо доба, поневши собом кандило украдено из цркве, да ово запале, па да онда један копа, а други да стоји у приправности да га брани. Тада ће изаћи најстарији ђаво у виду великога бивола и јуришити да их растргне. Ако га савладају, новац је ту. Али онај, *који копа* новац, мора да мрдне памећу. Који хоће да дознају где је закопан новац, они у Нишу и околини улазе на Бадње вече голи гол-

цати с оклагијом у оџак па моле, да им се закопани новци, ако их у околини има, те ноћи присне; уз то остављају и први залогај од вечере, те га у јутру наште срца поједу. Други опет, пошто сазнају где има закопаног блага, узимају стару тестију, па је напуне вином; које су од жена на гробљу испросили. Та се тестија закопава у земљу и пошто је четрдесет дана лежала у њој закопана извади се, и онда онај, који хоће да копа новац, пије из ње даљих четрдесет дана у уверењу да ће се тиме охрабрити и оспособити за будући рад. Кад крчаг са свим испразни, однесе га на место, на коме мисли да има закопаних новаца, ту га разбије и остави. За тим долази у пола ноћи и гледа, да ли се ту појављује ватра, која је знак блага. Онда треба да притрчи и да оним комадићима од разбијеног крчага удара у ватру, па ако се ова одмах не угаси знак је, да ће ископати новац. Од ископанога прву пару ваља да да̂ слепцима; остало може трошити са свим слободно.

Кад се неком присне паре (Крста Славковић) онда ваља да узме два црна мачета без белеге, да су обадва слепа и да су од једне мајке. За тим треба да узме пун лонац воде и с тим да оде до неке раскрснице ван града. Ту треба да наложи ватру и да те мачиће скува толико, да се месо одвоји са свим од костију. Кад се тако буду раскували, онда треба зубима да узме доње вилице од оба мачета, не говорећи ништа, и да оде до места где му се снило да су паре закопане. То место онда ваља оградити црвеним врпцима, јер се верује да око њега скачу разне животиње. Кад до тог места дође, треба да испусти оне кости што их је држао у устима и онда ће му се показати медвед, кога он треба да савлада, па да може ископати и однети новац. Комад новца треба да остави где га је нашао, а идући кући

треба путем такође да баца по један комад на известном растојању.

„У Тимочкој Крајини, дакле у источном делу данашње Србије, многи људи и жене пророкују о силном благу некаквога *Цара Радована*. За то се благо говори да је необично велико. Али се не може до њега да дође, докле се не би нашла трава *Расковник*, те њом да се отворе браве и катанци на вратима, где се то благо чува. А тај добросрећни Расковник нико не може да нађе!"[4] Благо Цара Радована тражили су и људи из интелигенције и државни чиновници; неки су доста својих готових пара потрошили на тражење тога замишљенога блага, па ништа и нигде" (Милићевић М. Ђ. l. cit. стр. 78). Али је тога тражења било и по другим крајевима. Писац ових редова се сећа, да је пре петнаест година начелник среза карановачког, (сада жичког) пок. Јевта Сувочесмаковић, ишао да вади закопано благо у граду Магличу на Ибру и то с неким Хаџи-Јосом опанчарем из Краљева. То је било у време између првог и другог рата, кад је врачара и гатара било у опште више но иначе.[6] Из тога времена се сећамо и веровања, које је било распрострто у оно доба у околини манастира Жиче, и које је изражавано у овим речима: „У селу Сирчи — у брду Борчи — под три дрена — налазе се троја кола блага, — што су стари Немањићи оставили. Без њих се манастир Жича оправити не може."

Кад неко усни где је закопан новац, онда му се по извештајима г. Мих. Л. Стојадиновића судије из Чачка, у сну каже и шта треба да ради, па да закопано благо извади. Из истих крајева саопштава Михаило Николић ђак IV разр. нишке учитељске школе, да се, кад се паре копају, мора најпре принети жртва у нечем живом, мора се на месту, где су паре зако-

пане, заклати нешто, те то место оросити крвљу. Треба заклати онолико (2, 3, 5, 9) браће, сестара, ма било пилади и прасади од исте мајке, колико је наменио онај, *који је новац закопао,* и колико се у сну казало. Једноме се човеку приказивало неколико пута у сну, да испод прага у његовој кући има пара, али да их може ископати тек онда, кад на том месту закоље *девет брата.* Он одмах насади квочку, која излеже девет пилића, закоље их све и копајући наиђе доиста на новац! У овим крајевима може новац ископати свак, ко испуни овај завет, ма копао сам или у друштву. Али копач не сме сâм затрпавати ископану рупу, јер би од тога умро, већ то треба да учини ко други. Мој пријатељ *Срет. М. Ацић,* предавач нишке учитељске школе, коме сам захвалан за саопштења ђака те школе, каже да се у Врњцима и околини верује, да закопаног блага има тамо, где се види да гори „свећица“ (Кад се види да негде гори „свећица,“ верује се још да се ту виле чешљају или вечерају). Ако се то опажање саопшти код ватре, новци ће побећи. — У околини Алексинца се опет верује (Василије Мутавџић ђ. уч. школе) да при самом копању новаца треба да гори воштана свећа, па се то верује и у Крајини (Василије Пилетић), и та свећа треба још да је грађена на Велики Четвртак или на Велики Петак. У овим крајевима има и нарочита молитва, која има да се очита кад се отпочне копање и кад се на благо наиђе. Светозар Ђорђевић саопштава опет из исте (алексиначке) околине, да *сам онај, који закопа новац,* одређује после колико ће се година он моћи ископати, *ко* ће га моћи ископати, која ће га животиња чувати и *шта* том приликом ваља да принесе на жртву. Ако би га ископао случајно неко, коме он није намењен, пре времена, онда он с тутњавом бежи даље у земљу, а ако би га

се копач одмах дотакао, новци се претварају у угљен. Где има закопаног блага, ту после заласка сунца избија плав пламен. После борбе са животињом чуварицом ископани новац (или један му део) ваља однети у цркву, да у њој прележи за време службе.

Уз то се верује, да благо може ископати само онај *коме је суђено*,[17] и само он може видети *нур*-пламен, који избија из места на коме се благо налази. Занимљиво је веровање о самом раду при копању и о стању копачевом. За његово сазнање ми смо захвални опет г. М. Ђ. Глишићу. Пошто по општем веровању змија чува благо, то копач најпре треба њу да уклони, па онда тек да отпочне копање. Говорити не сме ништа за живу главу. При томе он осети најпре оздо хладан ветар. Продужавајући рад он ће осетити за тим *врућ* ветар. Он не треба ни по што да стаје већ да копа даље. Тада ће чути *звоњење*, које ће се претворити (појачати) у *тутњаву* и *грмљаву*. Све даље треба да ради. Кад до поклопца дође, онда ће на њега салетети нека *саблазан* (црн човек, који замахује ножем да га убије или смрви или што друго). Он не треба да се уплаши већ ваља да ради даље, докле благо не ископа. Ако се уплаши онда ће се благо или претворити у угљевље (као што је већ помињато) или ће бегати све дубље и дубље. Слично веровање, и ако мало у другом облику, влада и у Топличком округу. По саопштењу Христифора Станковића ђака нишке учитељске школе, неки Власотинчанин је још пре неколико година ишао са још два своја друга да копа благо негде близу Власине. Кад су отпочели копати изиђе најпре пред њих једна велика змијурина и пође право к њима; они јурну на њу и ње на мах нестане. Мало за тим изиђе један во с великим роговима и хтеде их убости: пошто и на њега јурну слошки и ухвате га за рогове, на мах га

нестане. После су тога излазили вук и медвед и хтели их појести, али је и њих убрзо нестало, чим су ови храбро и одважно на њих јурнули. Не огледа ли се у овоме тачно обележавање психичнога рада у човеку и његове распаљене маште у глухо доба ноћи? Веровање се брине и о томе: како ће се с ископаним благом располагати. Од њега први трошак ваља да иде цркви. Не учини ли се тако, онда ће копачу, кад год од њега што узме на трошак, по неко из куће умрети, а ако које од чељади буде што узимало, онда ће оно само умрети.

Празноверицама о закопаном благу код свих народа па и код нашега лежи у основи још у првим зачецима њиховим та права и истинита мисао, *да се благо доиста налази у земљи, да њу ваља копати и обрађивати је,* и да ће људи онда постати богати. Та правилна основна мисао заоденула се у току векова таквом одећом, добила је такав облик, да ју је невичном оку готово немогуће распознати и уочити. Она је у току векова детињства и јаке маште наших предака проткана у толикој мери разним другим празноверицама, да ју је данас готово немогуће издвојити и засебно проучавати. То је утисак, који су читатељи по свој прилици и сами добили од досадашњег излагања. Као и осталих тако су се и ове празноверице дочепале гатаре и врачаре, и као и с другима тако и с њоме експлоатишу наш још увек тако празноверан свет. Тако је већ раније поменуто, како многи врачари и врачаре пророкују о благу Цара Радована у Тимочкој Крајини. Њих међу тим има готово свуда у нашем народу. Изазван смедеревским случајем (ниже под III) да се мало опширније позабавим овом празноверицом у нашем народу и њеним утицајем на његов криминалитет, ја сам се обраћао разним председницима и судијама наших судова

из унутрашњости с молбом, да ми у томе буду на руци, саопштавајући ми такве случајеве из прошлости и стављајући ми, у колико је то могуће, акта по њима на расположење. Жао ми је што се у томе не могу похвалити великом предусретљивошћу оних, на чију сам помоћ у оваквим пословима имао права поуздано рачунати. Међу тим и сам једини случај, с којим сам се упознао добротом г. П. Ђ. Благојевића, судије у Нишу, довољан је, па да потврди оно, што је напред речено. У њему се помињу три врачаре, којима је убијени Сима Савић, војни седлар из Ниша, или сам ишао или слао друге, да му кажу где ће и како наћи закопано благо. Од њих је једна у Краљеву, и њој је ишао да је пита: како ће се наћи и ископати извесно благо, кога негде у Неготину има толико, да се колима носи?! Други пут је снивао неке паре у некој кући у Нишу, где има пањ од дуда, и поручивао је једном свом пријатељу у Лесковцу да иде некој врачарици у лесковачку околину (у селу Номаници), пославши му и белеге (земљу и корен од босиљка), по којима је та врачарица имала да врача. Кад врацбине ове врачарице нису помогле, онда се обратио Јованци Копче Величковића, званој „Сармакешовици,“ која му је такође тражила белеге са местâ, која је снивао. Кад се тако — по њој — означи место где је благо, онда треба у очи младе среде узети мало земље и рећи: Ја вас новце узех, и узех земљу ову, да ми кажете, ко ће ми бити побратим, с ким ћу вас вадити и делити! После се кроз сито, наопако окренуто просеје пепела, да се види какав ће се траг на њему показати. Ону земљу, узету с места, где се држи да су паре, треба, у очи младе среде, метнути под главу, да на сан дође онај с ким ће се благо копати.[18] *Али од тројице, који то раде, један мора умрети.* То је казала и врачара из Кра-

љева.[19] Сима је затим по овим саветима радио, и кад је све ово саопштио двојици својих другова, они су га на самом месту, где је ваљало новац копати, заклали. Разуме се, да копајући нису ништа нашли. Власт их је за тим пронашла и нишки првостепени суд их је осудио за убиство с предумишљајем.

Ми са жаљењем морамо овде приметити, да нишки првостепени суд није поклонио празноверици, која је у овом делу главни моменат, онолико пажње, колико се то од стручних судија с правом могло ишчекивати. У толико је похвалнији рад и труд војнога суда Дунавске дивизијске области, који је развијен у познатом смедеревском случају.

Мој друг и пријатељ, д-р *Сима Тројановић* проф. гимназије, дао ми је из својих бележака, при самом штампању овог рада, ове занимљиве податке за стари *подрински* округ: од прилике пре 26 година десио се овакав случај убиства у селу *Лоњину*, ниже Љубовије. Двојица су снили да се испод једног брежуљка, баш местимице, находи огромно благо, а у уверењу их је крепила и чешћа појава ноћног светлуцања. По договору обадвојица дођу једне ноћи на речено место, поневши сито и пепела. Пре копања, по старинском начину, ваљало им је дознати како ће *„курбанити“* (принети жртву) диву чувару. Без икаквог говора, један је од њих насуо пуно сито пепела и унатраг помичући се просејао је дебео слој свуд унаоколо сакривеног блага.

По свршеном послу удаљили су се и сутра зором доранили да виде чиј је траг остао у пепелу да га курбане. Кад тамо, а оно се у пепелу виде људске стопе. Они се брзо и без икаквог домишљања реше да првог намерника принесу на жртву. Није дуго постојало наиђе неки момак, кога они савладају, довуку до закопаног блага и ножем прикољу, да је крв све место

добро покропила. Мислећи да је намерник мртав, склоне га подаље а сами откопају велику рупу да нађу благо. Кад је свануло, они оду у село, а приклани момак одгамиже у шаровњак, и кад су га људи нашли, испричао им је цео догађај и после кратког времена умро, а убице је, после истраге, полицијска власт предала лозничком суду, где им је суђено.

У Гор. Недељицама пре 50 година заклали су Циганче по истом поводу. Па и данас би то учинили, јер у целом Подрињу, као и у Осату, у Босни, свет поуздано верује, а у приликама и коље намењену жртву.

Причали су ми старији Цигани чергари, да је њима добро познато, како тражноци остава хоће да им дете домаме и закољу, зато и пазе да се деца не одмичу далеко од куће.

Још ми ваља напоменути да више воле крв од мушкараца него од женскадије.

Неки сеју брашно место пепела. У опште шта је траг оставило, то се и закоље, на пр.: змија, птица, нека зверка, марвинче и т. д.

III

Марта 31. год. 1892. заклан је између 9 и 10 часова у вече у платну града смедеревског артилеријски поднаредник V батерије Дунавског Артилер. Пука Илија Константиновић из Београда. Сутра-дан нађен је на месту извршења дела наг, лежећи наузначице на једном ћебету. Поред главе му нађен је нож, којим је дело извршено, његово одело једно на друго наслагано и још неколико ситнијих предмета, међу којима су падали нарочито у очи неколико комадића белога шећера.

Лекарским прегледом констатоване су на њему две смртоносне повреде и то: просек гркљана и душника

са потпуно извађеном јабучицом из њеног лежишта и прорез на грудима, кроз који је провлачена рука у грудну дупљу, један део плућњег крила откинут и срце извађено напоље, а по том ножем одсечено.

Поднаредник Илија био је добро развијен и здрав. Било му је око двадесет и пет година, а одрастао је у Београду, где је свршио основну школу, учио мало гимназије а за тим обућарски занат код свога оца Васе Константиновића. У војску је ступио добровољно, те је тако из ње једном и излазио и путовао ван земље, по свој прилици по јужној и источној Угарској и Ердељу. Увиђајем се на њему није нашло никаквих знакова, који би упућивали на закључак, да се он, приликом извршења овога дела, отимао или бранио.

Убица је Василије Радуловић, редов исте батерије, родом из Свињарева среза моравског у округу пожаревачком. Њему је двадесет и две године. Ожењен је и има двоје деце, а матерњи му је језик влашки. Пошто је сутра дан по убиству у јутру нађено мртво Илијино тело, и пошто се почело сумњати да га је Василије извршио, он је сâм отишао командиру батерије и испричао му све како је било.

За овим је дошла законом прописана истрага, која је била поверена војно-судском поручнику г. *Андреји Шушкаловићу,* и који ју је, ја то овде радо тврдим, водио не само с похвалном ревношћу, но у исто време и с одличним разумевањем овога, у своме роду јединственог, случаја. Ради што бољег расветљења случаја биће најзгодније, да најпре пустимо окривљеног Василија, да нам он исприча само дело. Од исказа осталих сведока узећемо, у тежњи да будемо што краћи и што збијенији, само оно, што је за разумевање и објашњење његово неопходно потребно.

„Пре четири дана него што сам ово дело извршио, прича на испиту Василије, поднаредник Илија спавао је у батеријском смештишту (цајгхаузу) на једној клупи, на којој су ћебета. Ја сам подмазивао седла. Било је пре подне. Поднаредник је почео да у сну говори, питајући и одговарајући сам. — Ту, у Дунав-капији, где појимо коње, између шљиве и куле, има пара — могу ли да се изваде? Да се не тражи моја крв да доведем двојицу, али кад се моја крв тражи, ја ћу прежалити... А ко ће да ме закоље?... Је л' мој другар?... Зар неће мене да боли?.. Са једним парчетом шећера успаваћу се да ме не боли и да ништа не осећам. — Даље је више пута викао: памти добро Василије, памти добро. Да ми извадиш јабучицу и срце, па да носиш на оно место и да исцедиш крв, а после да вратиш на своје место, а по том да се обучеш па да идеш на оно место и да копаш док не нађеш једну шипку гвоздену и једно стакло с водом, с којом да ме полијеш да се дигнем, па да заједно ископамо паре.

„О овим стварима он ми раније није никад говорио, а сад ме је, пошто сам га пробудио, питао, да ли сам чуо, да он што у сну говори. Ја му рекох да нисам ништа чуо, да бих видео да ли ће да ми каже онако, као што сам пре чуо. Он поче да прича: Снио сам да између куле и шљиве, ту на Дунаву, где појимо коње, има пара и то има једна шипка, једно стакло и паре. Али да ли то може да се нађе? А добро сам видео. — Ја му одговорим: Не знам поднаредниче, како сте ви снили, да ли има или нема? Он рече: Јамачно. Видео сам добро да има ту. Тада сам му казао: Поднаредниче, не зна се да ли ту има или нема, — немојте, али он одговори: а, то мора да се проба као што сам снио. Ја сам га опет одвраћао, а он ми је поново рекао да то мора да се учини, па кад ископамо

паре да купимо по једног коња, па да путујемо по Европи, т. ј. да ме он тамо води.

„На моје питање: како ћемо ми то извршити, ако баш треба да буде, он ми је одговорио — ти ћеш ме прво заклати, пошто се свучеш све до кошуље. Кад ме закољеш, да извадиш срце и јабучицу, па да носиш на оно место и да тамо исцедиш крв, а по том да их вратиш на њихово место. Онда да се обучеш, да идеш на оно место[20] и да копаш и тамо ћеш наћи једну гвоздену шипку и једно стакло воде. Тиме да ме полијеш, и ја ћу оживети. Пробудићеш ме, па ћемо онда заједно продужити копање, ако случајно ти већ не нађеш.

„Тога дана смо ишли на Дунав и он ми је показао место руком и рекао: ту је. Од тада смо ишли на Дунав сваког дана, те гледали место све до дана, када је дело извршено, а тога дана, кад сам га заклао, ишли смо два пута на Дунав и поднаредник је ногом обележио место и казао ми: ту ћеш да копаш; по том ме је одвео код друге куле и тамо ми је показао, где ће он да легне, да га ја закољем. Још ми је поднаредник Илија тада на ново говорио, да кад му извадим гркљан и срце, да одмах одем на оно место и канем крвљу, за тим да одмах копам, те ћу тако наићи на једну гвоздену шипку и једно стакленце са живом водицом. То стакленце и шипку да узмем, да се одмах вратим поднареднику, и да метнем гркљан и срце на њихова места, прво за тим да махнем шипком два пута преко тела, па да за тим живом водицом прелијем она места, из којих сам ишчупао гркљан и срце, — тада ће он одмах оживети, те ћемо онда заједно продужити копање и наћи ћемо грдан новац. Кад нас је поднаредник Радован, који нас је ту видео, запитао: шта ћемо ту? поднаредник Илија му је одговорио, да смо дошли да меримо воду.

„Од сна поднаредниковог ми смо о овоме више пута говорили. У колико се сећам 27. у вече спавали смо заједно у соби бр. 1 где је био растурен обојени запрежни прибор, и одакле је поднаредник растерао војнике да спавају по другим собама, те смо ту остали само ја и он. Тада ми је он једнако причао о томе да то мора да буде и да ћемо наћи паре. Ја сам се опирао и говорио му да нећу то да учиним скоро све до онога часа, док нисам и учинио. Дуго смо то вече били будни. Ја сам био једном и заспао, но он ме је пробудио те смо попушили још по једну цигару дувана. За то време долазио је у собу редов С. Д. да спава, но поднаредник му није дозвољавао, него му је први пут рекао, да иде ма где међу кревете да спава, други пут га је опет отерао, а кад је трећи пут дошао, жалећи се да не може на даскама да спава, он му рече, да узме ћебе и да оде на моје место у собу бр. 2 те да спава, а онога који је на кревету да пошље у коњушницу, те да у јутру, ако устреба, вади воду за водопој.

„Ми смо се од поднаредниковог сна чешће но пре састајали у батеријском сместишту, и од тада смо једино о томе и говорили. Поред тога он је спавао обадве следеће вечери у мојој соби и то до мога кревета. Прву ноћ смо заједно пушили и само о тим новцима разговарали, и он је мене једнако натеривао да дело извршим, јер вели како је он снио то мора да буде у понедељак у вече. Другу ноћ сам ја после повечерја легао. После кратког времена неко ме гураше, и ја се пробудих и видех поднаредника, који ми шапуташе: устани, устани да пушимо. Поднаредник је лежао на кревету II. до мене, а овога је послао у другу собу.... Опет поднаредник поче: оца му, да ли је могуће за оне паре. Ја му рекох: не може, поднаредниче, а он

ће на то: Е, не може! Знам ја сигурно да може. Него сутра ми то да пробамо, па кад нађемо паре, да их у џаковима донесемо у сместиште, те кад улучимо прилику да их пошљемо кући, а за нас да оставимо за коње, па да идемо по Европи. У томе се је каплар Ј. окренуо, те тако ућутасмо. Ја нисам никако пристајао на поднаредников предлог да га закољем, али он наваљиваше јако на мене, тврдећи да само тако можемо наћи паре.

„Онога дана, кад сам поднаредника заклао, видео сам се с њиме још у јутру и то опет у сместишту. Одмах ми је почео говорити о тим новцима и о њиховом копању, а пошто сам га ја опет одвраћао и пошто нисам пристајао, он је викао: то мора да се сврши, и то још вечерас. За све даље, рече ми, треба нам један пијук и ашов. Тражи од П. С., а ако те он случајно упита, шта ће ти, кажи да ти треба да набијамо дирек у штали. Осим тога рекао ми је, да је његов нож у редова Ђ. и да ће од њега да га тражи.

„После подне сам ја од П. С. узео ашов и пијук... За тим не знам који од рекрута дође па ми рече да ме поднаредник зове у собу. Ја одем и затекнем га где седи на моме кревету. Кад сам ушао и јавио му се, он извади из чизме нож и дајући ми га рече: отиди у ковачницу и подај овај нож Ж. ковачу и кажи му да га источи што боље може. Кажи му да сам те ја послао и да нож треба да буде врло оштар; хоћу да правим које бичало. У соби тада није никог од војника било, а кад сам пошао, он ми рече: завуци нож у чизму, да ко не види.... Кад сам се вратио с источеним ножем, поднаредник је стајао пред коњушницом и чекао ме. Отворим за тим сместиште, те уђемо, и ја спустих нож на амбар, а поднаредник га одмах узе. Ја сам за тим гледао посла по сместишту и коњушници и

оправљао неке сандуке од зоби. Поднаредник се био навалио на ћебад и читао једну књигу, у којој, у колико се сећам, има слика „арапски свирачи.“ Он је тако читао до четири часа, док нису дошли неки војници у сместиште, те сам им издао прибор за гимнастичко вежбање. Пошто је по наредби отишао и поднаредник на вежбање, то до мрака нисмо више ништа говорили, ма да је он за тим дошао у коњушницу, где сам и ја био.... Кад смо већ у коњушници хтели лећи да спавамо, дође поднаредник Илија и упита: је ли истрљана Мерима, на што му ја и динарци рекосмо да јесте. Тада сам ја изишао себе ради и таман сам био стигао до коњушнице VI батерије, а поднаредник ме викну: Василије, оди овамо, — и пође у сместиште, које ја на његову заповест отворих. Тада он узе једно ћебе и пијук, па изиђе на врата, но ту се окрете и додаде ми пијук, рекавши ми: остави пијук, а понећеш ашов. Говор му је тада био нешто промењен. Он пође напред. Ја му рекох: немој поднаредниче, ја нећу, а он ми рече: то мора да буде, — све са неким промењеним гласом — ја одох напред да се свучем, а ти иди најпре те остави ашов на место где је забележено, па онда дођи к мени. Он се већ био провукао испод капије, кад сам ја закључавао сместиште. Узмем за тим ашов, пођем и сам за њим, провучем се кроз капију и ухватим кроз платно лево, онде где смо пре подне забележили место за копање, а по том, наслонив ашов уз шљиву, пођем иза куле, где је поднаредник рекао да ће ме чекати. Затекнем га где у углу од куле лежи го, наг, окренут главом кули а ногама на исток. Хаљине су му биле на један корак више главе набацане једна на другу. Испод себе је простро био ћебе, а нож му је био под главом.

„Чим сам стигао и видео га да лежи рекох му: немој поднаредниче! Но он ми рече: дед, скидај се! Док сам скидао чизме, рекох му још једном: немој поднаредниче! на што ће он опет: дед, брже се скини! Тада сам скинуо још мундир и панталоне и метнем их до његових хаљина. Он ми рече: ево ножа под мојом главом, а у исти мах се маши десном руком преко главе за хаљине да дохвати блузу, којом је приликом можда још што од одела ближе привукао. Из блузе је извадио из џепа један комадић шећера и метнуо га у уста. Тада рече: ево нож под главом, али то само брзо да буде, — то неће више да траје од пола сата, — није то Бог зна шта. Узмем му нож испод главе, па обиђем око њега с десне стране, чучнем му коленом поред рамена (пре тога он је био разбацио руке у страну и прикупио био мало ноге) и пресечем му десном руком гркљан и извадим јабучицу. Он није ни мрднуо.

„Кад сам му извадио јабучицу, онда му распорим груди колико да провучем руку, и напипам му срце, па га извадим и одсечем. Кад сам то урадио, спустим нож поред њега, узмем у руке срце и гркљан и откасам к оном месту, где сам био оставио ашов. На томе месту нацедим крви, колико је место било избележено; па се вратим и оставим на њихова места срце и гркљан. Тада обучем панталоне, чизме и мундир и одем да копам. Нисам ископао до четири ашова, а нашао сам ту шипку (клин) што је пред вама. За тим сам копао и даље да нађем стакло, и ако ми је поднаредник био рекао да ћу после два три ашова земље ископати све.

„Кад видех да нема стакла, ја се освестих и увидех шта сам урадио. Ноге ми се одсекоше, те не могох ни да идем, јер сад тек видех, кад стакло не нађох, да сам лудо поверовао поднареднику... Манем се даљег

копања и пођем к месту, где је поднаредник лежао. Дођем на пет корака к њему, али ме беше ухватио неки страх, те му не смедох прићи. Пошто сам мало постојао, вратим се ка капији па оперем руке и ашов од земље. Хтедох понети и ашов, али ме је снага издала од страха, те га прислоних уза зид. Стао сам код капије и питао сам се: шта да радим? боље да скочим у Дунав, но да идем натраг у град. Пошто сам се одморио, провучем се кроз капију и пођем у коњушницу, у којој сам затекао још прву смену. Прођем и легнем на кревет. Избудио сам другу смену, кад јој је било време и покушао да спавам, али нисам могао заспати ни до треће смене (од 3—5 часова у јутру.)"

Остало нам је већ познато. Да наведемо, више ради потпуности саме психолошке слике Василијеве, још оно, што је он на крају овога испита у облику исповести рекао.

„Ја немам више шта да кажем, вели он. Ја сам поднаредника одвраћао да то не чини, но он је наваљивао на мене, да што пре ово извршимо, те ме тиме довео у недоумицу да сам се поколебао и добио уверења, да можда он има право. Ја сам знао да ће он остати мртав, али ме је он занео својим уверавањем, да ја морам наћи ону воду, и да ће он, кад га њоме умијем, оживети. Сад видим шта сам урадио и љуто се кајем што нисам то јавио макар и најгорем војнику, а камо ли коме од мојих старешина, те би ме одвратили од тога и не бих пао под ову беду и одговорност. Крив сам за ово дело, и ја га искрено и потпуно признајем онако, како је било."

Из онога што се сведоџбама утврдило нема ничега битнијега, што би ишло против ових Василијевих исказа. На против све иде у главноме на то, да утврди оно, што убица сам прича и да нам тако још видни-

јом, још маркантнијом представи слику убијенога и његовог убице.

Тако је подн. Илија причао сведоку А. Д. служитељу, како је путовао по Мађарској и како је тамо наишао на неке зидине и стење, у којима поуздано зна да има закопан новац, баш као да га је тамо руком оставио. А кад га је сведок од тога разуверавао, он је на крају ипак остајао при своме и често му је понављао своје предлоге да иду, те да тај новац заједно копају. Сведок овај завршује с тим, да је подн. Илија био „једна усијана глава, која је о копању новаца једнако снивала. Много је о томе говорио, вели он, па по готову *у мало ме није навукао,* да с њим пођем.“

Сведоцима је утврђено и то, да се подн. Илија од оног његовог сањања у сместишту није више никако ни раздвајао од Василија. Чак и ноћи је проводио с њиме, узнемирујући тако војнике, чији су кревети били до Василијевог. Њих двојица тада нису до у позну ноћ спавали, већ су непрестано један с другим нешто ћућорили. Околни су војници, кад су се будили, ухватили од тих дугих причања само ова два одломка. Сведок М. И. (редов) прича, да се око неко доба ноћи пробудио и приметио да поднаредник и Василије разговарају и један другом нешто причају. У колико је сведок начуо, поднаредник је причао о неким девојкама и за неког цара. Од његових речи он је чуо... „И ја знам *да има много.* Али за то само треба *вештока.*“ Василије је одговарао, но много тише, па сведок од његовог говора није могао ништа да чује. „У то се накашљао каплар Ј. и они ућуташе,“ — из чега врло јасно излази, колико им је било стало до тога, да други војници не чују што они говоре. Други опет сведок — овде већ поменути каплар Ј. — казује ово: „Василије је причао поднареднику неку причу... како

добро покропила. Мислећи да је намерник мртав, склоне га подаље а сами откопају велику рупу да нађу благо. Кад је свануло, они оду у село, а приклани момак одгамиже у шаровњак, и кад су га људи нашли, испричао им је цео догађај и после кратког времена умро, а убице је, после истраге, полицијска власт предала лозничком суду, где им је суђено.

У Гор. Недељицама пре 50 година заклали су Циганче по истом поводу. Па и данас би то учинили, јер у целом Подрињу, као и у Осату, у Босни, свет поуздано верује, а у приликама и коље намењену жртву.

Причали су ми старији Цигани чергари, да је њима добро познато, како тражиоци остава хоће да им дете домаме и закољу, зато и пазе да се деца не одмичу далеко од куће.

Још ми ваља напоменути да више воле крв од мушкараца него од женскадије.

Неки сеју брашно место пепела. У опште шта је траг оставило, то се и закоље, на пр.: змија, птица, нека зверка, марвинче и т. д.

III

Марта 31. год. 1892. заклан је између 9 и 10 часова у вече у платну града смедеревског артилеријски поднаредник V батерије Дунавског Артилер. Пука Илија Константиновић из Београда. Сутра-дан нађен је на месту извршења дела наг, лежећи наузначице на једном ћебету. Поред главе му нађен је нож, којим је дело извршено, његово одело једно на друго наслагано и још неколико ситнијих предмета, међу којима су падали нарочито у очи неколико комадића белога шећера.

Лекарским прегледом констатоване су на њему две смртоносне повреде и то: просек гркљана и душника

са потпуно извађеном јабучицом из њеног лежишта и прорез на грудима, кроз који је провлачена рука у грудну дупљу, један део плућњег крила откинут и срце извађено напоље, а по том ножем одсечено.

Поднаредник Илија био је добро развијен и здрав. Било му је око двадесет и пет година, а одрастао је у Београду, где је свршио основну школу, учио мало гимназије а за тим обућарски занат код свога оца Васе Константиновића. У војску је ступио добровољно, те је тако из ње једном и излазио и путовао ван земље, по својој прилици по јужној и источној Угарској и Ердељу. Увиђајем се на њему није нашло никаквих знакова, који би упућивали на закључак, да се он, приликом извршења овога дела, отимао или бранио.

Убица је Василије Радуловић, редов исте батерије, родом из Свињарева среза моравског у округу пожаревачком. Њему је двадесет и две године. Ожењен је и има двоје деце, а матерњи му је језик влашки. Пошто је сутра дан по убиству у јутру нађено мртво Илијино тело, и пошто се почело сумњати да га је Василије извршио, он је сâм отишао командиру батерије и испричао му све како је било.

За овим је дошла законом прописана истрага, која је била поверена војно-судском поручнику г. *Андреји Шушкаловићу,* и који ју је, ја то овде радо тврдим, водио не само с похвалном ревношћу, но у исто време и с одличним разумевањем овога, у своме роду јединственог, случаја. Ради што бољег расветљења случаја биће најзгодније, да најпре пустимо окривљеног Василија, да нам он исприча само дело. Од исказа осталих сведока узећемо, у тежњи да будемо што краћи и што збијенији, само оно, што је за разумевање и објашњење његово неопходно потребно.

„Пре четири дана него што сам ово дело извршио, прича на испиту Василије, поднаредник Илија спавао је у батеријском сместишту (цајгхаузу) на једној клупи, на којој су ћебета. Ја сам подмазивао седла. Било је пре подне. Поднаредник је почео да у сну говори, питајући и одговарајући сам. — Ту, у Дунав-капији, где појимо коње, између шљиве и куле, има пара — могу ли да се изваде? Да се не тражи моја крв да доведем двојицу, али кад се моја крв тражи, ја ћу прежалити... А ко ће да ме закоље?... Је л' мој другар?... Зар неће мене да боли?.. Са једним парчетом шећера успаваћу се да ме не боли и да ништа не осећам. — Даље је више пута викао: памти добро Василије, памти добро. Да ми извадиш јабучицу и срце, па да носиш на оно место и да исцедиш крв, а после да вратиш на своје место, а по том да се обучеш па да идеш на оно место и да копаш док не нађеш једну шипку гвоздену и једно стакло с водом, с којом да ме полијеш да се дигнем, па да заједно ископамо паре.

„О овим стварима он ми раније није никад говорио, а сад ме је, пошто сам га пробудио, питао, да ли сам чуо, да он што у сну говори. Ја му рекох да нисам ништа чуо, да бих видео да ли ће да ми каже онако, као што сам пре чуо. Он поче да прича: Снио сам да између куле и шљиве, ту на Дунаву, где појимо коње, има пара и то има једна шипка, једно стакло и паре. Али да ли то може да се нађе? А добро сам видео. — Ја му одговорим: Не знам поднаредниче, како сте ви снили, да ли има или нема? Он рече: Јамачно. Видео сам добро да има ту. Тада сам му казао: Поднаредниче, не зна се да ли ту има или нема, — немојте, али он одговори: а, то мора да се проба као што сам снио. Ја сам га опет одвраћао, а он ми је поново рекао да то мора да се учини, па кад ископамо·

паре да купимо по једног коња, па да путујемо по Европи, т. ј. да ме он тамо води.

„На моје питање: како ћемо ми то извршити, ако баш треба да буде, он ми је одговорио — ти ћеш ме прво заклати, пошто се свучеш све до кошуље. Кад ме закољеш, да извадиш срце и јабучицу, па да носиш на оно место и да тамо исцедиш крв, а по том да их вратиш на њихово место. Онда да се обучеш, да идеш на оно место[20] и да копаш и тамо ћеш наћи једну гвоздену шипку и једно стакло воде. Тиме да ме полијеш, и ја ћу оживети. Пробудићеш ме, па ћемо онда заједно продужити копање, ако случајно ти већ не нађеш.

„Тога дана смо ишли на Дунав и он ми је показао место руком и рекао: ту је. Од тада смо ишли на Дунав сваког дана, те гледали место све до дана, када је дело извршено, а тога дана, кад сам га заклао, ишли смо два пута на Дунав и поднаредник је ногом обележио место и казао ми: ту ћеш да копаш; по том ме је одвео код друге куле и тамо ми је показао, где ће он да легне, да га ја закољем. Још ми је поднаредник Илија тада на ново говорио, да кад му извадим гркљан и срце, да одмах одем на оно место и канем крвљу, за тим да одмах копам, те ћу тако наићи на једну гвоздену шипку и једно стакленце са живом водицом. То стакленце и шипку да узмем, да се одмах вратим поднареднику, и да метнем гркљан и срце на њихова места, прво за тим да махнем шипком два пута преко тела, па да за тим живом водицом прелијем она места, из којих сам ишчупао гркљан и срце, — тада ће он одмах оживети, те ћемо онда заједно продужити копање и наћи ћемо грдан новац. Кад нас је поднаредник Радован, који нас је ту видео, запитао: шта ћемо ту? поднаредник Илија му је одговорио, да смо дошли да меримо воду.

„Од сна поднаредниковог ми смо о овоме више пута говорили. У колико се сећам 27. у вече спавали смо заједно у соби бр. 1 где је био растурен обојени запрежни прибор, и одакле је поднаредник растерао војнике да спавају по другим собама, те смо ту остали само ја и он. Тада ми је он једнако причао о томе да то мора да буде и да ћемо наћи паре. Ја сам се опирао и говорио му да нећу то да учиним скоро све до онога часа, док нисам и учинио. Дуго смо то вече били будни. Ја сам био једном и заспао, но он ме је пробудио те смо попушили још по једну цигару дувана. За то време долазио је у собу редов С. Д. да спава, но поднаредник му није дозвољавао, него му је први пут рекао, да иде ма где међу кревете да спава, други пут га је опет отерао, а кад је трећи пут дошао, жалећи се да не може на даскама да спава, он му рече, да узме ћебе и да оде на моје место у собу бр. 2 те да спава, а онога који је на кревету да пошље у коњушницу, те да у јутру, ако устреба, вади воду за водопој.

„Ми смо се од поднаредниковог сна чешће но пре састајали у батеријском сместишту, и од тада смо једино о томе и говорили. Поред тога он је спавао обадве следеће вечери у мојој соби и то до мога кревета. Прву ноћ смо заједно пушили и само о тим новцима разговарали, и он је мене једнако натеривао да дело извршим, јер вели како је он снио то мора да буде у понедељак у вече. Другу ноћ сам ја после повечерја легао. После кратког времена неко ме гураше, и ја се пробудих и видех поднаредника, који ми шапуташе: устани, устани да пушимо. Поднаредник је лежао на кревету П. до мене, а овога је послао у другу собу.... Опет поднаредник поче: оца му, да ли је могуће за оне паре. Ја му рекох: не може, поднаредниче, а он

ће на то: Е, не може! Знам ја сигурно да може. Него сутра ми то да пробамо, па кад нађемо паре, да их у џаковима донесемо у сместиште, те кад улучимо прилику да их пошљемо кући, а за нас да оставимо за коње, па да идемо по Европи. У томе се је каплар Ј. окренуо, те тако ућутасмо. Ја нисам никако пристајао на поднаредников предлог да га закољем, али он наваљиваше јако на мене, тврдећи да само тако можемо наћи паре.

„Онога дана, кад сам поднаредника заклао, видео сам се с њиме још у јутру и то опет у сместишту. Одмах ми је почео говорити о тим новцима и о њиховом копању, а пошто сам га ја опет одвраћао и пошто нисам пристајао, он је викао: то мора да се сврши, и то још вечерас. За све даље, рече ми, треба нам један пијук и ашов. Тражи од П. С., а ако те он случајно упита, шта ће ти, кажи да ти треба да набијамо дирек у штали. Осим тога рекао ми је, да је његов нож у редова Ђ. и да ће од њега да га тражи.

„После подне сам ја од П. С. узео ашов и пијук... За тим не знам који од рекрута дође па ми рече да ме поднаредник зове у собу. Ја одем и затекнем га где седи на моме кревету. Кад сам ушао и јавио му се, он извади из чизме нож и дајући ми га рече: отиди у ковачницу и подај овај нож Ж. ковачу и кажи му да га источи што боље може. Кажи му да сам те ја послао и да нож треба да буде врло оштар; хоћу да правим које бичало. У соби тада није никог од војника било, а кад сам пошао, он ми рече: завуци нож у чизму, да ко не види.... Кад сам се вратио с источеним ножем, поднаредник је стајао пред коњушницом и чекао ме. Отворим за тим сместиште, те уђемо, и ја спустих нож на амбар, а поднаредник га одмах узе. Ја сам за тим гледао посла по сместишту и коњушници и

оправљао неке сандуке од зоби. Поднаредник се био навалио на ћебад и читао једну књигу, у којој, у колико се сећам, има слика „арапски свирачи.“ Он је тако читао до четири часа, док нису дошли неки војници у сместиште, те сам им издао прибор за гимнастичко вежбање. Пошто је по наредби отишао и поднаредник на вежбање, то до мрака нисмо више ништа говорили, ма да је он за тим дошао у коњушницу, где сам и ја био.... Кад смо већ у коњушници хтели лећи да спавамо, дође поднаредник Илија и упита: је ли истрљана Мерима, на што му ја и динарци рекосмо да јесте. Тада сам ја изишао себе ради и таман сам био стигао до коњушнице VI батерије, а поднаредник ме викну: Василије, оди овамо, — и пође у сместиште. које ја на његову заповест отворих. Тада он узе једно ћебе и пијук, па изиђе на врата, но ту се окрете и додаде ми пијук, рекавши ми: остави пијук, а понећеш ашов. Говор му је тада био нешто промењен. Он пође напред. Ја му рекох: немој поднаредниче, ја нећу, а он ми рече: то мора да буде, — све са неким промењеним гласом — ја одох напред да се свучем, а ти иди најпре те остави ашов на место где је забележено, па онда дођи к мени. Он се већ био провукао испод капије, кад сам ја закључавао сместиште. Узмем за тим ашов, пођем и сам за њим, провучем се кроз капију и ухватим кроз платно лево, онде где смо пре подне забележили место за копање, а по том, наслонив ашов уз шљиву, пођем иза куле, где је поднаредник рекао да ће ме чекати. Затекнем га где у углу од куле лежи го, наг, окренут главом кули а ногама на исток. Хаљине су му биле на један корак више главе набацане једна на другу. Испод себе је простро био ћебе, а нож му је био под главом.

„Чим сам стигао и видео га да лежи рекох му: немој поднаредниче! Но он ми рече: дед, скидај се! Док сам скидао чизме, рекох му још једном: немој поднаредниче! на што ће он опет: дед, брже се скини! Тада сам скинуо још мундир и панталоне и метнем их до његових хаљина. Он ми рече: ево ножа под мојом главом, а у исти мах се маши десном руком преко главе за хаљине да дохвати блузу, којом је приликом можда још што од одела ближе привукао. Из блузе је извадио из џепа један комадић шећера и метнуо га у уста. Тада рече: ево нож под главом, али то само брзо да буде, — то неће више да траје од пола сата, — није то Бог зна шта. Узмем му нож испод главе, па обиђем око њега с десне стране, чучнем му коленом поред рамена (пре тога он је био разбацио руке у страну и прикупио био мало ноге) и пресечем му десном руком гркљан и извадим јабучицу. Он није ни мрднуо.

„Кад сам му извадио јабучицу, онда му распорим груди колико да провучем руку, и напипам му срце, па га извадим и одсечем. Кад сам то урадио, спустим нож поред њега, узмем у руке срце и гркљан и откасам к оном месту, где сам био оставио ашов. На томе месту нацедим крви, колико је место било избележено; па се вратим и оставим на њихова места срце и гркљан. Тада обучем панталоне, чизме и мундир и одем да копам. Нисам ископао до четири ашова, а нашао сам ту шипку (клин) што је пред вама. За тим сам копао и даље да нађем стакло, и ако ми је поднаредник био рекао да ћу после два три ашова земље ископати све.

„Кад видех да нема стакла, ја се освестих и увидех шта сам урадио. Ноге ми се одсекоше, те не могох ни да идем, јер сад тек видех, кад стакло не нађох, да сам лудо поверовао поднареднику... Манем се даљег

копања и пођем к месту, где је поднаредник лежао. Дођем на пет корака к њему, али ме беше ухватио неки страх, те му не смедох прићи. Пошто сам мало постојао, вратим се ка капији па оперем руке и ашов од земље. Хтедох понети и ашов, али ме је снага издала од страха, те га прислоних уза зид. Стао сам код капије и питао сам се: шта да радим? боље да скочим у Дунав, но да идем натраг у град. Пошто сам се одморио, провучем се кроз капију и пођем у коњушницу, у којој сам затекао још прву смену. Прођем и легнем на кревет. Избудио сам другу смену, кад јој је било време и покушао да спавам, али нисам могао заспати ни до треће смене (од 3—5 часова у јутру.)“

Остало нам је већ познато. Да наведемо, више ради потпуности саме психолошке слике Василијеве, још оно, што је он на крају овога испита у облику исповести рекао.

„Ја немам више шта да кажем, вели он. Ја сам поднаредника одвраћао да то не чини, но он је наваљивао на мене, да што пре ово извршимо, те ме тиме довео у недоумицу да сам се поколебао и добио уверења, да можда он има право. Ја сам знао да ће он остати мртав, али ме је он занео својим уверавањем, да ја морам наћи ону воду, и да ће он, кад га њоме умијем, оживети. Сад видим шта сам урадио и љуто се кајем што нисам то јавио макар и најгорем војнику, а камо ли коме од мојих старешина, те би ме одвратили од тога и не бих пао под ову беду и одговорност. Крив сам за ово дело, и ја га искрено и потпуно признајем онако, како је било.“

Из онога што се сведоџбама утврдило нема ничега битнијега, што би ишло против ових Василијевих исказа. На против све иде у главноме на то, да утврди оно, што убица сам прича и да нам тако још видни-

јом, још маркантнијом представи слику убијенога и његовог убице.

Тако је подн. Илија причао сведоку А. Д. служитељу, како је путовао по Мађарској и како је тамо наишао на неке зидине и стење, у којима поуздано зна да има закопан новац, баш као да га је тамо руком оставио. А кад га је сведок од тога разуверавао, он је на крају ипак остајао при своме и често му је понављао своје предлоге да иду, те да тај новац заједно копају. Сведок овај завршује с тим, да је подн. Илија био „једна усијана глава, која је о копању новаца једнако снивала. Много је о томе говорио, вели он, па по готову *у мало ме није навукао,* да с њим пођем.“

Сведоцима је утврђено и то, да се подн. Илија од оног његовог сањања у сместишту није више никако ни раздвајао од Василија. Чак и ноћи је проводио с њиме, узнемирујући тако војнике, чији су кревети били до Василијевог. Њих двојица тада нису до у позну ноћ спавали, већ су непрестано један с другим нешто ћућорили. Околни су војници, кад су се будили, ухватили од тих дугих причања само ова два одломка. Сведок М. И. (редов) прича, да се око неко доба ноћи пробудио и приметио да поднаредник и Василије разговарају и један другом нешто причају. У колико је сведок начуо, поднаредник је причао о неким девојкама и за неког цара. Од његових речи он је чуо... „И ја знам *да има много.* Али за то само треба *вештоћа.*“ Василије је одговарао, но много тише, па сведок од његовог говора није могао ништа да чује. „У то се накашљао каплар J. и они ућуташе,“ — из чега врло јасно излази, колико им је било стало до тога, да други војници не чују што они говоре. Други опет сведок — овде већ поменути каплар J. — казује ово: „Василије је причао поднареднику неку причу... како

[illegible] је имао две кћери, *па је било у* [illegible], да су нека баба и старац одвели [illegible] блага, па су тражили да им цар [illegible] кћер тамо, па да виде да ли је она [illegible], па ако јесте њу да задрже, а ону да [illegible]. У томе сам и заспао. Кад сам се сутра- [illegible], упитах Василија: шта ти оно синоћ при- [illegible]? А поднаредник ми утече у реч, па да Василије хтеде нешто да каже, рекав: Василијева посла! Зар ти не знаш Василија!“ Ова последња све- доџба је важна прво с тога, што се из ње види, да је и Василије знао нешто од ових прича, и ако је, као што ће се даље видети, био врло неразвијен, а друго с тога, што из ње јасно провирује тежња подна- редника Илије, да сакрије тајну од других. Ово се види и из исказа сведока, редова С. Д. и М. П., из којих сазнајемо, да је поднаредник Илија ревњиво настојавао на томе, да оног вечера, кад је с Василијем спавао у соби, у којој је био запрежни материјал, и кад је вероватно овоме највише о својој замисли го- ворио, нико други ту више не буде.

Поднаредник Илија се сам старао и за сва сред- ства, потребна за извршење његовог плана. То се види поред многих других сведоџаба и из ове редова Д. Ђ. Он поред осталог казује: Тога дана, када ће у вече ноћи Илија погинути, дошао је од прилике око два часа по подне сам у мутвак к мени и упитао ме, да ли имам какав нож, да се послужи за неки час. При- шав у тај мах к фуруни за казан, рече: ево једног на фуруни, а ја му рекох: поднаредниче, треба нама тај нож да сечемо лук за казан. Он тада остави нож где је био, па пође к вратима, али се врати, па опет рече: море да ми даш тај нож, а ја му рекох: па треба нам нож сваки час. Он опет изађе у ходник пред мутвак,

где је везана једна вренгија, о коју вешамо месо, ухвати се за исту и мало се протегли, па се опет врати и затражи нож. — Море, дај ми тај нож; треба ми да доградим два три бичала, која су издељана, а у батерији нема ножева, него су само неке бритве. Ја му тада рекох: па добро подналредниче, кад вам толико треба, узмите, али гледајте да ми га раније вратите. Он узе нож рекавши: не брини ти, послаћу га по војнику. Узев нож у руке, изађе из мутвака, и *пљескаше ножем по длану, идући у касарну. Уз пут је звиждао и певушио.*

Колико се поднаредник Илија мучио око тога да до ножа дође, види се и из сведоџбе редова Ђ. Д., од кога га је такође тражио. Ово исто је било и с погледом на набавку ашова и пијука, што се види из сведоџаба редова Ђ. Т., П. Ст. и осталих.

Из сведоџаба редова М. И. види се још, да је подн. Илија, онога вечера, кад ће се дело догодити, дошао по повечерју у собу, у којој је спавао Василије, питао за њ и сео на његов кревет. За тим је, пошто је овај био редар у коњушници, потражио своје млеко, куснуо неколико пута, а за тим скинуо мамузе и дао их да се очисте, па чим је то учинио, отишао је из собе.

Дијагнозу душевнога стања и убице и убијенога поставила је по свестраном проучавању лекарска комисија, која се састојала из најпозванијих наших стручњака на овом пољу, г. г. д-ра Милана Јовановића-Батута, професора велике школе, д-ра Милана В. Васића, управника болнице за душевне болести и санит. капетана (сада мајора), д-ра С. Герасимовића, професора војне академије. Ова господа су изрекла о убици Василију ово што иде.

„Василије није душевно болестан, па се ипак за њега може рећи да у овом случају није био у пуној снази свога разума и своје воље. Истина данас је тешко и замислити одрасла човека с нормалном душевном конструкцијом тако проста, безазлена и неука да верује, е ће заклан човек опет оживети и да у том уверењу сам коље. Али се теоријом и праксом ипак може доказати, да је то у неким извесним приликама могуће. Таки је случај и са нашим предметом. По подацима из аката и по посматрању самога Василија мора се рећи, да је он индивидуа мирне, троме, шта више са свим пасивне нарави и скромних, уских, а при том још веома слабо развијених душевних способности.

„Од рођења осредње, па може бити и слабо обдарен; васпитањем и искуством застао; потчињеним положајем сузбијан, развио се он само физички, а иначе је остао са веома уским кругом искуства и знања, са веома неразвијеном моћи разликовања, са веома неодређеном и неучвршћеном снагом самоуправљања — слободном вољом. Прво детињство је провео без надзора и бриге, у школу није ишао; као млађи је ишао за стоком и ретко кад долазио у додир с људма; до своје двадесете године је само једном излазио из свог села и видео варош Пожаревац... Научио се крстити по славама, гледајући друге сељаке, како то раде. Од молитава зна само *Оче наш;* никад се није исповедао ни причестио, док га нису узели у војску. Не зна ни сада име свога начелника или српског митрополита, а тешко се сећа имена (сеоског?) свештеника и владара. Једва правилно изброји до 60; зна да каже, колико је н. пр. 2×12, а већ не зна колико је 12×2. Почео је као војник учити писати, па је провео цело лето док је научио, да само своје име неразговетно потпише... једном речи: у свему показује душевну неразвијеност. Све његово

знање, цело његово искуство, сав његов разлог и морал састоје се из неколико основних елемената, слабо и механички везаних памћењем и дресуром, па се тако и јављају. Без развијених и унапређених интелектуалних и моралних основа, без права директиве од стране изоштрена разума и развијене воље, свака се његова радња може узети више као израз тренутног, импулсивног, материјалног утицаја, а не као последица размишљања, процене и суда — дакле разлога и самоодређења.“

Човек с оваквом психичком физиономијом и могао је тек подлећи сугжестијама и наваљивањима снажне, непоколебљиве, фанатичне воље поднаредника Илије, чију нам психичку фотографију стручњаци овако представљају:

„Из акта се види, веле они, да је већ у Илијиној породици избијала она иста слабост или аномалија, која се после код њега тако снажно развила. И Илијини старији мисле и сањају о копању блага, а Илијом је овладала та мисао већ тако, да је то (његовој околини јако) падало у очи. Најбољи пријатељи Илијини сведоче, да је он био и *усијане главе* и *до крајности сујеверан,* да је веровао у снове, да је једнако *сањао о неком закопаном благу,* па да је најпосле и друге наговарао, да с њиме копају. У оставини његовој нашла се књига, у којој је прича са свим слична садржаја, кога је и овај предмет, т. ј. копање блага, а и изрази убице слажу се с тим датима тако, да постају са свим вероватни. Четири дана пред само дело оживела је и оснажила се и та мисао о копању блага у Илији тако, да јој већ није могао одолети. Она га занима и дању и ноћу, она га прати и у сну, она га гони да је изврши, и он наговара, салеће, иза сна буди, удешава и спрема само да је задовољи. Према тој сили у њега је све малаксало, све утрнуло, па нај-

после и осећај страха, бола, итд. Уверење је у њему тако чврсто, да он силом вуче свог убицу, да се намерно и ладнокрвно намешта, како ће га овај лакше заклати, и да ни оком не мрда док га овај коље. Ово последње и јесте најачи доказ, да Илија није могао бити нормалне душевне конституције и да је доиста својевољно пошао у смрт. Као што и иначе људи у душевним екстазама и егзалтацијама не осећају физичке болове, него се уз то сами и хотимице муче па и убијају, као што неки умоболници подносе болове без икојега знака, што људи здрави не могу (н. пр. гутају стакла, јексере, жицу, секу уста, врте лобању, утискују клинце у уши, итд.), тако се код Илије при последњем часу аутосугжестијом она мисао била тако оснажила, да је превладала или сузбила све осећаје, па најпосле и осећај физичког бола. Да не беше тога, не би се могла протумачити истрагом и секцијом утврђена, иначе чудновата, околност, да се Илија није никако бранио, шта више: *да није при клању ни мрднуо.*"

Како је у целом овом догађају главни и прави виновник заклани поднаредник Илија — Василије је био просто његово оруђе — то ћемо ми из судских аката да саопштимо још по неке појединости, које се односе на његову карактеристику, и из којих ће се још боље моћи утврдити: колико је овај ојађеник био спремљен да буде жртва своје психопатичке конструкције с једне и свега онога, што је овој на руку ишло и на њено дегенерисање утицало с друге стране.

Тако се из осталих сведоџаба сазнаје, да се поднаредник Илија бавио читањем извесних новинарских списа мистичке садржине, а нарочито је радо читао г. *Чеде Мијатовића: Истините приче о духовима* које су у другој половини 1891. и у првој четвртини 1892. године, дакле баш онда, кад је њиме урођена

му празноверица овлађивала, излазиле у „Малим Новинама.“ Исто се тако зна, да је врло радо читао и роман *Виктора Штрала Звер жена и невино на смрт осуђена,* који је токорсе писан „по хисторичким подацима,“ који је на српски превео г. Никола Јов. Протић и штампао у подлиску „Српке Независности“ такође у другој половини 1891. и у почетку 1892. године. У томе сензационом роману прича се о старим замковима с тајним ходницима и одајама о закопаноме благу и о оживљавању мртвих. У ово последње поднаредник Илија изгледа да је са свим веровао још и пре 27. марта. Тако је он причао и тврдио у градској кафани, како је ту скоро некакав лекар пронашао „животворну водицу,“ која може после 21 дана да оживи човека на комадиће исеченог, па како је тај лекар приморао неког свог друга да му послужи као оруђе за тај његов опит, и како се, кад је власт трагајући за убијеним, предузела да над њим врши секцију, двадесетог дана, пошто је исечен, приметило, како су му живци прорадили. Уз то је у библиотеци поднаредника Илије нађена и једна збирка приповедака, у којима је и једна од *Еркмана-Шатријана* под насловом: *Господарско благо,* пуна фантастичности и заноса, нарочито за пријамчивију природу, какав је у овом погледу био Илија. Он је ту приповетку читао у скоро пред самим извршењем дела, те је њен утицај био тим свежи и јачи.

Као што се наслеђем и васпитањем преносе од предака на потомке друге не само физичке но и психичке, интелектуалне и моралне особине, тако то бива и с погледом на празноверице, за шта нам је поднаредник Илија класичан пример. У његовој породици је празноверица о закопаном благу и о његовом вађењу била потпуно наследна особина психичног организма. Тако, што се Илијиног оца тиче, причају сведоци: М. П. Ј. (берберин),

[illegible] (папуџија), који су се с њиме [illegible] да је био до крајности сујеве-[illegible] вештице, снове и т. д. Једнако [illegible] подземним благима, и о овоме је [illegible], додајући како ће постати бо-[illegible] се сведоци с њиме врло често шалу зби-[illegible] (отац Илијин) био такође јако расејан. [illegible] и бињарио, па би при том често забо-[illegible] капу и по два три дана не би могао [illegible] где му је. Ако би сведоци или ко други [illegible] о томе, како је неко сањао известан [illegible], он га је одмах бележио и обио би за тим [illegible] га. У веровању да ће се обогатити иско-[illegible] благом и умро је. — Двојица Илијиних стри-[illegible] Јоца и Гига, били су такође у Панчеву познати „копачи блага," који су, као што су сами причали, [illegible] били наишли на закопан казан блага, али пошто је за коначно вађење тога казана требало крви невиног човека, кога претходно треба на истом месту обесити, те се ни ово благо није могло дићи. — Баба, стара-мајка Илијина, била је у неку руку врачара, која је још у својим младим годинама копала благо с неким Јеврејином у Панчеву и то у подруму последњега. Али како је овај њу хтео да превари, то се „пламен," који је показивао место где је било закопано благо, угасио, а подрум се напунио водом.[21]

IV

Кад се не бисмо бојали, да ћемо сувише изаћи из оквира радова, којима је Чупићева *Годишњица* отворила своја гостопримна врата, ми бисмо се овде радо упустили у критику саме пресуде војнога суда над Ва-сићијем. Али нити је у *Годишњици* за то место, нити

је то главни задатак овога рада. Поменућемо само толико, да ми овде имамо посла с једним случајем, који стоји на граници између тако званог *лудила у двоје* (folie à deux) и *злочина у двоје* (crime à deux), са случајем, о који се тако рећи отимље психопатологија са казненим законом,[22] и који бисмо, кад би о томе имали да пресудимо, мирне савести упутили првој. А ако би се ово наше гледиште усвојило, онда се ни Василије не би могао осудити за *злочин*, јер њега у целом његовом делању и нема. Још је стари *Pastoret* (Des lois pénales. Paris 1790. I 21) рекао: „Il n'existe point de crime là *où il n'a point existé une volonté certaine de le commettre,*“ а ничим се из ове брижљиве истраге не дâ доказати, да је Василије имао намеру да над поднаредником Илијом изврши злочин. Он је, као што се јасно види, био просто оруђе болесне поднаредникове маште. Сам поднаредник Илија чедо је наслеђених патолошких особина својих предака, приликâ у којима је живео и празноверица, које је, што-но реч, с мајчиним млеком посисао. Те празноверице, као што смо у самом почетку нагласили, кипте у нашем народу. Ми смо се на овој једној задржали више с тога, што је она дала повода, да се судови њоме озбиљно баве. Међу тим је врло вероватно, да ће друге у скоро пред њих такође доћи. Желети би било, да се оне онда проуче с озбиљношћу и преданошћу, коју заслужују као један од најглавнијих делова душевнога блага и душевне имовине нашега народа. Статистика нас учи, да су девет десетина нашег становништва неписмене, а да је само једна десетина писмена. Интелектуална статистика — кад би ова могла да се изради — показала би нам, да деведесет и осам процената нашега народа живе у празноверицама и од њих, а једва два процента ако *знају* и *верују*. Није ли већ крајње време, да се

13*

та, сразмерачења на корист знања и истинског веровања, а не на штету празноверица? Не би ли у томе школа, касарна, црква и државне власти могле чинити што више, но што се до данас чинило? Не би ли на првом месту наш законодавац требао да се упозна с овим наравственим и интелектуалним основним капиталом нашега народа пре но што за њ буде доносио нове законе? Не би ли требао да га добро познаје судија, који треба да примењује закон не по шаблону и на аршин, већ проучивши најпре добро окривљенога у свима његовим односима?[23] Наш закључак у овоме послу може се према томе за сад још свести само на то, да пожелимо (и кад бисмо у власти били да захтевамо): *да се празноверице нашега народа што боље и што основније проуче*. Тек тада и само тада моћи ће се помишљати и на њихово сузбијање. Само онај лекар може дати правилан лекарски савет, који постави тачну дијагнозу болести. То што важи за лекара физичких и умних, важи у истој, ако не још у већој, мери и за лекара друштвених болести. А неће се порицати, да у данашње време празноверице већ спадају овамо.

Крстов дан 1894.

ПРИМЕДБЕ:

[1] Лерниг је у свом последњем (недовршеном) делу са доста вероватноће утврдио, да читање судбине *из плећке и слезине*, с којим се по досадашњим изворима срећемо први пут код етрускиx харуспиција, који су о томе имали читаву науку, има свој корен много раније, још у сеоби народа, и у тој околности, што се по утроби и плећки птица и сисара ценило, у колико је предео, у који се долазило, био здрав или кужан, те се онда решавало да се у њему дуже остаје или да се пут продужава. Из овога посматрања с практичним значењем развила се доцније, као што рекосмо, чи-

тава псевдонаука, која се временом изметнула у обичну празноверицу. С временом ће се јамачно, у колико то још до данас није учињено, — наћи на рационалне основе и свима осталим празноверицама. Види von *Jhering Rudolph* Vorgeschichte der Indoeuropäer, Leipzig (Duncker et Humblot) 1894. стр. 447. Не иде ли са свим у оквир ових закључака Јеринговиx врачање у плећку, на које наилазимо у *Врчевићевом* „Божићу“ (Slovinac за год. 1882. стр. 40) и у коме неки Јоваш овако из плећке чита: „Кући ти је стожер јак и тврд; у ајвану и у уљанику напредак, раног жита озимног биће на претек, али јарога и кукуруза поредно; у ливадама и у сјенокосима нећеш косу уносити него косјерић и кучен, зато што ће га љетња припека уништити, дувана и купуса биће ове године више но лани; облизниће ти се ове године много коза и оваца, ама у телади и ждребади, како ми је видјети, неће бити напретка“ итд. „*Слезина* из закланога брава, вели г. М. Ђ. Милићевић (l. cit. стр. 76) казује сељацима, каква ће бити зима ове године.“ С погледом на веровање старих Римљана у срећу људи *нарочитих имена* пореди од истог писца: Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwickelung II 2. Leipzig 1883. стр. 616. Ка горњему још истог дела I Leipzig 1878. стр. 352.

[2] Иван Ланзибат с Мајкова из околине дубровачке прича ово: „Један пут ходећи пут Дубровника била је мркла ноћ. Кад сам дошао у поље од Рожетићâ изиде из једне шупље крушке једна свијећица и све је преда мном ходила. Кад сам дошао на врх Јајине, нестало је свијећице, а на сред пута створиле су се двије мјешине. Припадох се од њих и стадох трчати натраг к својој кући, а оне мјешине све трче преда мном. Тад сам се од страха прекрстио и рекао молитву, коју ме је научио покојни ђед против вукодлацима (нека празноверна молитва у народу, која је била штампана негде у „Slovincu“ с опаском, да је постала од псалама Давидових). Кад сам је рекао нестане мјешина и вратих се дома ни жив ни мртав, гдје сам боловао петнаест дана од страха, док ми није покојна мајка залила страху.“ У Мајковима је, пише даље наш пријатељ дум Андро Мурат, парох орашачки, обичај, *залити страху* и то држе за истиније више него Свето Писмо. То раде растопив олово и проливши га у воду, то кад се охлади ставе га у комадић крпице, те баце на сред пута. Који га путник први у руке узме онај ће примити страху од онога, који се препануо, а онај који се препане да остане здрав. Ова је празноверица тако јака, да исти Иво Ланзибат каже „да би прије вјеровао да нема Бога него ли да нема вукодлака.“ А ми смо пред вратима XX столећа!

[3] Види *Новаковића Ст.* Село. из дела Народ и земља у старој српској држави (Глас XXIV Српске Краљ. Акад.) Београд 1891. стр. 87 и чл. 142 Душанова законика, по коме село има да плаћа вражду за вађење мртваца—вампира из гробова и навод у *Ранкеа* Л. Србија и Турска у XIX веку (превео Ст. Новаковић) Београд 1892. стр. 45 и *Ранфтову* књижицу Tractat von dem Schmatzen und Kauen der Todten in Gräbern, Leipzig 1734.

[4] У *Милићевића* М. Ђ. Краљевини Србији. Ђ. Нови крајеви. Београд 1884. стр. 156. У овом извештају има још врло важних података, на којима се ми овде на жалост не можемо задржавати.

За остале крајеве видети о овим празноверицама: *Сеоска осуда на смрт новога вукодлака* и *Требињски суд и хришћ. вештице* у *Низу приповедака Вука Врчевића* (панчевачко издање). *У Искрицама из сеоског живота*, које су на крају ове књиге, има на стр. 331—332 ово место, које не могу пропустити, а да с његове јасности и краткоће не наведем. „Позваше ме зором новосељани, говори свештеник и закумише ме да с њима идем у сеоско гробље. Кажу ми, да се пок. J. M. *потенчио* и да ноћу излази из гроба. Дођосмо пред црквом, кад ли свак, ко пушку носи, на окуп. Свак жив од страха умро. Приправили трнов колац и при њему црног угича привезали. Пођосмо у гробље. Ставих петрахиљ. Очитах васкрсну молитву — па прекадих гроб, а они навалише откопавати све до прелијеша. Дигоше и преклопницу кад ли збиља! не бијаше се ни још покојник почео распадати но се надуо као кабао а оба ока избуљио. Узеше колац и прободоше га, а над њим заклаше угича, прелише га с крвљу угича, па опет плочама преклопише и земљом затрпаше. Синови пок. Јокана платише и наредише, да га данас на летурђију споменем и тако да га од гријехова ослободим. —

За тим видети *Јоакима Вуића* Путешествіе по Србіи, где писац погрешно мисли (стр. 356) да су Срби сујеверија и обичај од Турака попримали. Раније (стр. 180—188) он казује, како је у ман. Клисури (на Морави) приповедао неки калуђер Герасим из ман. Дечана, да су у једном селу близу *Новог Пазара* људи ископали вампира и тукли га глоговим коцем. На питања и задиркивања Вујићева прича отац Герасим, да је сâм у свом животу видео вампира. „Када су га ископали, вели он, био је нерастворен, очи био избечио, зубе искезио и стиснуте имао... Ноћом је ишао по селу, људе плашио и давио, пак јоште сувише ишао је к његовој кући, пак је с његовом женом спавао... Када су га били откопали то онда узеде поп Ставра глогов колац пак му с њим растави зубе, после узеде честицу чеснога древа, метну му је у зубе и по чесном древу ули

му у уста три капље свете воде и... после тога узеде старац Петко онај исти глогов колац, па га један пут удари у перси а њему онда пљусну на уста крв и со тим буде конац. За тим опет затрпају га земљом и више никада није из гроба изилазио, нити људе по селу страшио и давио.“ Трудећи се да увери калуђере како је веровање у вампире проста и бесмислена празноверица, он закључује да ове происходе просто „от хитромислија и лукавства человјеческог,“ па онда прича у прилог томе један занимљив случај из околине његовога родног места Баје, који не могу пропустити а да овде не саопштим, јер је у многоме погледу занимљив. „У Мађарској, — вели он, јест и данас једно село, у којему се био исто тако појавио један вампир. Тако плашио би људе и јашио би на њима како год на магарци, а све би понајвише около куће једне младе лепе удовичице обтерчавао; пређе два дана био се преставио и погребао. Па свагда ноћом у дванајест сати с белим покровом нанизаним с прапорци, белом шлофкапом и чарапама када би долазио, целу би ону кућу узбунио да би све коекуда од страха и трепета побјегло било, само би та лепа млада удовичица на свом кревету остала. Овај мними вампир све би се по један сат у тој кући код те младе персоне бавио и после би опет с великом ларном, праском и звекетањем прапораца отишао. Ово је овако три месеца трајало. Између тога времена усуди се један дерзновени млади човек овог вампира повребати, пак ако би можно било и ухватити га. Тако он узме к себи још два своја поверена друга, пак у кујну стане за врата, имајући сваки штранге у рукама. За ово је добро, весма добро знао домаћин и домаћица, а млада лепа удовица није знала о томе ни једно словце. Када је већ све готово било и већ почео се приближивати дванајести сат, ал ето ти наш лепи вампир... Сви домаћи полетеше без капе из куће на поље, а он ти онда лепо к младој спаши приближи се, пак код ње легне. Овај у кујни дерзновени јунак са своја два друга таки рупи у собу, пак онда ти јакара красног вампира ухвати за руке, на што поче вампир јечати, стењати и њега гребсти. Обаче све то ништа не поможе, јербо је вампир већ ту. Међу тим притерчаше и његова два друга са штрангама, који помогоше првому лепог вампира у кврту свезати и к сеоском дому отерати, а то је био пети комшија од њене куће. Сутра дан приведу и њу суду, па ту буде остри испит и најпосле произнађе се и докаже се да је она с њеним вампиром свог сопственог мужа отровала из узрока што га није миловала а с вампиром рада је била гадну и скаредну љубав проводити, а и он такожде с њом. Ови после обоје буду предати вармеђи у Бач(?), која после учини јоште оштрији испит,

и када се очевидно доказало и сами обоје признали њихов грех и безаконије, то на последак суд учини своје решење овим начином, сирјеч: да лепи вампир буде обешен, а милој вампирици да се под вешала глава отсече, како после што се и извршило." — Видети и наводе *Јиречка* и *Миликевића* у Новаковића Ст. l. cit. стр. 88—89. и Гласник Српскога Уч. Друштва кн. XXXVII.

О празноверицама у нашем народу па и о овој писали су понајвише *Вук* и *М. Ђ. Миликевић*, који га и иначе најбоље познају. Њихови су радови добро познати. Од осталих да поменемо: *Врчевић* Вук, Народно сујеверије или врачање, слутња и бајање (куга или чума; баба коризма; вједогоње—једогоња; мађионик; цин-див; вјештица, мора, вила и виденик; аждаја, хала-змај; змије, блавор-главор; жаба губавица) у „Србадији" од год. 1876. (недовршено). *Медаковић* В. М. Г. Живот и обичаји Црногораца. Н. Сад 1860. — *Bogišić V.* Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, кн. I Грађа у одговорима из различних крајева словенскога југа. Zagreb 1874. стр. 640 и др. *Ljubić S.* Običaji kod Morlakah u Dalmaciji, Zadar 1846, Krauss F. S. Sagen und Märchen der Südslaven. Leipzig 1883. *Мандровић Ђ.* Заблуде и празноверице у нашим пословицама и *Батут М. Ј.* Празноверице и бајалице, обоје у „Гласу Народа" од године 1874. *Ардалић Јаков,* Виле, вјештице, море, вукодлаци, орак, вучари, прпоруше, чаорице у „Српско далматинском магазину" за год. 1861. *Јагић,* Vukodlak-Kodlak vor Gericht у Archiv für slavische Philologie од 1882. стр. 618, *Стефановић К. Ђ.* Српске народне приповетке 14. Н. Сад 1871., *Трифковић* поп *Ст.* Народне Гаталице у „Босанској Вили" за год. 1885. Врачања и гатања у околини сарајевској у истом листу за год. 1889. У „Гласнику зем. музеја у Б. и Херц." има у год. 1890. (II) неколико празноверица, које је приопштио *Иван Зовко* као и *Делића Ст.* Нешто о народним гаткама. Овамо долазе у истом часопису радови *Л. Глика.* О уроцима, принос из нар. љекарења и теговираље коже код католика у Б. и Херцегов. (1889), хамајлије и записи у нар. лекарењу у Б. и Херц. и Нар. обичаји при порођају (1890). У Kukuljevića Arkiv za povjestnicu jugoslavensku има у неколико књига одговора из разних крајева на питање о празноверицама. Још тако рећи јуче напиао је у ваљевском округу на њих (г. д-р Л. М. Димитријевић) *један окружни лекар:* Како живи наш народ? Београд 1893. стр. 138. — Навод о црноречком округу је из расправе д-ра *Мачаја Ст.* о томе округу. Гласник Срп. Уч. Друштва књига LXXIII стр. 136. О другим пра-

зноверицама становништва овог округа стр. 107 и след. За Румуне стр. 146—167.

[5] De l' hommicide commis par la femme y Archives de l' anthropologie criminelle од 1891. стр. 270.

[6] Види: *Веснић* д-р Мил. Р. О суђењу вештицама, јавно предавање, (из „Отаџбине") Београд, 1891.

[7] Препоручујући пажњи оних, које овај предмет интересује, рад г. Ткалчића, ми не можемо да пропустимо а да не саопштимо овако узгред две три од његових мисли. Пошто је утврдио, да нам је суђење вештицама са целим својим пртљагом дошло из Немачке, овај писац наставља: „Човјек по својој нарави тежи особито за тим, да буде здрав, да буде цијењен, ил баш љубљен и да му рад напредује, а боји се болести, не жели бити мржен, нити да му рад пропада. У прастара већ времена много се у нас чарало, врачало и бајало; за постићи ово троје или за наудити тому тројему, — па те преостатке поганске вјере праотацах наших нити што кршћанство коренице ишчупати није могло. Није чудо, јер тога сујевјерства, и крај толике пучке обуке са духовнога и свјетскога гледишта, има и данас јоште доста ако и прикривена у сељачтву, а донекле и у грађанству, камоли да га није било у средњем вијеку, гдје се је за образовање пука врло мало или ништа марило" (стр. 84.) Најгрозније је што се у тим парницама за неке наводи, да су давиле властиту новорођену и некрштену децу, те тела њихова употребљавале на врачања (86). Словеначки историк, барон Валвазор (Ehre des Herzogthums Krain Tom. IV књ. XII гл. прва) да је год. 1687. неки загребачки млинар био оптужен пред судом, да је у свом млину обесио ђавола и да је седео на кокошијим јајима да излеже пилиће (89). Пошто је у оно време веровало све у вештице и у њихов савез с ђаволима, то није требало много ни врачања ни бајања, — сама проста сумња је била довољна, па да се које чељаде потврди да је вештица, те да се услед тога и судски гони. Ево н. пр. шта се из самих ових судских записника, које је уважени г. Ткалчић саопштио, види. Ако је дете брало са старијом суседком гљиве, па их као млађе и брже донело више кући, а мало за тим оболело, — то му је та вештица учинила; ако је дете ишчупало у врту суседкином главицу лука или узбрало што воћа, па га за тим заболела глава — бацила се на ову оптужба да је вештица; ако је која жена рекла за болесног суседа да му нема лека, па он доиста и умро — узимало се као поуздано, да му је она причинила смрт; ако је пак рекла да ће оздравити, па он доиста и оздравио — била је опет вештица; ако је која уклела лопове који

[illegible] грожђе, па они случајно оболели. — Била је потво- [illegible] ако би која одвраћала своје сусетке да не [illegible] јер ће скоро пасти киша. — Била је тужена [illegible] јер је она ту кишу довела; ако је коме воћу отекла [illegible] — урекла га је вештица; ако би дете у сну или [illegible] зазвало своју матер и поменуло јој какву [illegible] је она поуздано била вештица; ако ли је по ноћи [illegible] пресушила се крава или давала мутно млеко [illegible] тели, или бежала из стаје, или ако су кокоши пре- [illegible] или не хтеле да леже на јајима — одмах се сумњало [illegible] и тврдило се да је вештица. Има чак и таквих при- [illegible] је властити син, кад га је мати затекла у крађи и уко- [illegible] за тим после извесног времена умрло дете, раз- [illegible] о њој да је вештица и као такву је тужио суду. Чак и [illegible] чељаде, нарочито женско, охромило, потварано је да [illegible] и да је ногу сломила летећи по ваздуху. И још даље [illegible] случајева, до у безброј могло ређати, нарочито кад би [illegible] грађе сачувано. — *Јагић* такође држи да је [illegible] (као и веровање у вештице) дошла Словенцима и [illegible] Хрвата од Немаца. Види Die südsl. Volkssagen von [illegible] dijak und ihre Erklärung у Archiv-у год. II стр. [illegible]

У неисцрпним ризницама историјске грађе у Дубровнику [illegible] много података, који се односе на празноверице нашега [illegible] старијих времена. Тако од нашег уваженог пријатеља, чу- [illegible] с. проф. *Лука Зоре* знамо, да је у Дубровнику [illegible] републике тужена једна жена из једнога оближњег села [illegible] сенату, да је изела срце детету некога свог суседа, [illegible] вештица. Позвана да се правда одговорила је да је она [illegible] вештица(?) и да је изела срце не само детету тужиочеву но [illegible] другој деци из села. Да се народ не би узбунио и да не би [illegible] нереда, дубровачки је сенат протерао оптуженицу из свих [illegible] дубровачке области. Значајно је, да ова празноверица у [illegible] области постоји још и данас у пуној, средњевековној, [illegible] Ево шта нам о томе саопштава дум *Јозо Брили* парох из [illegible] (близу Дубровника): „Године **1893**. дошао је неки Хаџија [illegible] свјетовати се са начелником у Сланоме о томе: би ли [illegible] што учинити проти једној сусједи, која му је хтјела изјести [illegible] дјетету. Рече, да је није он срио у путу гдје носи срце, да [illegible] била однијела, него да јој је он учинио се вратити, и кад [illegible] кући, како је приповиједао, нашли су дијете гдје лежи на

пола мртво пред вратима од куће. Тада да је он узео нож и рекао: или ми врати срце дјетету или ћу те убити. На то да је вјештица запухала у дијете, које је оңчас оздравило, а вјештица да се је претворила у малу лепирицу и излетјела из куће... Залуду је начелник свјетовао Хаџију, да тијех ствари нема, да су то лудости, бабуштине, никако му није могло у главу; толико је био увјерен да би се био прије пустио убити него ли не вјеровати да има вјештица, јер да је он (једну) својијем очима видио. Сам г. *Зоре* пише нам ово: „И овдје у граду (Дубровнику) мајке чувају (и данас) своје дијете, још ако је лијено од очи некијех пролазника, које држе вјештицама и вјерштуцима, да им не поједу срце дјетету. То исто мисле, да може мјесец, кад је о уштапу. Ту недавно у неком селу сротили се сељаци, пак ишли обноћ у гробље и пробили драчом љешину, јер, кажу, покојник се био потенчио. О сугребу нашјему је онће вјеровање; о двјема срцима у коме такођер..... Код нас сељаци звоне на мећаву да одбију зле духове и штетне." — У Жупи крушевачкој се верује чак, да вештице анатеме, ђаволи једу месец (при његовим помрачењима) и т. д. Види *Аџић Ср. М.* Учитељеве забелешке. Ниш 1894. стр. 243.

[8] *Grimm Jacob.* Kleinere Schriften Band III Abhandlungen zur Literatur und Grammatik. Berlin 1866. стр. 414—428.

[9] Ето н. пр. што се специјално Словена тиче, ми налазимо и код самих *Лужичких Срба* празноверицу о закопаном благу, заступљену у неколико сказака у *Schulenburg W.* v. Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte, Berlin 1882. стр. 88—93. Да је ова празноверица — као и многе друге — распрострта свуда, па и у Француској, имамо један, и ако посредан доказ и у Димином роману *Граф од Монтехристо* у коме, са свим верно духу празноверичком, на закопаноме благу лежи и чува га велика змија. Помињати Musaeus има осим именоване приповетке и другу, која носи назив *Копач блага* („Schatzgräber"), а сличних бисмо нашли у свима књижевностима. Треба ли да овде нарочито помињемо и г. Мијатовићевог *Рајка од Расине* и једну приповетку у истом смислу од г. М. П. Шапчанина? — Ето још у јуну месецу ове године ухваћен је у Италији у месту Ларкари један старац, који је намамљивао и у једној пећини на најбруталнији начин поклао преко двадесеторо деце и био у намери да их још толико покоље. А кад је на делу ухваћен причао је, да му се једне ноћи јавио дух, који му је саопштио *да се свако у земљи закопано благо може наћи, ако се земља натопи крвљу од педесеторо невине деце.* И он је услед тога предузео лов на децу и одводио их у пећину те их

клао. Ми ћемо доцније видети да тако веровање — и ако у блажем облику — постоји и код нашег народа. — Аранико Кармели (тако се тај несрећни старац звао) одведен је за тим на посматрање у болницу за душевне болести.

[10] Види *Meyer C.* Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte. Basel 1884. стр. 289, где се и остала стручна књижевност налази наведена. За тим од новијих радова: *Laupe A.* Der Indiculus superstitionum et paganiarum. Leipzig 1891, *Kaweran W.* Die Teufelliteratur des XVI Jahrhunderts у Beilage zur Allg. Zeitung од 1894. (Juni). *Osborn M.* Die Teufelliteratur des XVI Jahrhunderts. Berlin 1893; *Amira K.* v. Thierstrafen und Thierprocesse. Innsbruck 1891. (Отисак из Mittheilungen des Instituts für öster. Geschichtsforschung B. XII стр. 545—601), *Müller Curt,* Hexenaberglaube und Hexenprocesse. Leipzig 1893. стр. 44 и след. и *Elbe A.* Lüneburger Geschichten (књ. XXXIX. Шпемапове збирке), нарочито приповетку Eine Vollmond-nacht на стр. 171—181. Из старије књижевности нарочито дело, које је год. 1569. изишло у Франкфурту на Мајни под насловом *Theatrum diabolorum.*

[11] Из ње је занимљиво забележити, да ни у њој нема доказа о томе, да се икада вештицама пребацивало да су копале благо.

[12] Види и *Krauss* F. S. l. cit. стр. 450 („Schatzgräber"). Уз то и Ивана Кукуљевића *Сакцинског,* Arkiv za povjestnicu jugosl. књ. VII стр. 242, где се из околине карловачке саопштава, да и ноћни свитци одају закопано благо.

[13] У крушевачком округу постоји празноверица, да се змија неће никад испилити без сребра. С тога, где се види да се змија испилила, ваља копати, па ће се наћи макар пара сребрна. — *Aџић.* l. cit. стр. 154.

[14] Још Станко Враз је забележио, да се *у рис ићи* (in den Ris gehen) каже за некога, који иде молити се ђаволу да му помогне доћи до новаца или да му што друго учини. Дотични треба да иде ноћу у шуму или на које друго усамљено место, да чека ђавола, који се појављује око поноћи. Никаква застрашивања ни претње не треба да га нагнају да из тога круга („из риса," који он у осталом сâм за себе и прави) изиђе, све док не избије први час по поноћи. Јер тек пошто издржи страх, јавиће му се у то доба ђаво и учинити му по жељи. — В. *Јагић,* Die südsl. Volkssagen и т. д. l. cit. стр. 480.

[15] На ипак се народна интелигенција и ту довила. Г. М. Ђ. Глишић ми је испричао а г. М. Ђ. Милићевић потврдио, да се по народном веровању *Расковник* налази на овај начин: Ваља наћи

жељкино (корњачино) гнездо, па га, пошто она из њега изађе, оградити малом оградицом. Кад она при враћању примети, да у њ не може да уђе, она иде и тражи једну травчицу. Донесе је у устима, дирне њоме оградицу, и ова онда пада. Та травчица је *Расковник*. Онај, који хоће да је има, треба да пази на покрете жељкине, и да јој ту травчицу ишчупа из уста, пошто буде отворила ограду. С њом ће наћи закопано благо и све затворе, у којима се оно налази, отворити. Ова се трава назива у Босни *Златицом*, а негде и *Врeчником*. Исто се значење и иста моћ придаје у Херцеговини (по г. архим. Дучићу) семену од *папрати*. У топличком округу се ова трава зове *Самотворка* (ваљда *Самоотворка*). Једноме сељаку, који је копао благо у околини Власотинаца и који своје казивање потврђује клетвом(!) грмнуо је неки глас из пећине, из које је већ био ископао новац, кад је с овим пошао: „Паре можеш изнети само онда, кад будеш донео *Самотворку* траву, — иначе не!“ То му је понављао и доцније. „Али за бадава,“ завршује овај недаћник, „свакога, кога сам срео и видео, питао сам, да ли зна што о *Самотворци* трави, али ми нико не умеде ни речи казати.“ У Прокупљу и околини ова се травка као и у старим српским крајевима зове *Расковник*, и до ње се (по Св. Ђорђевићу ђ. нишке уч. школе) долази на исти начин као и по причању г.г. Глишића и Милићевића. Занимљиво је међу тим приметити, да се и у Музеусовој помињатој причи „Schatzgräber“ (копач блага) травка, која игра исту улогу, зове немачки истим или бар врло сличним именом „Springwurzel“.

[16] „Врачари и гатари који пророкују шта ће бити, констатује г. Милићевић — l. cit. стр. 76 — *приметно се умноже*, кад неко неспокојство обузме духове у народу. То се потврђује чак и извесним појавама из првих дана нашега државног живота у овом столећу. Поред осталог видети и један извештај кнезу Милошу од 22. и 30. новембра 1827. год. № 775. и 796. који се чува у архиви некадашње *Народне Канцеларије*.

[17] Прича постоји о некаквом *Пери касапину*. Јанко Веселиновић ће је испричати у скоро како он то већ уме. Ми овде бележимо за потврду горњега само њен скелет. Старац и баба нека имали су у своме *подруму* уштеђено читаво благо. У дубокој већ старости они се реше да га троше. И старац сиђе у подрум да узме суму, која му је у том тренутку требала. Кад му се примакао, онда му је некакав невидовни глас узвикнуо: „Не дирај. То није твоје. То је благо Пере касапина.“ Други пут он сиђе у истој намери са женом. Исти глас. Реше се да не троше благо већ да

га стрпају у једну ступу, да је добро зачепе, па да је пусте низ реку. То учине, па се онда дигну у свет... У варош опет неку доспевши, они сврате у једну касапницу да купе или поиште мало меса. Кад тамо, на њихово велико изненађење, касапин сече месо на њиховој ступи. Забезекнути упитају од куда му она, на што им он још изненађенији (јер му се једном приликом при сечењу меса просуло благо из ње) исприча, како су је рибари ухватили једног дана у води и донели му је место рибе. Пера касапин, који је био познат као врло добар (и батли) човек, понуди им да им благо врати. Ни по што. Позове их к себи да живе код њега и његове домаћице као њихови родитељи. Једва пристану, али се већ после два дана дигну да иду у свет. Тада их Пера једва примора, да собом понесу на пут бар једну погачу (јер новаца никако нису хтели да узму), а жени нареди, да у погачу намеси дуката, колико год могне стати. Тек што су измакли из града, старац и баба наиђу на неке чобане, који су баш тада вадили из пепела вруђу проју. Како им се проја пријела, понуде чобане да трампе с њима проју за погачу, што ови, разуме се, радо учине. Пошто су стари већ отишли, чобани разломе погачу, а из ње сују дукати. — Какво чудо! узвикну сви у глас. Ово ћемо баш да носимо *газда Пери* (*касапину*, јер су то били његови чобани) и да му причамо о старцу и баби!...

[18] Гђица Кат. П. Јовићева ученица III разр. учит. школе у Нишу прича, да јој је пре десет година казивала њена баба из *Лесковца*, како јој се једне ноћи јавио *светац* у виду Турчина на белом коњу и казао јој да подигне плочу пред кућним вратима и узме благо, које се ту налази. Светац јој се три пут јављао. Кад је она тај свој сан саопштила своме оцу, одговорио јој је он: „Ти ниси требала да ми то јављаш, већ си требала да узмеш два близанца и принесеш их на курбан (жртву) Богу, и онда да почнеш копати, па ако се јави пламен, кад трећи пут будаком удариш, онда је знак да ту има новаца. Тада би се јавиле разне најстрашније животиње и коло нечастивих би играло и тебе би звали, али би ти требала да ћутиш и да даље копаш. Баба је рекла још, да се све ово ради у глуво доба ноћи, јер онда не певају петли те не растерују ђаволе(!), који помажу човеку при копању блага. И у овим крајевима се верује, да од ископаних новаца треба прво нешто поклонити цркви, па тек онда да се почну трошити и то *најпре за со*, која ће се у кућу донети.

[19] Она му је уз то говорила и да има нека вода, којом кад се попрска девојка или жена хоће онда за оним, који је попрска

да полуди. — И друге врачаре су му говориле, да се на месту копања новца мора заклати човек и то у вторник ноћу.

[20] Поднаредници IV и VI батерије причали су, да им је подн. Илија показивао некакву меџедију, коју је нашао под дунавским градским бедемом, приликом копања шљунка за насипање мањежа, и коју је чувао као неки *талисман*. Да она није нађена на *овом* месту?

[21] О наследности у породицама злочинаца и о разним правцима у којима се она појављује видети: *Весник д-р Мил. Р.* Кривична одговорност у светлости данашње науке. Београд 1890. стр. 156—179. Из најновије стручне књижевности вредно је поменути *Kurella D-r H.* Naturgeschichte des Verbrechers, Stuttgart 1893. одакле (145) не можемо пропустити да у изводу не саопштимо следећи пример: Американац Dugdale описао је потомство једног сељака у држави Њу Јорку, чији су синови имали полних сношаја са својим сестрама. Потомство ових жена пратио је Dugdale кроз седам поколења (с оцем од год. 1700). Од 1000 лица имао је за 700 тачне податке. Од ових су 76 били злочинци по позиву, других 180 пали су на терет установама за исхрану сиромаха, 181 ($^3/_8$) женских потомака биле су проститутке; к овима долазе 142 скитнице и 64 просјака. У петом поколењу било је још само злочинаца и проститутака од којих је Dugdale нашао у истом тренутку 8 у Њујоршкој казнионици. Он израчунава да су друштво и држава морали утрошити на више од 6,000.000 динара у борби против ове јадне породице злочинаца. Год. 1877. било је најстаријем члану ове породице 7 година, па ипак их је већ шесторо било у домовима за напуштену и рђаву децу.

[22] За *лудило у двоје* потребна су три обележја и то: *прво*, треба да је једно лице (Василије) слабе интелигенције, са свим опредељено за пасивну послушност; *друго*, оно треба постојано да живи (дуже време) у непрекидном додиру с болесним лицем (поднаредником Илијом); *треће*, оно треба да је ма на који начин — службеним положајем (редов према поднареднику) или материјалном зависношћу — везано за болесника. За *злочин у двоје* потребно је такође да имамо једно лице даровитије, интелигентније, које подстиче на злочин, и уз то једно слабије, потчињено и послушно, које се даје на њ навести и које га извршује. Како је последњи готово просто оруђе, то законодавац има са строгошћу казне да поради нарочито против подбадача, против духовног творца злочина. Поред одличних радова *Ласега* и *Фалреа*, о овим предметима, видети и *Moreau* (de Tours) Dr. P Le crime à deux у Annales

médico-psychologiques од год. 1893. *De Montyel Marandon*, Des conditions de la contagion mentale morbide у истом часопису за год. 1894. и *Aubry Dr. P.* La contagion du meurtre. 2 изд. Paris 1894. стр. 199 и след.

[23] Наши судови су пре неколико година *осудили* једнога човека, чијем је „злочину" извор и узрок био у празноверици. Ствар је у овоме: Један сељак, који је имао три сина, позвао је зидара да му ископа бунар. У току тога рада умре домаћину један па и други син. Кад је трећи био на самрти, отац у гњеву, раздражењу и очајању убије зидара у уверењу, да му је он побио синове, зазидавши њихове сенке у бунарске сводове! Или шта да се рекне за онога хајдука (чини ми се *Десаића*), који је у веровању, да свете мошти чувају од куршума, украо ноћу из ман. Студенице руку Светога Краља, па је метао најпре на говече, а после на човека и пуцао на њих да се увери, да ли ће их она доиста сачувати од куршума.

ПРИЛОШЦИ К ПОЗНАВАЊУ ИЗВОРА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

од

Архимандрита И. Руварца

I

Баккин Архижупан

О „*Баккину Архижупану српском* у половини XII века, којега помињу грчки историци Јован Кинам *(Hist. lib III.* стр. 109—112 у издању бонском) и Никита Хонски у истом издању стр. 122.

Погледај у

1, Дифрена (*Illyricum v. et n. Posonii* 1746 *p.* 51)

2, Лебоа *(Le Beau)* историју источног царства. Немачки превод у Лајпцигу 1780 стр. 301.

3, Енгла *Gesch. v. Serbien u Bossnien, Halle* 181 *S.* 193 и 194.

4, П. J. Шафарика: *Slovanske starožitrostti u Gesch. der Serb. Literatur* стр. 19 и 58.

5, Голубинскога: Краткій очеркъ исторіи православ. церквей. Москва 1871. 429 и 539.

6, В. Васиљевскога састав: Изъ Исторïи византіи во XII в. (Славянскій Сборникъ том II. стр. 247 и 280.)

7, Херцберга *Gesch. des byzant. u. des osman. Reichs S.* 298.

8. Суботићев састав у Летопису књ. 87. стр. 184 и 185.

9, К. Николајевића састав у Летопису књ. 110. стр. 60.

10, П. Срећковића састав у Гласнику књ. 54. стр. 155. и Историју Српск. Народа књ. I. 218 и 219, књ. II. 9.

11, Синишин састав у Летопису књ. 142 стр. 55 и Летопис књ. 170. стр. 9.) и

12, Константина Грота: Изъ Исторіи Угріи и Славянства въ XII вѣкѣ, Варшава 1889. стр. 149, 165—167, пак ћеш сазнати, шта се и како се дојако мислило о том Бакхину Архижупану, којега поменути грчки писци помињу.

По Дифрену је Бакхин = *Радослав* Архижупан.

По Енглу и Шафарику и нашем Синиши = *Чудомиљ* или Чедомиљ Архижупан.

По Суботићу = *Градиња* Архижупан.

По Николајевићу и Голубинском = *Примислав* (Урош II) или Примислав (Првослав) Архижупан.

По Панти Срећковићу = *Стефан Немања*, Вел. Жупан;

а по Лебоу и Херцбергу и Васиљевском и К. Гроту Бакхин није био Архижупан.

Године 1888 написао је др. Карл Најман (*Neumann*) и издао у Лајпцигу књижицу: „*Griechische Geschichtschreiber u Geschichtsquellen im XII Jahrhundert. Studien zu Anna Comnena, Theod. Prodromus, Joh. Cinnamus*, и у тој књижици говорећи о тексту Кинамове историје напомиње вести научник на стр. 84. у ноти 2 и ово: „*Die Stelle* (S 110, 23) *Βακχῖνον τὸν ἀρχιζουπάνον ist ver-*

dorben. Der Archižupan ist gar nicht in der Schlacht und Bacchinus ist nur sein feldherr (τοῦ κραλη στρατάρχης,) wie es bei Prodromus heisst, Miller 763 v. 24. *Der Name des serbischen Archižupan ist Uresis.*"

Но немачки тај писац не помиње, да и Никита Хонски, који је писао своју историју после Кинама, Бакхина (с којим се у битци на Тари сукобио и мејдан делио грчки цар Манојло) назива Архижупаном, премда најновији немачки писци кажу и тврде, да Никита пишући своју историју није знао за дело Кинамово (в. *Karl Krumbacher Geschichte der Byzantinischen Litteratur, München* 1891. стр. 83—86.) К. Грот помињући место оно на стр. 110 Кинамове Историје, где се Бакхин Архижупаном назива, примећује на стр. 166 у ноти 4.: „Никита же Хонски (стр. 122) очевидно заимствовалъ это изъ тогоже источника, что и Киннамъ."

Но црпао Никита вести о боју на Тари и двобоју Грк-Манојла с Бакхином у том боју год. 1150 у зиму из којег му драго извора, свакојако има право старији и од Кинама и од Никите Тодор Продром, ритор и појета цариградски, који каже да је Бакхин био „краљев војсковођа" а не српски Архижупан, као што погрешно стоји и у Кинамовој и у Никитиној историји.

Но питање је: чији је војсковођа био тај Бакхин, грдосија од човека, да ли српскога Архижупана који је тада био Урош II, син Уроша I, а брат Белуша, бана и Палатина угарскога и Јелене угарске краљице, која је била за Белом II слепим краљем угарским (1131—1141 г.) или пак краља угарскога, Гејзе II, сина Белина и Јеленина, јер је и угарска војска учествовала у битци на Тари

су јој покрали грожђе, па они случајно оболели, — била је потворена да је вештица; ако би која одвраћала своје сусетке да не иду на рад у поље, јер ће скоро пасти киша, — била је тужена да је вештица, јер је она ту кишу довела; ако је коме ноћу отекла рука или врат, — угризла га је вештица; ако би дете у сну или каквом врућичном заносу зазвало своју матер и поменуло јој какву сусетку — то је она посигурно била вештица; ако ли је по ноћи по тавану лупатало, пресушила се крава или давала мутно млеко или нагњечила теле, или бежала из staje, или ако су кокоши престале носити или не хтеле да леже на јајима — одмах се сумњало на које чељаде и тврдило се да је вештица. Има чак и таквих примера где је властити син, кад га је мати затекла у крађи и укорила га, па му је за тим после извесног времена умрло дете, разглашивао о њој да је вештица и као такву је тужио суду. Чак и ако је које чељаде, нарочито женско, охромило, потварано је да је вештица и да је ногу сломила летећи по ваздуху. И још даље би се ових случајева, до у безброј могло ређати, нарочито кад би било више дотичне грађе сачувано. — *Јагић* такође држи да је вештина врачања (као и веровање у вештице) дошла Словенцима и једном делу(?) Хрвата од Немаца. Види Die südsl. Volkssagen von dem Grabancijaš dijak und ihre Erklärung у Archiv-у год. II стр. 480—1.

— У неисцрпним ризницама историјске грађе у Дубровнику налазе се многи подаци, који се односе на празноверице нашега народа у старија времена. Тако од нашег уваженог пријатеља, чувеног књижевника г. проф. *Лука Зоре* знамо, да је у Дубровнику за време републике тужена једна жена из једнога оближњег села дубровачкоме сенату, да је изела срце детету некога свог суседа, пошто је вештица. Позвана да се правда одговорила је да је она доиста вештица(!) и да је изела срце не само детету тужиочеву но и многој другој деци из села. Да се народ не би узбунио и да не би дошло до нереда, дубровачки је сенат протерао оптуженицу из свих земаља дубровачке области. Значајно је, да ова празноверица у дубровачкој области постоји још и данас у пуној, средњевековној, снази. Ево шта нам о томе саопштава дум *Јозо Брили* парох из Сланога (близу Дубровника): „Године 1893. дошао је неки Хаџија из Ченикућа свјетовати се са начелником у Сланоме о томе: би ли могао што учинити проти једној сусједи, која му је хтјела изјести срце дјетету. Рече, да је није он срио у путу гдје носи срце, да би му га била однијела, него да јој је он учинио се вратити. и кад су дошли кући, како је приповиједао, нашли су дијете гдје лежи па

пола мртво пред вратима од куће. Тада да је он узео нож и рекао: или ми врати срце дјетету или ћу те убити. На то да је вјештица запухала у дијете, које је опчас оздравило, а вјештица да се је претворила у малу лепирицу и излетјела из куће... Залуду је начелник свјетовао Хаџију, да тијех ствари нема, да су то лудости, бабуштине, никако му није могло у главу; толико је био увјерен да би се био прије пустио убити него ли не вјеровати да има вјештица, јер да је он (једну) својијем очима видио. Сам г. *Зоре* пише нам ово: „И овдје у граду (Дубровнику) мајке чувају (и данас) своје дијете, још ако је лијепо од очи некијех пролазника̂, које држе вјештицама и вјерштуцима, да им не поједу срце дјетету. То исто мисле, да може мјесец, кад је о уштапу. Ту недавно у неком селу сротили се сељаци, пак ишли обноћ у гробље и пробили драчом љешину, јер, кажу, покојник се био потенчно. О сугребу насјему је опће вјеровање; о двјема срцима у коме такођер..... Код нас сељаци звоне на мећаву да одбију зле духове и штетне." — У Жупи крушевачкој се верује чак, да вештице апатеме, ђаволи једу месец (при његовим помрачењима) и т. д. Види *Ацић Ср. М.* Учитељеве забелешке. Ниш 1894. стр. 243.

[8] *Grimm Jacob.* Kleinere Schriften Band III Abhandlungen zur Literatur und Grammatik. Berlin 1866. стр. 414—428.

[9] Ето н. пр. што се специјално Словена тиче, ми налазимо и код самих *Лужичких Срба* празноверицу о закопаном благу, заступљену у неколико сказака у *Schulenburg W.* v. Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte, Berlin 1882. стр. 88—93. Да је ова празноверица — као и многе друге — распрострта свуда, па и у Француској, имамо један, и ако посредан доказ и у Диминoм роману *Граф од Монтехристо* у коме, са свим верно духу празноверичком, на закопаноме благу лежи и чува га велика змија. Помињати Musaeus има осим именоване приповетке и другу, која носи назив *Копач блага* („Schatzgräber"), а сличних бисмо нашли у свима књижевностима. Треба ли да овде нарочито помињемо и г. Мијатовићевог *Рајка од Расине* и једну приповетку у истом смислу од г. М. П. Шапчанина? — Ето још у јуну месецу ове године ухваћен је у Италији у месту Ларкари један старац, који је намамљивао и у једној пећини на најбруталнији начин поклао преко двадесеторо деце и био у намери да их још толико покоље. А кад је на делу ухваћен причао је, да му се једне ноћи јавио дух, који му је саопштио *да се свако у земљи закопано благо може наћи, ако се земља натопи крвљу од педесеторо невине деце.* И он је услед тога предузео лов на децу и одводио их у пећину те их

клао. Ми ћемо доцније видети да тако веровање — и ако у блажем облику — постоји и код нашег народа. — Арамико Кармели (тако се тај несрећни старац звао) одведен је за тим на посматрање у болницу за душевне болести.

[10] Види *Meyer C.* Der Aberglaube des Mittelalters und der nächstfolgenden Jahrhunderte. Basel 1884. стр. 289, где се и остала стручна књижевност налази наведена. За тим од новијих радова: *Laupe A.* Der Indiculus superstitionum et paganiarum. Leipzig 1891, *Kaweran W.* Die Teufelliteratur des XVI Jahrhunderts у Beilage zur Allg. Zeitung од 1894. (Juni). *Osborn M.* Die Teufelliteratur des XVI Jahrhunderts. Berlin 1893; *Amira K.* v. Thierstrafen und Thierprocesse. Innsbruck 1891. (Отисак из Mittheilungen des Instituts für öster. Geschichtsforschung B. XII стр. 545—601), *Müller Curt*, Hexenaberglaube und Hexenprocesse. Leipzig 1893. стр. 44 и след. и *Elbe A.* Lüneburger Geschichten (књ. XXXIX. Шнемапове збирке), нарочито приповетку Eine Vollmond-nacht на стр. 171—181. Из старије књижевности нарочито дело, које је год. 1569. изишло у Франкфурту на Мајни под насловом *Theatrum diabolorum.*

[11] Из ње је занимљиво забележити, да ни у њој нема доказа о томе, да се икада вештицама пребацивало да су копале благо.

[12] Види и *Krauss* F. S. l. cit. стр. 450 („Schatzgräber"). Уз то и Ивана Кукуљевића *Сакцинског*, Arkiv za povjestnicu jugosl. књ. VII стр. 242, где се из околине карловачке саопштава, да и ноћни свитци одају закопано благо.

[13] У крушевачком округу постоји празноверица, да се змија неће никад испилити без сребра. С тога, где се нађе да се змија испилила, ваља копати, па ће се наћи макар пара сребрна. — *Ђукић.* l. cit. стр. 154.

[14] Још Станко Враз је забележио, да се *у рис ићи* (in den Ris gehen) каже за некога, који иде молити се ђаволу да му помогне доћи до новаца или да му што друго учини. Дотични треба да иде ноћу у шуму или на које друго усамљено место, да чека ђавола, који се појављује око поноћи. Никаква застрашивања ни претње не треба да га нагнају да из тога круга („из риса," који он у осталом сâм за себе и прави) изиђе, све док не избије први час по поноћи. Јер тек пошто издржи страх, јавиће му се у то доба ђаво и учинити му по жељи. — В. *Јагић*, Die südsl. Volkssagen и т. д. l. cit. стр. 480.

[15] Па ипак се народна интелигенција и ту довила. Г. М. Ђ. Глишић ми је испричао а г. М. Ђ. Милићевић потврдио, да се по народном веровању *Расковник* налази на овај начин: Ваља наћи

жељкино (корњачино) гнездо, па га, пошто она из њега изађе, оградити малом оградицом. Кад она при враћању примети, да у њ не може да уђе, она иде и тражи једну травчицу. Донесе је у устима, дирне њоме оградицу, и ова онда пада. Та травчица је *Расковник*. Онај, који хоће да је има, треба да пази на покрете жељкине, и да јој ту травчицу ишчупа из уста, пошто буде отворила ограду. С њом ће наћи закопано благо и све затворе, у којима се оно налази, отворити. Ова се трава назива у Босни *Златицом*, а негде и *Вречником*. Исто се значење и иста моћ придаје у Херцеговини (по г. архим. Дучићу) семену од *папрати*. У топличком округу се ова трава зове *Самотворка* (ваљда *Самоотворка*). Једноме сељаку, који је копао благо у околини Власотинаца и који своје казивање потврђује клетвом(!) грмнуо је неки глас из пећине, из које је већ био ископао новац, кад је с овим пошао: „Паре можеш изнети само онда, кад будеш донео *Самотворку* траву, — иначе не!“ То му је понављао и доцније. „Али за бадава,“ завршује овај недаћник, „свакога, кога сам срео и видео, питао сам, да ли зна што о *Самотворци* трави, али ми нико не умеде ни речи казати.“ У Прокупљу и околини ова се травка као и у старим српским крајевима зове *Расковник*, и до ње се (по Св. Ђорђевићу ђ. нишке уч. школе) долази на исти начин као и по причању г.г. Глишића и Милићевића. Занимљиво је међу тим приметити, да се и у Музеусовој помињатој причи „Schatzgräber“ (копач блага) травка, која игра исту улогу, зове немачки истим или бар врло сличним именом „Springwurzel“.

[16] „Врачари и гатари који пророкују шта ће бити, констатује г. Милићевић — l. cit. стр. 76 — *приметно се умноже*, кад неко неспокојство обузме духове у народу. То се потврђује чак и извесним појавама из првих дана нашега државног живота у овом столећу. Поред осталог видети и један извештај кнезу Милошу од 22. и 30. новембра 1827. год. № 775. и 796. који се чува у архиви некадашње *Народне Канцеларије*.

[17] Прича постоји о некаквом *Пери касапину*. Јанко Веселиновић ће је испричати у скоро како он то већ уме. Ми овде бележимо за потврду горњега само њен скелет. Старац и баба нека имали су у своме *подруму* уштеђено читаво благо. У дубокој већ старости они се реше да га троше. И старац сиђе у подрум да узме суму, која му је у том тренутку требала. Кад му се примакао, онда му је некакав невидовни глас узвикнуо: „Не дирај. То није твоје. То је благо Пере касапина.“ Други пут он сиђе у истој намери са женом. Исти глас. Реше се да не троше благо већ да

га стрпају у једну ступу, да је добро зачепе, па да је пусте низ реку. То учине, па се онда дигну у свет... У варош опет неку доспевши, они сврате у једну касапницу да купе или поишту мало меса. Кад тамо, на њихово велико изненађење, касапин сече месо на њиховој ступи. Забезекнути упитају од куда му она, на што им он још изненађенији (јер му се једном приликом при сечењу меса просуло благо из ње) исприча, како су је рибари ухватили једног дана у води и донели му је место рибе. Пера касапин, који је био познат као врло добар (и батли) човек, понуди им да им благо врати. Ни по што. Позове их к себи да живе код њега и његове домаћице као њихови родитељи. Једва пристану, али се већ после два дана дигну да иду у свет. Тада их Пера једва примора, да собом понесу на пут бар једну погачу (јер новаца никако нису хтели да узму), а жени нареди, да у погачу намеси дуката, колико год могне стати. Тек што су измакли из града, старац и баба наиђу на неке чобане, који су баш тада вадили из пепела врућу проју. Како им се проја пријела, понуде чобане да трампе с њима проју за погачу, што ови, разуме се, радо учине. Пошто су стари већ отишли, чобани разломе погачу, а из ње сулу дукати. — Какво чудо! узвикну сви у глас. Ово ћемо баш да носимо *газда Пери* (*касапину*, јер су то били његови чобани) и да му причамо о старцу и баби!...

[18] Гђца Кат. П. Јовићева ученица III разр. учит. школе у Нишу прича, да јој је пре десет година казивала њена баба из *Лесковца,* како јој се једне ноћи јавио *светац* у виду Турчина на белом коњу и казао јој да подигне плочу пред кућним вратима и узме благо, које се ту налази. Светац јој се три пут јављао. Кад је она тај свој сан саопштила своме оцу, одговорио јој је он: „Ти ниси требала да ми то јављаш, већ си требала да узмеш два близанца и принесеш их на курбан (жртву) Богу, и онда да почнеш копати, па ако се јави пламен, кад трећи пут будаком удариш, онда је знак да ту има новаца. Тада би се јавиле разне најстрашније животиње и коло нечастивих би играло и тебе би звали, али би ти требала да ћутиш и да даље копаш. Баба је рекла још, да се све ово ради у глуво доба ноћи, јер онда не певају петли те не растерују ђаволе(!), који помажу човеку при копању блага. И у овим крајевима се верује, да од ископаних новаца треба прво нешто поклонити цркви, па тек онда да се почну трошити и то *најпре за со,* која ће се у кућу донети.

[19] Она му је уз то говорила и да има нека вода, којом кад се попрска девојка или жена хоће онда за оним, који је попрска

да полуди. — И друге врачаре су му говориле, да се на месту копања новца мора заклати човек и то у вторник ноћу.

[20] Поднаредници IV и VI батерије причали су, да им је подн. Илија показивао некакву меЏедију, коју је нашао под дунавским градским бедемом, приликом копања шљунка за насипање мањежа, и коју је чувао као неки *талисман*. Да она није нађена на *овом* месту?

[21] О наследности у породицама злочинаца и о разним правцима у којима се она појављује видети: *Весниħ д-р Мил. Р.* Кривична одговорност у светлости данашње науке. Београд 1890. стр. 156—179. Из најновије стручне књижевности вредно је поменути *Kurella D-r H.* Naturgeschichte des Verbrechers, Stuttgart 1893. одакле (145) не можемо пропустити да у изводу не саопштимо следећи пример: Американац Dugdale описао је потомство једног сељака у држави Њу Јорку, чији су синови имали полних сношаја са својим сестрама. Потомство ових жена пратио је Dugdale кроз седам покољења (с оцем од год. 1700). Од 1000 лица имао је за 700 тачне податке. Од ових су 76 били злочинци по позиву, других 180 пали су на терет установама за исхрану сиромаха, 181 ($^3|_8$) женских потомака биле су проститутке; к овима долазе 142 скитнице и 64 просјака. У петом покољењу било је још само злочинаца и проститутака од којих је Dugdale нашао у истом тренутку 8 у Њујоршкој казнионици. Он израчунава да су друштво и држава морали утрошити на више од 6,000.000 динара у борби против ове јадне породице злочинаца. Год. 1877. било је најстаријем члану ове породице 7 година, па ипак их је већ шесторо било у домовима за напуштену и рђаву децу.

[22] За *лудило у двоје* потребна су три обележја и то: *прво,* треба да је једно лице (Василије) слабе интелигенције, са свим опредељено за пасивну послушност; *друго,* оно треба постојано да живи (дуже време) у непрекидном додиру с болесним лицем (поднаредником Илијом); *треће,* оно треба да је ма на који начин — службеним положајем (редов према поднареднику) или материјалном зависношћу — везано за болесника. За *злочин у двоје* потребно је такође да имамо једно лице даровитије, интелигентније, које подстиче на злочин, и уз то једно слабије, потчињено и послушно, које се даје на њ навести и које га извршује. Како је последњи готово просто оруђе, то законодавац има са строгошћу казне да поради нарочито против подбадача, против духовног творца злочина. Поред одличних радова *Ласега* и *Фалреа,* о овим предметима, видети и *Moreau* (de Tours) Dr. P Le crime à deux у Annales

médico-psychologiques од год. 1893. *De Montyel Marandon*, Des conditions de la contagion mentale morbide у истом часопису за год. 1894. и *Aubry Dr. P.* La contagion du meurtre. 2 изд. Paris 1894. стр. 199 и след.

[23] Наши судови су пре неколико година *осудили* једнога човека, чијем је „злочину" извор и узрок био у празноверици. Ствар је у овоме: Један сељак, који је имао три сина, позвао је зидара да му ископа бунар. У току тога рада умре домаћину један па и други син. Кад је трећи био на самрти, отац у гњеву, раздражењу и очајању убије зидара у уверењу, да му је он побио синове, зазидавши њихове сенке у бунарске сводове! Или шта да се рекне за онога хајдука (чини ми се *Десаика*), који је у веровању, да свете мошти чувају од куршума, украо ноћу из ман. Студенице руку Светога Краља, па је метао најпре на говече, а после на човека и пуцао на њих да сеувери, да ли ће их она доиста сачувати од куршума.

ПРИЛОШЦИ К ПОЗНАВАЊУ ИЗВОРА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

од

Архимандрита И. Руварца

I

Баккин Архижуиан

О „*Баккину Архижуиану српском* у половини XII века, којега помињу грчки историци Јован Кинам (*Hist. lib III.* стр. 109—112 у издању бонском) и Никита Хонски у истом издању стр. 122.

Погледај у

1, Дифрена (*Illyricum v. et n. Posonii* 1746 *p.* 51)

2, Лебоа (*Le Beau*) историју источног царства. Немачки превод у Лајпцигу 1780 стр. 301.

3, Енгла *Gesch. v. Serbien u Bossnien, Halle* 181 *S.* 193 и 194.

4, П. J. Шафарика: *Slovanške starožitrostti u Gesch. der Serb. Literatur* стр. 19 и 58.

5, Голубинскога: Краткій очеркъ исторіи православ. церквей. Москва 1871. 429 и 539.

6, В. Васиљевскога састав: Изъ Исторïи византіи во XII в. (Славянскій Сборникъ том II. стр. 247 и 280.)

7, Херцберга *Gesch. des byzant. u. des osman. Reichs S.* 298.

8. Суботићев састав у Летопису књ. 87. стр. 154 и 155.

9. Б. Николајевића састав у Летопису књ. 110. стр. 6[illegible].

10. П. Срећковића састав у Гласнику књ. 34. стр. 155. и Песмару Срп. Народа књ. I. 215 и 2[illegible]. књ. II. 9.

11. Свилина састав у Летопису књ. 142 стр. 55 и Летопис књ. 1[illegible]. стр. 9. [illegible]

12. Е[illegible] [illegible] Из [illegible] [illegible] [illegible] и Славјанства от XII вѣка. [illegible] 188[illegible]. стр. 149. 155—157. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] се [illegible] [illegible] [illegible] Бакићу Архијерејству. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] Дворецу је Бакић = [illegible] Архијереј.

[illegible] [illegible] и Шишатовцу [illegible] Саввина = Чурјак [illegible] [illegible] [illegible] Архијереј.

[illegible] Суботићу = [illegible] Архијереј.

[illegible] Николајевићу и [illegible] = [illegible] [illegible] [illegible] или [illegible] [illegible] Архијереја.

[illegible] [illegible] Срећковићу = [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] и [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Архијереја

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] XII [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] *P*[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] говорећи [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] на стр. 8[illegible] у [illegible] [illegible] 2 и 3 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 2[illegible] *Вид*[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

dorben. Der Archižupan ist gar nicht in der Schlacht und Bacchinus ist nur sein feldherr (τοῦ κραλη στραταρχης,) wie es bei Prodromus heisst, Miller 763 v. 24. *Der Name des serbischen Archižupan ist Uresis.*"

Но немачки тај писац не помиње, да и Никита Хонски, који је писао своју историју после Кинама, Бакхина (с којим се у битци на Тари сукобио и мејдан делио грчки цар Манојло) назива Архижупаном, премда најновији немачки писци кажу и тврде, да Никита пишући своју историју није знао за дело Кинамово (в. *Karl Krumbacher Geschichte der Byzantinischen Litteratur, München* 1891. стр. 83—86.) К. Грот помињући место оно на стр. 110 Кинамове Историје, где се Бакхин Архижупаном назива, примећује на стр. 166 у ноти 4.: „Никита же Хонски (стр. 122) очевидно заимствовалъ это изъ тогоже источника, что и Киннамъ."

Но црпао Никита вести о боју на Тари и двобоју Грк-Манојла с Бакхином у том боју год. 1150 у зиму из којег му драго извора, свакојако има право старији и од Кинама и од Никите Тодор Продром, ритор и појета цариградски, који каже да је Бакхин био „краљев војсковођа" а не српски Архижупан, као што погрешно стоји и у Кинамовој и у Никитиној историји.

Но питање је: чији је војсковођа био тај Бакхин, грдосија од човека, да ли српскога Архижупана који је тада био Урош II, син Уроша I, а брат Белуша, бана и Палатина угарскога и Јелене угарске краљице, која је била за Белом II слепим краљем угарским (1131—1141 г.) или пак краља угарскога, Гејзе II, сина Белина и Јеленина, јер је и угарска војска учествовала у битци на Тари

8. Суботићев састав у Летопису књ. 87. стр. 184 и 185.

9, К. Николајевића састав у Летопису књ. 110. стр. 60.

10, П. Срећковића састав у Гласнику књ. 54. стр. 155. и Историју Српск. Народа књ. I. 218 и 219, књ. II. 9.

11, Синишин састав у Летопису књ. 142 стр. 55 и Летопис књ. 170. стр. 9.) и

12, Константина Грота: Изъ Исторіи Угріи и Славянства въ XII вѣкѣ, Варшава 1889. стр. 149, 165—167, пак ћеш сазнати, шта се и како се дојако мислило о том Бакхину Архижупану, којега поменути грчки писци помињу.

По Дифрену је Бакхин = *Радослав* Архижупан.

По Енглу и Шафарику и нашем Синиши = *Чудомиљ* или Чедомиљ Архижупан.

По Суботићу = *Градиња* Архижупан.

По Николајевићу и Голубинском = *Примислав* (Урош II) или Примислав (Првослав) Архижупан.

По Панти Срећковићу = *Стефан Немања*, Вел. Жупан;

а по Лебоу и Херцбергу и Васиљевском и К. Гроту Бакхин није био Архижупан.

Године 1888 написао је др. Карл Најман (*Neumann*) и издао у Лајпцигу књижицу: „*Griechische Geschichtschreiber u Geschichtsquellen im XII Jahrhundert. Studien zu Anna Comnena, Theod. Prodromus, Joh. Cinnamus*, и у тој књижици говорећи о тексту Кинамове историје напомиње исти научник на стр. 84. у ноти 2 и ово: „*Die Stelle* (S 110, 23) *Βακχῖνον τόν ἀρχι ζουπάνον ist ver-*

dorben. Der Archižupan ist gar nicht in der Schlacht und Bacchinus ist nur sein feldherr (τοῦ κραλη στραταρχης,) *wie es bei Prodromus heisst, Miller* 763 v. 24. *Der Name des serbischen Archižupan ist Uresis.*"

Но немачки тај писац не помиње, да и Никита Хонски, који је писао своју историју после Кинама, Бакхина (с којим се у битци на Тари сукобио и мејдан делио грчки цар Манојло) назива Архижупаном, премда најновији немачки писци кажу и тврде, да Никита пишући своју историју није знао за дело Кинамово (в. *Karl Krumbacher Geschichte der Byzantinischen Litteratur, München* 1891. стр. 83—86.) К. Грот помињући место оно на стр. 110 Кинамове Историје, где се Бакхин Архижупаном назива, примећује на стр. 166 у ноти 4.: „Никита же Хонски (стр. 122) очевидно заимствовалъ это изъ тогоже источника, что и Киннамъ."

Но црпао Никита вести о боју на Тари и двобоју Грк-Манојла с Бакхином у том боју год. 1150 у зиму из којег му драго извора, свакојако има право старији и од Кинама и од Никите Тодор Продром, ритор и појета цариградски, који каже да је Бакхин био „краљев војсковођа" а не српски Архижупан, као што погрешно стоји и у Кинамовој и у Никитиној историји.

Но питање је: чији је војсковођа био тај Бакхин, грдосија од човека, да ли српскога Архижупана који је тада био Урош II, син Уроша I, а брат Белуша, бана и Палатина угарскога и Јелене угарске краљице, која је била за Белом II слепим краљем угарским (1131—1141 г.) или пак краља угарскога, Гејзе II, сина Белина и Јеленина, јер је и угарска војска учествовала у битци на Тари

14*

8. Суботићев састав у Летопису кн. 87. стр. 184 и 185.

9, К. Николајевића састав у Летопису кн. 110. стр. 60.

10, П. Срећковића састав у Гласнику кн. 54. стр. 155. и Историју Српск. Народа кн. I. 218 и 219, кн. II. 9.

11, Синишин састав у Летопису кн. 142 стр. 55 и Летопис кн. 170. стр. 9.) и

12, Константина Грота: Изъ Исторіи Угріи и Славянства въ XII вѣкѣ, Варшава 1889. стр. 149, 165—167, пак ћеш сазнати, шта се и како се дојако мислило о том Бакхину Архижупану, којега поменути грчки писци помињу.

По Дифрену је Бакхин = *Радослав* Архижупан.

По Енглу и Шафарику и нашем Синиши = *Чудомиљ* или Чедомиљ Архижупан.

По Суботићу = *Градиња* Архижупан.

По Николајевићу и Голубинском = *Примислав* (Урош II) или Примислав (Првослав) Архижупан.

По Панти Срећковићу = *Стефан Немања*, Вел. Жупан;

а по Лебоу и Херцбергу и Васиљевском и К. Гроту Бакхин није био Архижупан.

Године 1888 написао је др. Карл Најман (*Neumann)* и издао у Лајпцигу књижицу: „*Griechische Geschichtschreiber u Geschichtsquellen im XII Jahrhundert. Studien zu Anna Comnena, Theod. Prodromus, Joh. Ciunamus,* и у тој књижици говорећи о тексту Кинамове историје напомиње исти научник на стр. 84. у ноти 2 и ово: „*Die Stelle* (S 110, 23) *Βακχῖνον τόν ἀρχι ζουπάνον ist ver-*

dorben. Der Archižupan ist gar nicht in der Schlacht und Bacchinus ist nur sein feldherr (*τοῦ κραλη στραταρχης,*) *wie es bei Prodromus heisst, Miller* 763 v. 24. *Der Name des serbischen Archižupan ist Uresis.*“

Но немачки тај писац не помиње, да и Никита Хонски, који је писао своју историју после Кинама, Бакхина (с којим се у битци на Тари сукобио и мејдан делио грчки цар Манојло) назива Архижупаном, премда најновији немачки писци кажу и тврде, да Никита пишући своју историју није знао за дело Кинамово (в. *Karl Krumbacher Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, *München* 1891. стр. 83—86.) К. Грот помињући место оно на стр. 110 Кинамове Историје, где се Бакхин Архижупаном назива, примећује на стр. 166 у ноти 4.: „Никита же Хонски (стр. 122) очевидно заимствовалъ это изъ тогоже источника, что и Киннамъ.“

Но црпао Никита вести о боју на Тари и двобоју Грк-Манојла с Бакхином у том боју год. 1150 у зиму из којег му драго извора, свакојако има право старији и од Кинама и од Никите Тодор Продром, ритор и појета цариградски, који каже да је Бакхин био „краљев војсковођа“ а не српски Архижупан, као што погрешно стоји и у Кинамовој и у Никитиној историји.

Но питање је: чији је војсковођа био тај Бакхин, грдосија од човека, да ли српскога Архижупана који је тада био Урош II, син Уроша I, а брат Белуша, бана и Палатина угарскога и Јелене угарске краљице, која је била за Белом II слепим краљем угарским (1131—1141 г.) или пак краља угарскога, Гејзе II, сина Белина и Јеленина, јер је и угарска војска учествовала у битци на Тари

коју је исти краљ угарски био послао Србима у помоћ против грчке силе?

Лебô на поменутом месту каже, да је Бакхин био угарски војсковођа, а то исто каже и Рус Васиљевски („Мы думаемъ, что Бакхинъ былъ жупанъ венгерскій и предводитель венгерскаго отряда" стр. 247. Нота 78, в. и стр. 280 истога састава.) Но Херцберг на стр. 298 просто тврди, да је Бакхин био *der durch starke magyariche Hülfsvölker unterstützte Heerführer des serbischen Königs Primislav.*

А најновији писац, поменути Рус К. Грот није доста одлучан, већ се колеба, но на крају расправе „спорнаго вопроса о Бакхину" завршио је на стр. 167. „И такъ мы болѣе склоняемся къ мнѣнію, что Бакхинъ (или Вакхинъ) былъ одинъ изъ жупановъ и военачалниковъ сербскихъ (по недоразумѣнію названный архижупаномъ) но не рѣшаемся однако отождествлять его съ тѣмъ или другимъ историческимъ лицомъ."

Ни један од та четири писца, који се у том слажу, што противно Кинаму и Никити Хонском кажу, да је Бакхин био само војсковођа а не владалац земље, нису знали за ону појему Тодора Продрома, коју је на свет издао Милер (*Miller*) у „*Recueil des historiens des croisades, historiens grecques II.* 1881. „*appendix* p. 741 *ff. ex Theodori Prodromi carminibus ineditis*" у којој се (на стр. 763 ст. 24.) Бакхин назива: „*τοῦ Κραλη στραταρχης.*" Какво је то име — *Бакхин?* В. Васиљевски, који као што је речено држи, да је Бакхин био Угрин и вођ угарске војске, тражио је у Маћара слично томе име те вели: имена сходняя съ Бакхиномъ, встрѣчаются въ венгерской исторій (Vachan у Туроца

pag. 171 и документахъ *Vahan, Bahaan: Fejér Cod. diplom.* II. 93, 105). Но ја бих рекао, да је Кинамовом и Никитином *Βακχῖνος*-у много сличније од *Vachan-a* и *Bahaan-a* име или ти надимак крчкога кнеза Бартола из прве половине XIV века: *comes Bachinus* — и *comes Bartholus de Vegla dictus Bachinus* — *comes Bachinus de Vegla* (в. *Ljubić Listine* I, 349. 454. 457. II. 146.)

И наш псевдонимни Синиша мисли да је грчко *Bacchinos* само придевак „Чедомиља“ и да та реч означава на грчком језику *пјанчину,* силовита и бесна човека. Псевдоним размишљајући о „Бакхину“ прво је помишљао на оног грчког веселника и винодавца, и да је по *Баху* наш „Чедомиљ“ прозван од Грка Вакхин, што је био „пјанчина, силовит и бијесан човек—“; но наш г. Панта Срећковић далеко је од таке мисли и помисли и он мисли „да је Вакхин = Вакх, а има у Зети црква св. Срђа и Вакха. Вакхин је дакле име хришћанско Вакх. И још даље мисли и надовезује мисли г. Панта овако: „Немања се родио у Диоклитији, где је највећа и најзнатнија српска црква била, црква Св. Срђа и Вакха. Немању је крстио у Диоклитији *латински* свештеник и разуме се наденуо му име, али како му је име дао? И г. Срећковић одговарајући на то питање вели, да је латински свештеник дао детету (Немањи) у храму св. Срђа и Вакха име *Вакх,* а рекавши то одмах додаје Панта, да нема сумње, да то име Бакх и јесте Бакхин, Вакх или Вакхин, а то и јесте грчко име *Βακχῖνος.*

И пошто је све то казао и наравно доказао г. Панта тако, да о томе нема и не може ни бити икакве сумње, завршује, г. Панто своје „разглаголствије“

овако: „И тако Немања има четир имена: српско Немѣнь; латинско-хришћанако: *Бакин,* грчко-православно *Стефан* и калуђерско Симеун. Зато су Немање и штитиле и подизале манастир св. Срђа и Вакха, па га и краљица Јелена обновила. Пишући ову сувопарну расправицу о Бакхину поменуо сам ти и домишљање Синишино и зановетање Пантино о имену Бакхин, да се мало развеселиш. Више што рећи и о том зановатању и оном додомишљању не би било вредно, и то тим мање што је већ речено да Бакхин није био Архижупан већ вођ војсци у рату са Грцима, вођеном у зиму г. 1150|1.

Из реда рашких великих жупана, у ком су Вукан — Завида(?) — Урош I — Урош II Прво-слав — Деса — Немања, треба дакле са свим избрисати *Бакхина,* па уз њега и Тихомиља и Чедомиља или Чудомиља; и ја мислим да су писци кратке оне историје српскога народа за средње школе (I књига, Београд 1890|1.) коректно поступили, што Бакхина и ону другу двојицу и не спомињу и што су оставили г. Панти Срећковићу, писцу велике Историје српског народа и Синиши, писцу историјских расправа у Летопису Матице Српске, које расправе вреде онолико, колико и та велика Историја Пантина, — да их они помињу.

Речено је, да је године 1150|1. кад је грчки цар Манојло ратовао са Србима и њиховим савезницима Угрима на српској земљи, српски велики жупан био *Урош.* То изречно каже Никита Хонски на стр. 121. одмах у почетку главе седме, који је почетак ту са свим рђаво на латински језик преведен, пошто је име српскога династе илити поглавара *Урош* изостављено. Тај Урош назван је у

једном рукопису Никитине историје *краљем српским (τὸν ῥῆγα σερβιας τόν ουρεσην)*, као што се из ноте испод грчког текста види. Кинам није поменуо имена тадашњем српском поглавару, али се и из Кинамових напомена извести мора, да је тадашњи велики жупан српски био Урош (II), јер је био брат бану Белушу и Јелени краљици угарској. И ја мислим, да Уроша II не треба истоветовати са „Примиславом“ који се у Кинама стр. 204. спомиње и да тај Кинамов „Примислав“ није нико други већ Првослав, најстарији брат Стефана Немање по српским Родословима и Летописима. Но то већ не спада у ову расправицу о Бакхину.

II

О Дмитру жупану, сину великога кнеза Вукана или Вука, а унуку Стефана Немање, великога жупана српскога.

У расправи о Вукану, најстаријем сину Стефана Немање (в. Годишњице књ. X стр. 1 и даље) напоменуо сам, да у родослову српске господе, који је Константин философ унео у живот деспота Стефана Лазаревића пише: „Вукан, втори син св. Симеуна, велики кнез, роди сина Дмитра, у иночаском образу нареченога Давид. И Давид роди Вратислава кнеза, а Вратислав Вратка кнеза, а Вратко кћер Милицу“; напоменуо сам даље, да је доцније неко, који је знао за онај натпис у цркви Морачкој, у ком се Стефан као син Вуканов помиње хтео исправити старији Родослов те је написао: „Вукан, велики кнез, роди *Стефана,* а Стефан Димитрија, који би инок; Димитрије роди синове и кћери: први син му био Вратко, и Вратко роди Николу жупана и кнегињу Милицу.

И у погледу исправке тога напоменуо сам, да не смем тврдити, да је исправак тај уместан, јер је Вукан осим Ђурђа и Стефана могао имати и трећега сина, по имену Димитрија, и да је од тога

трећега сина могла порекло своје вући кнегиња Милица, подружије кнеза Лазара.

Сад пак не треба више нагађати, јер откада је г. Константин Јиречек у Споменику XI Српске Краљ. Академије стр. 21. приопштио спис, писан у Акону у Палестини дне 24. септ. 1286. инд. XV. (којим старац Давид, пређашњи жупан Дмитар, син велеславнога негда кнеза Вука (Вукана) признаје и потврђује) да му је опћина Дубровачка вратила све новце и сребрне судове, што јој је био дао на сахрану) зна се, да је Дмитар жупан, потоњи инок, илити старац Давид, био великом кнезу Вукану *син* а не унук, као год и *Ђурађ* кнез (*Georgius, princeps Dioclie, filius Jupani Velcani* у листини од 22 априла 1242. в. *Rad* I 132.) и *Стефан кнез* „син великога кнеза Вука (Вукана) а унук. св. Симеуна Немање" у натпису од г. 6760 = 1252. инд. X. (Гласник, књ. XLIII 55.) и да по томе она исправка — рецимо Патријарха Пајсија нема места ни основа.

Покојни епископ Порфирије Успенски помиње хрисовуљ Михаила Палеолога грчкога цара од год. 1271. инд. XIV. којим је уважена „просьба благороднѣйшаго жупана Димитрія, роднаго брата короля Сербїи о томъ, что бы пожертвованное деспотомъ Јоанномъ Палеологомъ Хиландарскому монастырю село Кастринъ (градац) у рѣки Стримона (Струме) было утверждено хрисовуломъ его величества за этою обителію" (в. Востокъ христіанскїй. Аѳонъ. Санктпетербургъ 1892. стр. 93.)

Тај „благороднѣйшій жупанъ Димитрїй, родной братъ короля Сербїй" не може бити други ко, већ овај наш жупан Димитрије, син Вуканов и по томе брат од стрица — или ти братучед — тадашњем (год. 1271.) краљу српском, Стефану Урошу I, нај-

млађем сину Стефана првовенчанога краља, млађега брата Вукановог.

Може бити, да се исти Дмитар жупан тада, кад је молио цариградскога цара Михаила Палеолога, да својим хрисовуљом потврди и осигура поменуто даровање села Градца на Струми манастиру Хиландару, налазно у Св. Гори у тој српској задужбини, а види се из тога хрисовуља од год. 1271. да се тада још није покалуђерио. Покалуђерио се дакле после 1271 а пре 1286 године, које је издао поменуту исправу у Акону у Палестини.

Исправа та писана је, као што је поменуто *24. сеит.* 1286 г.

Архимандрит Сергије пише у делу свом: Полный Мѣсецословъ Востока, том. II. Москва 1876. на стр. 256 под *24. сеит.*: „Прѣставленіе Стефана въ инокахъ Симона, первовѣнчаннаго краля сербскаго, племянника его Давида, и сына его короля Владислава.“

Руски архимандрит Сергије нашао је дакле негде назначено, да се српски првовенчани краљ Стефан преставио 24. септ. и да се истога дана преставио и синовац његов *Давид* и син његов краљ Владислав. За дан представленија краља Владислава нећу овде да питам, но што се самога Стефана првовенчанога краља тиче, то се зна, да српска црква слави памет његову дне 24. септ.

Може бити, да се и старац Давид, негда жупан Дмитар, преставио 24. септ. 1286. г. и да је поменуту исправу истога дана пред смрт своју издао.

Но то је просто нагађање, а поуздано што не знам ти рећи — ни кад, где и зашто се покалуђерио он, ни да ли је он, кога налазимо год. 1286

на путу у Јерусалим, доспео до Јерусалима и поклонио се гробу господњу и вратио се отуд у своје отачаство; и кад: које године и којег дана у години и где се преставио он?

У поменутом спису од 24. септ. 1286. помиње старац Давид своје наследнике и прејамнике *„heredes et successores“* но ко су били ти наследници Дмитра жупана (старца Давида) и да ли је збиља родио он кнеза Вратислава, а Вратислав кнеза Вратка, оца кнегиње Милице, супружнице кнеза Лазара, а̀ матере првога великога деспота српског, Стефана Високога, то пошто о том боље сведоџбе од српских родослова немамо, не можемо рећи, ни да је жупан Дмитар имао сина по имену Вратислава кнеза, ни да није имао и да се син његов није звао тако, већ друкчије.

О том дакле нећу овде ни да говорим, и то тим мање, што се мене овде у овој расправици не тиче кнегиња Милица већ само Давид и *Давидовица.*

У родословном оном костуру српске господе, што је Константин философ уврстио у живот Стефана Лазаревића каже се само, да је Вукан велики кнез родио сина, жупана Дмитра (нареченога у иночком образу Давид) а Дмитар Вратислава кнеза. Но у засебним нешто проширеним српским родословима каже се и то, да је тај жупан Дмитар или инок Давид „саздао цркву на Лиму **„вь мѣсгѣ Бродаревѣ“** — **„црьковь светаго явлєніа при рѣцѣ Лимѣ вь мѣстѣ Бродаревѣ од Боснѣ** додао је писац карловачког родослова (Шаф. лет. стр. 60.).

Из натписа у цркви Морачкој зна се, да је цркву ту саградио *Стефан,* син великога кнеза Вука или Вукана (а не сам Вукан, као што се

[illegible] краља. [illegible]

Може бити, да се [illegible] Димитар жупан тада [illegible] кад је [illegible] цара Михаила Палеолога, да се [illegible] [illegible] манастиру Хиландару, [illegible] у Св. Гори у [illegible] српску [illegible], а [illegible] год. 1271. да се тада још није покалуђерио. И калуђерио се дакле после 1271 а пре 1286 г. [illegible] кад је издао поменуту исправу у Атону у Хиландару?

Исправа та писана је, као што је поменуто 24. *септ.* 1286 г.

Архимандрит Сергије пише у делу своме: Полный Мѣсецословъ Востока, том. II. Москва 1876. на стр. 256 под *24. септ.*: „Прѣставленіе Стефана въ инокахъ Симона, первовѣнчаннаго краля сербскаго, племянника его Давида, и сына его короля Владислава.“

Руски архимандрит Сергије нашао је дакле негде назначено, да се српски првовенчани краљ Стефан преставио 24. септ. и да се истога дана преставио и синовац његов *Давид* и син његов краљ Владислав. За дан престављенија краља Владислава нећу овде да пишам, но што се самога Стефана првовенчанога краља тиче, то се зна, да српска црква слави памет његову дне 24. септ.

Може бити, да се и старац Давид, негда жупан Димитар, преставио 24. септ 1286. г. и да је поменуту исправу истога дана пред смрт своју издао.

Но то је просто нагађање, а поуздано што не знам ти рећи — ни кад, где и зашто се покалуђерио он, ни да ли је он, кога налазимо год. 1286

на путу у Јерусалим, доспео до Јерусалима и поклонио се гробу господњу и вратио се отуд у своје отачаство; и кад: које године и којег дана у години и где се преставио он?

У поменутом спису од 24. септ. 1286. помиње старац Давид своје наследнике и прејамнике *„heredes et successores“* но ко су били ти наследници Дмитра жупана (старца Давида) и да ли је збиља родио он кнеза Вратислава, а Вратислав кнеза Вратка, оца кнегиње Милице, супружнице кнеза Лазара, а̀ матере првога великога деспота српског, Стефана Високога, то пошто о том боље сведоџбе од српских родослова немамо, не можемо рећи, ни да је жупан Дмитар имао сина по имену Вратислава кнеза, ни да није имао и да се син његов није звао тако, већ друкчије.

О том дакле нећу овде ни да говорим, и то тим мање, што се мене овде у овој расправици не тиче кнегиња Милица већ само Давид и *Давидовица.*

У родословном оном костуру српске господе, што је Константин философ уврстио у живот Стефана Лазаревића каже се само, да је Вукан велики кнез родио сина, жупана Дмитра (нареченога у иночком образу Давид) а Дмитар Вратислава кнеза. Но у засебним нешто проширеним српским родословима каже се и то, да је тај жупан Дмитар или инок Давид „саздао цркву на Лиму „**вь мѣсгѣ Бродаревѣ**“ — „**црьковь светаго ꙗвлєніа при рѣцѣ Лимѣ вь мѣстѣ Бродаревѣ од Боснѣ** додао је писац карловачког родослова (Шаф. лет. стр. 60.).

Из натписа у цркви Морачкој зна се, да је цркву ту саградио *Стефан,* син великога кнеза Вука или Вукапа (а не сам Вукан, као што се

каже у троношком родослову на два места (в. Гласника књ. V стр. 53 и 60). И збор српских епископа, игумана и инова у манастиру Морачи пишући под 1. дец. 1654. писмо римском папи помиње у том писму „**кралюкское ꙁданіе къ србсцѣи ꙁемли, великаꙗ црква, ꙁовомъ Морача, храмъ успенїа прѣсветіе богородице. Сїю бо црковь създа и оукраси благоучьстивыи краль** (sic) **Стефанъ Вльканович͛ь, виноукь светаго и мироточиваго кралю** (sic) **Симеона србскаго, ихже бо и дьньсь ихь светлаа телеса многаа міра испоунѧють и исцѣленіꙗ недоужнїимъ подають** (*Starine* XXV 180).

Па као што је један брат (Стефан кнез) саградио цркву и манастир Морачу, тако је други брат, жупан Димитрије саградио богојављенску цркву и манастир у Полимљу: **и светыи създа црьковь при рѣцѣ Лимѣ вь мѣстѣ Бродаревѣ** пише у родослову, који је Рус Григоровић у Очерку путешествија, II изд. стр. 57 приопштио. И у Спом. III. Срп. Кр. Академије стр. 103. зове се жупан Димитар *свети* Давид.

У писму писаном руском цару Тодору Ивановићу ово 1587 г. помињу милешевачки калуђери да у њиховом манастиру почива први Архијепископ српски, светитељ Сава и два краља српска *Владислав* и *Давид* (Сношенія с Востокомъ I. 187.)

Исто то кажу исти калуђери у молбеници писаној око 1652. „что въ ихъ монастырѣ мощи св. Саввы почиваютъ и святыя и многоцѣлебныя мощи двухъ великихъ кралей: Владислава и *Давида,* дѣтей сербскаго царя Стефана и племяниковъ преподобнаго Саввы (в. Прибавленіе къ твореніямъ св. Отецъ за г. 1891. ч. 48 стр. 504.). Но како су могли старци милешевачки рећи и написати ово

г. 1652, да у Милешеви почивају моћи св. Саве, кад су моћи те спаљене биле године 1594. или како учена и меродавна господа београдска хоће г. 1595?

И онај ђакон и даскал Атанасије који је у Русији нешто писао о србској земљи и о запустјенији те земље на крају XVII века вели да у Милешеви леже „мощи святыхъ двухъ королей сербскихъ Владислава и *Давида*. (в. Старинар V. 44. и Спом. V. Срп. Кр. Академије стр. 29.)

Но доста о моћима тога светога Давида, кога су у свету звали Дмитар жупан и који је био син великога кнеза Вукана (који се сам и кога је и папа римски „краљем дукљанским и далматским“ називао) а унук св. Симеуна Немање.

И само још једно питање. Да знам не би питао, али кад не знам морам да ставим питање:

Да није црква, коју је Дмитар жупан, наречени у калуђерству Давид, на Лиму саздао, она црква *Давидовица,* коју је први поменуо Рус Хилфердинг у Сборнику: Боснія, Герцеговина и Старая Сербія. С. Петербург 1859. стр. 314.?

И још нешто. Да ли има где „изображеније“ тога св. Давида? Филарет, Архиепископ Черниговски у „Святые южных Славянъ“ II. 114 каже да има и то у рилском манастиру у Бугарској. Истина, да је ту изображен св. Давид, али тај Давид није овај наш Давид негдашњи жупан Дмитар већ „св. Давид царъ болгарскій.“

III

О натпису у црквици св. Апостола Петра и Павла у метоху Манастира св. Јована у Рили, Орлица званом.

Натпис тај преписао је г. 1855 Стефан Верковић и препис свој послао покојном Јанку Шафарику, који је исти приопштио у VII-ој књизи Гласника на стр. 181 — и он гласи:

† **Изволенiемь оца и поспешенiемь сина и сьвршенiемь светаго духа сьзда се преусьни храмь сї светихь апостоль тогда бившимь игумену иеромонаху кїр Давиду и вьсеми братiамї, последи же писа се изходомь епїскопа кїр иакова и при игумену кир Феоктїсту и вьсеми братїами манастирскими вь лѣто ,sцоо, їндикта Ѳ, темелие .к. кругь сльнцу кз, кругь луни з, месецу юлїа I.** — «дакле године света 6900 а од рожд. Христ. 1392“ додао је у загради Јанко Шафарик.

У натпису том, каже се дакле да је црквицу ту св. Апостола саградио игуман ћир *Давид* с братијом манастирском, и да је после некога времена пописана (живописана или измалана) она трошком епископа ћир Јакова при игуману *Теоктисту* — године ,sцоо“ — покојни Јанко Шафарик мислио је, да ће то бити 6900 година од створења света, а

1392 г. од рођ. Христова. Но то не може бити, јер *прво:* године 1392 није био индикат IX., ни круг сунцу 27, ни круг луне 7, *друго:* Година 6900 не пише се словима **,sцоо** већ само **,sц.** и тако би она два: **„оо“** била сасвим излишна, и ако нису излишна, онда оно прво **о** на трећем месту значи 70. а **„о“** на четвртом месту не значи ништа, односно **о** неможе стајати на четвртом месту за јединице.

Верковић је погрешно прочитао или тако преписао годину, а Јанко Шафарик погрешио је још више, написавши, да је **,sцоо** године 6900 од створења света.

Па како да се исправи погрешно преписана година тога натписа, кад година **,sцоо** не ваља?

Нисам био — али је био и путовао по Бугарској поштовани г. Константин Јиречек, и он је писао и написао о путовању свом по Бугарској и описао све, што је видео и чуо и дознао на том путу и путовању свом — и издао је године 1888 у Прагу повелику књигу: *„Cesty po Bulharsku“*. И он помиње у тој књизи на страни 463 метох манастира рилског „Орлица“ звани, који лежи на десном брегу реке Риле *„s starym kostelem sv. Petra i Pavla, zbudovanym dle napisu 1478.“* Но помен тај мога поштованога знанца пре да те збуни, него што ти може бити од помоћи, да се дозна права година у поменутом натпису. И како само да те не збуни помињање то Јиречково где се вели, да је црква св. Петра и Павла у метоху рилском Орлици *саграђена по натпису год. 1478*, кад ти с друге стране знаш, да је црква та постојала већ год. 1469, кад су моћи св. Јована пренашане из Трнова у рилски манастир, и кад се у натпису, који је Вер-

ковић преписао а Шафарик приопштио и не каже, које је године сагра̄ђена већ које је године пописана црква св. Апостола у Орлици.

И кад ни сам г. Конст. Јиречек и његова књига не може да ми помогне, да исправим погрешно преписану годину у оном натпису, онда ми у том већ нико и не може помоћи и припомоћи, те нећу више ни да тражим туђе припомоћи, но ћу се поуздати у се и у своје кљусе — и нећу ти околишити, већ ћу ти одмах казати, да је поменути храм писан и пописан ни пре ни после већ баш 1491 године.

У натпису каже се, да је црква пописана, кад је индикат био IX-ти а круг сунца 27 и круг луне 7 и темељ или основаније 20, а баш поменуте године 1491 — био је индикат девети и круг сунцу 27 а круг луне 7 и основаније 20 — па шта хоћеш више?

Години 1491. од рођ. Христова одговара година *6999* од створења света, а та се година писала словима овако: ,ѕцсѳ — и ја мислим да тако и стоји и да тако мора стајати у натпису, о ком је овде реч — а никако ,ѕцоо.

И сад ћу да оправдам мишљење то своје или домишљање повешћу.

Земља, на којој је сагра̄ђена та црквица св. Апостола, метох је славнога манастира Риле и по томе поменути у натпису том од г. 1491. игумани *Давид* и *Теоктист*, биће игумани рилскога манастира.

Из повести о преносу тела св. Јована Рилскога године 1469. из Трнова у рилски манастир, која је повест придодана житију истога свеца списа-

нога Јефтимијем последњим патријархом бугарским (в. Гласник књ. XXII стр. 289—302) дознајемо, да је с пропашћу бугарскога царства пропао и коначно запустео и манастир у Рили планини, и да су око половине XV века обновили исти манастир три брата из околине Велбужда, данашњега Ћустендила, синови крупничкога епископа Јакова (који се преставио 2. Окт. 1448. *Jagić Serb. Annalistik.* стр. 96, ср. *Arkiv* III 21.) која су три брата били светски свештеници па обудовивши покалуђерише се и назваше се: Јоасаф, Давид и Теофан. Јоасаф најстарији међу браћом умро је као први игуман у обновљеној рилској обитељи у петак дне 20 Маја 1463 г. (в. *Jagić ibidem* стр. 97) те постане Игуман средња брат, по имену *Давид,* који је и године 1469 кад су моћи св. Јована из Трнова у Рилу донесене игуман био, и за кога се у поменутој повести на стр. 290 каже, да су носећи свечано свете моћи из Средца у манастир дошли **„вь метохь монастырски ҁовомы Оранца и вь црьковь светыхь апостоль, соуштоую на мѣсть тоу, юже бѣше нѣкогда самь ть настоіен обители тогда кур Давидь оть основаниа люботроудиѣ вьҁдвигноулъ.“**

Поменуту цркву св. Апостола саградио је дакле игуман Давид између 1463, које је Игуман постао и 1469, које је св. Јован Рилски донесен из Трнова у Рилу. А пописана је иста црква доцније, а наиме при игуману Теоктисту. У Јагићеву Летопису пише на стр. 98: **„вь лѣто** 6983 **престави се проигумень рылски Іеромонахь Дамıань мѣс. Ноемвріа** 30.

Пошто се дакле јеромонах Дамјан преставио 30 Нов. 1474. као *Проигуман* рилски, то је игуменисао он у Рили пре те године. А године 1491,

кад је писана и пописана иста црква, био је Игуман Теоктист.

Преносећи тело св. Јована из Трнова стигли су с раком у манастир и унели светога у цркву, као што пише у повести о том преносу, год. 6977. индиктиона II, месеца Јунија 30 дан. Но у Јагићеву Летопису (стр. 97) каже се: **вь то лѣто** (6978 = 1470) **донесоше и Рншлѣне светаго отца Іоана оть Трново у манастир рылски.** Но ту је у години погрешено, јер и у српском оном летопису који је у латинском преводу приопштен у Аркиву III пише на стр. 22: 6977 = 1469. *Hoc anno Ittlyani atulerunt corpus S. Joannis ex Ternova ad monasterium Rilski*" — само што је преводилац погрешно написао *Ittlyani* место *Rilyani*, као што и у Јагићеву Летопису погрешно стоји: „**Рншлѣне**" место **Рилѣне**.

За помнута три брата, синове блаженога епископа крупничкога ћир Јакова, који су обновили манастир у Рили, каже се у повести о преносу тела св. Јована рилскога, да су били „благоговјејни и благородни по роду и родом Бльгаре" који као попови живеше на селу „Граница" званом код града Велбужда (Ћустендила), па је и Давид игуман, који је саградио црквицу св. Петра и Павла, био родом Бугарин, али натпис у тој црквици, о ком је овде говор, није писан по бугарском већ по српском начину. Упореди само натпис тај, што се начина писања тиче, с другим натписом у истој књизи Гласника на стр. 189 и 190 који је снимио исти Верковић, пак ћеш видети разлику између једног и другог начина писања.

Зна се да је крајина, у којој је лежао манастир Рила после битке на Велбужду била неко

време у српским рукама, и да је ту господарио господин Струмици и Мелнику протосеваст Хрел или Хреља, и да је он за господства превисоког краља Стефана Душана године 6843 = 1335 саградио у манастиру рилском пирг или ти кулу до 25 метара високу, која и данас узгор стоји и зове се Рељина Кула и да се он — Хреља, на крају живота у том истом манастиру покалуђсрио назвавши се Харитон и ту преставио и погребен био год. 6851 = 1343 — но зна се и то да је крајина та наскоро после смрти Хрељине опет била у рукама бугарским.

Откуд дакле у црквици метоха бугарскога манастира, живописэној г. 1491. натпис српски или ти натпис који је писан по начину српском а не бугарском?

Одговори на питање то, ако знаш и умеш, а ја ћу да завршим приложак овај с оном молитвом, с којом је граматик Владислав повест о преносу поменутог свеца завршио: „О прєүасна главо! — моли се свемилостивом владици, да спасє Твою сроднике „ѥдинородны ти ѥзыкь, Бльгарє же и Срьблю, и помози државним господам нашим — веру непорочну соблюди, — мир вас умири; глада и погубе избави нас; старце утєши, іуноше настави и упути, безумне умудри, удовице помилуи, сиротє заступи, младєнцє васпитаи и све люде твою сахрани од свию напасти. Амин.

IV

Требињски Поменик или ти Општи Лист

У Хилфердинговом зборнику: „Боснія Герцеговина и Старая Сербія“ од г. 1859. има на крају опис манастира Дужи и Тврдоша од дужког постриженика Н. Дучића. Опис тај нешто „прерађен и попуњен“ уврштен је у I књигу књижевних радова Н. Дучића Архимандрита, стр. 1—54. Ту се помиње пренесени из Требиња у Дужи *Поменик* и приопштен је из тога поменика запис или управ предговор поменику, у ком се каже:

„Изволеніемь отца и т. д.

Обрѣтохмо вь законе како (ест ,асо — 1270) повелѣ господь Богь синовомь Ісраилевом на всако лето одвсѣтствовати всѧ елика аште кто стежет, и си десетак принести господеви богу своему и т. д.

Даље се каже у том предговору:

„Сіа видевши и ми грѣшни потштахом се сь помоштію вожією и пречисте богоматере и обновихмо црьковь оуспеніа пресветне богородице, еже ест вь Трѣбиноу (прѣжде от основаніа вьздвижена благочастивим Царом Константиномь сь матерію Еленою, и темь многими дьньми обветшала бисіь вь врѣменѧ єресниxь царехь, и обновлен бы сы (х)рамь благоучастивимь и троудолю-

бивимь кралемь Стефаномь сирѣчь Милутинь, праоунукь Немане Стефана, мироточиваго Симеона) при васе свештеномоу митрополитоу кур Василію, игумену Вениамину и сь инеми свештенонноци и православными болїари и васеми хрістіани и ктитори светаго сего храма, и оуписасмо оу си Помеинкь нась служештихь семоу светомоу храмоу, и еште благословисмо, аште кои боголюбиви христіанин изволить оуписати се оу си свети храмь и т. д.

Напоменути морам, да су заграде обе од мене, а не од г. Дучића.

Онај који је писао тај предговор хтео је да напомене, како Бог у закону, даном исраиљском народу, заповеда, да се сваке године има десетковати све што се из земље произведе или што се приплоди, и десетак принети Господу Богу свом; — а како је Поменик тај писан у Требињу и за манастир требињски, то уједно напомиње, да су они — то јест писац предговора и његова остала братија, једном речи братство ман. Требиња, обновили цркву своју успенија пресвете богородице при *Митрополиту требињском* ћир *Василију* и игуману Венијамину уз помоћ и припомоћ православних хришћана и да су се сви они, који су се трудили око обновљења цркве те уписали у Поменик, па тако треба и у напредак да се хришћани уписују у Поменик, односно да неки део од онога, чим их Бог благослови приносе у манастир угледајући се у том погледу на синове Исраиљеве, који су вршећи заповед божју десетак приносили Господу Богу свом.

Писцу предговора тога, који је хтео поменути, да је црква требињска обновљена при Митрополиту Василију и Игуману Венијамину, пало је на памет,

да том приликом помене још то — а то је оно што сам ја заградио — да је црква та — као што се тада причало и приповедало — црква стара, прастара, да је њу саградио још Цар Константин с мајком својом Царицом Јеленом, да је после оветшала и опала, и да је њу обнављао краљ Милутин, праунук Стефана Немање.

Ја не знам, када је писан предговор тај требињскога поменика и односно не знам, кад и у које време, у ком ли је веку био и Василије Митрополит требињски и Венијамин игуман у Требињу који се у том предговору помињу, *али мислим, да је писан после године 1581. и после 1600. да је дакле писан у XVII-ом веку*. Да је писан после г. 1581 мислим за то, што је те године штампана и издана Библија, позната под именом *Острошка Библија*, и што мислим, да је писац предговора имао пред собом ту острошку библију кад је поменуо, како Бог заповеда у закону синовима Израиљевим, да приносе десетак, једном речи, да они бројеви у загради не значе годину 1270 већ лист 70-ти те Острошке библије, на ком је листу заповед божја у погледу десетка. Оно дакле „Обретохмо въ законе, како Бог повеле синовом израилевом“ и т. д. цитат је из те Острошке библије и то с листа 70-ога — а није година, кад је писан тај предговор а још мање година кад је краљ Милутин обновио требињску цркву.

Г. Н. Дучић пише на стр. 12 књ. I својих књижевних радова, да у прочељу требињскога поменика стоји: «**здѣ Митрополити манастира Требиніа**“ **помени Господи:**

Висариона

Іоанна

Марка,
Василіа
Іосифа
Іосафа
Симеона
Василіа,
Логина и. т. д.

За Висариона, који је у том Поменику на првом месту поменут, зна се, да је био требињски владика илити Митрополит на крају XVI века, а наиме спомиње се под г. 1596 и 1599.

И пошто држим, да ће поменути у предговору требињскога Поменика Митрополит Василије бити један од она два Василија, који се у реду требињских Митрополита иза Висариона помињу, за то сам и узео, да је Василије, митрополит требињски, за време којега је обновљена црква требињска, живео у XVII веку, те према том, да је и сам тај предговор писан у том веку.

Ја тако мислим — а г. Н. Дучић мислио је, а мисли и данас са свим друкчије о запису илити предговору том у Требињском Поменику и он мисли „да је требињски запис тај, покрај све сумње о истинитости првобитнога постанка манастира Требиња, ипак од вриједности и може се њим у неколико разбистрити историја тога знаменитога манастира.“ То је избачено онако у ветар, и ја не знам како се тим записом може разбистрити историја тога манастира.

„Међу тијем — наставља даље г. Аримандрит — не смета претпостављати, да га је основао цар Константин Велики.“ Не смета претпостављати — вели сасвим дипломатски г. Архимандрит, не смета претпостављати, да је *Манастир* Требиње основао

цар Константин Велики, јер — јер су већ у његово вријеме владали појмови о аскетичном животу и потреби за манастире. И због тога, што су већ у време цара Константина Великог владали „појмови о аскетичком животу“ тамо негде далеко, далеко, рецимо у жаркој Африци, због тога дакле „не смета претпостављати“ да је цар Константин Велики саградио манастир у Требињу. Архимандрит Дучић каже да не смета претпостављати. а ја бих рекао, да баш смета претпостављати оно, што би Архимандрит тај желео, да се може претпостављати. Руски Архимандрит Порфирије пише у Историји Атона: „Когда царствовалъ Константин великій, тогда монашество только что начиналось въ Египтѣ, Палестинѣ и Сиріи, а въ Римѣ и на всемъ западѣ, въ Константинополѣ, Тракіи, Македоніи, гдѣ и Атонъ, и въ прочихъ областяхъ Константиновой имперіи не было ни одного монастыря (Socrat hist. eccl. L. I. c. 13). Константинъ, какъ мы знаемъ отъ Евсевія, Сократа, Созомена, построилъ много церквей для христіанъ, но не основалъ ни одного монастыря, (*Euseb.* H. E. L. X. C. Z. *De vita Constantini l.* II. *l.* IV. *c.* 36; *Socrat H. E. L.* I. a 16).“ Руски Архимандрит Порфирије каже дакле на основу ваљаних извора, да Константин Велики није основао ни једнога манастира, а наш Архимандрит Нићифор вели „да не смета претпостављати да је Константин Велики саградио манастир Требиње у Херцеговини.“

Исти Архимандрит истиче најпре сумњу „о истинитости првобитнога постанка манастира Требиња“ то јест, сумња о том, да је тај манастир постао још у IV веку, па одмах затим тврди, „да не смета претпостављати, да је манастир Требиње

основао Цар Константин Велики,“ који је живео у IV веку.

Човек нашао, открио Требињски Поменик, у којега предговору неки незнани калуђер требињски из XVII века узгред помиње, по „предању,“ да је цркву требињску основао Цар Константин с матером својом Царицом Јеленом, па место да примети или просто запита: тко ће то да верује, или ко може данас у то веровати, а он бојећи се, да не би запис тај, у ком то пише, изгубио што од своје вредности, кад би се то приметило, досети се и проли: „не смета претпостављати, да је Цар Константин велики основао манастир Требиње.“

И кад је већ написао, да не смета претпостављати, да је цар Константин Велики основао манастир Требиње, баш се прохтело г. Архимандриту и даље претпостављати и он даље вели: *„Могло би се претпостављати ћа и то,* да је доцније запустио требињски манастир и да га је обновио српски краљ Милутин, — који се слави зидањем, обнављањем и украшавањем манастира и цркава, јер — јер су заиста владали Травунијом и јересни владаоци.“ И због тога што су „заиста владали Травунијом и јересни владаоци“ мисли г. Архимандрит, да би се „могло претпостављати ћа и то, да је доцније запустио требињски манастир и да га је обновио српски краљ Милутин.“ Но какви су то ти јересни владаоци травунски — и кад су они владали у Травунији, и отуд г. Архимандрит зна, да су Травунијом владали ти јересни владаоци? Из Порфирогенита и кронике попа Дукљанина није то могао сазнати г. Архимандрит јер нити у књизи Константина Порфирогенита нити у кроници попа Дукља-

нина, писаној на крају XII века, нема о том ни помена. Но ако је пишући то и тако, г. Архимандрит имао на уму оно, што се у почетку једнога српског Летописа (в. *Jagić, ein Beitrag zur serb. Annalistik* стр. 107.) или у почетку Троношкога Родослова (Гласник V. 22) каже: ако је из тих извора сазнао г. Архимандрит за оне јересне владаоце у Травунији онда се зна, шта вреди оно, што се на основу таких повесничких извора избаци.

„Могло би се претпостављати ћа и то, да је доцније запустио тај манастир у Требињу“ вели г. Архимандрит. Но ако „не смета претпостављати да је манастир тај постао још у IV веку и да га је основао цар Константин Велики, тко би могао узети и веровати, да се манастир тај одржао и узгор стајао у V. VI. VII. VIII и IX. веку, и кад се то не може узети ни веровати како је могао г. Архимандрит написати: „*Могло* би се претпостављати *ћа и то,* да је доцније запустио тај манастир у Требињу и да га је обновио српски краљ Милутин?“

„Премда Милутин — вели даље г. Архимандрит — није био краљ 1270 год., *као што се вели у наведеном запису* (требињског поменика); али је тада био: „**Господинь Далмацие, Тръвуние и Захльмие**“ (Гласник XXVII 187). Но нити се каже у наведеном запису, да је Милутин био краљ г. 1270, нити је Милутин био тада господин Далмације Травуније и Захльмије. У запису се том каже само да је краљ Милутин (у своје време) обновио цркву требињску и ништа више, а кад и које је године обновљена црква та *краљем* Милутином, који је био српски краљ од год. 1281. до 1321 г., то се у запису не каже; и кад се у запису не каже то, зашто

је г. Архимандрит узео без сваке нужде и невоље, да се то у запису каже? И зашто је Архимандрит узео кад није морао узети, да они бројеви горе значе г. 1270? И зашто је даље узео, кад то баш није морао узети, да се та година 1270 *горе* мора однети на оно, што се *доле* о обновљењу цркве требињске краљем Милутином каже, те узевши све то без сваке нужде и невоље мучити се после као ђаво у плиткој води?

Почевши са: „Премда Милутин није био краљ 1270 г." — завршио је г. Архимандрит са утешним: „*И тако се тај тврдошки запис не коси с историјом.*" Но утешивши се мало фразом том наставља даље г. Архимандрит и жали, што се из записа тога „ништа одређено не зна *о митрополиту Василију,* при којем је, како се вели у запису краљ Милутин обновио манастир Требиње" (ср. стр. 11 са стр. 20-ом) Г. Архимандрит са свим је наопако разумео тај запис кад мисли да се у њему каже, да је краљ Милутин обновио цркву требињску „при Митрополиту Василију ваљада хумском." Не каже се то у том запису, већ се у запису том каже да је црква требињска обновљена при Митрополиту (требињском) *Василију* и игуману (требињском) Венијамину (који су — као што ја мислим, живели у XVII веку) па се уједно каже и то, да је „прежде" т. ј. у старо време црква та била из темеља подигнута царем Константином с матером Јеленом и да је после (а опет у старо време) била обновљена краљем Милутином (1281—1321.)

Разумевши наопако запис тај „тврдошки" и узевши, да се у њему каже, да је црква требињска обновљена била краљем Милутином „*при Митрополиту Василију ваљада хумском,*" опет се на-

шао г. Архимандрит у небраном грожђу и мучи се сиромах, да се исплете из мреже, у коју се без сваке нужде заплео као пиле у кучине. „Логично би било — вели копрцајући се у мрежи г. Архимандрит — логично би било извести, да је то (тај митрополит Василије) био *хумски* митрополит. Ну тој логици стоји на супрот то: што хумска епископија није била подигнута на ступањ митрополије у време краља Милутина, него под Царем Душаном онда, кад је установио српску патријаршију. Штета, што у запису није споменуто име тадашњега Архиепископа српскога, те би нам сада било лакше расправљати о постанку и обновљењу манастира Требиња."

Архимандрит Дучић мисли, да је штета, „што у запису није споменуто име тадашњега Архиепископа српскога," јер мисли, да тај запис потиче из XIII или XIV века, кад је Милутин био краљ или бар „млади краљ." А ја, који држим, да је запис тај писан у XVII-ом веку, ја не мислим да је штета што у том запису није поменуто име тадашњега митрополита, и ја не знам, да ли би збиља г. Архимандриту било лакше расправљати о постанку и обновљењу манастира Требиња, да је нешто поменуто у том запису име тадашњега Архијепископа српскога. (Јевстатија I. — Јакова — Јевстатија II — Саве III и Никодима, јер ти су били српски Архиепископи за краљевања краља Милутина.). Није дакле штета, што у предговору требињскога Поменика из XVII века није поменуто име српскога Архијепископа за владе краља Милутина али је друго нешто штета, но о тој другој штети нећу да овде говорим.

Но да оставимо г. Архимандрита Дучића на страну, па да се вратимо к предговору оном Требињскога Поменика, који је исти господин приопштио у поменутом раду свом. У том предговору поменуо је неки нама по имену непознати калуђер или дијак требињски из XVII или рецимо из XVI или чак из XV века, да је цркву требињску подигао Цар Константин с матером Јеленом и да је исту цркву после обновио српски краљ Милутин.

Непознатом писцу тога предговора или записа лако је било „по предању написати да је цркву требињску саградио Цар Константин у IV, а обновио краљ Милутин у XIII или XIV веку, али нама синовима XIX века, који је већ на измаку, мало теже пада, да томе без свакид других доказа просто на реч непознатог нам писца верујемо, да узмемо, да је истина или да је близу истине, што каже неко из XVII или XVI века о чину, који се збио у IV или XIV веку.

Што се „тиче сказанија, да је цркву требињску подигао из темеља Цар Константин то нећу о том ни да говорим но што се краља Милутина, и оног помена у поменутом запису о обнови цркве требињске истим краљем тиче, напоменућу само то, да се у животу истога краља (у издању Даничићеву од стр. 131 до 138) и у српским летописима, помињу многе цркве и манастири које је краљ Милутин, које у грчкој и словенској, које у српској земљи ово из темеља подигао, ово обновио, па се нигде не помиње, да је краљ Милутин обновио ту „прастару“ и најстарију цркву у Требињу.

Из хрисовуља истога краља Милутина и Архијепископа српскога Никодима знамо места епископом и игуманом српским и ту се помињу игу-

мани: студенички, милешевски, сопоћански, бањски, градачки, моравскога Градца, рашки (Ђурђеви Стубови) кончулски, модрички, хтетовски, гостиварски, ораховички, нагорички, скопски, али се *требињски* игуман нигде не спомиње.

Па кад се у познатим до данас повесничким изворима из XIII и XIV века не спомиње црква требињска, како да верујемо безименом писцу из XVII века или тако званом „народном предању," да је требињску цркву саградио Цар Константин Велики а обнављао српски краљ Милутин?

Лаковерци и сујеверци нека верују, али озбиљан писац прећи ће преко такових „сказанија и побожних преданија" — и озбиљан писац неће никад написати: „Не смета претпостављати, да је Цар Константин основао манастир „Требиње" — или „могло би се претпостављати ћа и то, да је исти манастир обновио краљ Милутин."

БЕЛЕШКЕ И БЕЛЕШЧИЦЕ

језичне, литерарне, историчке, фоклористичне и друге

I

Има овде бележака, које су биле спремане за веће радове или које су биле остаци од таких радова; има их самониклих, које као да не пристају уз друге радове а опет нису без икаког интереса; најзад има простих исправака или питања, размишљања радознала посматрача, коме се кад кад учинило да у свом сусеству, ван круга свога, види по нешто што би требало поправити и т. д. Ове белешке стоје многе поодавно недирнуте, непомакнуте даље; и тако би можда остале за свагда, бар већина од њих. И онда сам мислио да је боље објавити их и овако но никако. Облик лексиконски, у ком их овде издајем, олакшаће труд читаоцу, јер може читати само оно што га интересује. А можда ће овај облик измамити на видело сличне белешке других, и бољих, посматрача. Ако видим да су ове белешке колико толико користиле, за овим првим низом доћи ће други и трећи и, можда, још који.

Аз-Бресница. Село у Србији у округу топличком под Јастрепцем недалеко од Мораве. У речни-

цима га обичним нема. У Милићевића *Краљевини Србији* зове се само *Бресница.* У државном *Речнику места* пише се *А. Бресница.* Мештани пак и околина зову га онако како је горе записано. Јамачно му је име постало као и *Азбуковици* (види *Rječnik* Југосл. Академије), те значи царско село, *Царска Бресница* и ваљало би га правилно писати: *Хас-Бресница.* И народна предања у самом селу и околини потврђују ово објашњење његова имена.

Више овога села на једном онижем вису Јастренца има „градиште," развалине некакога града. С тога се виса види већи део поља добричкога, Морава и села преко ње, Ниш и брда иза њега. Од града се познаје још темељ и понегде има врло мало зида. Нико у селу ни у околини не зна ни чиј је ни од кад је тај град. Испод града је старо гробље, које ми се чини да је турско. Село Аз-Бресница јамачно је припадало граду и чинило му неку службу, и за то зар било царско. Кад се град порушио и село је опустело, и пре сто година било је у њему само три куће (сад преко 150) — тако ми причаше један старац из овога села, потомак једне од оне три куће. Али су оне три куће, рече, ту од памтивека. „Што год је моја *валимија,*[1] све се ту родило. Ја сам и деда и татка задућаја. У Карађорђево су време мрднули мало доле — не знам у какво село су били — докле прошла та каламутња" —

Тако у српским земљама, које су некада биле, или су још, под Турцима, знамо до сад за два места (села) која су била *Хас.* Осим тога тако се

[1] У овим крајевима је метатеза врло честа, нарочито у туђим речима. Ову реч чух где овамо кажу, осим овако, и *мавилија.*

зове још читав један крај, скоро сав северни део нахије васојевићске, у ком има 17 села, која се сва помињу у *Братству* V, с. 86 и 90. Вук тај крај бележи два пут у свом *Рјечнику:* један пут као *Ас:*

А слуга му цркву Шудикову
У лијепу *Асу* гиздавоме —
У ономе *Асу* питомоме —

а други пут као *Хас*:

И покупи *Хаса* и Гусиња —

али, не знајући јасно где је то, вели први пут: „као кнежина негдје око Лима"; а други пут: „*Хас* је негдје око Гусиња".

Како су ови *хасови* постали, т. ј. како су и за што нека места и крајеви постајали царски, народна традиција не памти. Али за *Хас* васојевићски причао ми је један старац из оних крајева ову причу: Пошли — вели — били људи из оног краја на Косово и понели храну за војску кнеза Лазара; али се забаве и стигну на Косово после свршеног боја. Турци их опазе и упитају куд иду. А они, у невољи, реку, да су понели храну за војску султанову. Цару турском то буде мило, лепо их прими и обдари и изда особита права селима из којих су они били. И тако та села постану хас. Поп Милош Велимировић, који је у *Братству* V. обележио села, која се броје у *Хас*, каже ми да је и он слушао за ову причу, и ако је није тамо забележио. Исти помиње у *Братству* V. с. 90, да се и један срез у ђаковачкој нахији зове *Хас*.

Адраповац. Налази се „само у Вукову рјечнику," вели Даничић у великом академиском речнику, а значи по Вуку „војник подеран, одрпан." То, што ове речи нема у ранијим речницима, упу-

ћује нас да мислимо да је постала најраније негде у XVIII-ом веку. Нека се још зна и има на уму и ово двоје: а.) да у Вука значи само *подеран војник,* а у садашњем живом говору значи *одрпаница* у опште; б.) да се с десне стране Саве много ређе чује. И онда ће бити врло вероватна белешка у једној историској анегдоти у *Novouredjenom naškom kalendaru* за 1845 г. — Даничић за њу јамачо није знао — да су се „*адрапвовци* звали у нашим земљама у старо време Тренкови пандури, после су фрајкори код нас ово име задобили." И онда неће бити да су тако названи били по оделу; јер су Тренкови пандури — као и у опште оружани момци хрватске и славонске господе, који су се такође звали пандури — били обучени у народно одело, које није било горе од обичнога народнога одела. Али кад се зна каке су ужасе чинили Тренкови пандури у аустриском рату за наслеђство у Шлезији и Баварској, и како су свуда на зао глас били изашли, онда им је оно име могло доћи пре од тога каки су били и како су се владали. Данич. вели: „Наставака ради и ради првога *а* тешко је признати да је постањем (ова реч) у свези са *драпати,* како се мисли, него ће бити од нем. haderlumpe." Али је мучно извести је и од те немачке речи. Ма ако су Тренкови пандури, према ономе што су чинили, били названи *atroces* (талијан. atroce), онда је, чини ми се, лакше од ове речи подсмевком и народном етимологијом, а с алузијом и на глагол *драпати се,* могла постати ова реч (атроче, адраповче). —

Бијег. „Село у Србији у округу топличком, срезу добричком.... Мјештани сада говоре источним

говором, али им је мјесту име по јужном говору.“ Тако Даничић у академ. *Rječnik-у*. Ово би значило: или да су садашњи мештани некада били *ијекавци*, или да је то село засновала нека колонија ијекавска, која после некуд отишла, а селу име оставила. Ни једно није вероватно. Прво: у свој оној околини, на далеко око онога села, није се никад говорило ијекавски, јер је то зона чистог екавизма. Друго: кака колонија ијекавска на оном месту била би права загопетка; јер јој онуда никако није могао бити пут и јер би бар какога трага оставила. Међу тим мештани не разумеју имена свога села (и ако се по њему зове и брдо онде, чувено с добрих винограда, *биљешко* брдо, и мâло, слано, језерце под брдом *биљешко* језеро); и кад сам им ја казао, да то може значити *белег* (они акцентују друго *е*), чудили су се. И, како су скоро сва села по Добричу, осим оних под самим Јастрепцем, новијега порекла; и како су Арнаути, господари земље, насељавали ту људе већином из врањскога, пиротскога и нишкога округа — по традицији самих данашњих Добричана — лако може бити, да је и ово име овом селу кака арнаутска реч.

Геца. У Вукову речн. има само *геџав* = zwergartig, pusillus. А у академиском, Даничићеву: *ге́џа* = стармали, патуљак. У том значењу сам и ја вазда знао ту реч и слушао је у крајевима, где се добро српски говори. Али ова реч може да послужи као добар пример, колико и незналице језика могу да утичу на стварање језика. У новије време из Београда и од оне публицистичке литературе, која је угушила скоро сву осталу књижевну радњу, дато је овој речи значење: сељак, човек из

народа. Под насловом *Геца,* а у том значењу, излазио је и један политички шаљиви лист, и он је можда највише пронео то значење ове речи кроз народ и однео га чак и у она места, где се пре добро знало шта та реч значи. Свакојако је аналогија и овде имала посла. Они, који су први дали овој речи ово ново значење, јамачно су то учинили према речи *геја* (гѣакъ), држећи да је *геја* и *геца* једно исто. —

Дође гост, па разори пост. Да је ова нар. пословица књижевнога порекла опомиње нас као и сам Вук, који уз њу бележи: „особито (њу) говоре калуђери." Али у данашњем књижевном језику глагол *разорити* не употребљује се у овом смислу. Тако ми се чини, да ће први и најстарији извор овој пословици бити у типику карејском Св. Саве, где се вели: да за време поста аште слоучить се нѣкоемоу любимомоу пришьствие на оутѣшение ти, то да разараеть се пость. —

Житије Св. Петра Коришког ко је писао. Да је писцу било име *Теодосије* и да је био калуђер светогорски, знамо из самога житија *(Гласник* 29 с. 345). Да је тога Теодосија на писање тога житија покренуо неки *Григорије,* и то знамо отуда (*Starine* XVI. 27). Али то је све. Ст. Новаковић мислио је (Starine XI. 162), да би се „могло узети за сигурно," да је „и легенду и службу св. Петру Коришком" писао онај Теодосије, који је прерадио живот св. Саве од Доментијана; а о овом Теодосију држао је да „припада средини вијека XIV., времену царства Душанова." Главни разлози су му за оба тврђења били: а., што је писац овога жи-

тија једнакога имена са прерадиоцем Доментијанова животописа Св. Саве; б., што је Петар Коришки по народном причању, које је забележио Гиљфердинг, живео у време цара Душана; а у то време, вели, као да је живео и компилатор Доментијанов, судећи по његову описивању крунисања краља Ст. Првовенчанога, које као да више описује „крунисање Душаново на царство.“ Држећи да ова тврђења стоје чврсто, Нов. је поставио још и ту поставку, да је онај Григорије, „који је Теодосија на рад подстицао“, био *Григорије Цамблак* и т. д. (Starine XVI. 11.).

Али онај Теодосије, који писа по Доментијану живот Св. Саве, није живео у време Душаново, нити је, описујући крунисање Стефана Првовенчанога, описивао царско крунисање Душаново. Јер много година пре тога Душанова крунисања већ се Теодосијев живот Св. Саве налазио *у препису.* У Хиландару има препис овога живота од г. 1336. Овај препис давно је већ био поменуо Рус Петковић, а у новије време и архим. Дучић *(Гласн.* 56. с. 101). У расправици својој *Из старе српске књижевности* (*Годишњица* VII.) ја сам овим фактом и још другим разлозима доказивао, да је Теодосије писац XIII-ог века, а не XIV-ог. Од тих других својих разлога за ово ја ћу сад овде споменути, те и исправити и допунити, само овај: архиепископ Данило почео је писати животе краљева и архиепископа српских по свој прилици око 1312 г., кад је оставио игуманство у Хиландару и повукао се у осаму карејску; и тај Данило већ у првим листовима свога дела (у животу краља Уроша Великога) очевидно се служи и Теодосијем као извором, а о том свом извору вели: да је о делима владара

српских до Драгутина писао „єлика слышахомь и разоумѣхомь или нѣкоторихь оть дрєвьнихь моужии... въздвастише намь.“ Јамачно Данило не би стављао Теодосија у „древне мужеве,“ да је овај писао своје дело макар у почетку XIV. века.

Сад ако је веровати Гиљфердинговој народној традицији да је Петар Коришки живео у време Душаново, онда овај Теодосије тешко да је писао и житије Петрово, а немогућно да га је на то побудио Григорије Цамблак, који је у Србији живео и радио последњих година XIV-ог и првих XV-ог века.

Али је добро опазио и право рекао Новаковић, да легенда о Св. Петру Коришком „ни љепотом појединих описа, ни стилом није на пошљедњем мјесту у старој српској књижевности.“ Овом страном она одиста наликује на живот Св. Саве од Теодосија. *Овде* се само још може наћи — кад правих историских података о том нема — одговор на питање: јесу ли Теодосије, писац Савина живота, и Теодосије, писац живота Петра Коришког, једно исто лице.

Ја сам већ рекао једном (*Годишњица* VII.), да је онај први Теодосије врло добар стилиста, а уз то романтичар, који је волео описивати чудне и необичне призоре и т. д. То би се све могло казати и за овога другога Теодосија. У житију Петра Коришког стил је такође врло китњаст и жив, а причање врло романтично. Са́мо ово двоје, истина, није довољно, да она два Теодосија идентификујемо; али има још нешто. Има места, где се Теодосијев живот Св. Саве и житије Петра Коришког толико слажу, да то не може бити прост случај, па чак — узевши у обзир и оно опште слагање — ни просто угледање. За доказ ево неколико знатнијих паралела:

Теодосијев Живот Св. Саве

У почетку вели писац да је са̂м *сиромашан разумом и убог умом*, па моли угоднике божје да му од неисцрпног блага божјег подаре реч разумну и јасан језик... да би могао описати живот Савин, **не ѩко ѡного** (Саву) **ништоуще похвалити, паче же польꙁно что самѣмь ѿть него сьнискающе .. нь и древнїимь иꙁреднынхь моужь житїа потрѣбна бѣхоу писати се и поучитати полꙁе ради ѿть нихь приєилаемїе чловѣкомь; а еже нынѣ нашего послѣдњаго лѣниваго рода .. не тьчїю потребно, нь и ꙁѣло желанно.** — И као да је писца на овај посао неко побуђивао, вели мало даље: **сихь ради и аꙁь вашемоу повелѣнїю ѿтьчьскомоу повиноувсе .** И приступајући причању: **обаче бога вь помошть**

Житије Св. Петра Коришког

Почетак као и тамо: једнак и величином и свим главним мислима и многим речима и изразима. Само им је ред мало друкчији. Постављајући их пак у исти ред гласе:

Писац се устезао да започне ово житије *због оскудице свога разума и због сиромашног ума;* али, већ почињући, моли Бога да му капљу духа светога подари благодет разума, да би могао и т. д. **не ѩко похвалити того тьщимь се, ни оубо самѣмь же что польꙁно ѿть сего приобрѣсти желаюмь... нь светыихь житїа и тѣхь иꙁредноу и благолюбьꙁноую жиꙁнь послѣднымь родомь писанїемь ѡставыти добро и ѕѣло польꙁно....** на што ме, вели, **ти бѣдиль еси, отче и брате Григорие.** — А приступајући већ причању: **начинаемь же повѣсть Бога вь помошть словоу, ѡ немь же по-**

молитвами юго призываюште, еже по сим наунинием повѣсть.

Сь сынь бѣ жоупана великаго Немание...

Кад се потера, коју Немања посла за Растком, опрашта с Растком корећи га што их превари и ожалости, веле му, поред осталога, и ово: насыти се каменооутробне, немилостиве, прінмет ли те господь?... и т. д.

вѣсть, молитвами имоуште.

Ѡт страны оубо иже вь Диоклитіи Хвостньские сь Светыи бысть.

Кад беси долазе ноћу к пећини Петровој градећи се његова остављена сестра и корећи га, веле му и ово: каменооутробне, немилостивьне, не помилоуеши ли сльзіи моіе, прінмет ли те господь?.. и т. д.

Сад ако се сме узети да су Теодосије Савина и Теодосије Петрова житија један исти човек, онда Петар Коришки није живео у време цара Душана. И одиста није ни прилика, да је аскетизам у Србији цветао у време Душаново. Много приличнији за то беху крај XII-ог и прва половина XIII-ог века. И сва је прилика да је Петар Коришки светац XIII-ог века. И може бити и то, да је Теодосије најпре написао живот његов, па окуражен успехом и умољен својим браством, написао и живот Св. Саве. Тако би излазило и по литерарној вредности оба ова дела, јер је Савин живот ипак боље написан. И тако би — ако је легенда о Св. Петру дело XIII века — XIII-и век српске књижевности добио једно дело више.

Народној традицији о Петру Коришком, коју је по српском причању забележио Рус Гиљфердинг, не би се смело много веровати и кад јој се ништа не би противило. Али у њој самој — како је тамо забележена — има и контрадикција и неслагања с

писаним житијем, које је свакојако старије и поузданије. Тако се на једном месту у њој каже, да је цар Душан *познавао* и пазио *Петра*, а мало после: да је Петар живео у горама близу Призрена, *на сву прилику* у време Душаново! Даље се вели: „*млади* пустињик Св. Петар“ и: „Цар Душан, да би учинио достојну пошту успомени *светога младића*“ — а у самом се житију Петар већ од половине зове *старац;* а при крају се житија вели: **и исплънивь дни своѥ вь добрѣи старости.** — Ако је Душан као владар познавао *младића* Петра, никако му није могао као умрлу *старцу* подизати цркву на гробу, баш и да је одмах по смрти за свеца био оглашен, што опет такође није никако вероватно. Али је Душан могао подићи цркву на гробу Петра Коришког божјег угодника и испосника XIII-ог века, који је у његово доба био већ за свеца оглашен.

Данас је тело Петрово (управо остаци од његова тела) у црноречком манастиру у старом Колашину. Од људи из тога краја и ја сам слушао нар. приче о Св. Петру, али се у тим причама не помиње цар Душан (гледај даље у овим белешкама код *Црна Ријека*). Али је у тој причи мотив о цару Душану лако могао бити унесен у призренским крајевима, ако га није унела машта рускога путника. —

Каквоћа, својство, особина. Пре 10—15 година замерио је један млађи књижевник наш другом једном старијем књижевнику, што пише реч *својство*, „која нити је народна нити подесна, јер лако наводи на мишљење о *својини* или припадању,“ и нема јој — рекао је — места поред речи *ка-*

квоћа и *особина*. Он је, дакле, мислио: да све три горње речи значе једно исто; да прва не ваља; и да од преостале две треба изабрати једну коју му драго. Ипак се све три оне речи и данас употребљавају у књижевном говору, само што се оне у том говору — особито обичном, лаком, свакидашњем — грдно мешају. Томе мешању припомаже можда и то, што једни мисле онако као и онај горе поменути млађи књижевник, други опет да *каквоћа* није народна и подесна, а трећи да ни *особина* није најзгоднија реч. Ипак је ова последња реч најчешћа и најпопуларнија. Али ко је имао прилике да при озбиљном књижевном раду раскршта с тим речима, тај је могао увидети, да те три речи нису једно исто, већ да су синоними, који се могу употребити свака на нарочиту службу. Занимљиво је, да се у неписменом говору ове речи мање мешају. Нико на пр. неће рећи: не тражим количину, већ својство (или: особину) — место: каквоћу. Или: побројте ми све каквоће ове ствари — место: својства. То је јамачно за то, што је у неписменом говору мање страха од пуританизма или од моде, те је тај говор слободнији и за то природнији.

Пре свега да кажем, да ни једна од оне три речи није „народна," т. ј. ни једне није сковао прости народ.

У Вукову речнику не налази се ни *каквоћа* ни *својство*, а *особина* тамо значи сасвим нешто друго.

Али у свим данашњим књижевним језицима има речи и за оно што значи *каквоћа* и за оно што значи *својство*, а неки имају речи и за оно што мислим да треба да значи *особина*.

Ну јесу ли ове речи добро награђене? Ја не знам шта би им се могло замерити. *Особина* већ има у народном говору, а реч *својство* имају књижевни језици свију југоисточних Словена. И данашњи књижевни језик наш већ првих дана својих имао је *качество* (= каквоћа) и *својство*.

И кад је тако, ја мислим да све три оне речи могу остати и треба да остану у књижевном језику, али свака у својој служби. А то је:

1. *Каквоћа* је реч, у којој су скупљени сви одговори, који се могу дати на питање *какав*. А овом речју пита се поглавито и вазда за ступањ величине или интензивности оних знакова (или онога знака) неке ствари, по којима та ствар има своју практичку вредност или значај. Каквоћа, дакле, неке ствари — то је један или више њених карактерних знакова, о којима се пита.

2. *Својство* је сваки карактерни знак неке ствари, било да се за тај знак пита или не пита, било да он има практичне вредности или не, било да тај знак има само та ствар или да га имају и друге.

3. *Особина* је сваки карактерни знак неке ствари, којим се та ствар разликује од свију других ствари.

По каквоћи се ствари не описују потпуно и тачно; по својствима се описују тачно и одређено; по особинама се издвајају од свих других ствари.

У народном говору значи, истина, особина (као и: осопштина): засебна својина, оно што у заједничкој имовинској својини ипак припада само једном лицу. Али то значење не смета овој речи, да се употребљава и за оно што овде рекох — да јој се значење рашири. —

Каменче. У Добричу у кући једнога домаћина староседеоца хтедох за ручком да пружим парче печења једном детету од прилике од године и по дана, које весело трчкараше око трпезе. — Не, не дај му — рече ми домаћин; не дајемо му још меса. Па онда додаде: ми нашој деци не дајемо меса докле год не могну да изговоре лепо и чисто реч *каменче*. —

Махом. И етимологиски, као адвербован 6-ти падеж (од речи *мах*), не може ова реч друго значити до: одмах, на мах; а и Вук је тако тумачи као: sogleich, illicō:

Вранац му се *махом* помамио —

али се данас ова реч врло често може наћи у књизи, и чути у говору, у значењу: већином, понајвише. Ко је први дао тој речи то значење, не знам; али то знам, да се пре 25—30 година у српској књизи није *махом* никако употребљавало у значењу *већином*, а није се чуло ни у обичном говору.

Милутиновић Сима како је радио. — Ј. Игњатовић, који је о том — колико знам — једини нешто казао, вели (*Дјела* — I. 252): „Помало је радио, каткад по један лист на дан, *и доста је поправљао*." Ово смо после и ми други узели од Игњатовића и унели у своје списе о Милутиновићу. Али ја сам о том после често премишљао овако: од 1817—1847 године — ово је радно доба Симино — Сима је и путујући, и учећи себе и друге, и радећи разне државне послове, и штампајући и коригујући сам своје списе, мучећи се и патећи се свакојако и борећи се с разним неприликама, ипак толико написао, да је то у опште *много*, а много и *премного*

за онога који по мало ради и доста поправља..... да није Игњатовић погрешио оно, или да није оно, што је он видео код Симе, било неки изузетак у изузетним приликама и у изузетном расположењу Симину? Онако радећи, како вели Игњатовић да је Сима радио, не одговара ни Симиној нарави нити његову песничком карактеру. И доиста као да неће бити онако, како вели Игњатовић. Добротом пуковника г. А. Протића добио сам један рукопис Симин, од оне лепе песме његове без наслова, у којој је описан пут кнеза Милоша у Цариград и провођење његово у Видину. Песма је штампана *у Забавнику* Давидовићеву за годину 1836, а почиње овако:

Одъ искона до у безконечѣ
Богъ богуе смртном' непостижно,
Ал' одкада чоекъ чоекуе
И одкад є сунца и мѣсеца
Та одкад є вѣре и закона,
Одкад' людства и люудские стварій,
Одкад' власти и државе разне
И одъ ява ползе узаямне,
Рука руку, обѣ л' образъ мію
И на трску ниткос' неопира —

Тако по аутографу Симину. И у наведеним овде стиховима нигде нема поправке у рукопису. А у штампаном издању ове песме у *Забавнику* само је трећи стих мало друкчији: Ал' одкада човекъ човекуе — ал' ову је исправку, као и ситније правописне, учинио јамачно уредник а не Сима. У осталим стиховима ове песме (а свега их је 301), осим правописних уредникових измена, свуда се слаже штампана песма с' рукописом, те се види да је са овога рукописа и штампана. А да сâм овај

рукопис није други, доцнији, Симин препис те песме, већ прволични састав његов, сведочи то, што је рукопис тај у укориченој књижици хартије на 4°, 133 листа, на којој на првом листу горе стоји Симином руком: „Г. Шиљић поклони ову књигу за дневникъ долеименованоме, кад' е изъ Крагоевца у Цариградъ съ Княземъ спреміосе поћи 1835 года 18 юлія. — Сима Милутиновићъ.“

И разгледајући овај аутограф Симин налазимо:

1. У стиху 26-ом: место *милине* најпре било написано: *особне*, па то превучено и озго оно написано.

2. Стих 48-ми. Најпре било написано: Свагда рађат', свагда мудро воспитават'. То превучено, па почето: Прие родит' — па и то превучено, и онда онај стих.

3. Стих 78. Најпре било *Срба* место: *Доста*.
4. Стих 79. место: *кошђелдномъ* били почето: *добрoд*.
5. Стих 123. „ *наукъ* било најпре *навикъ*.
6. Стих 173. „ *поће* било најпре *дигну*.
7. „ 186. „ *по* било најпре *кроз*.
8. „ 255. „ *у острово* било најпре *док у град*.
9. Стих 262. „ *Дост'* било најпре *Достомъ*
10. Стих 265. „ *ій* било најпре *имъ*
11. „ 281. „ *малый*, било најпре *првый*
12. „ 283. „ *онъ кондисо* било најпре *коначіо*.
13. Стих 286. „ *Те онъ* било најпре *Онай*
14. „ 296. „ *стиг'о* „ „ *дош'о*

И то је све. И то се у целом рукопису тако губи, да се чини да и нема никаких исправака.

Минеј српски XIV-ог века. — Један минеј општак српске рецензије, нигде досле, колико знам, необјављен, својина је свештеника пожаревачког Трифуна Протића. Добивен је из Скопља. На пергамену је на повећој 4-ини. Писан у два ступца средњим уставним словима. Наслов и почетак на другој страни првога листа испод лепе арабеске киноваром: Сь Богомь починаѥм минеи. За овим: Мца сектебрл. а҃. днь стго Симешна стльпника ит.д. Рукопис сашивен у свеске од по 8 листова, укоричен у дрвене корице опшивене кожом. Свеске донекле при дну обележаване бројем (до .аі.), а после не. Рукопис престаје на 23 свесци код 7-ог јануара. Из понеких је свезака истргнут или осечен по 1 или 2 листа. Рукопису је додано 6 листа на хартији, на којима је, опет рецензијом српском прошлога или XVII-ог века, одломак другог неког списа црквеног. — Главни рукопис по свему се чини да је XIV века, можда још прве половине, што би као потврђивао и овај мали запис на 35-ом сад. листу: ѡ (т) кефалиѥ Ѡливера гнꙋ — ако би Оливер, који се овде помиње, био познати војвода Душанов. Осим овога записа има их по листовима испод и поред текста још неколико:

На 41-ом листу црвеним мастилом: Помени господи Давида и вьсу кротост ѥго.

На истом листу: Помени господи грѣшнога раба Равоулю.

На листу 88. β: Богь прости попа Маноила ере ме поменоу оу ектенин.

На л. 101. β: Бг҃ь прости попа Горгѣ ере ми донесе ıагодице.

На л. 111.: Бг҃ь прости Василѣ ере ми донесе кинаварьць.

На л. 133. Писа грѣшни Торно стрaницоу сноузи а Стефань поспа ѡ Господи. — И, одиста, познају се у рукопису две и, рекао бих, три руке.

На л. 137. Грѣшникь азь що смь патиль.

На л. 64 почиње (киноваром): Мцҍ Новѣ рекоми груденъ. Ово народно име за месец новембар срета се веома ретко у старим рукописима, те би можда и оно овде могло бити неки упутак за испитивача словенског минеја *општака,* о ком се мисли да је постао у цркви словенској.

Наставци *ац* **и** *тељ.* Пре 30—35 година ученици Даничићеви стали су живо изгонити из књижевног језика српског речи с наставком *тељ;* и за неколико година, и ако је стари свет на то врло мрко гледао, нестало је пређашњих књижевних речи *обожаватељ, владатељ, гледатељ, слушатељ, читатељ, преводитељ* и т. д., место којих су дошле: обожавалац, владалац, преводилац и т. д. Али ове нове речи, начињене од партиципских основа наставком **ац,** и ако по својој грађи нису биле ништа ново у српском језику, ипак су за ондашњи писмени свет биле необична новина. Многи су писали владаоц, слушаоц и т. д. не разумевајући јасно како се те речи граде (и што се чешће чују у другим падежима, у којима је свуда *о* место *л,* но у номинативу) а неки су, посрбљујући речи на *тељ,* прибегавали другим наставцима (чит*ач,* влад*ар,* превод*ник*) — тек сви су били као уверени, да речи на *тељ* нису биле начињене у духу српскога творења.

Од пре неколико година настала је у овоме питању реакција. Најпре се говорило како речи с наставком *тељ* нису несрпско творење, само су

старе грађе, те их се за то очувало у народном говору само неколико. За тим се стало замерати онима, који баш сваку нову реч, за коју се укаже потреба, граде од партиципске основе са **ац**. А у последње време већ се чешће пише *читатељ, слушатељ, управитељ* и т. д. Ако овако пође даље, можда ћемо се опет вратити на: преводитеље, списатеље, владатеље и т. д.

Мода враћати се на старо влада дакле и на овоме пољу. Ну овде можда има и један практичан узрок. Од речи са наставком *тељ* врло је лако, и уху се не чини ништа необично, начинити и реч женског рода; док се не чини да је тако код речи на *ац*. Ја се бар не сећам да сам игде читао: *владалица, читалица, гледалица, слушалица,* и т. д. ма да то не би било ни ружно ни неправилно. Али на крају крајева треба знати и ово:

1. Речи начињене наставком *ац* несумњиво су српског кроја и има их највише у језику и од глаголских и од других основа.

2. Речи начињене наставком *тељ*, колико их год има *(крститељ, родитељ, спаситељ, створитељ, светитељ* и т. д.), чини се да су у народни говор прешле из старог књижевног језика српског, онако исто као и: *дажда, болезања, моленије, услишити* и т. д. и ја не знам ни једне речи с наставком *тељ*, за коју би се могло доказати да је права народна. Највише личи на то реч *пријатељ*. Али за право значење ове речи (amicus) обичније су у простога народа речи *друг* и *побратим;* а за друго њено значење (propinquus) права народна реч је **сват**, која се и данас још чује у том значењу у југоисточним српским крајевима.

[illegible]

[illegible] ако је само потреба уображена је незгода — свако нешто као што се некад чинило незгодно казати: практиканат, другарица и т. д. А коме је баш незгода, он има и других српских несумњивих наставака за то (кладарка, [illegible], читачица). нити мора за то васкрсавати једном одбачено и сумњиво српско тељ.

4. Најзад треба знати и то: да између наставака *ац*, *ар*, *ач*, *ник* и (ако се ипак хоће да је српски) *тел* нема данас никакве разлике у значењу; да би, према том, живи језик у свом слободном развијању, тежећи ка униформности и по општем принципу одбирања, јамачно један од ових наставака узео, а остале оставио; да се тај процес већ види у нашем народном језику, јер с наставком *ац* има највише речи; и да књижевни језик треба да се развија према развитку живога народнога језика.

Ну. Старословенско нѫ (и нъ). Старосрпско *ноу* (и нь) доста је често и значи и *него:* не тькмо о работахь, *ноу* вь всакомь исправлении — и *али:* одьписасмо, *ноу* како се господарь одпраљаше кь Пашантоу и т. д.

Тако и у старој дубровачкој књижевности:

Присвитла госпоЂе, тако ми живота,
кад ти ван поЂе, оста град сирота;
оста град како пуст. Не мних ја сам овој,
од многих *ну* (него) сам уст чул ово слуга
твој.

(Ш. Менчетић.)

И ови лис примите за милос и љубав,
и сви ми простите, ако вам ниесам прав;
с моје добре воље *ну* (али) није липсало,
да се пише боље нер се је писало —
ну [него] мојој уфанци друм заприе слаба моћ,
да овојзи пјесанци ние моћ на врх доћ.

(М. Ветранић).

Од 10—12 година *ну* се и у новом нашем књижевном језику страшно осилило и хоће да значи само: *али*. Ово друго је погрешка, а оно прво је зло. Јер у данашњем живом народном говору *ну* се чује само као усклик; и то га, како вели Вук, „додају Херцеговци у говору код гдјекојијех ријечи, на пр. *Ну* јадан човјече! Ну тако ти Бога!“ ит.д.

Дакле: или—или: Или оставимо *ну*, па пишимо свуда *али* и *него* (но), ако хоћемо да нам је књижевни говор што ближи и разумљивији говорном; или пишимо *ну* и место *али* и место *него,* ако хоћемо ипак да га уведемо и у данашњи књижевни говор.

Парница. Туђинска реч *процес* (processus) значи, истина, и *парница*; али не знам ком је српском књижевнику пало прво на памет, и од куд, да српском парницом замени *процес* свуда и на сваком месту. И како је неко пре двадесет и неколико го-

17*

На л. 133. Писа грєшни Торно страницоу сноузи а Стєфань поспа ѡ Господи. — И, одиста, познају се у рукопису две и, рекао бих, три руке.

На л. 137. Грѣшникь азь що смь патиль.

На л. 64 почиње (киноваром): Мц҃ь Ноѥв рєкоми груденъ. Ово народно име за месец новембар срета се веома ретко у старим рукописима, те би можда и оно овде могло бити неки упутак за испитивача словенског минеја *општака,* о ком се мисли да је постао у цркви словенској.

Наставци *ац* **и** *тељ.* Пре 30—35 година ученици Даничићеви стали су живо изгонити из књижевног језика српског речи с наставком *тељ;* и за неколико година, и ако је стари свет на то врло мрко гледао, нестало је пређашњих књижевних речи *обожаватељ, владатељ, гледатељ, слушатељ, читатељ, преводитељ* и т. д., место којих су дошле: обожавалац, владалац, преводилац и т. д. Али ове нове речи, начињене од партиципских основа наставком **ац,** и ако по својој грађи нису биле ништа ново у српском језику, ипак су за ондашњи писмени свет биле необична новина. Многи су писали владаоц, слушаоц и т. д. не разумевајући јасно како се те речи граде (и што се чешће чују у другим падежима, у којима је свуда *о* место *л,* но у номинативу) а неки су, посрбљујући речи на *тељ,* прибегавали другим наставцима (чит*ач,* влад*ар,* преводн*ик*) — тек сви су били као уверени, да речи на *тељ* нису биле начињене у духу српскога творења.

Од пре неколико година настала је у овоме питању реакција. Најпре се говорило како речи с наставком *тељ* нису несрпско творење, само су

старе грађе, те их се за то очувало у народном говору само неколико. За тим се стало замерати онима, који баш сваку нову реч, за коју се укаже потреба, граде од партиципске основе са **ац**. А у последње време већ се чешће пише *читатељ, слушатељ, управитељ* и т. д. Ако овако пође даље, можда ћемо се опет вратити на: преводитеље, списатеље, владатеље и т. д.

Мода враћати се на старо влада дакле и на овоме пољу. Ну овде можда има и један практичан узрок. Од речи са наставком *тељ* врло је лако, и уху се не чини ништа необично, начинити и реч женског рода; док се не чини да је тако код речи на *ац*. Ја се бар не сећам да сам игде читао: *владалица, читалица, гледалица, слушалица,* и т. д. ма да то не би било ни ружно ни неправилно. Али на крају крајева треба знати и ово:

1. Речи начињене наставком *ац* несумњиво су српског кроја и има их највише у језику и од глаголских и од других основа.

2. Речи начињене наставком *тељ*, колико их год има *(крститељ, родитељ, спаситељ, створитељ, светитељ* и т. д.), чини се да су у народни говор прешле из старог књижевног језика српског, онако исто као и: *дажди, болезања, моленије, услишити* и т. д. и ја не знам ни једне речи с наставком *тељ*, за коју би се могло доказати да је права народна. Највише личи на то реч *пријатељ*. Али за право значење ове речи (amicus) обичније су у простога народа речи *друг* и *побратим*; а за друго њено значење (propinquus) права народна реч је **сват**, која се и данас још чује у том значењу у југоисточним српским крајевима.

3. Код чисто народних речи, које су постале од глаголских основа наставком **ац**, има облика и за женски род, где у ствари има тога разликовања. Тако, н. пр.: *жетелац, жетелица; купилац, купилица; добегалац, добеглица*. Просилац, давалац, кудилац, хвалилац и т. д. немају форме за женски род или што нема потребе за то, или она можда за то код неких речи није у Вукову речнику забележена, што се врло ретко чује. Обрнуто има ове грађе речи само женског рода: гаталица, жвакалица, гладилица, гонеталица, и т. д. Према томе казати *читалица, слушалица, владалица* ит.д, ако је само потреба, уображена је незгода — онако исто као што се некад чинило незгодно казати: практиканат, друштава и т. д. А коме је баш незгода, он има и других српских несумњивих наставака за то (владарка, везиља, читачица), нити мора за то васкрсавати једном *одбачено* и сумњиво српско **тељ**.

4. Најзад треба знати и то: да између наставака *ац, ар, ач, ник* и (ако се ипак хоће да је српски) *тељ* нема данас никакве разлике у значењу; да би, према том, живи језик у свом слободном развијању, тежећи ка униформности и по општем принципу одбирања, јамачно један од ових наставака узео, а остале оставио; да се тај процес већ види у нашем народном језику, јер с наставком *ац* има највише речи; и да књижевни језик треба да се развија према развитку живога народнога језика.

Ну. Старословенско нж (и нъ). Старосрпско *ноу* (и нь) доста је често и значи и *него:* не тькмо о работахь, *ноу* вь всакомь исправлении — и *али:* одьписасмо, *ноу* како се господарь одпралаше кь Панзитоу и т. д.

Тако и у старој дубровачкој књижевности:

Присвитла госпођe, тако ми живота,
кад ти ван пође, оста град сирота;
оста град како пуст. Не мних ја сам овој,
од мнозих *ну* (него) сам уст чул ово слуга
твој.

(Ш. Менчетић.)

И ови лис примите за милос и љубав,
и сви ми простите, ако вам ниесам пра̑в;
с моје добре воље *ну* (али) није липсало,
да се пише боље нер се је писало —
ну [него] мојој уфанци друм заприе слаба моћ,
да овојзи пјесанци ние моћ на врх доћ.

(М. Ветранић).

Од 10—12 година *ну* се и у новом нашем књижевном језику страшно осилило и хоће да значи само: *али*. Ово друго је погрешка, а оно прво је зло. Јер у данашњем живом народном говору *ну* се чује само као усклик; и то га, како вели Вук, „додају Херцеговци у говору код гдјекојијех ријечи, на пр. *Ну* јадан човјече! Ну тако ти Бога!" ит.д.

Дакле: или—или: Или оставимо *ну*, па пишимо свуда *али* и *него* (но), ако хоћемо да нам је књижевни говор што ближи и разумљивији говорном; или пишимо *ну* и место *али* и место *него*, ако хоћемо ипак да га уведемо и у данашњи књижевни говор.

Парница. Туђинска реч *процес* (processus) значи, истина, и *парница*; али не знам ком је српском књижевнику пало прво на памет, и од куд, да српском парницом замени *процес* свуда и на сваком месту. И како је неко пре двадесет и неколико го-

дина први почео то чинити, тако су то после стали чинити и други; и неко време писали су свуда *парница* место *процеса* и бољи књижевници. Сад је тога мање, али има још. Превод туђе речи, истина, не мора бити вазда срећан и са свим подесан, па да се прими и у језику одржи; али се овај превод не може никако примити. Основно значење речи парница провидније је но у многих других речи, јер се у опште живо осећа њено сродство с речима: прети, парба, парничар. За то, ако се по негде и може провући *парница* место *процеса* — и кад он не значи парница — ипак је врло непријатно чути на пр. *парница* људског развића, *парница* у организму човекову и т. д. — Не мора се преводити свака туђа реч.

Подобан. Подобност. Има 7—8 година како су ове две речи ушле у књижевни језик, па се одомаћиле прилично и у говорном, истиснувши скоро са свим речи *способан* и *способност*, које су пре њих мирно živовале у васколиком говору. За популарност оних нових речи учинила је, нема сумње, највише мода. А разлози за увођење њихово, колико ја знам, били су главни и једини ово: 1. Што су *способан* и *способност* речи *руске*. 2. Што *подобан* и у садашњем живом српском говору и у старом књижевном језику српском значи и: способан. Али:

1. По корену *способан* није реч руска, већ општесловенска (Миклошић узимље заједнички корен *съ*), а способан = франц. capable књижевна је реч свију Словена (бугар. способен, чеш. spůsobný, пољ. sposobny). Па баш да је ова реч у овом значењу и постала најпре код Руса (према *способъ* =

начин, средство), — само то, што су је примиле и књижевности осталих Словена, било би јак разлог, да се у њу ни у нас не дира без великих јада. Али има још нешто. Ни у једној ваљда словенској књижевности није се ова реч тако разгранала као у српској. *Оспособити се* — оспособио се говори се на пр. у нас, кад је неко трудом и т. д. дотерао, да је за неки посао постао вешт. Обрнуто томе *онеспособити се* — онеспособљен. *Успособити се* — успособио се казало би се на пр. за некога, који је већ био за нешто способан, па се трудом и т. д. још боље дотерао и т. д. и т. д. Место свију тих речи имамо ми сад *подобан* и *подобност* с негацијама; а нико још не пише и не говори: *оподобити се,* оподобио се, *онеподобити се,* онеподобљен, *уподобљен* и т. д. — већ, кад дође потреба, све то мора да се казује описно.

2. *Подобан* ни у живом нар. говору ни у старом књижевном језику српском не значи то исто што и способан. Вук код те речи у свом речнику вели да значи: darnach aussehend, *qui apparet posse,* а то просто значи: коме нешто *личи* да јесте или да може — према коренитом значењу ове речи — и наводи овај пример:

Има л' много војске у Турака?
Је л' *подобна* да боја убије —

т. ј. личи ли јој, је ли прилика? И то је *једини* пример из *народне песме,* из које вазда треба обазриво узимати доказе за правила у језику, кад се она не потврђују и прозним народним говором. А у прозном нар. говору ту реч у том значењу нико досле није чуо. — У старом пак књижевном језику српском *подобан* (подобьнь) значи прво и најчешће (према општесловенском значењу) similis.

У неколико само примера из тог језика учинило се Даничићу *(Рјечн. из књиж. старина срп)*, да значи и способан, idoneus; али мени се чини, да у тим примерима, које Даничић наводи, подобьнь значи: негде *достојан*, негде *прикладан*, негде *коме доликује*, негде *згодан* — а нигде баш: *способан*.

И тако *подобан* не значи *способан* ни по коренитом, заједничком словенском значењу, нити у народном говору (ни живом ни књижевном), ни у старом српском књижевном језику.

Поснупљује. — У народној песми *Женидба Јове Будимлије* прича се, како је Јану Јаночкињу био испросио Јова Будимлија, па му је препросио од Ердеља бане и одвео у Ердељ град; како је после три године Јова Будимлија садељао „танку шајку лађу, коју возе тридесет весала,“ и у њој понео „сваке трговине“ и отишао под Ердељ град; како је Јаночкиња Јана, чувши за то, дошла к лађи „на воду Мориша“ и рекла: „Дај, трговче, изнеси ми платна“; и како јој је Јова одговорио:

Госпо драга — — — — —
Не могу ти износити платно,
Јер је ваша земља песковита,
Ветар дува, посипље пијеском,
Те ми бело *поснупљује* платно,
Већ, госпођо, ушетај у лађу и т. д.

Ова је песма први пут штампана у Вуковој *Даници* IV. с. 44; одатле је без промене прештампана у *Срп. Нар. Пјесме* II. 1845, а одавде тако исто у бечком издању Вукових *Нар. Пјесама* и у државном београдском 1887. као последња песма. И свуда стоји: *поснупљује*. — Па шта значи та

реч? У Вукову је речнику нема, па ни у многим другим које сам имао при руци; а, распитујући више година по разним крајевима српским, не чух је нигде. Ни етимологиски се не да објаснити. Као штампарска погрешка најпре би могло бити да стоји место: *поситљује*. Али од куд онда и оно *у* иза *н*. А после песма, у којој је ова реч, иначе је по себи лепа и од бољих нар. песама (Вук није забележио од куда је) и лепим језиком испевана, те јој не би приликовали, према осталом, неспретни стихови:

Ветар дува, *посипа* пијеском,
Те ми бело *поситљује* платно —

А ни речи *поситљивати* нема у речнику Вукову, нити је иначе позната. — За то ја држим, да је оно погрешка некога преписивача, који је место рђаво написанога *помрчује* прочитао и преписао *поснуитљује*, па се та погрешка после повукла и даље. Јер и шта може друго бити платну, кад на њега ветар нанесе песак, до да се *помрчи*? И у песми се каже:

На себи је свилу *помрчила*. —

Прилог познавању садашњег стања епске поезије народне. У расправици својој *Прилог познавању садашњег стања усмене српске поезије* (*Годишњица VII*. стр. 335—365) рекао сам још пре десет година, да би садашњем прикупљању народних песама требало да буде главна цел: изнети слику садашњега стања усмене српске поезије. „Да је од Св. Саве до данас из свакога века остала по једна добра колекција нар. песама, на којој би висини стајало данас научно испитивање! Ми би данас потпуно познавали ту радионицу душевног жи-

вота народног имајући неколико њених слика из неколико различних векова. Овако имамо свега две, и то непотпуне, слике њене: прва, могли би рећи врло бледа и силно оштећена, представља нар. поезију кака је била од прилике на крају XVII. века — то су приморски записи народних песама; друга, много потпунија и боља, али опет не са свим потпуна, представља народну поезију кака је била крајем XVIII-ог века — то су зборници Вукови. Треба да покушамо, да саставимо сад, богатији знањем и искуством, слику народне поезије с краја XIX века — те да кроз три слике нар. песме из три века уђемо, ако се могне, у душу њену, да јој разберемо што више покрета, нарав, израз и особине.“ (*Годиш.* VII. с. 339—340). И даље: „данашње прикупљање усмене поезије требало би, чини ми се, да буде онако као што се данас састављају дијалектолошке слике појединих крајева. Ја бих за ово поделио све земљиште српскога и хрватскога народа на неколико крајева, неколико опсерваторских станица. На свакој станици требало би да буде човек од посла, који би за неко време прибрао сав данашњи поетски материјал из тога краја и из тога материјала саставио верну слику садашњега стања народне поезије у том крају. Из тих посебних слика саставиле би се после опште слике.“ и т. д. (с. 341.) „А требало би саслушати и прибележити што више песама, бар све које се од прилике за једну годину у једном крају чују. Требало би тачно обележити тај крај; име и порекло певачево и занимање, је ли писмен или неписмен; је ли песму сâм саставио или од другога чуо и од кога; је ли песма испевана уз гусле или без гусала исказана; у којој је прилици и у које доба

године чувена“ и т. д. (343—344). — Прикупљати, без ове цели и без обзира на ове напомене, све што се данас пева, и све што се прикупи штампати онако како је прикупљено и састављати с пређашњим прикупљањима, значи наслагати само грдан, већином неупотребљив материјал; а тако се на жалост још једнако чини.

Овом својом расправицом у *Годишњици* хтео сам да обратим пажњу онима, који би били у стању подићи опсерваториске станице и за овака испитивања, а непосредним нашим скупљачима, којих још доста има, да дам упутак за рад. Ну као да нико није био читао ове расправице. Зборници народних песама, што су после ње излазили, не само што су гори од Вукових, него су што новији све гори; а центри књижевни и научни уместо да подижу станице за испитивања откупљују још једнако свакојаке збирке — каке му драго, од куд му драго, од кога му драго.

У истој расправици дао сам „у неколико потеза нацртану слику садашњег стања народне епске поезије у округу ужичком“ по извештајима поузданих известилаца. Да је од те расправице до данас изашло бар неколико таких скица, то би, чини ми се, много више вредило но сви зборници епских нар. песама, који су се од тога времена јавили. Мени су други послови, и разне прилике, одвукли били пажњу од овога посла, и ако то нисам био са свим напустио. Немајући поузданих известилаца за друге крајеве, морао сам чекати прилику да сам собом чиним проматрања. Од тих проматрања ево данас једнога прилога

Кад је пре десет година изашла М. Ђ. Милићевића *Краљевина Србија (Нови крајеви)*, пало ми

је у очи, што тамо, међу народним песмама из нових крајева, нема епских песама — осим свега три омање (стр. 264, 266 и 408), код којих опет није забележено од кога су чувене и да ли су биле уз гусле певане или испричане. Разбирањем овда онда о томе слабо сам могао што дознати. Пропутовавши после сам неколико пута кроз ове крајеве видео сам да у њима има и епске поезије народне, негде више негде мање. У неким крајевима она живи тек од ослобођења, и гусле и песме епске су тамо дошле са српском војском, а шире их све више тамошњи млађи људи, који су у стајаћој војсци служили. У неким је пак крајевима тамо епска поезија од старина. Остављајући да о свему том другом приликом више проговорим овде ћу само изнети, опет у најкраћим потезима, слику садашњег стања *народне епске поезије у округу врањском.*

У округу врањском, нарочито у планинским крајевима, епска песма народна живи од старина. Као и у свим другим српским крајевима и тамо је некада гусала и гуслара било много више но данас, а и наустице се казивала епска песма, ово последње нарочито од жена. Деда Стојко Стојановић из Големог Села у Пољаници (старином одатле, има му око 103 године и још је крепак и разборит) причаше ми, да у његово младо доба у његову селу свака кућа имађаше гусле; али сад се — вели — то загубило. А чича Јово Миљковић из истога села причаше, да гусле његова оца (који је умро на брзо после ослобођења ових крајева) „још седе“ у кући његовој, али нико више у њих не удара. И још до пре двадесет година одјекивала је у овим крајевима епска песма врло живо и врло често. Осим домаћих гуслара певача, који су певали ради

забаве и одмора од другога рада, долазили су овде и певачи од заната из других крајева. Чича Ивко Ђора (Ђорђевић) из Градње у Пољаници (старином одатле) причаше ми, да су до пре двадесет година сваке године око Тројица или уз Петров пост (обично око времена кад се вуна стриже) долазили у Пољаницу *„божјаци“* (слепци гуслари), те гудели и певали песме о старим српским јунацима. Ми смо их — вели — радо слушали, „сву ноћ ги терамо да појев.“ Као дар за певање давали смо им — вели — понајвише вуну и масло, а и друго што; а они то све потоваре на коње, које су ради тога водили, па носе дома. Све то — вели — беху људи *из битољских крајева*, сувоњави, високи, зелених очију и плаве косе — ни једнога не беше црномањастога. Ако би се десило — вели — да дођу да гуде у коју кућу, где је ко умро, па би их жене терале од куће да не гуде где је мртвац, али им опет дале какав дар, они би онда ипак махнули гудалом по два — три пута („вй́, вй́, вй́“) — веле: да не узмемо дара харам из ове куће. Има двадесет година — вели чича Ивко — како ти божјаци више не долазе. Забранили им, вели, Турци долазити, јер су похватали били код њих писма за Србију. А тамо у битољским крајевима — завршио је приповедач — мора и данас да има пуно песама; *„отуд је песма и искочила“*.

Данас је у врањском округу ова стара народна епска поезија на умору. Ако у ком селу упитате ко зна певати уз гусле песме које је од својих старих научио, обично ће вас упутити на кога старца од 60, 70 и више година — ретко на млађега, и то не испод 50 година. Овиђ је старих певача данас врло мало — по један у селу, у по

неком ни један. А и ови певачи, и ако им гусле стоје у кући, певају сад врло ретко и много су позаборављали. Тешко их је умолити да певају, и ако им је мило кад виде да се о том пита и разбира. Стид их је, што су песме позаборављали. Али сви још знају добро гудети, а понеки необично лепо и китњасто. Врло љубазни и гостопримни они су ми на молбу ипак певали, али се види да су песме које сад певају некада много боље знали. Сад се и збуњују, често једно исто понављају и почешће им испада ствх 9-о или 11-о и вишесложан. За то воле песму наустице казивати но уз гусле певати; али чим оставе гусле, које их везују за ритмичну дикцију, одмах казивање њихово постаје у пола прозно.

Тако стоји са старом епском поезијом у округу врањском. Али се место ње подиже сада нова, подмлађена епска поезија. Младићи, који су у војсци служили па се кући вратили, и погранични чувари и стражари, нарочито који су мало писмени, мало који да није научио гудети и певати. Гудети су научили у војсци или на граници од својих другова или старешина родом из округа ужичког, подринског, рудничког, или из Херцеговине и Црне Горе. И песме, које певају уз гусле, научили су од њих, али много више из штампаних зборника. Ако се у којој караули на граници нађе која књига, то ће бити *Вукове пјесме* државнога издања. На ове нове младе гусларе угледају се њихови вршњаци, који нису служили у војсци или на граници, те и они набављају гусле и уче песме. Прилике су све, особито у планинским крајевима, тако патријархалне, да се ни мало није чудити овој поновљеној љубави ка епској песми. Али сва ова нова поезија

носи јасне знаке новине и незрелости у сваком погледу. У језику песама једва се назире дијалекат овога краја, јер су све песме на памет научене и још се доста добро знају. Отуда по некад карикатуре у облицима, који се не употребљују у дијалекталном говору, и у именима особним, географским и т. д. Млади гуслари гуде сви врло слабо, са свим почетнички, невешто подражавајући мелодији западних српских гуслара. Тако им је и певање. По некад покушавају да и сами нову песму саставе; али то бива тако невешто и неспретно, да се одмах позна. Таку ми је једну песму певао један младић у Големом Селу, пун воље и одушевљења али врло слаб гуслар, и одмах ми признао да је песму са̑м саставио, јер није писмен да „од читанку“ бољу научи.

Ради примера стављам овде по једну песму из старе и нове епске поезије народне у округу врањском.

I. Хајдук Јеремија

Ову ми је песму певао Јова Милошев, родом из Брестова, среза пољаничког, који сад живи у Рамном Делу. Добар и љубазан чича од 70 година. Научио је, каже, гудети још као дете од свога оца и од свога попа; а како је у млађим годинама путовао по раду и по Србији, то је и тамо неке песме научио „од читанку“. Неписмен је. Ову је песму чуо од свога оца. Гуди доста лепо.

Да ли грми, је л' се земља тресе,
Је ли овце за јагањци блају,
Је ли море од брег бије?

Нити грми, нит' се земља тресе,
Ни ми овце за јагањци блају,
Ни ми море из брег у брег бије —
Шенлак чине босамске делије,
Уфатише ајдук Јеремију.
Одма су га Турке посвезали,
Беле руке од опоко;
Како су га лако посвезали
Од лактови до бели ноктови —
Од ноктови црни крви течев.
Отераше г' у Босама града,
Фрљише га у тамне тамнице,
У тамнице на те вечне муке,
На те муке до појас у воду,
И у воду теје љуте змије —
Љуте змије гризев, пијавице пијев.
Легаја је за годину дана,
Таг га њега мајка је разбрала,
Те отиде у Босама града,
Па ће моли Туркем босамлијам:
„Имала сам једног милог сина,
По имену ајдук Јеремију,
Па га чујем на ваше је руке —
Водете ме на тамне тамнице,
Да га видим у који је живот.“
Водише гу на тамне тамнице,
На тамнице, на тамни прозори.
Одма мајка сина је видела,
Па говори таја стара мајка:
„Жив ли ми си синко Јеремијо?“
„„Жив сам, мајко, али у лош живот,
На те муке до појас у воду,
А у воду теје љуте змије,

Змије једев, пијавице пијев;
Отеше ми се, мајке, ти мили животи.““
Па му мајка њему говорила:
„Што не даваш тоје пусто благо,
Да не би л’ се с благо откупија?“
„„Давам, мајке, но нико не гледа,
Но ми искав ђогу од мегдана;
А ја, мајке, ђогу си не давам —
Главу давам, а ђогу не давам.
Но се врати, моја стара мајке,
Но се врати на моји дворови,
Па улегни у тамни јарови,
Па изведи ђогу од мегдана,
Па му стегни дванаест колани,
Тринаесту ибришим-канију
Од црвену свилу препредену,
Што ми брани ђогу од колани;
Назоби га с белију пшеницу,
И свежи му поле под теркију,
Па га изведи у нијелно доба,[1]
Па га сведи на то равно поље,
Па му кажи сал’[2] јунак куде је
Мене ће ме ђога брго нађе.““
Тако мајка њега послушала:
Сведе ђогу у то равно поље,
— Па му каза сал’ јунак куде је.
Кад се пружи ђога преко равна поља,
Како звезда преко ведро небо.
Кад отиде у Босама града,
Све калдрме беше истурија.
Све су Турке стражу потфатили,
Никој не сме ђогу да уфати.

[1] У нијелно доба = у глухо доба.
[2] Сал (салт) = само.

Па тад викав ајдук Јеремију:
„Ја искочи ајдук Јеремијо,
Да прифатиш ђогу од мегдана.“
Ал’ говори ајдук Јеремија:
„„Не смем ни ја јунак да искочим,
Косе имам до црницу земљу,
А од браду доле до појаса,
Па ће ђога да се препознаје,
Оће да ме и мене убије.““
Тад викаше Турке босамлије,
Тад викаше тројицу бербери:
Један брије русе косе, други црне браде,
А трећи му нокте сарезује.
Тад искочи ајдук Јеремија,
Искочија из црне тамнице.
Кад га виде ђога од мегдана,
Беше њему ђога говорио:
„Жив ли си ми мој млади сајбијо?
Ти си мало из моћ испанија,
Ја ћу клекнем мало на колена,
Ти се метни мене на рамена.“
Тад поклече мало на колена,
Он се метну њему на рамена.
Кад се пусти ђога од мегдана,
Кад се пусти по Босама града,
Како звезда преко ведро небо,
Све чадоре под ноге погази,
Та отиде код његови двори.

II *Женидба Будимлије Јове*

Ову ми је песму певао уз гусле Јова Новаковић из Градње у Пољаници, младић од 24—25 година, писмен. Био је чувар на граници две го-

дине и тамо научио гудети и певати, а на то га — вели — побудио његов командир, Риста, звани Хаџи Лоја, родом из Босне. Гуди слабо, а пева прилично. Ову је песму научио „из Вукова Дела" пре две године. Поређењем ове песме са оном изворном у Вукову зборнику видеће се колико се она и по језику и по саставу изменила *само за две године.* А шта би било од ње, кад би за једно сто година ходила од уста до уста неписмених певача?! Сва одступања ове песме од њена извора — било у појединим гласовима или облицима, или у реду речи, или у опште у друкчијем саставу — штампају се овде друкчијим словима ради општег прегледа, а поређењем може се видети у чем су та одступања. Тако се ова песма ставља овде не само као пример нове епске поезије у врањском округу, већ и као пример како се песма мења.

Кад се жени Будимлија Јова,
На далеко запроси девојку,
На далеко Јаночкињу Јану.
Па се Јова много *потрошио,*
Баш на перо три товара *благо.*
Ал' јунаку *лоша* срећа била —
У *којој* је данак испросио,
У онај се данак разболео;
Па препроси *бане од Јердеља.*
Па се бане више *потрошио,*
Баш на перо пет товара *благо.*
Ал' и бану уда срећа била —
У *којој* је данак испросио,
У онај се данак разболео.
Па *болујев* оба младожење.
Бога моли Јаночкиња Јана:

„Дигни, Боже, *Јову од Будима,*
Ја не дигни бана од Јердеља!“
Бог не слуша госпође девојке,
Већ он чини што је њему драго —
Диже бана, *а не диже Јову.*
Бане скупи господу сватови,
Па он оде здраво у Јаноку;
Здраво оде, а здраво се враћа.
Кад су били *прем Будима б'јела,*
Стаде Јана, те гледа Будима,
Будим *гледа, а* грозне сузе рони:
„*Е,* Будиме, *жалости велика,*
Нисам рекла *да те тебе прођем,*
Већ сам рекла да у тебе дођем
И ја млада да по тебе шећем,
Ја да љубим Будимлију Јову.“
То од свати нико и не чуо,
До сам *главе бане од Јердеља;*
Па беседи бане од Јердеља:
„Ајде, Јано, не жали Будима,
Још је лепши *Јердељ* од Будима,
Ја красниј' је бане од Јована.“
Оде бане, одведе *си Јану.*
По то време три године прође,
Предиже се Будимлија Јова,
Па се куне међу трговцима:
„Браћо моја, будимски трговци,
Ја се, браћо, *оженити* нећу,
Кад је моја одведена Јана.“
Па он купи сваку трговину,
Понајвише сјајна огледала,
И начини једну шајку лађу,
Коју возе тридесет *везала,*
Те повика тридесет момака:

„Браћо моја тридесет момака,
Ајде, браћо, да идемо и ми,
Да идемо под Јердељу граду,
Да носимо сваке трговине.“
Ту пођоше тридесет момака,
Окренуше шајку низ Дунаво,
Уфатише уз воду Маришу,[1]
Јотидоше под Јердељу града
Ју суботу у очи *недељу.*
Кад у *јутро недеља ми свану,*
Јотуд ране седам девојака,
Све је седам од седам сокака,
Да *завате* воду на *Маришу.*
Таг устаде Будимлија Јова,
Те дарива седам девојака,
Свакој даде јасно огледало:
„Богом сестре *јердељске госпође,*
Глас'те мене по Јердељу града“!
Отидоше седам девојака,
Закликташе танко гласовито:
„О, девојке, *сада* испрошене,
И, невесте, скоро доведене,
Јод како је *Јердељ* постануо,
Није *лепше трговина* дошла,
Ни *виђасмо* лепшега трговца
К'о што данас ју свету недељу.“
Ја то слуша Јаночкиња Јана,
Она слуша са високе куле,
Десно руком загрлила бана,

[1] Певач је бистрином својом схватио и јасније представио овај пут но што је у изворној песми. И да се не зна од куд је мој певач ову песму научио, могло би се некад по овим стиховима помислити, да је његова песма потекла из старијега, јаснијега, извора но што је онај у Вукову зборнику.

Па је бану тио проговара:
„*Ај,* бане, земљи господаре,
Живо ми је чедо под *појаса;*
Или *биде* мушко ил' девојка,
Тебе ваља *господу частити,*
А *мене ме* даром даривати.
У мене си је мало господскога дара.“
Бан је љуби, *тио проговара:*
„Можеш Јано, *разумна госпођо,*
Можеш целу купит' трговину,
Јал' не можеш *бољег* господара.“
То је Јана рада и весела,
Па је обукла венчано одело
И насула *џепови дукати,*
Па повика тридест девојака,
Свакој даде *тридесет дукати,*
Да јој држе *скути* и *рукави;*
Скути држе да се не *упраше,*
А *рукави* да с' не круни злато —
Јотидоше на воду *Маришу.*
Далеко *и'* Јова *опазио,*
Још на ближе пред *њи* ишетао.
Па беседи јердељска госпођа:
„*Помоз' Бога будимски трговче!*“
„„Да Бог добро, *јердељска госпођо!*““
„Дај, трговче, изнеси ми *платно.*“
„„*Драга госпо* од *Јердеља* града,
Ваша си је песковита земља,
Ветар дува, *те ми песак носи,*
Те ми бело *поснопљује*[1] платно;

[1] Види напред код речи **Поснупљује.** Ја навалице упитах певача: шта значи то *поснопљује?* — Не знам, рече: а тако исто рекоше и они, који га са мном заједно слушаху... „већ ако му то не значи: *посипљује.*“

Но ушетај у ту шајку лађу,
Те избирај какога ти драго.““
Тад је Јана у шајку ушетала.
Ал’ беседи Јаночкиња Јана:
„*О трговче из Будима б’јела,*
Да л’ си, море, из бела Будима,
Да ли знадеш Будимлију Јову,
Да л’ је жив је, је л’ се оженио?“
Јал’ беседи Будимлија Јова:
„Драга госпо од *Јердеља* града,
Ја сам место из бела Будима,
Добро знадем Будимлију Јову,
Здрав је, госпо, *није се женио.*“
Кад то *дочу* Јаночкиња Јана,
Просу сузе низ бијело лице,
Од Јована заклиње рукавом.
Кад опази Будимлија Јова,
Па си прође на думен на лађу,
Те повика тридесет *везала:*
„Браћо моја тридесет *везала,* (sic!)
Не *жалите свилени једеци,*
Одсечите, те пуштите шајку;
Ако Бог да данас утечемо,
Сваком, браћо, на част по девојка,
Мене красна Јаночкиња Јана.“
Па пустише шајку низ Маришу,
А и Бог си Јовану поможе,
Кол’ко што су тридесет везала,
Кол’ко што си они шајку терав,
Тол’ко носи ветар са иланине.
Глас дадоше бану од Јердеља:
Зло ти вино, *бане од Јердеља,*
Зло ти вино, а *горе* ракија,
Оде Јован, одведе ти Јану.

Кад то зачу бане од Јердеља,
Уста бане на ноге лагане,
На добри се коњи доватио,
Под *њега су до три циркла коња,*
На *четвртог испоред с Јована,*
На *Печварској великој ћуприји;*
Па беседи бане од Јердеља:
„*Јаој, бане, Јово од Будима,*
Врати, Јово, Јаночкињу Јану,
Три пут ћу *гу златом премерити* —
Све то злато, осим ситна *сребра.*“
Јал' беседи Будимлија Јова:
„*Јаој,* бане, једна луда главо,
Што ће мене за Јану дукати,
Кад је Јана сама од дуката.“
„Врати, Јово, Јаночкињу Јану,
Живо *вој* је чедо под *појаса.*“
„„*Јаој,* бане, једна луда главо,
Ако *вој* је чедо под *појаса,*
И код нас је родила *пченица,*
Неће доћи Јердељу на *хране.*““
„Врати, Јово, тридест девојака.“
„„*Јаој,* бане, једна луда главо.
Не ги водим, да мене робљујев,
Но ги водим да *ги* разудајем.““
Стаде Јова, а поче си Јана:
„Врат' се, бане, земљи господаре!
Волим с *Јову* по *гору* одити,
Него с тобом *по бијелу кулу*
И по кулу по ладу дебелом;
Волим с *Јову* црну земљу јести,
Него с тобом бијелу погачу;
Волим с *Јову* с *листом* воду пити,

Него с тобом слатку *медевију,*[1]
Медевију из златни кондири."
Врати се бане, отиде си Јана.
Кад су били пред Будима б'јела,
Ту су они из шајку изишли,
Те дарива сваком по девојку,
Сваком момку *по девојку даде,*
Њему красна Јаночкиња Јана.
Те је венча *себи* за *љубицу,*
Велико је весеље *чинија,*
Од дан до дан *читави месеци.*
Не би *чедо* за годину дана,
Па му роди мушко и девојку.

Прсти од руке. У своје време фолклористе су особито радо скупљали народне приче о постанку појединих делова и облика људскога тела. Ја знам таку једну причу српску о прстима на руци, коју сам још у детињству слушао од своје тетке, рођене у Бијелом Пољу у Ст. Србији. Кад сам једном био огладнео и хтео да ручам не чекајући оца да дође, она ме је узела за руку и испричала ово:

— Ово, вели, — показујући ми палац на мојој руци — био бабо, па отишао у чаршију (одвојивши ми при том палац од осталих прстију). А ово су (остали прсти) били, вели, његови синови. Овај први (кажипут) — вели — огладнео, па рек'о браћи: хајде да ручамо! Овај други (велики прст) рекао:

[1] У Вуковој песми стоји: *малвасију.* Певач ту реч, не знајући шта значи, јер је нема у његову крају, није добро упамтио; али, сећајући се добро њених крајњих гласова, и променивши је с речју *медовина,* начинио је нову реч: *медевија.* Кад га упитах шта је то, он се збуни. — Да не зовете ви тако оно, што се у нас каже *медовина,* упитах њега и оне који га са мном слушаху. — Не, одговорише ми; и у нас се каже *медовина.*

немојте, него да га чекамо! Трећи рекао: а што да га чекамо? А овај четврти, љутица, цикнуо: ако чек'о, не пораст'о! И за то није ни порастао, већ остао колики је и био. А ова двојица (први и трећи прст) порасли мало више, јер нису толико увредили баба. А највише порастао овај у среди, што је рекао: да га чекамо! —

Стром. — У Вука нема ове речи, нити сам је игде чуо у народу; а од књижевника српских има је само Бранко, и то само један пут, и значи дрво:

Кито *строма* и зелена жбуна
Обарајте лисне гране ваше —
Песме књ. III. сонети VIII.

Од куд Бранку ова реч, која у чешком и словенском (словачком) значи *дрво?*

Типик Романов. Да „грѣшныи Романь хромыи и телеснѣ и доушевнѣ“ који је овај типик писао 1331 год., није био син севастократора Бранка, који у то време није могао имати ни једнога тако одраслог сина; као и да она „свечана обнова помињања српских ктитора (владара и владарака) у манастиру хиландарском“ није била уписана 1353. год. јер се помињу и они који су после те године помрли — као што је мислио В. Јагић. *Starine V.* 3—6 — то су давно већ и други опазили. Али ја мислим, да је датум у овом запису, који није без интереса за историју, погрешно прочитан „҂ѕѡѯа. мѣсеца ноемврa .гі. индикта .ѕ.“ место ҂ѕѡҁа — т. ј. 1382 г. Индикат .ѕ. слаже се и са овом годином.

Узаман. Ма да у Вукову речнику јасно стоји, да ова реч значи *свагда:*

Вита јело ўзамâн зелена,
А дружино, узаман весела —

ипак су је многи наши књижевници, нарочито песници, толико пута употребљавали у значењу: *залуд.* Чак се и у обичном говору и у писању често чује у том значењу, на пр. све је узаман. Јамачно је ово дошло погрешном аналогијом од *заман.* (А ко тражи за весеља цвеће, — заман тражи, ту га наћи неће), а према *залуд* и *узалуд,* које обе речи једно исто значе; а ваљда и за то, што се ова реч у народном говору не чује свуда. Ну ја сам је чуо у Добричу у истом значењу које јој даје Вук, а у овој реченици: Добро здравље, добра срећа, *узаман* да се видимо да Бог дâ!

Утецај. Нова реч у данашњем књижевном језику, од прилике једнога датума с речју *подобан* (види код те речи). Место ове речи имали смо првих дана данашњег књижевног језика *влијаније,* које се наследило још из „славеносербског“ књижевног језика, а које су у почетку овога века употребљавали у књизи скоро сви словенски језици. *Влијаније* је поодавно заменила реч *уплив,* скројена можда према пољском *wpliw,* која се још до скора могла и чути и читати. Од прилике пре двадесет и пет година заменила је ову реч реч *утицај,* те се чинило да је већ једном срећно и стално ово језично питање скинуто с дневног реда. Према *утицај* писало се и *утицати* и т. д. Али ево сад је дошла место ове речи реч *утецај* — јамачно једино за то, што је као дијалектички правилнија (према корену *тек.*) Ну и ако то још нико није

доказао — а држим да неће моћи ни доказати — опет је мода учинила своје и *утецај* (као и *подобан*) брижљиво пише и последњи политички ефемерни листић, у ком иначе често има више језичних погрешака но редова у ступцу. Пишу *утецај* и они који боље пишу, али још нико не пише: истецати, отецати потецати, претецати, притецати, протецати и т. д. и ако су и ове речи од корена *тек*. У народном говору у области источнога говора свуда се чује: истицати, отицати, утицати и т. д. (и у бугарском језику — *тичем*), а тако су те речи забележене и у Вукову речнику за оба друга говора осим јужнога, у ком је: истјецати отјецати и т. д. Само је једна реч овога корена забележена у Вука друкчије *утециште:*

Јер овамо т' утецишта нема —

Али, пошто Вук код те речи бележи да је из Црне Горе, у којој се говори јужним говором, ја држим да је она у њега погрешно тако записана место *утјецииште*.

Ну може бити да реч *утицај* и није начињена од корена *тек*, већ од корена *тък*, од кога су и: тицати, спотицати се, и т. д., где не може бити говора о дијалектичким разликама. И мени се, од кад сам запазио ту реч у српској књизи, све и чинило да она долази у групу речи које су постале од *тък*. Тако ми се чинило и да јасније исказује оно, што су пре исказивали *влијаније* и *уплив* и да је самосталнија од њих према немачком einfluss-у. Тако је можда мислио и сам њен творац, који чини ми се, неће бити нико други до пок. М. Ракић. Све ми се чини да је он њу први и увео у књижевност. У његову преводу Дреперове *Историје умнога развића Јевропе* (Београд 1871), има још неколико

речи оваке грађе, као: *„Рођај* науке," *„Свраћај* на индиску теологију" и т. д.

Црна Ријека и црноречки манастир Св. Петра Коришког. Вук у *Рјечнику* вели, да се тако *(Црна Ријека)* зове „више Новог Пазара крај Ибра манастир, којега је црква у пећини." То исто, по Вуку, вели код те речи и Даничић у *Riječn. hrvat. ili srpskoga jezika*. У *Гласнику* XXI. с. 74. помиње се, да су у том манастиру лежале мошти Св. Краља Стеф. Првовенчаног четрнаест година, од 1587 до 1601 године и да је то храм аранђела Михаила а Гаврила. Највише је досле, колико је мени познато, записао о том манастиру руски путник А. Гиљфердинг *(Руская Бесѣда* III. *Смѣсь* 87—92).

Гиљфердинг је ишао у Црну Ријеку из Новога Пазара ударивши уз реку Јошаницу, која тече у Рашку. Пут је туда, вели, врло занимљив али много трудан. С обе стране реке је густа шума и жбун, а понегде би се указала омања поља, која припадају арнаутским насељима растуреним по планини. Пошто су два сахата ишли од Н. Пазара дошли су у арнаутски хан, око кога су видели и неколико арнаутских колеба — не каже како се то место зове. Од тога хана окренули су на десно све Јошаницом и стали се пети уз планину *Цврњу*. Оставивши за собом извор Јошанице још су се читав сахат пели уз планину, док се нису испели на вис, који се зове *Козји Врх*. Одатле нису много ишли кроз ситно жбуње, па су били на другој страни. Ту им се указала дивна панорама. Ова је страна планине лепо обрађена и на њој је неколико гомила арнаутских кућица, то су два села *Рибарица* и *Чманке*. Испод њих тече река Ибар, која излази

на окуку из кршевите клисуре. Лево од клисуре види се кршевита планинска маса *Црна Ријека,* а за њом, као други спрат, подиже се вис *Рожај.* На десно је гора *Ђурђевица.* А право над клисуром, на далеко, надвишујући све друге планине, стоји покривен снегом *Жлеб,* под којим је град *Пећ.* Кад су се спустили к Ибру и пребродили га, ишли су најпре кроз густу шуму; а кроз по сахата пред њима се указала величанствена маса кршева. То је Црна Ријека. Црвенкаста гранитна маса уздиже се скоро као зид усправно. У том је граниту црква. Уза саму стену прилепљен је ред ћелија са шест прозорчића, које онако беле окречене а стиснуте уз мрку стену наликују на гнезда ластавичја. Ћелије те стоје на једном степену тога стеновитога зида. Према тој стени је друга планина покривена шумом, кроз коју иде пут. Према цркви на тој другој страни има као мала пољаница. Од те пољанице ка ћелијама води узак древни мост, који на оној страни излази на галерију, која је испред ћелија. Сломите тај мостић и ћелије ће са својом црквом бити одвојене безданом од целога света. Црква је унутра у стени, само се олтар помаља с поља полукружним зидом, који стоји у једном реду с ћелијама: горе се види мали крст а на зиду су al fresco две иконе Св. Аранђела Михаила и Св. Петра Коришког. Кроз узак и таман отвор улази се у пећину, која је поширока и на једном месту врло висока. На једном месту у пећини има осредње ужлебљење: ту је веле проживео свети испосник Јанићије 70 година. Из ове прве пећине улази се у другу, у којој је Св. Јанићије подигао цркву Св. Аранђелу Михаилу. Она је тако исто тамна и влажна као и прва. Од влаге је живопис на зиду

сило пострадао. На једном месту на црној основи био је белом бојом написан дугачак запис, али се он готово са свим истро од влаге и од леђа многих богомољаца. Ну по облику слова као да није био старији од XV века. Св. Јаникије био је савременик деспота Ђурђа Бранковића. Али он није био сахрањен у овим стенама; његове мошти леже не далеко од црноречког манастира у манастиру Девичком, који је подигао Ђурђе Бранковић на месту где је овај испосник отпочео свој богоугодни живот и где је, како предање казује, на чудан начин исцелио његову кћер. У црноречкој цркви је ћивот с моштима младића Св. Петра Коришког, који је (канда у време Душаново) живео као испосник у горама близу Призрена. Кад се срушила црква, коју је он тамо био подигао, људи из села *Брњака* у Колашину, „принадлежавшіе къ роду *Косачи*,“ пренесу његове мошти у суседну њихову селу цркву Св. Аранђела, коју је био подигао Св. Јаникије, и ту их положе. У ћивоту се чувала и књига, коју је Св. Петар Коришки, како причају, вазда носио са собом. Књига је — вели Гиљфердинг — до прошле године била још цела; али кад сам ја дошао, није је већ више било. У манастиру је у време Гиљфердингово био само један становник, старац поп Стеван. О већим празницима он је тамо у цркви служио, и тада су тамо долазили људи из удаљених села, за то што нигде у околини није било друге цркве. „А кад он јадник умре, да ли ће се наћи ко, ко ће се драговољно настанити у тој глуши, у тој мемљивој пећини, усред дивљих Арнаута?“ — Осим руских литургиских књига, које су жестоко пострадале од влаге, у цркви лежи још триестак рукописа, које су такође обузели трулеж и мишеви.

Већина тих рукописа — минеја, служабника, октоиха и т. под. познијега је времена. Међу њима сам нашао, вели Гиљф., „Поменик манастира Сопоћана“ и две књиге бугарске рецензије, али не много старе.

Тако о Црној Ријеци Гиљфердинг пре скоро 40 година. Ја ћу ово казивање његово понегде објаснити и допунити, а понегде и исправити, поглавито по причању Новопазараца насељених у Србији у топличком округу. Тако:

Из Новог Пазара за Црну Ријеку најпречи је пут на југо-запад — којим је ишао и Гиљфердинг — планином *Рогозном* и кроз села: *Ацет* (од Н. Пазара ½ сахата), *Цвриње* (од Н. Пазара 2½ сах.), *Јабланицу* (од Н. П. 3½ сах.) и *Рибарић* (од Н. П. 4 сах). Од Рибарића до манастира има по сахата. Свега, дакле, од Н. Пазара до манастира 4½ сахата. Овако ће одиста и бити; јер на ђенералштабној аустриској карти од Н. Пазара до места где је манастир (ну које на карти није означено) има 33 километра ваздушне линије. Сам манастир не зове се *Црна Ријека,* него се тако зове клисура, у којој је, или управо речица, која тече кроз ту клисуру и по којој се и клисура тако зове. Та речица извире у Мокрој Гори у пећском округу и тече право ка клисури у којој је манастир. На тој речици има воденица и стружница; али на по сахата више манастира ње нестаје, понире, и на по сахата сниже манастира опет излази онолика иста и утиче у Ибар код Рибарића. Онај суви део њена корита, од места где је нестаје па до места где се опет јавља, зове се *Суховара.* — Манастир црноречки лежи на тромеђи округа пећског, новопазарског и Колашина. Пећина, у којој је манастир, ду-

гачка је око 5. сах. и из ње се излази на другу страну у планину *Мојстер* (у округу пећском), где је и село *Мојстер*. На ђенералштаб. аустр. карти погрешно је, дакле, забележено *Мојстице*. Манастир је по причању народном подигнут после Косова. Али, и ако је то био храм аранђела Михаила и Гаврила, данас манастир слави само једну славу — Св. Петра Коришког, и то 29-ог јунија. И народ из околине и не зове друкчије ову цркву него црква Св. Петра Коришког. А о томе свецу и како је дошао у овај манастир, прича се тамо ово. Били неки *косачи*[1] из нахије колашинске у нахији призренској и косили ливаде у селу Кориши, које је 3—4 сах. на северо-запад од Призрена. Ту им се ноћу јави Св. Петар, и они му нађу ћивот с моштима и понесу у своје место. Путујући с моштима своме крају заноће у клисури црноречкој и преко ноћ оставе ћивот у пећини. Кад у јутру — светац не да да се дигне; и онда га они ту оставе и цркву му ту начине. Народ тамошњи прича још, да је Св. Петар био од рода Немањића. Св. Петар лежи данас у манастиру црноречком у ћивоту „од древета молерисаног“ у цркви близу двери. Целива се у тело покривено хаљинама. Главе нема — продао је, веле, неки калуђер у Аустрију. А и осталога тела светитељскога мало је у ћивоту остало — разнели га калуђери и свештеници просећи милостињу. У цркви има веле, много књига на кожи писаних — „преко двеста ока.“ У цркви данас служи поп Јеротије од племена *Станића* из села које се зове *Оклаци*, које је у Колашину и нај-

[1] То је оно Гиљфердингово „принадлежавшіе къ роду *Косачи*.“ Он није знао, да је српски *косач* то исто што руски *косецъ*.

ближе манастиру. У Гиљфердинга је и ово село погрешно записано — *Оклапци*. К овоме манастиру долази много света из далека, нарочито о Петрову дне — не за то, што у околини не би било друге цркве, као што вели Гиљфердинг, већ што је светац на далеко чувен и што народ јако верује у његову чудотворну моћ. И Турци своје болеснике, нарочито излуделе, доводе.

Ово о црноречком манастиру причао ми је Танаско Тошовић, новопазарац, који се доселио у Вел. Плану у окр. топличком; а неке податке послао ми је г. Јов. Ивановић, учитељ великоплански.

Чангура. Ова реч налази се од речника само у великом академиском *Riječniku hrv. ili srpsk. jesika*, где Даничић вели, да је то „може бити тал. zangola, стап, бућка.“ Он је пак ту реч нашао само на једном месту, у једној пословици прошлога века, која гласи:

Под чангуру даворије испијева —

и која је штампана у његовој књизи *Poslovice* с. 96. У тој пак књизи у маленом речнику напред на стр. XI. он вели код те речи: „Богишић ми писа да је музички инструменат са жицама.“ — Сад излази: или да је Данич., израђујући речник, смео с ума ово Богишићево тумачење; или да га је тада одбацио не верујући му. Међу тим је Богишићево тумачење, по својој прилици, добро и тачно. У тако званим новим крајевима Србије има реч *чунгур* и значи *тамбура*. Ја сам је у Пољаници у окр. врањском чуо у једној песми од кола:

Чунгур ми чука под Видин,
Пусти ме мајко да видим —

Од овуд ће јамачно бити и презиме *Чунгуровић*, које је Даничић забележио у акад. речнику.

Четрнаести век старе српске књижевности. *Кратак библиографски преглед.* — До 1886 год. било је из XIV века старе српске књижевности познато око *сто и педесет* рукописа, које штампом изданих које само краће и пространије описаних, не бројећи листине и чисто писмене споменике већ само књижевне. Толико по моме рачуну а према мени до оне године познатим изворима. Рукописи ови нису сви датовани, да се по томе зна да су овога века; него се за велику већину од њих мисли да су XIV века по палеографским и другим њиховим особинама. Али ми овде ваља одмах напоменути ово: 1. Биће рукописа XIV века, поменутих или описаних у забаченом ком часопису или књизи, до којих нисам могао доћи или које сам при бројању превидео; биће их, даље, по јавним и приватним библиотекама, који још нису познати, јер нису нигде поменути ни описани; најзад биће јамачно дела овога, XIV-ог века, која се нису сачувала у преписима овога века, већ у преписима познијих векова; — те све то може повисити онај број од 150 рукописа, а да и не спомињемо оно што је за свагда пропало и чему се никад неће моћи ухватити рачуна. 2. Они, који су описивали старе српске рукописе, нису били сви ни једнаки ни добри познаваоци, те неки од оних рукописа XIV века, који су по палеографским и другим знацима придани овом веку, могу бити и с краја XIII или с почетка XV-ог века, и обрнуто; а после: у списку дела XIV века може бити дела, која се први пут чују у овом веку и налазе први пут у

преписима овога века, а можда су постала, преведена или написана била, раније, у XII-ом и XIII-ом веку. Али је сад свакојако онај број од 150 рукописа за историју српске књижевности једини поуздани терен испитивања. Очувани до данас рукописи XIV-ог века нису се сви цели очували. Од неких, који су цели могли имати до 100, 200 и више листова, остало је само по неколико, често само по 1 или 2 листа. Таких *одломака* има у оних 150 рукописа око *тридесет*. Код осталих недостаје по један или по неколико листова с' почетка или с краја — и то је правилно; — ређе недостаје по један или по неколико листова из средине. Пошто досадашњи описи рукописа нису сви једнако потпуни и тачни, не може се тачно показати колико међу рукописима XIV-ог века има оваких, *оштећених*, рукописа; али се од прилике може узети да их је 40%. Дакле: у 150 рукописа има их које оштећених које одломака око *деведесет*. Али у заосталих *шесет* потпуно очуваних рукописа наћи ће их се јамачно неки број, којима је радознала и жељна рука старинарска по један лист из средине истргла (што се може опазити само пажљивим проучавањем целога споменика) не могући их целе за се добити. Таким послом као да се од свих познатих старинара највише одликовао руски владика Порфирије, који је путујући 18 година по истоку, сабрао био збирку од скоро 500 рукописа, које стародревних, које грчких, арапских, латинских, сирских и т. д. Та је збирка његова сада својина импер. публич. библиотеке у Петрограду (купљена за 15.000 рубаља). У њој између 108 старословенских рукописа има само 30 целих, а 78 одломака, често од 1 листа. Међу овим одломцима је и лист из познатога Мирослављева јеван-

ђења (види: Краткій обзоръ собранія рукописей въ имп. публич. библиот. С. Петерб. 1885. стр. 42). — У поменутих 150 рукописа има их датованих на *тридесет* и *пет*. Али се размера измеђ' датованих и недатованих споменика XIV. века не може одредити према овоме броју; јер се не може знати да ли је на оштећеним рукописима или одломцима било датума или не. Сви датовани споменици XIV века, осим једног-два с краја тога века, писани су на пергаменту. Од недатованих има их на хартији писаних само *десет;* али за њих све не знамо поуздано да су XIV века. За 2—3 од њих напомиње Даничић да су „може бити“ XIV века; а већина од осталих, што су на хартији писани, оценио је да су XIV века још пре 60 год. П. Шафарик, те се за њих још више може рећи да су *„може бити“* XIV века.

Формат рукописа XIV века не може се тачно за сад показати, јер су досадашњи описи тих рукописа ову страну њихову врло често занемаривали. По оном пак, што у описима о том има, као да је најчешћи формат *четвртина.*

И ако нас оволика књижевна преоставшина (150 рук.) најзнатнијег века старе српске државе управо растужује својом малином, ипак би то било големо историско благо, кад би све то била права *књижевна* дела. Не. Него у тих 150 поменутих рукописа око 120 су прости преписи, преписи дела старијих или посталих у том веку. Међу овим преписима има од неких дела врло много преписа, од понеких само по један. Тако: *јеванђеља* има око 40 — више од четвртине целога броја; *апостола* 8; *псалтира* 8; *минеја* 7; *триода* 6; *октоиха* 6; *требника* 3; *часловца* 2; *осталих литургиских* књига

(отачника, прилога, панегирика) око 10 — свега литургиских књига око сто рукописа или две трећине од целога броја рукописа XIV века. Остало су дела богословка, философска, историска и друга.

Које с друге стране а које по записима, који стоје с почетка рукописа или с краја, понекад и у средини, познато је око *четрдесет* и *пет* књижевничких имена овога века, ако се тако сме казати; јер су ту покупљена имена сва, и имена правих писаца или преводилаца и имена простих преписивача. Правих књижевничких имена има у овом броју само неколико, *шест* до *седам*. У записима стоје већином само гола имена и поред њих једва још то, да је писац био *ђак* или *анагност* (чатац), *граматик*, *мних*, *јеромонах*, *поп* — те осим занимања готово ништа више не дознајемо о писцима овога века. А по занимању су ови писци били: 1. владар (ако узмемо да су неки радови деспота Стевана, као што је прилика, постали у овом веку) 1. патријар, 2 архиепископа, 1 епископ, 25 калуђера, 1 калуђерица, 5 ђака, 2 чатца или анагноста, 3 попа, за 2 се не зна шта су били, а 2 су се потписали да су *кршћани* (богомили).

Штампарске погрешке. — Често нека погрешка штампарска, коју писац не види и не осећа, јер зна ствар, и коју и многи његови читаоци из истога узрока не осећају, може временом да постане врло фатална, кад се ствар заборави, и да одузме испитиваоцу много драгоценога времена. Така је штамп. погрешка понекад налик на писарске погрешке у старим рукописима, које и данас муче историке и старинаре и због којих су ницале читаве масе бесплодних расправа и студија. Из наше историје врло

леп се пример за ово последње може видети у расправи о *Тољену,* сину кнеза Мирослава. (*Глас* XXXV Срп. Ак. Наука). За штампарске погрешке ове врсте могло би се показати из саме наше нове литературе врло много примера. Ја ћу их овде, по сећању, приказати само неколико. О једној је већ било напред речи код белешке *Поснуиљује.*

У *Горском Вијенцу* у првом монологу владике Данила стоје стихови:

Своју мисли Бранковић с *Гертуком,*
Мухамеде то је за *Гертуку* —

Ову је погрешку први исправио др. Ј. Кирсте 1886. г. у свом немачком преводу *Гор. Вијенца* написавши, као што треба, *Герлука.* Али се ни Кирсте ни други после њега не могаху довити од куд та погрешка у владике Рада; јер не мишљаху да је штампарска, пошто долази два пут у два стиха. Међу тим је то права штампарска погрешка, која је дошла због рђавог читања рукописа владичина. Ко је имао прилике да види рукопис владичин, вероваће потпуно у ово објашњење. Владика је *р* тако развучено писао, да се у њега *рл* одиста може читати, нарочито у непознатим речима, као *рт.* Тако је слагач и прочитао; а владика јамачно није сам водио коректуре, но неко други, који није знао историје нити имена *Герлука.*

У *Гласнику* XXVII с. 286 у хрисовуљи Душановој од 20. септ. 1351. штампано је: и нѥ имь нѥть царство ми дльжно за дрѣво, коѥ се ѥ ꙋ лѣтѣ разбило, тере ꙋзела госпогѩ царица и т. д. Оригинал је хрисовуље у беогр. нар. библиотеци, и тамо се чита лепо и јасно: ꙋ зѣтѣ, а не ꙋ лѣтѣ.

У другом издању Вукових народних песама књ. IV од 1862 г. у песми 10, стр. 77 долазе стихови:

Ту погибе цвијет од Турака
. . . .
И остале аге и спахије
Од Ушћупа и од Албасана,
И од Љеша и *од Рача града* —

Овде *Рача града* стоји место *Драча* града.

Ова књига Вукових зборника има још врло много оваких погрешака. Ја ћу навести још само две из песме *Узимање Ужица,* стр. 176.

Санак снила Кучукова када
. . . .
Ђе Ужице тама попанула,
Крчагово ружом процватило
. . . .
Уз Ђетињу муње сијевају,
На *Јабучју* орли што пролећу —
У *Јабучју* орли што пролећу —

Овде је *Јабучју* очевидно штампарска погрешка место *Забучју,* јер нигде око Ужица нема места, које би се звало *Јабучје.* А Вук ову погрешку није поправио или за то што је није опазио, или што није добро познавао околину ужичку.

Даље у истој песми:

А што кука тица кукавица,
Оно јесте прото Милутине
Та од Гуче села питомога;
Са њим кажу тридесет *топова*
И тридесет црни калуђера,
Те се моле Богу без престанка —

Према смислу текста оно *топова* је штамп. погрешка место *попова.* А прота Милутин у оно време није никако ни могао довести тридесет *топова.*

Кад штампарска погрешка намучи испитиваоца, онда јој он не опрашта ни онда, пошто се увери

да је то штампарска погрешка и пошто је поправи сам онај у чијем је делу. Тако н. пр. у мојој расправи о Сими Милутиновићу у *Годишњици* II на стр. 282 стоји: „Сима се родио у Сарајеву *5 октобра* 1791“ — место: *3 октобра.* Слагач је место 5 ставио слично му 3, а ја то не опазио. Тек после десет година исправио сам ту погрешку у *Гласу XIV* Срп. Ак. Наука. Али и после те исправке, и ако вели да зна за њу, један наш млађи писац, пишући о Милутиновићу, бори се прилично с том погрешком причајући како је она и друге на погрешку наводила и т. д.

Али има и таких погрешака, код којих је тешко погодити да ли су пишчеве, из неатости или незнања, или штампарске. Ну и оне могу бити тако исто штетне, и треба их, ако се само може, исправљати. Ако их том приликом назовемо штампарскима, баш ако многи знаци говоре и за што друго, ствар тиме не губи ништа, а добар књижевни тон често добија. Ја ћу овде и за ово навести неколико погрешака, опет по сећању, а не по избору; јер су неке од њих таке, да их, бар *данас,* свак лако као погрешке распознаје. Тако:

У мојој расправи о Бранку Радичевићу *Глас* II Срп. Ак. Наука стр. 17. у ноти спомиње се међу песницима Исидор Николић *Србобрански,* а треба: *Сроградски...* Да ли је то била моја или слагачева погрешка, не знам; али је свакојако била погрешка с неатости.

У Вукову *Рјечнику* има прилично оваких погрешака: *„Ниш* — Die Stadt Nissa in Serbien“ (тако јесте сада, али онда није било тако); *„Нови Пазар* — Stadt und Festung in Serbien“ и т. д.

Така је и ова погрешка у Новаковићевој расправи *Народне традиције и критичка историја* (*Отаџбина* за 1880 г. стр. 395): „Ми не смемо сметнути с ума, да су се баш ови предели лишили свога најбољег староседелачког насељења несрећним пресељавањем, које су с крајем XVII и у првој поли XVIII века извршила *два* патријарха *Црнојевића*.“ А зна се, да је од њих само један био *Црнојевић*.

Најзад така је погрешка и у преводу године са записа Радинова јеванђеља *Starine* IX стр. 126. Сам оригинални запис године врло је сметен: **Вь лѣт. .ѕѿ. н. н. сотно юеньдикто .лє.** Ова овако записана година преведена је тамо са: 1308 г. Међу тим пре може бити ма која друга година но ова. А, претпоставивши да је оно „**н. н. сотно**“ само плеонастично понављање, које се понекад налази у старим рукописима, изашла би година 6800 или 1292 по Хр., с којом би се годином слагао индикат 5, ако из онога **.лє.** избацимо **.л.**, које је као број индикта бесмислица. А могло би бити и да је место „**н. н. сотно**“ писац мислио да напише само: „**н .ї.**“; па, погрешивши и написавши **.н.** место **.ї.** (због једнаког изговора ова два слова), учинио још и другу погрешку, те додао још и реч „**сотно**“, која му је већ од напред у глави брујала. И онда би била то година 6810, или по Хр. 1302. С овом пак годином слаже се индикат **.ӏє.**, а и од онога **.лє.** у запису лакше је васпоставити индикат 15 но 5. Дакле: година 1292 или 1302; а наши историци нека пресуде с којом се од ових година боље слаже оно у запису: „**югн се краль разширн з рькы (грькы)**“ —

Овим чланчићем нисам намеравао да исправим све познате ми, знатније и незнатније, штампарске погрешке. Ово што је овде изнето није можда ни десети део од погрешака, које сам досле опазио и које су које где по мојим књигама побележене. Ја знам да тако раде и други. Кад се промуче око неке погрешке и за себе је одгонену и исправе, онда мисле да је тим ствар свршена и остављају је у акте. А колико би учинили користи кад би те погрешке објављивали, те другима уштеђивали труд и муку око њих?! И мени је намера била, да овим чланчићем покренем посленике и на овај посао; јер он није тако некористан и ситан као што се чини. Ја знам, да мој друг проф. Ж. Поповић има врло много оваких забележака. А имају их јамачно и још многи други Па што их не би и објавили? У другом низу ових бележака и белешчица и сâм ћу их можда искупити из својих књига, колико више могнем, и објавити.

КРОЗ КОСОВО

од

М. В. ВЕСЕЛИНОВИЋА

Од Скопља на Косово

Рано у 7 часова из јутра на Светога Николу (6 децембра 1893 год.) уђем у вагон. Железничка свирајка звизну, али тако отегнуто и суморно, да је своју песму протезала дуго и дуго, као да је знала да ја идем први пут на тужно Косово.

Снега неје имало, сем на највишим врховима Шара и Црне Горе. Промолио сам главу кроз десни прозор, и све сам завесе с прозора дигао, да бих погледао час на изглед дивнога Скопља и његову околину, час на Каршијак, изгледајући даље нећу ли спазити с десне стране Вардара ушће Треске. Али неје прошло неколико минута, спазих на десној страни село Бардовце, у којем се лепо виђаху напуштени конаци некога бега. Поред овога села вијуга се Лепенац кроз поље као сребрна жица, и журно хити да се здружи с Вардаром. Остаде ми испод погледа уток Треске и толике развалине манастира око Шишева, јер Треска утиче у Вардар мало више; али бар прегледах како се простире Дервенска жупа горе уз Вардар ка Тетову.

Гледајући на Дервен и не спазих кад се влак увуче у долину Лепенца, толико широку да се само

река пробија између Шара и Црне Горе, те се ове планине више и не виђаху. То су цинови, којима мали створови и не виде главе!

За непун час већ је влак дојурио у Елес-хан, а одатле за други час у Качаник. Страшно! Не знате шта је страшније, да ли качаничка клисура са својом природом, или Старина Новак са својим намргођеним лицем и калпаком, пуним туге и очајања! Нека вас језа подухвата, кад погледате ту протегнуту паланку поред Лепенца! Сада вам се само по које разуздано арнаутско дериште кези, а пре 20 и више година пуцали су Арнаути на железницу кад год је туда пролазила.

Качаничка клисура очарава путника својом природом. Она није много стеновита, а доста је шумовита, — право место за хајдука. Одмах ми је изишао на поглед стара јуначина, Старина Новак, и баш као да га гледам, како са својом дружином лети од брда на брдо, захвата бусије и јуначки брани своју клисуру, и како намиче калпак на очи! Ако је јуначина и страшна погледа, заиста је имао бити рашта. Само прођи, Србине, туда, ако ти Старина Новак не изиђе на поглед са својим суморним лицем и калпаком на глави, ја крив.......!

Чим се продужи даље од Качаника, већ клисура ишчезава, већ се излази полако и благо на висораван и поље Обицу[1] откуда потечу воде за Неродимку и Лепенац. Та блага постепеност ширења погледа све се више шири у ширӣ хоризонат, планине се размичу и удаљују, а влак је већ дојурио за трећи час у Феризовић, где се стичу коњски и колски путови,

[1] Обица се зове цело поље што се пружило од села Косина ка Качанику.

са запада из Призрена, пробијајући се мимо жупе Срецку и Сиринићe, а други с истока од Гњилана. Село је Феризовић на лепом положају, ту је железничка станица, те ће због ове село имати будућности.

Одатле кад се даље пође пукло је Косово поље, којега такога, слободно се може рећи, нигде више нема у српским земљама. Заман ћете погледати жељним оком да видите језеро Сазлију и ту негде „Ћемер Ћуприју“.[2] Али се ипак и данас познаје по небројеним локвама, у којима се до непрегледности блиста помало кишне или изворне воде. Те локвице изгледају вам као звезде на небеском своду. То је сада право земско звездано небо! Одатле се већ опажа и Ситница на левој страни (кад се путује од Феризовића к Липљану), која се вијуга кроз равно Косово и спира српску крв да је пречисти и близничи!

Радознало ћете, надам се, запитати, па где је то чувено блато Сазлија? Оно је негда било, као што народ тврди и његове песме; и оно је ваља да остатак великога језера, што је покривало тај део *Косова* у незапамћено доба, па се полако оточило у солунски залив, кад је Лепенац пробио качаничку клисуру.(?) А сада је у последње наше време нешто природним путем, а нешто су га мештани, нарочито мухаџири (исељеници из краљевине Србије од 1878 године) отпочели лагано отакати у Ситницу многим вадама, да би добили више земље за обрађивање.

Више, дакле, нема блата Сазлије, сем имена и села. Нема више онога страшнога блата и у њему трске

---

[2] — — — — — — — — — — — — — —
Од Јавора, побро, до Сазлије,
До Сазлије на Ћемер Ћуприје.
— — — — — — — — — — — — — —
Вук. „Најстарије пјесме јуначке“.

и шевара, и по њима вукова, медведа и разних птица. То је за дропље и штркове истина жалосно, чега ради су се те јужне птице и раселиле; али више српски витез неће страховати да не упадне у непроходне баруштине сазлијске!

Кроз један час већ је влак стигао у Липљан. Ту на станици видех, међу многима, и вреднога петнаестогодишњег учитеља Дену и његову скромну и лепо поновљену школу до саме старинске липљанске цркве, Свете Пречисте — Ваведења 21 новембра). Поглед све лепши и лепши. Ако је Косово, ово је Косово за јуначке народе, као што су Срби и Турци. Чисто гледам како су се залетали витезови и делије дугим копљима и буздованима, па густи сабљаши и секираши, па лаки и разређени праћкаши! Све вам се то представља кад своје погледе баците час на једну, час на другу страну. Липљан је центар Косова, и ако је то стара Улпијана, имали су се рашта концентровати некадашњи легиони у њој. У том чаробном погледу, на најширој тачци Косова, очи ми се замаглише и неколико капи падоше. Али сам, при свем том, осећао неку свежину радости, и од милине узвикивао сам и довикивао: и Обилића, и Југовиће, и друге старе витезове; ну они ме не чуше! Можда од оне железничке тутњаве........! Што наш народ пева Косово има га рашта и певати.

За пети час већ сам долетео у село Глободерицу, ну на неколико тренутака пре но што се дође до железничке станице у Глободерици, бацао сам погледе у десно и распознао сам у даљини најпре манастир Грачаницу, а за тим већ при брду и Приштину, стару Милутинову Престоницу; а с леве стране и одмах преко Ситнице увек ми је била на погледу и Голеш планина.

Ту у Глободерици сишао сам из вагона, где ме је већ очекивао наш вице-консул, г. Б. Нушић.

Сели смо у пајтон и продужили пут Приштини кроз красно Драгодан-поље. Сад сам већ више и лакше могао да прегледам право бојно поље 15 јуна 1389 године. Пут је од Глободерице до Приштине трајао један час, а Приштина се није виђала од једног повијарца, који је окружује са западне стране, на којем су приштевачки[3] виногради. Тако исто није се виђао ни Муратов гроб, јер је Мазгит поље једна велика висораван, мимо коју смо пролазили, а остајала нам је с леве стране. А за неколико тренутака путовања, г. Нушић показа ми руком на левој страни две кућице у даљини, а на једном повећем дугачком облом брегу, и рече: оно је Газиместан.

Путујући, тако, на нашим је колима седео гаваз нашег консулата, а напред је касао на коњу турски заптија (жандарм).

Приштина

Кад сиђете са железнице у Глободерици, и пођете друмом кроз Драгодан поље, што је пукло ка

[3] Навео сам у „Наставнику“ за 1893 годину, стр. 256, да се говори *приштевски* — *а* — *о*, као што то и старине тврде; али сада овде у Приштини чујем да народ говори редовно *приштевачки* — *а* — *о*. Кад кога упитате: зар се не говори *приштевски?* Одговориће вам: на све једно је и тако и тако, — ну при свем том сада редовно говоре *приштевачки* — *а* — *о*. То потврђује и једна народна песма, која се је певала пре 50 и више година у Нишу, а можда се и сада пева:

Шетнаја се Артиначко
На пал'не приштевачке,
Ол-тарафта!
На пал'не приштевачке.

— — — — — — — —

Заиста су се онда израђивале у Приштини палуне искићене и ишаране по укусу турском, да су се такве продавале на далеко; и Турци су их носили дичећи се и улицама. За то су девојке у Нишу и испевале ову песму неком гиздавом Артиначку, који се је шетао улицама у палунама.

Приштини, ова се не види док се не дође близу ње, и не изиђе на благи повијарац који је обавија са западне стране, на којем су и приштевачки виногради, тек тада спазите Приштину и одмах улазите у варош. Прво вам сада падне у очи велика нова касарна, а кроз поље испод Приштине Приштевачка река. Одмах од друма улази се у доста праву улицу Диван-јол, која одваја Локач-маалу и Купт-маалу, где је и српски конзулат. Ту сам одсео.

Тек после неколико дана могао сам слободније прегледати варош и околину, јер су ми тако налагали и службени послови. Најпре сам ишао у село и манастир Грачаницу, а после сам одао по Приштини.

Приштину опкољавају најближа села: Софалија (неки изговарају Савалија) испод Маркових Чардака, Златаре, Матичане,[4] Којиловица, Маковац, Лукаре, Угљаре и Крушевац; а постоји на две мале реке: Велуши и Великој Реци, и од њиховога састанка пење се полако уз брдо, те Варош-маала је већ на брду, а на средини између ове две реке. Велуша силази с планине Грмије и пролази кроз југо-источни крај Приштине, а Велика Река кроз северо-западни крај Приштине, па се састају испод саме вароши, где губе своја имена, па се одатле зову Приштевачка река,[5] и као така утече у Ситницу.

---

[4] Матичане је источно од Приштине на пола часа преко брда Трешњака и панађуришког виса. Има сада 7 српских и 2 турске куће. Прича Стојан Јоксимовић из тога села, да се пре звало *Матов*, и да је ту била у старини *маточина (трмченик)* манастира Грачанице, те се за то тако зове.

[5]Ваља ми споменути овде, да се у народу не чује ни Стара Река, ни Преславица, ни Приштевка, ни Приштовац, ни Вељуша, ни Вишеслава. као што је писано у по гдекојим књигама у нас. Облик Приштевка можда би најзвучнији био онима, који не пазе много на тачан изговор имена места у опште, али такав облик означава жену и девојку из Приштине.

Приштина се дели на махале (предграђа):

1, *Чаршија,* готово на средини вароши, где су трговине и дућани покривени. Ту је и пашин конак (хућумат). Пре су становали сами Срби у Чаршији (на тргу), а сад су растерани. Онде где је сада нов пашин конак до саме саат-куле, ту су биле зидине старог дворца краља Милутина, веле Приштевци, а тако је записао и г. М. С. Милојевић у својем путопису. Он је те зидине гледао пре 25 година, али им сада нема трага, јер је на тим зидинама пре осам година подигнут пашин конак. Хаџи-Витко ми је причао да су Турци, при зидању пашиног конака, оне старе зидине дворца краља Милутина, раскопавали и нашли два мања сандука гвоздена или бакарна, и да су у њима нађене неке артије и књиге. Да те књиге и артије несу биле знатне не би их, вели, Турци слали чак у Цариград.

2, *Варош* (Турци је зову Јарар-царибаши). Ту је српска црква Свети Никола, а испод ње српска школа. Живе само Срби.

3, *Пиринас,* тако ту маалу зову и Срби и Турци. Ту је и једна џамија, а пређашња српска црква, за коју мисле Приштевци да је стара митрополија. У тој је, веле, цркви сада џамији, био сарањен кнез Лазар први пут, и за то је називљу Свети Лазар. Живе Срби у већини.

4, *Алаидин-маала,* живе Арнаути и Турци.

5, *Панађуриште,*[6] (Турци зову Хасан-бег маала). Живе и Срби и Турци.

Турци зову Велушу и Паша-сују (пашина вода), јамачно због каких пашиних чесама горе уз брдо, које можда воде своје порекло од старих кладенаца. И сад причају Приштевци и зову око ове реке више Приштине на 1 час неки извор и развалине *Марков Чардак.*

[6] У овом крају вароши у свима готово бунарима излази кисела вода. Не пију је, али је за мешење хлеба изванредна.

6, *Четири луле маала,*[7] живе и Срби и Турци.

7, *Локач* (Турци је зову Јунуз-ефендија). Живе Срби и Турци.

8, *Куит-маала,*[8] (Циганска или Асан-Елинова маала). Станују Срби и Турци.

9, *Рамаданије маала,* живе Срби и Турци.

10, *Хатуније маала,* живе Турци и Арнаути.

11, *Мехмед-бег маала,* живе Турци и Арнаути.

12, *Јусуф-челеби маала,* живе српски Цигани, Турци и Арнаути.

Цркве у Приштини. Од толиких цркава што је било у Приштини, сада служи само једна. То је црква Свети Никола, у Варош-маали, скромна по својем спољашњем изгледу. Ова је црква поновљена и сазидана пре 70 година настојавањем тадашњега чорбаџије и епитропа Хаџи-Јована.

Садашњи Приштевци не знају да ли је ова црква стара, но пре верују да је нова. Име *варош* у којем је крају и црква већ јој тим самим тврди у неколико старину, ну опет несам смео да само по томе тврдим њену старину. Био сам срећан да ми дође о божићу поп Јован Поповић из Липљана, стари свештеник, који служи у липљанској цркви пуних 60 година. Стар попо, али свеж и ведар, још иде крепко, чита јасно и служи у цркви. Жива историја. Он ми је причао о приштевачкој цркви овако: „Ова црква, Свети Никола, у Приштини, у Варош-маали, стара је, и ја знам кад су

---

[7] У овој је маали чесма са четири луле, по чему се и то предграђе тако зове. Из те чесме тече много воде, али и она није за пиће баш угодна, јер и она има жицу киселине.

[8] Турци је у службеном односу зову *Кит-махале,* а Срби изговарају *Куит.* За то се тако зове што су ту највише пре живели Цигани, који воде своје порекло од афричких Копта; а било је Асан-Еминово имање.

биле само зидине до земље, а где је био олтар ту су зидови били мало већи и покривени даскама и рогоџама, те су ту долазили Приштевци и палили свеће и крстили се. И ја сам као ђаче ту долазио и палио свеће. Не знам баш које године, али знам да је пре 70 година у Јашар-пашино време подигао на старим зидовима ову цркву Хаџи-Јован из Приштине, а стармном је био из Горње Гуштерице. Он је био побожан човек, међу тим добар с Јашар-пашом, те на његову молбу дозволи му Јашар-паша да обнови стару цркву, што он срећно и изврши уз припомоћ народа."

У ову сам цркву ушао 19 децембра 1893 године после службе кад је народ изишао. Доста је мрачна, ну опет привлачи поглед по цртежу икона и по дрворезу темпла наших Дебараца. Иконе и ако несу вештачки израђене, али је темпло све од дрвореза изванредно. То је и сувише много вештачки израђено у почетку овога века од наших Дебараца, јемачно из Галичника, јер је тај мајстор, по својој прилици, радио и темпло Светога Спаса у Скопљу, где је с десне стране при крају изрезан раденички сто̄ и радници, а записан Петар Филиповић, 1820 године, за којега причају да је био из Галичника, и вешт дрворезац. Овака иста прилика раденичког стола изрезана је и у приштевачкој цркви и на истом месту, само нема записа.

Стубови су темпла сви ископани свуд у наоколо, да их је милина гледати. Вредно би било откупити један комадић стуба и донети у Београд за углед онима који се баве дрворезом. Такав се дрворез у овим крајевима зове копаница.

Црква се дели на мушку доле и женску горе с попуштеним крилима с поља, као обично у Турској. Има два престола: један на обичном месту с десне стране

за митрополита, а други је скоро постављен с леве стране за српског консула.

Падају у очи и слике манастира на зидовима, ртани 1877 године са свим просто: лево манастир Грачаница и Свети Георгије, боличе или болице(?); десно Свети Јован, јемачно бигорски, Дечане и Свети Наум.

Друге цркве сада нема у Приштини. Оно што их је било, Турци су их преобратили у џамије. Сад се прича да је једна дрвена џамија запустела између Чаршије и Купт-маале била Света Петка; у Панађуришту да је била црква Крстов дан, славила 14 септембар, а постојала је, веле, баш на улици између садашње куће Дене Столића механџије и куће неког мухаџира. Тада се држао и панађур, за то се и маала зове Панађуриште. У Пиринас-маали она џамија, коју Приштевци зову Свети Лазар и митрополија; и још за једну џамију на Великој Реци, веле, да је била црква; а било их је и у Чаршији око старога дворца, Шедрвана и Витлије, али су то сада џамије и амами. За друге разрушене и потурчене цркве не знају да причају сада Приштевци.

Школе у Приштини. Одмах испод цркве преко улице прелази се у српску школу. Чим се дође до великих школских врата, пада у очи натпис с десне стране на зиду издубљен на мермерној плочи и обојен црним мастилом: Училиште ово направи се управом и настоявањѣмъ родолюбивогъ Дане Филиповића, трговца и епитропа црквеногь и училишт. г. 1859.

Кад се ступи унутра, улази се у један доста простран и дугачак ходник. И с једне и с друге стране поређане су учионице, по три са стране, свега шест; од којих су четири за мушку, а две за женску школу. У дну ходника постоји једна соба, и ту је учитељска канцеларија.

Прошао сам кроз све учионице. Оне су видне и простране. У њима је по једна табла и потребан број скамија доста добрих, по један сто и столица и по која мапа. Кад сам ушао у други разред, одмах ми паде у очи лепа слика Њ. Величанства султана Хамида II, а око ње је на зиду прилепљена артија и на њој пише крупним словима: *Боже Цара Чувај*. На зиду је с јужне стране икона Светога Саве. Али кад се боље погледа на зидове, спази се узана омашћена даска, улемљена у зид свуд унаоколо. По тој дасци лепим црним словима пише ово: О како да благодаримъ Богу, што ми є дао способность мислити. Я росимъ мое лице сузама радости съ пунимъ утѣшенѣмъ благодаримъ му, кадгодъ осетимъ нѣгово присутство. Ты Боже! Тебе уста моя немогу довольно изразити; Ты твоимъ невидимимъ присутствомъ мое мисли просвештавашъ и узвишавашъ ты превѣчно суштество! Управи мое мисли стазомъ, коя къ теби води, и сва моя чувства испуни твоимъ животворнымъ огнѣмъ, да бы се свакадъ къ теби стремила. Но, ко самъ я, да се усудимъ къ теби.*

Школа је добра у опште према стању и броју грађана. Сада има четири добра учитеља и две учитељице, а и један Турчин предаје турски језик.

Ученика има у мушкој школи:

I	разред	66
II	„	46
III	„	33
IV	„	33
V	„	10
	свега	188 ученика.

* Ово је, веле, писао стари и дугогодишњи учитељ приштевачки Милан Ковачевић, садашњи пенсионар у Пироту.

У женској школи:

I разред	. . . .	48
II „	. . . .	25
III „	. . . .	40
	свега	113 ученица.

Митрополија у Приштини. Одмах из школскога дворишта улази се у двор митрополије. То је скромна кућица као и остале боље приштевачке. Има намештених соба за митрополита кад дође у Приштину. Сада Приштина припада рашко-призренској митрополији, а садашњи митрополит Мелетије седи стално у Призрену.

Над западним вратима митрополије постоји узидана мермерна плоча с натписом: Митрополія ова наградисе трошкомъ Нѣговогъ Высокопреосвештен. митрополита рашко-призренскогъ, Господина Мелетія, за вѣчитый споменъ србскимъ жительима овога града и окружія истога — године 1869. под надзираніемъ трговца Косте Филиповића.

У дворишту митрополије постоји и бунар ограђен, и на њему написано ово: Сей источник святаго отца нашего Николая архиепископа мирликиискаго чудотворца у име Господа Бога и спаса нашего Исуса Христа ископа се и украси се трошком Његовог високопреосвештенс. митрополита рашко-призренског господина Мелетия за вечни спомен свом народу. 1 марта 1886. од рождества Христова — а і од Његовог архиереиства 33-ће године у Приштини.

Џамије. У Приштини има на 13 џамија, које већих, које мањих. Једна је од њих највећа и зове се *царска џамија;* то је она у Чарши-маали, којој је темељ ударио још Мурат I кад је овде дошао 1389 године, После су је много доцније доправили његови наследници.

[illegible]

[illegible] [illegible]

Трговина и занати. [illegible] Приштина [illegible] Арнаути и Турци [illegible] Вићају се и [illegible]. Пазар се држи у недељу, чега ради се Срби [illegible] да се окрене у други који дан. Вештијих заната нема, сем најнужнијих што постоје и по другим местима за своје месне још примитивне потребе.

Војска. Сада станује у Приштини само један батаљон пешака, и тај је растурен поред српске границе. Ту седи командант пука с потребним бројем официра; дограђује се лепа и велика касарна на путу који води за Лиљан.

Становништво. У Приштини има сада, по највернијим подацима, на 3760 кућа, од којих су 3200 кућа турских и арнаутских; 400 кућа српских; 100 кућа Цигана хришћана;[10] 60 кућа јеврејских скоро досељених, а пре их је било 3 до 4 куће,[11] и неколико

[10] Ови су Цигани хришћани. Не знају откад су ту, нити кад су прешли у хришћанство. Говоре српски; шаљу своју децу у српску школу; помажу цркве и школе; славе славу као и Срби, али само неки Светога Николу, а неки Светога Василија; раде занате, тргују и одлични су грађани; поносе се што су у друштву са Србима; истина до сада се несу мешали женидбом са Србима, али су већ од пре годину дана отпочели овакви исти Цигани у Митровици. По типу се још познају да су циганске расе.

[11] Јевреји имају једну богомољу и једну школицу.

кућица циганских мухамедове вере. Према томе, ако узмемо по 5 душа на једну кућу, биће: Турака и Арнаута на 16000; Срба 2000; Цигана хришћана 500; Јевреја 300, укупно 18.800 душа.

Власт. У Приштини седи мутесариф, сада Бахри-паша, Цариграђанин, весео и уљудан господин. Пре краткога времена одликовао га је Њ. В. наш краљ таковским крстом II реда.

Овде је у Приштини пре неколико година становао косовски валија (гувернер), а сада станује у Скопљу. Приштевачком санџаку (пашалуку) припадају ове казе (кајмакамлуци): вучитрнски, митровачки, дренички, гњилански и прешевски.

Путови. Из Приштине полазе путови:

1, ка Глободерици (железничкој приштевачкој станици) кроз Драгодан-поље,[12] а полази из Диван-јола улице;

2, ка Липљану преко доњег краја Ветрника,[13] а полази из улице Дуд-башче. Од овога се пута одваја у десно пут за Призрен кроз поље низ Приштевачку Реку;

3, ка Грачаници и Јањеву, а полази из улице, што двоји доле Локач-маалу, а горе Панаћуриште;

4, ка Гњилану, који се одваја у лево и ка Новом Брду. Полази из панаћуришке маале;

5, ка Вучитрну и Митровици, а полази најобичније из Чаршије и из улица око Битлије, и кад изиђе из Приштине одваја се у десно за Преполац и границу

[12] Овде да напоменем да на мапама аустријеским и нашим погрешно стоји забележено северно од Приштине *Драгодан-планина*. Ове нема, но је *Драгодан-поље*, што се простире западно испод Приштине, а јужно Газиместана и Мазгита ка селу Крушевцу.

[13] Странци пишу па и наши *Ветерник*, али сам ја овде чуо да народ изговара *Ветрник*.

краљевине Србије. Тај се пут пре звао нишевачки, а и сад се каже тако. Пут ка Вучитрну пролази мимо Газиместан и Муратов гроб.

Божић у Приштини. Затекао сам се о Божићу у Приштини, те сам опет ишао у цркву, ну сада је изгледало више службено. Свуда се у Срба о Божићу и Ускрсу рано почиње и свршава служба у Цркви, па тако је и овде у старој Милутиновој престоници. Тек што је служба почела и ја сам дошао у цркву, а народа је било пуно да сам једва допро до одређеног места. Мушкиње је само доле у цркви, а женскиње на галерији (женској цркви). Прота Стеван служио је са остала три свештеника, а учитељи су с ђацима лепо појали, тако, да сам у тренуцима помишљао да несам у Турској.

Милина је погледати типове високих, дугообразастих плавих и плавушкастих лица с високим челима, а нарочито још што изазивљу неку тугу и очајање кад на њих баците поглед, а они сви као у једну тачку упрли на вас своје плаве очи, те вам срце парају. Шта ове очи траже и којега изгледају, то се теби Србине само казује............

После цркве долазио је народ у консулат и честитао Божић. Другог дана Божића враћао сам посете, и прво сам ту у близини посетио Хаџи-Витка, код којега је било већ неколико људи; одатле се, по договору, дигнемо сви заједно од куће до куће, разуме се код угледнијих грађана. За нама је ишао гаваз консулата и један турски заптија што се налази као стражар и на услузи код консулата. Тога дана пре подне посетили смо у Локач-маали и Купт-маали 17 кућа, а после подне у Варош маали, прво проту, опет сви заједно одоздо из поменутих маала око 10 до 15 људи с Хаџи-Витком, посетили смо 13 кућа, и тада је био с нама и прота.

Сутра дан на Светог Стевана пре подне опет заједно ишли смо у маалу Панађуриште, и посетили смо 15 кућа, свега 45 кућа.

Кад се долази у кућу поздрављају се са *Христос се роди!* а одговор је *Заиста*[14] *се роди!* Тако исто говоре и при пићу.

Част је и послужење: слатко, у многим кућама шећер или мед; ракија, кава, свињско месо и питије. Мени су се јако допале питије, и свуда сам тражио њих. Значајно је да се питије готове у Приштини само о Божићу, Богојављењу и Ускрсу, а никад више преко године. А у којој је кући умро човек или чељаде у седмици испред Божића, у тој кући нема питија. Тако исто, веле, не масте љуске (јајца) о ускрсу оне куће у којима је била смрт велике недеље.

Сутра дан 28 децембра посетио сам мутесарифа Бахри-пашу, и испричао сам му да сам одао по вароши и шта сам видео, додавши му да ми је јако пријатно било што сам видео како народ живи о благим данима, и како је све овде добро под његовом управом. Он ми одговори с благодарношћу на том комплименту, и додаде: „Истина је овде добро, и кад неће бити добро овде, шта би било по планинама.“ Али цариградско чедо уздахну: Ах, консулос-беј, нема Бејолу, нема Стамбол!“

Грачаница

У јутру 14 децембра 1893 године у 9½ часова пошао сам из Приштине за Грачаницу с терџуманом консулата г. Јованом Јермениним. С кочијашем је седео наш гавах, а пред колима је касао на коњу заптија.

[14] Тако сви кажу: и жене и деца и људи *заиста*, а не *ва истину*.

Прво се пређе доњи крај панађуришког виса, за тим се прелази долина Матичке Реке, па преко Ветрника већ се силази и прелази преко поља и села Ајвали. Чим се пређе ово село арнаутско одмах се појављују кубета Грачанице, а мало за тим и цео манастир. Путује се од Приштине до Грачанице највише један час и четврт.

Манастир Грачаница постоји на левој страни близу Грачанске Реке, а усред села Грачанице. У порти су три конака, један мутвак и неколико кошева. Испред великих западних црквених врата сада је сељачко гробље, а иза олтара се сарањују само свештеници и мушкиње из породице Ђака Ристе, о којем ћу после више говорити.

Сада у манастиру станује један калуђер Агатангел, а ту седи већ 40 година, па је изнемогао и једва је изишао из своје ћелије да се са мном поздрави. Службу врше три сеоска свештеника: два из породице Ђака Ристе и један други поп Димитрије, који је сада и домаћин манастира.

Кад сам ушао у црквену порту нашао сам прво учитеља, а по том је дошао кмет села Петар А. Поповић и свештеник Зарија Поповић, оба из породице Ђака Ристе.[15] После обичних поздрава пођосмо у цркву.

[15] Домаћина попа Димитрија неје било ту, јер му пре једног дана беше погинуо шурак из оближњега села Ливађа, те је тога ради отишао да га сарани. Тај младић сиромах жртва је разузданих Арнаута, нарочито муаџира (исељеника из краљевине Србије), који се грозно још свете Србима у пркос својих власти, и веле Србима: Ми ћемо сад овако, а кад вам дође ваш стриц (т. ј. Срби из краљевине) радите онда шта знате.

Овај је младић пошао био с друтарима из својега села у шуму по дрва, а пролазили су, као и увек, преко поља где је тај пољак. Тада тај пољак викне дрварима: Море рајо, сви ви који овуда пролазите морате ми плаћати за сваки пролаз по три гроша на кола, па онда можете ићи у планину и сећи дрва.

Црквењак отвори северна врата припрате, уђе унутра, ја за њим и остали за мном. Одмах падају у очи новије царске слике Душанова и Урошева, чија се лица не виде, јер су им премазана. До њих одмах виде се: Немања, Свети Сава, Свети Сава трећи, Свети Арсеније, Свети Јеврем, Свети Јаникије I патријарх српски; а на западном зиду: Свети Профор пчински, Свети Гаврил лесновски, Свети Јован рилски и други. По осталим зидовима припрате виде се слике општих светаца. Чиниле су ми се ове слике лепе, јер први пут ступам у толико прочувену Грачаницу; ну кад сам ступио на врата праве Милутинове задужбине, нека ме језа подухвати! Други крој, друго зидање, друге слике, мислите да је све то живо! Ту вас обузме нека тајанствена сила и очарање, да не знате шта пре да гледате!

Један корак напред, и први стубови вас занеме. Гледате чудо једно. На првим стубовима види се читава историја Немањића у сликама. Ступио сам још један корак напред и нашао сам се испод свода првих стубова између краља и краљице, т. ј. краља Милутина и краљице Симониде. Погледам десно, видим краља Милутина с Грачаницом у десној руци; погледам лево, видим краљицу Симониду; подигнем главу горе, видим Исуса Христа, који раширеним рукама шиље два анђела с крунама у бриљантима да их положе на главе краљу и краљици. Ту сам се укочио од чуда и лепоте. Не знате шта је лепше и знатније, да ли прекрасан сачувани цртеж, или жива историја.

Док сам се мало стишао од овога чуда, лепоте и тронутности, погледам мало боље око главе Милутинове,

---

Сиромах младић усуди се и рекне му: Ми до сада несмо плаћали никоме па не можемо ни теби, а ако нас не пропустиш, ми ћемо јавити паши у Приштини.

— А, оћеш да јавиш паши, пасји сине! — Нанишани пушком и обори га одмах. Други се разбегну, а разбојник ухвати шуму!

и прочитам лако и брзо, јер је јасно и читко: Стефань Оурошь хрᲂу б... вѣрѣнь млтию божие краль,[16] самодрьжьць всѣхь срьпьскихь земль и поморьскихь и хтиторь.

За тим се окренем краљици Симониди и прочитам око њене главе ово: ⁘ Симонида кралица и.... Палеологина.[17] дьщи цриа Андроника Палешлога ⁘

Дуго сам гледао ову дивну групу краљевских слика, и жао ми је остало што несам цртач да је снимим. Та би група била најбољи украс и у цркви, и у школи, и у свакој кући, само кад би се снимила с целим сводом и текстом.

Кад сам ступио корак напред к олтару, видео сам друге стубове, који постоје спрам олтара. Сви су зидови живописани. Темпло је ново, сиротинско и просто. Певница је десна стара од мозаика, а лева нова и проста. Слике су изванредно лепе и вештачки израђене у олтару, после толико векова чини вам се да су сада рађене, нарочито изазивљу поглед они свеци у белим одеждама, то је нешто вештачки израђено.

Из главнога олтара улази се у десни и леви олтар, а врата су им из цркве зазидана. У левом олтару препукао је зид одозго до доле. У десном олтару над зазиданим вратима скоро на целом зиду исписана је Милутинова хрисовуља дана Грачаници, коју је по Верковићевом препису саопштио Миклошић у „Monumenta Serbica,“ а коју је доцније саопштио и Милојевић у својем путопису књ. I. Ну по мојем скромном мишљењу, овај драгоцени споменик ваља још једном најтачније и најбрижљивије преписати, а најбоље би било фотографисати га, светлост не зна за кривудање. Испод ове

[16] Ово довде је с десне стране главе, а одавде с леве.

[17] Довде је с десне стране главе, а одавде с леве.

хрисовуље намештена је Вертхајмова каса пре краткога времена, у којој се чува оно мало сиротиње садашње Грачанице.

Над првим стубовима више слика краља и краљице постоји на горњем спрату једна празнина с прозорима дугачким и узаним, и види се да је живописана. Веле да је и ово црква, и да је ту стојао краљ с породицом, кад би дошао на службу, а кроз јужни се стуб излазило степеницама горе, ну сад су и та врата зазидана.

На Милутиновој су цркви троја врата, једна са запада, која се сад управо налазе у припрати, и двоја с бокова, али су северна зазидана. На припрати има двоја врата са запада и са севера.

Стара грађевина има 5 кубета, једно на средини, а четири са стране, што представљају Исуса Христа и четири јеванђелиста, у потпуном византиском стилу. Кубета су покривена оловом од старина, а остала је црква скоро плехом препокрита, јер је пре 70 година Јашар-паша скинуо олово па покрио ћерамидом. На припрати је једно ниже и пошире кубе. Припрата је дозидана доста приближно по укусу главне цркве.

Црква је зидана споља од масивнога шаренога камена, а изнутра старинским танким широким циглама. По патосу се виђају још по неке велике и старе плоче, а остале је повадио Јашар-паша за своје воденице и амаме у Приштини.

На кубетима били су до скоро неки мали крстићи, који су раније стављани по уништењу старих. Ну пре краткога времена, баш 1874 године кад је добивен ферман за препокривање Грачанице, онда је она нешто мало и споља оправљана и покривена плехом, и тада су стављени садашњи велики железни крстови на ку-

бетима.[18] Ове је крстове, по казивању Хаџи-Витка Хаџи-Живића из Приштине, донео из Београда Аксентије Хаџи-Арсић из Приштине, а платили су их и приложили Грачаници: поменути Хаџи-Витко дао је 400 гроша за средње кубе; за друга три крста платили су Жива Долин из Грачанице, Вучко Пантић и Аксентије Хаџи-Арсић из Приштине по 300 гроша, а за пети крст не знадоше ми казати ко је приложио. Велики крст над припратом платио је Петар А. Поповић, садашњи кмет из Грачанице. За време препокривања и стављања крстова био је домаћин Хаџи-Коста из Приштине.

Пре 1759 године манастир Грачаница био је пуст на сред села арнаутског, јер тада у Грачаници неје било ни једне српске куће, већ све сами Арнаути. Сигурно су Срби разјурени из Грачанице после грађења припрате, у шеснаестом веку, па се више несу ни враћали, нити су се ту смели други Срби насељавати, јер су Турци у том времену разгонили Србе из богатијих главнијих места, а нарочито су их гонили из близине каквога споменика као што је манастир Грачаница. Тако су се, дакле, угнездили и населили село Грачаницу Арнаути и Турци.

У времену кад је српска пећска патријаршија издисала, и кад је само још на артији постојала, без значаја и власти, и кад се је живо радило у Цариграду да се тај патријархат придружи васељенском у Цариграду, онда је био владика Василије у Призрену.[19]

[18] Кад запитате кога, где су прављени ови крстови и ко их је поклонио одговориће: донесени су из Русије. Ово су овако у почетку говорили пред Турцима само да заметну траг, па и сад обично тако одговарају.

[19] Стари поп Јован из Липљана прича да је био онда владика Србин у Призрену Јанићије. За овим да је био такође Србин дечански калуђер Хаџи-Захарија, а после овога постао је Грк Ана-

Овај владика имао је уза се једнога ђака Ристу из Призрена. Једном, а то је од прилике могло бити око 1759 године,[20] пође тај владика да обиђе своју епархију и поведе са собом својег ђака Ристу.

Кад је владика пролазио кроз село Грачаницу, манастир је био пуст, на улици сав у ђубрету. Све што су Арнаути нечистога имали тамо су бацали! А у цркви им је и стока пландовала: коњи, говеда, овце и друге животиње, која је могла пре да ухвати места; тице небеске и оне видећи пустињу легле су се по кубетима. Тад баш кад је туда пролазио владика са својим ђаком, било је пуно стоке у цркви. Ђак Риста погледа ово чудо, мало ближе приђе, па му препуче срце, те замоли владику да га остави ту, да очисти цркву и чува, ако му Арнаути дозволе. После дужег разговора, владика га поучи, да се покори са свим Арнаутима и да им се пода у свему, само да цркву очисти од ђубрета и чува да стока више не улази у њу.

Тако и би.

Владика прође и оде, Ђак Риста оста као јагње међу зверовима!

Какве је муке тај Ђак Риста подносио, то само он зна и његова добра мучена душа. Остао на сред улице у селу близу цркве, без стана, без хлеба, без заштите, само гледа у задужбину Милутинову и моли се Богу у себи, а стока, као стока, већ прилази на пландиште и гура се која ће пре да уђе у цркву! Међу тим већ се почеше скупљати по неки од Арнаута из

није, за овим Герман, који је имао епископа Антима. Овај Антим запопио је садашњега попа Јована у Липљану 1834 године. После овога био је владика Игњатије, за овим Партеније, а после овога садашњи митрополит Мелетије, који служи пуних 40 година.

[20] Јер у припрати на зиду стоји уписано ножем: Въ лѣто 1759 азъ Христо призренацъ ђакъ приходихъ ȣ Грачаницоу съ архїепископомъ Васиљїемъ.

оближњих кућа, запиткујући Ђака Ристу: одакле је, шта ће ту, и почеше му већ и претити. Ђак Риста само је упр̂о очи своје на манастир, крстио се и Богу молио. У тај час приђе и један старији угледнији Арнаутин, па кад дознаде намеру Ристину, призва га к себи и одведе кући.

Код овога је Арнаутина Ђак Риста служио као роб, само да му угоди и да му се умили. Говорио му је: молим те ага, служићу те верно до гроба и што више могу боље и јаче, и што год хоћеш ти, ја ћу те слушати без и једне паре, само ме рани и дозволи ми да од сада браним да не пландује стока у оној старој цркви, грехота је од Бога, јер су се ту некада људи молили Богу.

Арнаутин чувши молбу Ристину, рече му: синко бре, слушај ме само верно и арно, па слободно од сада чувај ту вашу богомољу, и брани да стока не улази у њу више, јер нам и онако стока гине и не траје.

Ђаку је Ристи већ свануло. Он је брижљиво и неуморно, поред тешке службе у Арнаутина, почео да чисти цркву од ђубрета; а због његовог верног слушања и доброг понашања са свима Арнаутима у селу, ови су му помогли и донели прућа, те је од прућа исплео врата и њима затварао славну Грачаницу!

Није прошло много, а Бог, веле, пусти неку болест те готово помре пола села. Арнаути се поплаше, те се раселе из Грачанице којекуда,[21] само остану три куће арнаутске и једна циганска, Симина.

Мало по том исељењу, један од заоставших Арнаута почео је да пуца из пушке на мали крстић што је био на цркви. Чим је опалио на крст, одмах је полудео и

[21] И сад причају неки Арнаути у селу Врбици да су за време тога помора избегли из Грачанице.

побегао у шуму! Кад видеше то чудо остале заоставше три куће, одмах се иселише и побегоше, само оста кућа Симе Циганина[22] и Ђак Риста у манастиру.

Сада у празно село почеше се досељавати Срби из околних села. Први су се доселили неки Вучићи, али је та породица већ изумрла. Чим се је доселило неколико српских кућа, одмах су молили владику да им запопи Ђака Ристу, а оженили су га ћерком неког Хаџи-Јована из Јањева. Владика запопи Ђака Ристу, и овај сада као свештеник поче вршити службу Божју у манастиру Грачаници, и тако оживи цркву после толиког ћутања и понижења, а јадни српски народ на Косову кад разабра да му је Грачаница пројала, поврвео је као овце на крмило да чује службу Божју и да се у цркви прекрсти, јер и у Приштини не беше цркве, те су се највише Богу молили и крстили по гробљима и код својих кућа како који зна и уме.

Згодно ми је овде да прикажем потомке, само свештенике, овога заслужнога Ђака Ристе, који је мучним својим животм допринео да црква Грачаница, краљска задужбина, поново пропоје у прошлом веку, и српски застрашени народ опет у њу прибира и скупља, да се поред службе Божје храбри на истрајност, гледајући своју негдашњу историју, своје негдашње краљеве и цареве, њихову и своју српску стару славу и величину:

1, Ђак Риста дошао је у пуст манастир Грачаницу Свете Богородице 1759 године и ту био свештеник;

2, После Ђака Ристе запопио се његов син Милован;

3, После попа Милована запопио се његов син Ђорђе;

---

[22] И сад постоји породица Симина у Грачаници.

4, После попа Ђорђа запопио се његов братанац Риста, син Стеванов, јер му брат поп Ђорђе није имао деце;

5, После попа Ристе II, запопио се његов брат Танаско;

6, После попа Танаска запопио се његов син Акса;

7, После попа Аксе запопио се Ђорђе син попа Ристе II;

8, После попа Ђорђа запопио се садашњи Коста, син Максимов, а Максим је брат по мајци попа Танаска и попа Ристе II;

9, Поп Зарија садашњи син је попа Аксе.[23]

Садашњи је поп Коста од 45, а поп Зарија од 35 година старости. Заједно с поп Димитријем, који није из њихове породице седе у селу Грачаници и служе у манастиру.

Ђак Ристо као први свештеник грачански у прошлом веку трудио се доста да се црква очисти и пропоје, ну црква је била сиромашна, ништа није имала, до онога што су јој пружали сиротни Срби из околних села. Шта више и ако је почело село да се насељује Србима, опет је била сва турска земља, све до самих црквених зидова, те се није смела ни заграђивати црква. Тек за време попа Ристе II задобило се мало дворишта око цркве. У том времену владао је Косовом чувени Јашар-паша, братанац Малић-пашин. Овај поп Риста II био је доста вешт човек, те се додвори Јашар-паши, па чак пређе као чивчија на његову земљу. Паша га толико заволи, да га назове и својим побратимом. Поп Ристо је ишао све по вољи паши и много га пута

[23] Све ми је ово испричао Петар А. Поповић, син овога попа Аксе, садашњи кмет села Грачанице. Рече ми и ово: садашњи учитељ Јосиф Поповић у Митровици син је поп Костин, а онај Стева Максимовић, што сада живи у Врању, брат је поп Костин.

частио. Тако једном угости и развесели лепо Јашар-пашу, да му је том приликом напоменуо и замолио га, да му поклони мало земље око цркве, и да му дозволи заградити као што приличи старом вакаву.

— Пеки, побратиме, одговори бесни паша, сутра ћу ти са̂м одмерити, па заграђуј како ти је ћеф.

И заиста сутра дан изишао је Јашар-паша к цркви, и са̂м својим корацима одмерио ово мало дворишта што сада манастир има. Бесни паша није ни сањао о хрисовуљи Милутиновој у десном олтару, у којој проклиње свакога, који би јој што од толике огромне дароване баштине одузео и отео; али каква је судбина народна, таква је и његових цркава и манастира.

Поп Ристо настане с народом те заграде плотом манастир, и саграде једну кућицу. По том после и једну повећу зграду подигну.

За време попа Танаска подиже се зид место плота око двора, и набавише се књиге и друге црквене потребе.

За време попа Аксе подигла се и трећа зграда у порти, а после тога подигли су приштевачки еснафи још један конак. Од тада је почела да води бригу и старање над манастиром и приштевачка црквена општина.

Школа у Грачаници. После прегледа цркве ушао сам у школу, која је у једном конаку манастирском, у оном што је са северне стране најближи олтару. Кад уђох у школу и назвах: Помози Бог децо! Одговор је био у један глас од свих: Бог ти помога' господине!

Не знам чему више да се дивим у овом тренутку, да ли оној узвишеној старини и драгоценом споменику што нам га остави краљ Милутин, или овој овде живој цркви, овим анђелчићима што су упрли очи у мене, а ја у њих. После краткога разгора с њима, рекох им:

Децо, ви сте сада мали, учите само, па ће вам се све казати; слушајте и поштујте учитеља као и своје родитеље, али ово никад не заборављајте, да сте ви много срећнији од ваших другова из околине Косова, за то, што сте се скупили око куће краљске, око цркве Милутинове, под његовим кровом, те вас његов дух и сада чува; па за то никада не заборављајте да погледате своје духовне заштитнике кад улазите у овај манастир овде, већ увек кад ступите из припрате у главну цркву застаните испод свода првих стубова, погледајте десно и поклоните се краљу Милутину, па се окрените лево и поклоните се краљици Симониди. Мимо све ово, не заборавите, децо, да сте покорни властима Његовог Императорског Величанства султана Хамида II. Он је добар и милостив, и за здравље његово да се молите Богу.

Деца су ме слушала тако пажљиво да скоро несу ни дисала, а по зажареним обрашчићима, видим да су ме разумела.

Међу мушкарцима има и женске деце. Како им лепо доликује. Сељанчице прилегле, па уче ли, уче. Ово служи на част сељанима у Грачаници.

Ученици су разређени у две учионице на четири разреда:

	м.	ж.
I разред има . . .	17+	2
II „ „ . . .	2+	7
III „ „ . . .	4+	2
IV „ „ . . .	10	—
свега	33+	11=44

Сад је учитељ Јосиф Брадић из Скопља. Млад и трудољубив човек, који сем школе пашти се да и башту у порти подигне и засади.

Причају сељаци да су се деца почела учити у Грачаници још од доласка Ћака Ристе, дакле још у прошлом веку; а учили су само црквенске књиге и обично само свештенички синови. Први пут се та манастирска школа обновила и почела да уводи школске књиге као у краљевини Србији 1874 године када је дошао за учитеља Стеван Максимовић, рођак породице Ћака Ристе. Школа је та трајала док је Максимовић седео, од прилике за две године; после су захватили ратови, те је тек 1881 године отпочела опет по старом манастирском начину; а 1884 год. дошао је за учитеља ђак призренске богословије Јосиф Поповић, из Грачанице, и био ту учитељ 9 година, а сада је у Митровици.

Лепо је овде поменути да је све школске потребе набавио из своје сиротиње добри старац, калуђер Агатангел, и он ову школу пази као и краљеву задужбину што чува већ 40 година. Ја му заблагодарих на таком патриотском делу, а он ми само одговори: И ово је црква, синко.

Леп углед српском монашком реду, а гњиланском крају дика што је одгајио таквога Србина, који уме да поштује и чува старе споменике и помаже школу.

Грачаница село. Испричао сам раније како су се најзад опет Срби населили у Грачаници. Сада има на 60 кућа све српских, а преко 400 душа. И ако раде турску земљу, опет се село држи доста добро. У селу живе и слуге оних Турака чија је земља око Грачанице. Село Грачаница постоји на реци која се испод села до утока у Ситницу зове Грачанска Река, а до села Грачанице зове се Сутевска Река, јер протече кроз Сутевску клисуру, где прелази пут из Приштине за Гњилане; а до Сутевске клисуре долазе два већа потока, један из околине Лабљана, а други од села Мрамора а из планине Злаша. Од та два већа потока по-

стаје река са два имена: Сутевска до Грачанице и Грачанска Река до Ситнице.

Околина грачанска што се очима види: С истока откуда река притече изглед је планински, с височима: Остри Вр̑, Козарник и Косница; са севера је благ повијарац и поље ајвалијско; с југа је повећи повијарац (брег), који се зове Лазине, а ниже у продужењу Дреновац, а онде где се већ губи Дреновац у косовском пољу, на западној му страни постоји један кладенац. Око тога кладенца има пуно дреновине, види се да је цео Дреновац раније био обрастао самим дреном. Ту долазе и Срби и Турци и Арнаути, напију се воде из кладенца с пуном надом на оздрављење и крепост. За тим остављају белеге: откидају обично по један кончић из појаса, или кошуље, или крпе, или превеса, па завезују на дренове гране. Те дренове нико не дира и не сече, онако исто као што се крстоносни записи по пољу не секу. Због тога је доскоро трајао и онај суви дрен, док га није зуб времена свалио.

Ово место код кладенца зове се *Гласовник,* а нё *Гласовик* као што наши пишу. Гласовник се, веле, зове за то, што су ту били неколико калуђера из Грачанице, и пазили на долазак и кретање Муратове војске, а остали су се калуђери били скрили у оном одељењу цркве на другом спрату, па су слушали шта ће им они са кладенца јавити и *гласити,* за то се, веле, прозове то место Гласовник, што су *гласили* да се Мурат приближује.

Са западне је стране пукло поље кроз које протече Грачанска Река, и то поље на 5 до 10 минута испод Грачанице зове се *Градина.* Сад су ту њиве и ливаде, али се и данашњи дан ископава разно камење и гробнице. Судећи по овим ископинама и по називу *Градина,* а и по зидинама задужбине Милутинове,

коју је он изнова обновио и подигао, тако да је тада чак и камење вађено из ове Градине, те је зидан садашњи манастир, изгледа да је село Грачаница добило име од развалина те Градине, а како се звала та стара варош некада питање је истраживања.

Бедем. Исто тако у близини наспрам Градине зове се и поље *Бедем*, и то су сад њиве, али је на том месту морао бити некада град (тврђава), те старе негдашње вароши, која се још спомиње у имену Градина.

Газиместан

Више северо-западно од Приштине на $^{3}/_{4}$ часа је *Газиместан,* баш на друму који води из Приштине за Вучитрн.[24] Рано у јутру, 31 децембра 1893 године, пошао сам из Приштине с терџуманом Бахри-пашиним, Хусејин-Шабедином, на пајтону с једним заптијом (жандармом). Несмо ишли правим путем вучитрнским, јер је покварен и теже се у зимње доба путује њим, но смо пошли друмом кроз Драгодан-поље, па смо после пола часа окренули удесно, одмах уз газиместански вис (повијарац), и после 15 минута изишли смо на Газиместан. Ту су две мале просте кућице, обе смо нашли затворене, јер на овом вису, и у овом времену слабо се овде виђа жива душа, јер ветар не само да дува, но коси, коси, коси.... У једној су кућици два гроба турска и нека старинска сечива, то сам гледао кроз прозор, а у другој кућици седи, ваља да, онај што је у овом времену побегао од кошаве. Около ових кућица има пуно турских старих гробова, веле, још из времена косовске битке.

[24] Причају Приштевци да је на том месту погинуо неки велики турски војсковођа, који се звао *Местан*, а *гази* је непобедан, те се, веле, тако звао.(?)

Вис газиместански је прекрасна позиција противу долине лапске и ситничке. Чим су одавде Турци потисли Србе, могло се је одмах видети да ће бити на њиховој страни победа, по самом положају који доминира над Лабом.

Прича. Турци причају о белом ситном камењу што се види на Газиместану и доле око Муратовог гроба овако: да је ту била српска војска пре Видовдана, па кад је наступала турска војска од Грачанице и посела Приштину, онда се српска војска помакла к Лабу и преко овога на десну страну, а Мурат се са својим шатором настанио на мазгитском пољу где му је сада тулбе (знак гроба), и где га је Обилић распорио. Кад је ту наместио шатор и станио се, помолио се, Алаху, и од те његове силне молитве сав пексимит што је оставила српска војска претворио се у бело камење!

Толику силу приписују Турци својем султану и калифи!

Тако исто причају и Срби и Турци о оној црвеномркој земљи на Косову, која изгледа као сасирена тамна крв, да је таква постала од крви изгинуих Срба и Турака 1389 године! Исто причају и о цвећу божуру, што расте по целом скоро Косову, да је то цвеће почело да расте од боја косовскога! Заиста је дивно, веле, погледати лети по Косовском Пољу, како се све поље црвени од божура; а сад се, зими, виде саме шибљике божурове као право стрњиште.

Муратов гроб

Од Газиместана идући к Лабу за 10 до 15 минута силази се низ благу низбрдицу, и стиже се на Муратов гроб. Тулбе је старинско и зидано лепим теса-

ним каменом, заграђено зидом у квадрату. У загради око тулбета има две кућице и један турски гроб, некога паше из новијега доба; и споља има једна стара кућа, а мало даље још неколико кућа (чивчија). Турчин, који чува тулбе, отвори врата, ја и терџуман пашин уђосмо унутра. Тулбе је сада застрто великим персијским ћилимом, а на средини је гроб Муратов исте форме и величине као и прави гроб у Бруси. Ништа друго нема сада у тулбету, до што виси о зиду једна урамљена штампана артија, на којој пише: Да је овде био шатор Мурата првог, 1389 године; да су на њ овде навалили седам краљева (терџуман ми пашин рече да су то били седам српских војвода, а Турци неће да кажу да су то биле само војводе, но краљеви!); да је из Лазине војске дошао Милош Кобиловић, те лукавством и преваром распорио Мурата; да му је овде само крв и дроб закопана, а тело однесено у Брусу.

Ако је заиста баш овде био Муратов шатор, онда је турска војска била на целом мазгитском пољу, и у најтању руку посела је и половину великог и пространог поља спрам Бабиног Моста с леве стране Лаба, рачунајући на хладно оружје, које је онда владало; а према садашњем ватреном оружју не би смела српска војска да остане ни близу десне стране Лаба. Така је то позиција.

Мазгит Поље

Мазгит је заиста прекрасно поље,[25] оно се простире између Муратовог гроба, лапске долине, села Глободе-

[25] И Вук је у својем речнику, стр. 341, лепо прибележио: Мазгит, м. поље у Косову између Лаба и Ситнице; ту кажу да је био чадор Муратов:

Мурат пао на Мазгит на поље,
Уватио и Лаб и Ситницу —

рице, Драгодан-поља и Газиместана. На сред тога поља заселило се и село пре 8 година од муаџира Босанаца; има их на 60 кућа. То се село сада зове Мазгит. Муратов је гроб на северном крају Мазгита.

Липљан

Пролазио сам кроз Липљан 6 децембра 1893, и 1 јануара 1894 године, али сам оба пута гледао по 15 минута: село, стару цркву и школу само са железничке станице. Ну ипак сам имао прилике да се у Приштини разговарам с људима из Липљана, нарочито са старим поп Јованом.

Сада је у Липљану око 50 кућа само српских, има стару цркву и школу. Учитељ је Дена Дебељаковић, а има сада три основна разреда:

I	разред	14
II	„	6
III	„	9
	свега	29 ученика.

Кад први пут прођох овуда изиђоше ми на видик све оне црне и страшне слике из времена Јашар-пашиног, све страхоте и патње јадних Срба што препатише под бесним Јашар-пашом. Све су патње Срби могли подносити и сва понижења трпети, али су за веру и цркву горко јадиковали, та им је мука парала срце и душу; ту бољку тешко је Србин преболевао. Ту је осетљивост бесни Јашар-паша добро уочио и хтео да уништи све цркве и манастире, да и тим начином убије сваки појам у Србина, кад му већ није могао досадити убиствима и мучењима. Може бити да Јашар-паша не би био толики зликовац, да устанак у Морави није

успевао, па је хтео да затупи и угаси и најмању искру у Косоваца, те да и не помишљају на своју браћу у Шумадији и у Морави.

Јашар-паша је толике цркве и манастире разрушио, и камење разнео за своје воденице, чесме, амаме и мостове; а каква је он насиља чинио треба загледати шта прича Милојевић у своjем путопису књ. I.

Гледајући на стару липљанску цркву, сетих се оне приче што ју је Милојевић саопштио у поменутом путопису, и прибележим то да не заборавим и распитам у приштини, јер ако је прича истинита, онда тај хришћански јунак, који је спасао од рушења цркву, сачувао је тим самим да у њој тиња српско име, не треба да се заборави; ако није већи од Ђорђа Кратовца, заиста мањи не би био.

Милојевић је саопштио догађај о разваљивању липљанске цркве овако: „...............Али пре него што ће изблювати (т. ј. Јашар-паша) и предати у руке ђаволима своју гадну и паклену душу, баш пред саму смрт поче рушити липљанску прастару цркву. Народ је сав из околних села молио, преклињао, плакао, кукао, нарицао и отплаћивао своју старину и светињу; но се ова одљудина и овде, као и на свима другим местима, није дала ничим превити на пут човечности правде. Њега ни за какву српску светињу није могао нико и ничим умолити и одвратити од кварежа и рушења. Он је увек свима говорио: „Не моли мене, бре, рајетино погана, и не мити ме, нећеш ме умитити; но моли твог поганог Бога и веру, па ако је баш права, нек се одржи, а ако је лажовска, као што јесте, нека пропадне да вас не трује као оне у Морави.““

„При разваљивању липљанске цркве падне му на памет нека мисао, те му се раздеру чауши по народу, и почну викати и дерати се: „„Море, погана и без-

божна рајетино, наш честити и велики беглербег, колено право турско, потомак јединог и правог пророка, вели ти и пита те: можеш ли, али један, море, да одеш у Приштину и да се вратиш из ове за један час; у њој да купиш 7 ока ексера и у зубима да донесеш? Ако се ко обећа ово да учини, па не учини, оде му глава; а ако учини остаће вам ваша погана свињара — црква —, па се купите у њој заједно са свињама." Народ је опет јадиковао и плакао, док се не нађе једно момче, које изврши поменути услов за један час, те опет остаде липљанска црква. Од Липљана је до Приштине равно три часа, а ово нам причаше преко 12 душа, међу којима је и неколико потурица и Арнаута. И ако су Косовци далеко чувени пешаци, опет је овај догађај тако огроман да се на велике муке може веровати без побожности и вере у чуда. Говоре, да је то момче, кад је донело ексере само ушло у цркву, прекрстило се и одмах умрло ту. Ми смо, и сувише, распитивали за име његово, па све у залуд и никако не могосмо за ово дознати; но не губимо надежду јер су нам млоги пријатељи обећали дознати и послати написано. Име овог и оваквог добротвора свете нам вере не треба да остане непознато, и да се бар један пут у години дана не спомене у нашим црквама. Оно се, веле, у липљанској цркви још спомиње и спомињаће се, кажу, све дотле, докле се буде спомињало са проклетством проклето име Јашар-паше."

Ова ме је прича нагнала да распитам у Приштини не би ли ми који знао казати име и потомке тога брзоногог младића, који је спасао липљанску цркву од рушења. Многе сам распитивао по Приштини, па сам слабо што сазнао. Сећају се приче, али не знају који је био тај младић. Од једнога сам само у Приштини чуо да се тај младић звао Ђока Биленцетовић, вели има и сада једног

сродника у Приштини обућара. Учитељ липљански причао ми је да та прича постоји у Липљану, и да се тај човек звао Ђока Војиновић, али да он тада није умро, већ се после женио. Додао је још да је Војиновић ишао за један час и по од Липљана у Приштину и вратио се са 7 ока клинаца. Његова је кућа, вели, најстарија у Липљану, нико не зна откад је она ту, а за друге се све зна.

Тек кад ми је дошао стари поп Јован из Липљана, та жива историја, почео ми је причати овако: Јашар-паша је много пута насртао да развали стару липљанску цркву. Први пут је развалио припрату и од тога камења начинио онај мост на Ситници код Липљана. То је могло бити око 1804 године.

После је опет једним злим удесом хтео да развали и праву стару цркву. Почне гонити Србе да сами разваљују своју цркву, а он само да гледа, али се ни један није хтео прихватити тога посла, сваки је избегавао, чудио се и крстио шта ће од њих још бити, и какве их још црње невоље очекују. На вику и дреку пашину и његових ћајалара нашао се неки сулудаст Србин из села, звали га Параћидија, те се попео на цркву и почео да руши, за њим се поткаче и неки Турци; али у један пут Параћидија занеми, уста му се узела, а Турцима ноге! Кад то чудо види Јашар-паша, одмах дозове попа Ђорђа, мојега оца, те је читао молитве и Турцима и Параћидији. Том приликом паша се јако поплашио, те нѐ само да није кварио цркву, но је дао камена и пара да се начини припрата, коју је пређе развалио.[26]

[26] Тако је исто чинио Јашар-паша и с Грачаницом. Најпре је скидао олово с манастира, те покривао џамије у Приштини, па кад се је поболео наредио је да се Грачаница покрије ћерамидом, што је и учињено!

После неколико година дођу пашини ћајалари у Липљан да разваљују цркву. Тада се село нађе опет у чуду и бризи за својом старом црквом. Почну молити и преклињати ћајаларе да им не дирају бар у ту једну цркву, и да је оставе, те да се околна раја моли Богу у њој; али се верне слуге Јашар-пашине и не окреташе на молбе и вапаје сељана. Јадни сељани принели су им у том тренутку неколико печених јагањаца и овнова да ручају. Халапљиве потурице Арнаути приседну око маснога печења и почну јести, а после ручка да отпочну рушити цркву. Најзад на толике молбе сељана, а нарочито за рад доброга овнујскога печења, рећи ће један најстарији: „Море, рајо, баш кад толико молите за ову вашу цркву, онда нека један од вас одмах трчи у Приштину Јашар-паши и нека га замоли, па ако он заповеди да вам остане црква, ми је нећемо дирати; али ако не донесете абер од паше док ми ручамо и 7 ока клинаца у зубима, ми ћемо почети рушити цркву.“

Сељаци се сада стали тешкати и мучити шта да раде. Знају да се не може отићи од Липљана у Приштину и вратити се натраг док ћајалари још ручају, јер од Липљана до Приштине има добра три часа, и толико одонуда, свега шест часова. Дакле није могућно прећи шест часова пута за један час, за које би време, од прилике, јели Турци. Почну се тужити и јадиковати сељани у селу шта су им рекли ћајалари, оно што се не може извршити.

Ту нужду и невољу чује једно момче, Ђорђе (звали су га Ђока) Војинчетовић из Липљана, из најстарије куће. Изиђе оно пред Турке, и рекне: „Ја Божјом помоћу идем у Приштину код Јашар-паше, и ако вам не донесем абера од паше док сте ви још за совром, онда разваљујте цркву као што сте наумили.“

Турци му само додадоше из подсмеха: „Не заборави, море, да донесеш и 7 ока клинаца у зубима.“

Ђорђе им одговори: „Бог ће их донети.“

Ђорђе пође пут Приштине. Сељаци га испраћаху сузним очима, и слабо се уздаху у ту помоћ.

Мало за тим Војинчетовић ишчезе у равноме косовском пољу. Турци осташе да се сладе и једу овнујскога печења, и расхлађују бистричком водом. Сељаци се вајкају и само погледају кад ће се ови зликовци најести и дићи да почну разваљивати цркву. Турци ручају, сладе се, почињу лакше јести и одмарати се. Сељаке нека језа хвата, и чини им се да је време већ прошло, и да се оно момче није одмакло од Липљана ни за један час пута.

Ућутали се Турци око совре, по који грицне масног печења, па замишљен навали се на лакат, други преклапају очима, сан их хвата.

Настало ћутање и с једне и с друге стране........ Тек млади Војинчетовић стаде пред Турке, испусти седам ока клинаца и пружи им печат Јашар-пашин! Турци се тргоше и зачуђено погледаше. Сељаци се примакоше ближе. Нико још не верује. Ну кад Турци сагледаше печат пашин, учинише темена, пољубише га и одоше из села.

Цело се село слегло око младога Ђорђа Војинчетовића. Сви га гледају и мило им је било. Питају га стари људи: „синко, како оде и дође, и толики пут пређе за један час; крила да си имао, не би могао прећи толики пут за ово кратко време.“

Ђорђе скромно одговараше: кад сам пошао одавде, ишао сам као и увек, ну што сам брже корачао све ми је лакше било, као да ме је нешто носило.“

Сељаци се заплакаше, па се окренуше цркви и прекрстише се. Ђорђе их је само смерно гледао.........!

Овако прича стари поп Јован, који већ 60 година како попује у Липљану. Додао је још, да је кућа овога Ђорђа Војинчетовића најстарија у Липљану, да се је после овога извршеног чина Ђорђе женио и имао деце, и да га је овај стари поп Јован опојао и саранио.

Дакле и ако овај Војинчетовић није умро у цркви као што је г. Милојевић слушао причу о томе, ипак је овај млади Ђорђе Војинчетовић, који, може бити, води своје порекло од старих витезова Војиновића, заслужио да се спомиње *млади Ђорђе Војинчетовић* у липљанској цркви сваке године о Ваведењу кад слави црква, јер је његова заслуга да се и последњи атак Јашар-пашин осујети, и стара црква у Липљану очува.

Косовци! кад год прођете кроз Липљан сетите се брзоногог Војинчетовића или Војиновића, тим пре што вас подсећа на старе Војиновиће, чиј су двори били у Липљану, а овога Војинчетовића је најстарија кућа у Липљану. Сва је прилика да је у њему још врела витезовска крв Душанових сестрића.

Чудна судбина, некада су Војиновићи јахали атове и цилитали се копљима и буздованима, а далеки и незнани потомци снагом својих брзих ногу још чине чуда,

* * *

Косово, а не Мало и Велико Косово. Народ у Приштини не зна ни за велико ни за мало Косово, зна само за Косово. Откуда Ф. Петанчићу Мало и Велико Косово, то ће он можда једини знати![27]

Ја сам први пут чуо реч *Мало Косово* у почетку 1878 године, и то у нашим војничким круговима: како је наша војска допрла чак у Мало Косово! А јамачно

[27] Rad jugosl. akadem. znan. i umjet. knj. XLIX, str. 132.

има и војничких рапората из тога доба, у којима се каже: са Малог Косова, у Малом Косову! Ну ово је све измишљено из превелике жеље за тужним Косовом. Наша је војска истина била у Лабу, али нê на Косову, јер се цео крај горњег и средњег тока Лаба, који је сав у планини и окрајцима копаоничким, зове Лаб. Тако, људи из Бабинога моста, или из Приштине, или из Вучитрна кажу: *идем у Лаб, био сам у Лабу*, значи да је ишао у које село, у лапскоме крају или жупи. Дакле доњи крај Лаба зове се само река Лаб, а поље је Косово; средњи и горњи ток Лаба, зове се и река и цео крај *Лаб*.

Самодрежа а нê Самодржа. Сви наши писци пишу у својим књигама: Самодржа река, Самодржа село, Самодржа црква, или само Самодржа, у којој је кнез Лазар причестио своју војску у очи косовске битке. Те цркве сада нема, њу је одмах после боја разрушио Бајазит у оној љутњи за погинулим му оцем Муратом. Ту су сада Јашар-пашине воденице. Ја нисам био код Самодреже, али ми је било све на догледу с Муратовога гроба и Мазгита. И сâм сам држао да се изговара *Самодржа*, али случајно у Приштини чујем да се каже *Самодрежа црква* или само *Самодрежа.* Боље отворим уши и другом приликом, па опет *Самодрежа,* и свуд *Самодрежа.* После распитам и Вучитрнце, које сам могао видети, и они то исто тврде, и веле: код нас се каже *Самодрежа* а нê Самодржа.[28]

*
* *

Народни говор на Косову

Певала ми је и казивала ове песмице Јелена, жена Петра А. Поповића из Грачанице. Арије ћу приказн-

[28] Тако је и Вук прибележио у народној песми Косовка девојка. стр. 316, књ. II, од 1875.

у првој књизи Усмених народних песама из Старе Србије и Маћедоније, а овде само цитат прилажем од неколико песмица, из којих се доста јасно огледа народни говор на Косову.

Песме што се певају о Божићу:

1

Чија мома на нишаљку

Мори, чија мома на нишаљку,
Гајтане мој!
Мори, мајкина је, тајкина је,
Гајтане мој!
Мори, мајка ће гу шит' кошуљу,
Гајтане мој!
Мори, тајка ће гу фејче купит'!
Гајтане мој!
Мори, сестра ће гу фес нанизат'
Гајтане мој!
Мори, братац ће гу кондре купит'
Гајтане мој!

2

Ашик момче по варошу шета

Море, ашик момче по варошу шета,
Ашик момче по варошу шета.

— — — — — — — — — — — — — —
Кад кнез Лаза причешћива војску
Код прекрасне Самодреже цркве
— — — — — — — — — — — — — —

И на страни 189:
Састала се четири табора
На убаву нв пољу Косову
Код бијеле Самодреже цркве:
— — — — — — — — — — — — — —

Море, виделе га варошке девојке,
Виделе га варошке девојке.
Море, благо мајке што га је родила.
Благо мајке што га је родила.
Ој, благо тајке што га њега има,
Благо тајке што га њега има.
Ој, благо брату што му коња спраља,
Благо брату што му коња спраља.
Ој, благо сестре што се у њега куне,
Благо сестре што се у њега куне.
Ој, благо љубе што му перчин чешља,
Благо љубе што му перчин чешља.

3

Снег ми паде на беарно воће

Снег ми паде, снег ми паде
На беарно воће,
На беарно[29] воће, и!
Нека узне, нека узне
Која кога оће,
Која кога оће, и!
Која неће, која неће
Да се не намеће,
Да се не намеће, и!
Од намета, од намета
Сељамета нема,
Сељамета нема и!
О, севдау, о, севдау
Не падај по прау,
Не падај по прау, и!

[29] Беар, турска реч, значи цвеће. Сељамет и севда ваља да се разбирају још, а и оне су турске речи.

Но ми падај, но ми падај
Драгу по перчину,
Драгу по перчину, и!
Моје драго, моје драго
Фејче на једно око,
Фејче на једно око и!
Три сам јадна, три сам јадна
Сапуна изарчила,
Сапуна изарчила, и!
Док сам драгу, док сам драгу
Лице убелила,
Лице убелила, и!
Па саг ми га, па саг ми га
Друга преварила,
Друга преварила, и!

4

Плавке Горња Моравке

Мори, е, ти, плавке Горња Моравке,
Гајтане мој, и!
Мори, тебе тражу на три стране,
Гајтане мој, и!
Мори, једна страна Горња Морава,
Гајтане мој, и!
Мори, друга страна Дојна Морава,
Гајтане мој, и!
Мори, трећа страна рамно Косово,
Гајтане мој, и!

О велигдану:

5

Оте друге да играмо

Оте друге да играмо,
Оте друге да играмо, и!

Докле није[30] Дивна дошла,
  Докле није Дивна дошла, и!
Дивна *ни* је бес кошуље,
  Дивна *ни* је бес кошуље, и!
Кошуља гу у везиље,
  Кошуља гу у везиље, и!
Чарапе гу ју плетиље,
  Чарапе гу ју плетиље, и!

6

Иво кавурине

Море, Иво кавурине,
Море, Иво кавурине!
Пијеш вино и ракију,
Пијеш вино и ракију.
Јашеш коња аџамију,
Јашеш коња аџамију.
Однеће те у Софију,
Однеће те у Софију.
У Софију, у Стојана,
У Софију, у Стојана.
Стојан има три девојке,
Стојан има три девојке:
Једна Мара, друга Кара,
Једна Мара, друга Кара;
А трећа је Каранфила,
А трећа је Каранфила.
Њо гу мајка тио кара,
Њо гу мајка тио кара:
Де си била, не било те,
Де си била, не било те.

[30] При певању, вели Јелена, изговарамо тако *није*, за то, што отежемо кад певамо, а у разговору кажемо *неје*.

— Ја сам била тамо доле,
Ја сам била тамо доле;
Тамо доле у чаршију,
Тамо доле у чаршију;
Гледала са̂м чудно чудо,
Гледала са̂м[31] чудно чудо;
Де брат сестру продаваше,
Де брат сестру продаваше;
Љубе руво купуваше,
Љубе руво купуваше.
Сестра брата љуто куне,
Сестра брата љуто куне:
Што купија не раздраја,
Што купија не раздраја;
Што повија не развија,
Што повија не развија.

О Ђурђеву дану:

7

Ђурђево лето пролето

Ђурђево лето пролето, и!
Ђурђево цвеће цветало, и!
Ђурђа га мома бераше, и!
Мајке га на скут тураше, и!
Мајка га от скут мећаше, и:
Ни моја Ђурђа, ни цвеће, и!

8

Којо Костадине

Море, Којо, е, Костадине,
Море, Којо, е, Костадине, и!

---

[31] Код овога облика чешће чујем да се изговара онако као и у Куманову и у Врању, за то сам надметнуо танко јер.

Е-л'-си бија по планине,
Е-л'-си бија по планине, и!
Е ли ника' смил по горе,
Е ли ника' смил по горе и!
Ника', ника', теке ретко,
Ника', ника', теке ретко, и!
За дан за два киту сабра,
За дан за два киту сабра, и!
Сама кита говорила,
Са̀ма кита говорила, и!
Не дајте ме јунацима,
Не дајте ме јунацима, и!
Јунаци ме лоше носу,
Јунаци ме лоше носу, и!
Ваздан дана у сиљафа,
Ваздан дана у сиљафа, и!
Дође вечер под јастака,
Дође вечер под јастака, и!
Не ме дајте невестама,
Не ме дајте невестама, и!
Невесте ме лоше носу,
Невесте ме лоше носу, и!
Ваздан дана за чембера,
Ваздан дана за чембера, и!
Дође вечер пот колевку,
Дође вечер пот колевку, и!
Подајте ме девојкама,
Подајте ме девојкама, и!
Девојке ме лепо носу,
Девојке ме лепо носу, и!
Ваздан дана за венцове,
Ваздан дана за кенцове, и!
Дође вечер у водицу,
Дође вечер у водицу, и!

У водицу, каленицу,
У водицу, каленицу, и!
Каленицу на полицу,
Каленицу на полицу, и!

О Светој Тројици:

9

Заспала Света Тројица

Заспала Света Тројица
Светому Петру на крила,
Свети гу Петар буђаше:
Дижи се Света Тројицо,
Данас је, сестро, велиг дан,
Све твоје друге у цркву,
Ти ћеш ми, сестро, по опце.

10

Саздаде се бела црква

Саздаде се бела црква,
Саздаде се бела црква, и!
Ни на небо, ни на земњу,
Ни на небо, ни на земњу, и!
На једну грању под облака,
На једну грању под облака, и!
И на њу су троја врата,
И на њу су троја врата, и!
Прва врата от сунца су,
Прва врата от сунца су, и!
Друга врата од запада,
Друга врата од запада, и!
Трећа врата сал од злата,
Трећа врата сал од злата, и!

У њој поју три ангела,
У њој поју три ангела, и!

Свадбарске песме. Код девојачке куће певају:

11

О, јубава девојко

О, јубава, јубава девојко!
Другарицо наша неверницо!
Е, л' се синоћ љуто заклињаше
Да не обучеш свекрове јелецо,
Туђег тајку, тајко да не викаш,
Туђу мајку, мајку да не викаш,
Туђег брата, брале да не викаш,
Туђу сестру, сестро да не викаш.

12

Шар иланино

Шар планино, Шар планино,
Дори цано моја,
Дори цано моја.
О' тебе се, о' тебе се
Бејаград виђаше,
Бејаград виђаше.
Де Али-бег, де Али-бег
Сватове вођаше,
Сватове вођаше.
И пред њима, и пред њима
Имере девере,
Имере девере.
Моли Бога, моли Бога
Имере девере,
Имере девере.

Дај ми Боже, дај ми Боже
Један сијан ветар,
Један сијан ветар.
Да однесе, да однесе
Дуак о' девојке,
Дуак о' девојке.
Да ја видим, да ја видим
Што у дворе носим,
Што у дворе носим.
Говорила, говорила
По' дуак девојка,
По' дуак девојка.
Не арим ти, не арим ти
Имере девере,
Имере девере.
Није мене, није мене
Ни ба́ба̂ видеја,
Ни ба́ба̂ видеја.
Ни па мајка, ни па мајка
Што ме је родила,
Што ме је родила.
Сьл дадија, сьл дадија
Што ме је нијала,
Што ме је нијала.
Без бишика, без бишика
На пребеле руке,
На пребеле руке.

13

Код младожењине куће:
Бричило се бекче Сарајевче
Бричило се бекче Сарајевче,
Бут се бричи, па ми бригу брине.

Сабраја је три ките сватове,
Не може ги лебем заранити,
Не може ги винем напојити,
Не може ги коње прифатити.

14

Кад испраћају младожењу по девојку, певају:

Ајд' пооди куме и старејко

Ајд' пооди куме и старејко,
Амане' ти млади младожења.
Младожењо рани цвет невене!
Дрш' се добро за свилен' дизгине
Опри ноге у златне зенгије,
Да *ни* нами зазор не учиниш.

15

Код девојачке куће из јутра, кад дођу сватови по девојку:

О, јубава девојко

О, јубава, јубава девојко!
Младожењо рани цвет невене!
Што си тако рано подранија,
Те си нашу другу рацвелија.

16

Кад се враћају сватови с венчања и прилазе младожењиној кући, певају:

О'те кићени сватови

О'те, о'те кићени сватови,
Донес'те *ни* сунце под мораме.

Месец дође, а сунце га нема,
Остало је доле у ливаде,
Да сабере цвеће свакојако,
Да накити свекрове дворове,
Да сабере траву детелину,
Да нарани сватовачке коње.

О славама

При подизању *славе:*

Ко̂ј спомења славе Боже,
Помогле му славе Боже
И са̂м Господ Бог.

При здравицама, — *кмету:*

Изникаја зелен бор
Нашем кмету пред обор;
Сељани се сабраше
Да исечу зелен бор,
Да награду кмету стол
И кметице столицу.

Домаћину:

Домаћине слављанине,
Не крељај ногу,
Несу дошли ови гости
С тебом да збору,
Но су дошли ови гости
Вино да пију.

Другом старијем човеку:

Благо саду пресаду
Измеђуројеве,
Како тајка, мили тајка
Између синове.

Човеку ожењену и виђену:

О, соколе, сив соколе,
Што си тако леп!
Од рода сам от племета
Још лепши ћу бит'.

Младом ожењеном човеку:

Сукол лети високо,
Крила држи широко,
Кьде сукол погљеда,
Све дружину нагљеда.

*

Јунак иде странама,
Опаса се стрелама;
Кротко оди, много зна,
Једни вика' удри га,
Други вика' не смем га:
Кротко оди, много зна
Погубиће обадва.

Младићу:

Момче гризе јабуку,
Угризе се за руку;
— Леле, леле ручице,
Девојачка душице!

*

Чеврљала чеврљуга
Око глокчета;
Није била чеврљуга
Око глокчета,
Но је била невестица
Око момчета.

Зету:

Имам дуњу, јабуку,
Кому ћу гу дат'?
Имам зета, мила зета,
Њему ћу гу дат'.

Другом зету кад су двојица за совром:

Да је знала брекиња,
Да је чаша зетова,
Она би се савила,
Те би чашу попила.

У опште:

Ој, у чије се здравље вино пије,
У чије се здравље вино пије;
Ој, свему здраво и весело било,
Родил' му се вино и пченица,
И по куће та мушка дечица,
И по брегу та бела лозинка;
Све му опце поље притиснуле,
И по тору ти бели јаганци,
Лаћимија селу досадила.

* * *

Уз овај свој поглед кроз Косово прилажем три фотографска снимка: манастир Грачаницу, Муратов гроб, и скицу бојнога поља на косову 1389 године.

20 јануара 1894, у Скопљу.

ОСТАЦИ СТАРИХ СРПСКИХ ЦРКАВА У КУМАНОВСКОЈ КРИВОЈ РЕЦИ.[1])

Један део југо-источнога краја Кумановскога округа зове се Крива Река.[2]) Овај је крај добио то име од Криве реке, која протиче кроз Кумановски округ. Крива река тече из Паланачкога округа кроз Кратовски, и више села *Коњу,* улази у Кумановски округ.

Крива река тече долином (у Кумановском округу), која лежи између огранака планине *Ђермана* с десне стране, и огранка *Осоговских планина, Липовца,* с леве стране. Долина је Криве реке, како где, широка по читав, или пола часа, а при ушћу у Пчињу, између села *Војника* (испод) и *Клечовца* (изнад), широка је више од једнога часа. Огранци и Ђермана и Липовца спуштају се на Криву реку више стрмо, него благо, често шаљући у саму реку огромне и одсечне стене. Огранак Липовца, *Јеленац,* спушта се у реку сав у кршноме стењу.

---

[1]) Има Крива Река, река, и Крива Река предео, прозван по истој реци. За разлику ова два једнака имена а различнога значења, предео ћемо писати *Крива Река,* а реку, *Крива река.*

[2]) Овај су крај описивали и *Ami Boue* („Recueil d'itineraires, dans la Turquie d' Europe Vienne 1854); *М. Карловъ* (Вѣстникъ Европы 1873) и други, али га, готово нису описали.

У Кумановској Кривој Реци има неколико села. Села су мала и насељена само Србима. Поља су ових села доста родна.

У селу *Довезенцу*[3]) има српска школа. Учитељ је Петар Чавдаревић. Има 37 ученика и три основна разреда.

*

Кроз Кумановску Криву Реку је, до 1874 године, док није сграђена железничка пруга од Скопља до Солуна, пролазио *Цариградски пут*.

Овај је пут водио из Куманова данашњим *Паланачким путем* (источно од Куманова), па *Клечовским путем*, на село *Клечовце*,[4]) на Цанков хан (више Клечовца), за тим на Довезенце, Јачинце и Бељаковце: одакле силази на Криву реку, газио реку и излазио на данашњи *Кратовски пут*, десном страном Криве реке.[6])

[3]) *Довезенце* је на левој страни Криве реке. Има 90 кућа. Као што смо споменули има српску школу. Има стару, обновљену цркву *Св. Сааса*. Парох је сеоски Димитрије Поп-Јовановић. Село је између села: Клечовца, Јачинца и Бељаковца.

На генералштабној карти погрешно је записано *Бевјеранце*.

[4]) *Клечовце* или *Чаушкој* (по турском), налази се на подножју *Липовца*, готово на самој Пчињи. Има 82 куће и то 56 српских а 26 турских. Само у овом селу, има у овом крају Турака, и то су само налбанти, ковачи и чифчије.

Има доста развалина. Свакога се дана откривају старе зидине. Пре неколико година открили су једну цркву српску.

[5]) *Јачинце* је између Клечовца и Довезенца. Има 53 српске куће. Бељаковце је, идући од Пчиње иза Довезенца. Има 75 кућа. Има стару цркву *Светога Ђурђица*.

На генералштабној карти погрешно је забележено *Бељаковце* с десне стране реке, ваља да буде с леве стране, јер се налази с леве стране.

[6]) На данашњи *Кратовски пут* може се изаћи из Куманова преко неколико путова. Најпречи је и најлакши онај пут преко Старога Куманичева (данашња кумановска паша), покрај *Пашине чесме*, па на Пчињу, више ушћа Криве реке (у Пчињу). Ту се прегази Пчиња, па се иде десном обалом уз Криву реку.

У овом пределу има много остатака од старина српских и старијих народа, који су га пре Срба насељавали.

Ми смо прегледали три старе српске цркве у Кривој Реци, и овде ћемо их, само у неколико речи описати.

1) *Бељаковачка црква.*

Ова је црква у селу Бељаковцу. Налази се на једноме голоме брежуљку на крају села, и са њега је на догледу многим селима у Кратовској Кривој Реци. То је мала и проста црква. У дужини има само 15 а у ширини 11 обичних корака. Пред западним вратима

Одмах испод *Коњушке цркве* (описаћемо је мало час) постоји на Кривој реци стари порушени мост. У старо време је преко овога моста водио пут за *Цариград*, или барем само за јужна места од Куманова. Тако исто овуда је водио пут из Куманова за *Паланку*, *Криву Веју врањску* и тако даље. Јер налазимо у *Хрисовуљи Дечанскога* (гласник српског ученог друштва књига XII, одељак II, стр. 27) да је један пут од Куманова водио на *Архиђаче* (данашње Јачинце), на Бељаковце а силазио на реку и ишао даље. — „*Меѓје Коумановоу и радојевоу коудѣ оутеса богданъ судија от ситнице оу каменъ кои постависмо на срѣдъ баре такоре оу цѣстоу која греде од радојева на камик кои постависмо на поути. такоре оузъ брьдо, на дѣль и на дѣлоу ками постависмо такоре по дѣлоу меѓју коуманово и архидијаче оу каменъ кои постависмо како поуть излазь изъ криве вѣје такоре прѣс҆ поуть оу доль. и оузъ доль оу влашка коукища. и пакии дѣломь оу поуть кои поуть слази меѓју коуманово и меѓју бѣлакојевць. на опогорь право оу лескови ками. а с оне стране меѓја от бѣлакојевца на оугаль по срѣдь стльпа на камии кои оукопасмо и от камене право оу рѣкоу*“.

Кроз Криву Реку је пролазио пут и за *Овче поље*. *Јеротије Рачанин*, путник у Јерусалим, вели у своме путопису (Гласник српског ученог друштва књ. XXXI „Прилози к историји књижевности“), с почетком XVIII века, да је из Врања прошао преко дан. *Новога Нагорича*, код цркве *Свете Петке Трновске*, и одатле изишао на *Овче поље* и тако даље. И данас води тај исти пут из *Врањске Пчиње* на *Овче поље*.

И Хаџи-Калфа или Ћатиб-Челебија (Споменик XVIII Српске Краљевске Академије, од Ст. Новаковића) спомиње путове кроз Криву Реку, а на по се и пут за *Овче поље*, — *Овча-јоли*, *Овчепољски пут*.

има дозидану претпрату, од простога и наслаганога камења.

Око цркве има доста старе, већ употребљаване грађе, што нас доста уверава, да је била некада много већа но што је сада; да је порушена, ваља да, у доба инвазије турске, па доцније, овако мала подигнута.[7]) Да је скоро прављена, или барем живописана, уверићемо се и из записа, који ћемо у њој наћи и овде исписати.

Зидана је од креча и од обичнога камена, а завршавана је, где где, тесаним црним каменом. Има по неки и бели камен.

Кров јој је готово и пропао.

Храм јој је *Свети Ђорђија.*

Живописана је простом, посном бојом по окречено ме зиду, као и остале српске цркве у кумановскоме округу.

Одмах од врата десно, на јужноме зиду, живописан је један светац у војничком оделу, са мачем у руци, и око главе му је натпис:

сти Никита

До Светога Никите живописан је:

сти Тодор стратилатъ (Свети Тодор Стратилат);

За тим су Св. Петка и други свеци, до олтара.

Иконостаса нема.

У олтару има обичних слика.

У дарохранилници, у олтару живописан је:

сти стефь (Свети Стефан, архиђакон свакојако).

На левом, северном зиду, има доста живописаних светаца. Међу осталима ове само бележимо овде, како су, којим редом и живописани:

[7]) Наше су цркве до XIII и XIV в. зидане овако мале; па и после пропасти државе у XV в., опет су зидане мале.

с҃ти Несторь (Свети Нестор);
сти симеонь (Свети Симеун);
ста марена (Света Марена);[8])
Толико о живописаним свецима.

*

Сем овога има један, такође важан запис на западноме зиду изнад врата. Он гласи овако:

✝ изволенїе и поспешенїмь с҃на и савршенїе и с҃тго д҃ха а създа се и пописа се трꙋдомь и потщанїемь сте преподобна и велика мꙋченика (презвинтера па)[9]) Гꙋрка... грꙋкики рабa божие...... юва ие(юнт вла) михаил.: васети торинко ималоконмо погода просиі помени та югодинь и ва лето . з҃р҃і҃д҃ . І савршши се на месеца . авгꙋста . х҃ дань. —

*

Сељани причају да су многи путници свраћали у ову цркву и описивали је, међу тим нигде до сада није објављена у књижевности.

Сељани причају о цркви само да им је остала од њихових старих. *„Бог те иита од кад је. Правили наши стари још док смо имали наше царство“.*

Око ове се цркве скупља сабор о Ђурђеву-дне.

Толико о Бељаковачкој цркви.

[8]) Да ли није хтео живописац да напише Св. матер Ана?

[9]) Писмена у овој загради, као и у оној ниже, исписана су доцније, јер се разликује и боја и рукопис а што је најглавније, за половину су мања од осталих писмена у отвореним редовима. Види се и стругoтина по реду.

2) *Бељаковачки манастир.*

Јужно-источно од села Бељаковца, преко брда бељаковачкога, више од пола часа далеко од села Бељаковца, лежи Бељаковачки манастир *Светог Ђурђа.*

Манастир је у атару бељаковачком, у једној питомој и шумовитој долини. Око манастира су, у растојању од пола, и читавога часа, села: *Бељаковце, Довезенце, Коњу,*[10]) *Јачинце, Кутли-Бег, Мургаш*[11]) и друга даље.

*

Сада се баш свршава зидање нове цркве. Место ове нове постојала је стара црква, опет *Светога Ђурђа.* Од старе цркве нема никаквих остатака сем предања о њој из којих се види да је овде био *велики и богат српски манастир.*

До пре 10 година овај је манастир био запуштен. Само се поред старе цркве налазио један кућерак, у коме је пребивао по који калуђер од времена на време. А од пре 50 година на овамо настанио се овде неки *Деда-Стамен* из села *Рудара* и чувао цркву и ону *лековиту воду* до цркве, у потоку.

Пре 8 година отпочне Стојан Стојилковић, из села Бељаковца, купити прилог за обновљење цркве и манастира овога. У томе је доста успео. Сада је црква, као што рекосмо, при свршетку зидања. Биће лепа и велика

---

[10]) Село *Коњу* је источно од манастира Бељаковачкога. Има 21 кућу српску. Ту су чифлуци кумановских бегова.
На генералштабној је карти погрешно забележено *Коноју.*

[11]) Села *Кутли-бег и Мургаш* су јужно-западно од манастира, преко врха на Липовцу, *Кутли-бега.* Кутли-бег има само 11 кућа, а Мургаш има 56 кућа. Оба су села чисто српска. И једно и друго парохија су Поп-Костадина Поп-Јовановића из Довезенца. У Мургашу има оновљена црква Св. Петке.

црква. Грађена је од белога тесанога мекога камена (овамо га зову *корнишор*). Има и један торањ.

Има доста подигнутих и зграда око цркве, и прилично имање у земљи оралији, у забелу, у стоци и тако даље.

Ова лековита вода лечи *очобољу*. О Ђурђеву-дне се овде искупи велики сабор из околних села. Тада мора сваки да дође на овај извор, и ту га попрска, по лицу и по очима, само *Деда-Стамен*. — Веле да се само њему *даје* вода, по што је стар човек и одавна је чува!

Овај је Деда-Стамен, види се, био у младости нека врста авантуриста. Пун је предања и о нашим догађајима. Нека ћемо саопштити на другом месту.

Толико и о Бељаковачком манастиру.

---

3) *Коњушка*[12]) *црква.*

Било да се пође од Бељаковачке цркве, било од Бељаковачкога манастира, преко два три брежуљка, после $^3/_4$ часа, стиже се *Коњушкој цркви*. Црква је у долини и заклоњена од Кратовске Криве Реке стењем, које се ту највише пење над реку.

Ова је црква још мања од Бељаковачке. Дугачка је 11, а широка 8 корака. И ова је зидана онако као и Бељаковачка. И ова има дозидану претпрату и пуно развалина.

Храм јој је *Свети Никола*.

Око цркве је гробље сеоско.

---

[12]) По селу *Коњу* пишу га Коњух. — Коњушка махала.

Живопис јој је, унутра, сав покварен. Иконостаса нема. У дарохранилници има неколико старих икона древених и неколико од артије, за зид прикованих. Међу овим иконама је и икона *Светога Саве и Светога Симеуна.*

У ареолима њиховим пише:

„Стыи Савва а҃ архиепископъ сербски“.

„Преподобни Сімеонъ а҃ царъ сербскіи“.

У дну иконе, у оквиру испод светитељâ, исписано је најпре словенски, ћирилицом, па грчки:

„Сїа икона с҃таго Саввы Архиепископа и Просвѣтителы сербскаго ї оца его Симеона ц҃ра сербскаго же, иждивеніемъ С҃той Афонской Горы Манастира Хилендара 1817.

„Въ с. афонской Горѣ рѣзалъ въ роукомъ екиту С. Пророка Илїи Черноморецъ Андрей Павловъ.

*

На пољу, у претпрати црквеној, има у зиду једна плоча са овим натписом:

+ ас е агжри рабжи вон . . .

. . . . . хнаворан . . . . .

. . . нь . радовановь млад пр. +

— — — — — — — — —

. . . . . ттатии се . : ке .

На јужном зиду, с поља, има узидан један одломак од некакве плоче, окренут на поље, те се може прочитати:

. . EL . . . .
. . . AN . . .
. . PRC . . .

. . . VI . . . .
. . . АА . . .

Овај је одломак од онога моста на реци, који мало пре поменусмо, јер се тамо налазе још многи записи, али о томе на другом месту.

Толико и о Коњушкој цркви.

18 октобра 1893.
у Београду.

Јован Х. Васиљевић.

ПРИЛОШЦИ БИБЛИОГРАФИЈИ СРБУЉА

Шафарик се први бавио испитивањем наших старих штампаних књига; он је до данас на том пољу највише урадио. Његови радови: „Verzeichniss altserbischer Drucke“ (Wiener Jahrbücher der Lit. Anzeigeblatt XLIII.; Gesch. d. südslaw. Lit. III. 249.) и његова расправа о ћирилским штампаријама код Јужних Словена („Časopis česk. Musea“ 1842., Sebrane spisy III.) — били су сигуран *темељ*, на коме је требало подизати зграду студије о србуљама; јер и ако су ти радови опширно и савесно израђени, нису могли бити исцрпни и обухватити све оно, што је потребно за добру библиографију; он није могао црпсти из свију извора, из којих се мора црпсти, да би добили добру и потпуну библиографију србуља; то се види из његова предговора „попису Србуља“, где се тужи на „врло велику реткост“ њихову. Осем непотпуности наићи ћемо где где у његовим радовима и на погрешке, чему се ни најмање не чудимо, знајући да је он први [1] почео крчити пут том послу у нас. Требало је, да су они људи, који су

[1] Пре њега има нешто рађено у Летописима М. С. (н. п. св. 15., стр. 12.; св. 32., стр. 19.; св. 34, 35. и т. д.).

рад Шафариков на пољу испитивања прошлости наше наставили, довршили и испитивање србуља̂. Није овде место расправљати за што то није учињено. Довољно је да напоменем, да после Шафарика и Вука до Новаковићевих расправа, није на томе пољу скоро ништа учињено.

Вук је у „Примјерима српско-словенскога језика“ (у Бечу, 1853.) сабрао нешто материјала за библиографију. *Кукуљевић* је написао у Arkiv-у I. расправу о штампарима код Јужних Словена, која је сада без вредности.

Најзнатнији и до скора једини радник на том пољу у нас јесте *Стојан Новаковић*. Својим радовима: С археолошке изложбе у Кијеву (Београд, 1874., стр. 7.), Стара штампарија за Бугаре (Rad 37., стр. 29.), Божидара Вуковића зборници за путнике, издања позната и непозната. Библиографијски извештај (Гласник 45., стр. 129.), Псалтир и епистола Виценца Вуковића од 1546. године, прилог к библиографији старих штампаних књига српских (Годишњица IX., стр. 200.) — наставио је Новаковић савесно испитивања Шафарикова.

Поводом прославе прве српске штампарије, добили смо две важне расправе: *И. Руварца*: О цетињској штампарији пре четири стотине година (Глас срп. ак. XL) и *В. Јагића*: Der erste cetinjer Kirchendruck vom Jahre 1494. (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Band CXLIII). Вредно је споменути још расправу *П. Ровинскога*: Ободска штампарија на ријеци Црнојевића (на ову књигу

изишла је моја оцена у „Стражилову“ 1893. бр. 33. и 34.) и *др. Ј. Караска:* Cetyńský oktoich.

Ну све те расправе само су ***материјал*** за библиографију србуља̂, којих ће бити око педесет. Пошто још ни близу није сав материјал скупљен ни процењен, природно је, да не можемо још имати добре библиографије; због тога се ***код нас*** и није још нико подухватио, да је напише. То је покушао Рус *Каратајев* („Описаніе славяно-русскихъ книгъ“ у Зборнику руске академије, том 34., бр. 2.), он је начинио списак свију књига штампаних ћириловским словима до год. 1652. са предговорима и поговорима. Ово је, до данас, без сумње најбоља и најпотпунија библиографија и наших старих штампаних књига; али се и код Каратајева налази доста мана, нетачности и погрешака, тако, да простим прештампавањем онога, што има у овом дѣлу о нашим књигама, не бисмо могли бити задовољни. За добру библиографију треба сваку књигу свестрано проучити и потанко описати, и кад тако буде сав материјал скупљен, моћи ће се приступити библиографијском раду.

Код нас се у том правцу већ радило. У Гласницима (56., стр. 354.; 44., стр. 253.; 63., стр. 198., 200., 206.), у Летопису М. С. (160., стр. 18., 24.) и у разним књигама, списима, листовима и часописима („Јавор“, „Стражилово“, „Босанска вила“, „Бос.-Херцеговачки Источник“, „Просвјета“ и т. д.) — има доста краћих и дужих бележака и извештаја о србуљама. Где где (у „Бос.-Херцеговачком Источнику“ врло често) се налазе подробни описи србуља, али је то све тако не-

критички, погрешно и површно израђено, да се при изради библиографије ти описи не могу ни на ум узети. Особито се у нетачности одликује „Бос.-Херц. Источник“. Само један пример да наведем. У истоме листу за г. 1892. (стр. 562.) описан је триjод посни од г. 1561. У опису је речено, да је ъ и ь „скоро подједнако употребљавано“, што је са свим погрешно, јер ъ долази врло ретко и то већином у предлозима съ и въ. Писац је пошао још даље. Натпис првога листа исписао је према томе овако: „трипѣ-снецъ починаѥмъ“, а штампано је са свим јасно: „трипѣснець починаѥмь“.

Знајући како је на том пољу у нас мало рађено, прикупио сам овде белешке о неким књигама, које сам нашао по селима *у Равноме Срему*. Било ми је већ по одавна познато, да у разним сремским црквама има доста србуља, с тога сам био намеран летос, да прођем што више села и манастира по Срему и да прикупим бележака о србуљама. То сам могао учинити само на врло малом простору, јер ми је посао био отештан тиме, што од поглавице наше цркве у митрополији нисам добио дозволу, да књиге, ради сравњивања, смем пренети у села, где бих нашао егземпларе истог издања. Како је тешко радити на две књиге истог издања а две редакције [1] кад нису обе књиге при руци — то ће свако лако увидети. Због тога је рад текао споро, и ја сам

[1] У новије доба доказано је, да је при једном истом издању бивало по две (можда и више) редакција (Јагић: Der erste cetinjer Kirchendruck, стр. 18. пр. 1.). То се даје констатовати по врло ситним разликама у тексту. О томе ћу и ја доцније опширније говорити (при опису зборника од 1538. г.).

за време, које сам могао томе послу посветити, могао обићи само неколико села, и то: Краљевце, Буђановце, Сибач, Попинце, Путинце, Мале Радинце, Петровце и Каменицу. У Сибачу, Попинцима, Петровцима и Каменици нисам нашао ни једне Србуље; од осталих селâ било их је у сваком по неколико; оне су без сумње пренете под Чарнојевићем у Срем.

Књиге, које сам видео, налазе се у врло жалосном стању и пропадају с дана на дан. У већини селâ[*] нису свештеници ни знали, да у цркви има србуљâ! У неким ме селима увераваху, да у њих нема и да није никад ни било старих српских штампаних књига. А у каквом су стању биле оне, које сам нашао — лако је погодити. Када се свештеници и црквена управа тако мало брину за то литерарно благо, онда није чудо, што сам у једном селу нашао неколико листа из највећега дела Божидарова међу хартијом, којом црквењак ватру ложи! Са каквим пијететом чувају Руси наше старе штампане књиге, а са каквим немаром их ми излажемо пропадању! Ну, ваљда неће ни код нас тако увек остати; ваљда ће и наше црквене власти увидети, да су оне у првом реду позване, да спрече пропадање србуља, било тиме, што ће наредити, да се србуље попишу и да се даље пази на њих, или — што би нај-

[*] Једини је г. Мих. Маџић, парох краљевачки, не само што [illegible] за србуље у својој цркви, него их је и ставио на сигурно место. [illegible] рећи, да су [illegible] свештеници у самим [illegible] селима [illegible]

боље било — да се све пошаљу у карловачку патријаршијску библиотеку....

Књиге, које сам нашао упоредио, сам с описом код Шафарика и Каратајева, те према томе њихово казивање исправио и попунио. Код обојице има највише погрешака у бележењу сигнатуре, на коју су они пазили само у првим табацима.

Шафарик није штампао предговоре и поговоре у србуљама; то је учинио Каратајев — али често погрешно. Особито је у акцентима и титлама Каратајев непоуздан. Ово само напомињем; те погрешке нисам овде поправљао, јер то није врло важно, а много би заузело места.

И Каратајев и Шафарик описивали су србуље *по хронологији*; с тога сам и ја своје белешке тако уредио.

Г. проф. Јагић напоменуо је у својим предавањима лањскога летњега семестра, да би при опису сваке старе књиге требало ма шта исписати из ње, ради огледа језика и превода; због тога сам и ја из сваке књиге, до које сам дошао, исписао по где што, што овде додајем на крају сваког описа.

*

Псалтир с часловцем Божидара Вуковића; у Млецима *1519.—1520. г.* (Кар. бр. 16.; Шаф. бр. 216.) Ја сам нашао један егземплар у Путинцима. У том егземплару фалило је првих 5 листа. Слова су врло лепа; иницијала има више врста. Опис у Каратајева и Ша-

фарика је тачан. У поговору, који је штампан код Каратајева (стр. 48.) опазио сам ове погрешке: Кар. 10. ред: пооучаємь, треба: наоучаємь; 14. ред: житєлє; треба: житєлє; 15. ред: прочитющомꙋ, треба: прочитающомꙋ; 20. ред: слав'нѣмъ, треба: славнѣмь. На стр. 49.: 2. ред: к҃и, треба: к҃и; 13. ред: празникомь, треба: праздникомь (наслов 21. табака).

У путиначком егземплару увезан је између псалтира и часловца један врло лепо писан псалтир, који почиње са сигн. к҃а.

На 8. листу сигн. л҃в доле има црвен крст и уз то: кра́сотꙋ. На листовима сигн. л҃з и л҃и има запис од 1720. г., у ком се вели, да је ова књига попа Марка из Путинаца, а на корицама је записано, да је ову књигу купио Марко од попа Милинка.

Последњи листови су јако оштећени, тако, да се од поговора виде само још поједине речи уз корице, те га нисам могао поредити са Каратајевим.

На 3. листу 6. сигн. ѕ҃ има 47 псалам.

Вьси ѥзыци въсплещите роуками (шт. погрешке место: роуками) въскликнѣте б҃ꙋ гл҃омь радости. ꙗко г҃ь вышнїи страш'нь ц҃рь велеи по вьсеи земли. покори люди намь, и ѥзыкы по҃ ноги наше. из'бра намь д҃оѧнїе себѣ. доброту ꙗков'лю ѥже възлюбы. възыде б҃ь въ въсклыкновенїи. г҃ь вь гл҃сѣ троуб'нѣ. поите б҃ꙋ нашемоу поите. поите ц҃реви нашемоу поите. ꙗко ц҃рь вь сеи земли б҃ь, поите разоум'но. вьц҃ри се б҃ь на ѥзыкы. вь сѣдить на прѣстолѣ ст҃ѣмь своѥмь. кне-

зы людьсціи събраше се сь бмь авраамлнемь. ıако бжіи дрьжав'ніи земле, ѕѣлѡ възнесоше се. —

На 1. листу а сигн. к з :

Рожьство твое хе бе нашь. въ сїа мировы свѣ разоума. въ нем оубо иже ѕвѣздамь слоужеще, ѕвѣздою оучахоу се. тебѣ кланıати се слнцоу правед'номоу. и тебе вѣти сь выше къ сто ги слава тебѣ.

На 6. листу а сигн, к з :

Въ ıѡр'дани крщаıоущоу ти се ги. трчьское ıави се покланıаніе. родителне' бо гль свѣдѣтел'ствоваше ти. въз'лю'блен'наго те сна именоуе. и дхь вь видѣніи голоубины извѣствоваше словесы оутврьжденіе ıа'клеи се хе бже и мирь просвѣщь слава тебѣ. :.

На 8. листу б. сигн. к з . : .

Поути вькодещаго вь жизнь. наставник'никь, и прькопрѣстол'никь и оучитель быль еси. прьвѣе бо пришьдь стлю саво ѿчьство си просвѣти. породи вь дхомь стымь ıако дрѣва маслин'на вьсе ѡсѣнен'на ти чеда. тѣмь ıако аплом и стлнемь сьпрѣстол'на, чьтоуще те млимь. даровати намь веліе млть.

И у Зборнику (5. л. а, I. сигн. л а.) штампано је ово, али са неким разликама.

Октоих петогласник Божидара Вуковића; у Млецима *1536.—1537. г.* (Кар. бр. 29.; Шаф. бр. 222.) Један врло оштећен примерак нашао сам у Путинцима; сигнатура, коју сам могао пратити тек од и h иде правилно, као што је назначено у Кар. и Шаф. У овом егземплару нема ни предговора ни поговора. Поговор

који је штампан у „Бос.-Херц. Источнику“ (1892. г, стр. 526.) не слаже се са Кар. (стр. 86.) Исто се тако не слажу ни оно неколико реда, што је из предговора исписао С. Симоновић (Летопис М. С. 168. стр. 20.) са Кар. (стр. 85.) Опширан опис ове књиге има у Летопису Матице Срп. 32. стр. 24.

У овој књизи има запис, да је г. ҂з҃с҃е҃і — ҂аѱѕ на реци Великој Ремети, близу манаст. Шишатовца у жупи Лежимир — шта? — нисам могао да прочитам, стоји: ѡде̑ѿ.

На 7. листу а. I. сигн. д҃ і҃ :

Посрѣде едема дрѣво процьв'те сьмрьть. посрѣде же въсеѥ землѥ дрѣво прозѧбѣ жывоть. Вькоусив'ше же прьваго нетлѣнны соуще, тлѣнны быхомь. полоучьше же 'втораго, нетлѣниꙗ напытахомь се. Кр҇том' бо сп҇сани ми ꙗко б҃ь родь ч҇лвеческыи.

Зборник (минеј празнични) Божидара Вуковића; у Млецима *1536.—1538.* г. (Кар. бр. 31; Шаф. бр. 225.) Ја сам нашао три егземплара ове књиге у Буђановцима, Путинцима и Малим Радинцима. Буђановачки егземплар је доста непотпун; предговора нема али има поговор и „Сказь“, који сам поредио са Кар. Путиначки егземплар је много горе очуван; много листова фали, много је исечено, излепљено (особито прва трећина књиге), а листови су доле тако оштећени, да је немогуће контролисати сигнатуру. Радиначки егземплар је најбоље очуван, али нема ни предговора ни поговора.

Слова су у овој књизи лепа и читка; иницијале су врло лепе и има их више врста. Слова т и р̑ до-

лазе заједно: исто тако и ρ и ѣ. Опис у Кар. и Шаф. је добар. У сигнатури су ова одступања (у буђ. егземп.): На табаку сигн. ѕ҃і ч други лист сигниран је: і҃ѕ ч п; на табаку сигн. з҃і ч: четврти лист сигниран је (шт. погр.): з҃ч пп; (у пут. егз.): На табаку сигн. є҃і ρ п трећи лист сигниран је (штамп. погр.) опет: є҃і ρ п. Остала одступања (која се могу контролисати) су иста у сва три егземплара.

Г. проф. Јагић је констатовао, да је у једном и истом издању цетињског октоиха било *две редакције*, јер у неким егземпларима те књиге стоји на fol. 60. b.: Вь чєтврьтькь на павчєрныхь, а у некима на истом месту вєчєрь на павчєрныхь (Der erste Cet. Kirchendruck, стр. 18., Karásek Cet. Oktoich, стр. 11—13.) Без сумње је при штампању исправљено, кад је опажена која погрешка. Знајући, да је бивало по више издања, која су се до ситница подударала (н. пр. služabnik од г. 1554.) то сам ја, пошто ми није било допуштено да књиге ради поређења преносим, из сваког егземплара, који ми је дошао до руке прибележио по неколико ситних знакова, по којима бих могао познати разна издања, — и не слутећи, да ћу на тај начин констатовати разне редакције истог издања. За буђановачки егземплар овога зборника, забележио сам, да на 6. листу а. сигн. и҃ һ има доле црна рука, која показује на: скӥ. рауй сє мн҃'ко. Како сам се зачудио, када сам у путиначком егземплару на истој страни нашао руку, која показује на: ψілоскӥ. рауй сє мн҃'ко! Радиначки егземплар слаже се са буђановачким. На-

равно да сам у први мах помислио на два издања, али (ма да нисам могао саставити оба егземплара, те их поредити страну по страну), ипак ми остали знаци, у којима су се оба егземплара потпуно слагала, нису допуштали, да се утврдим у томе мишљењу. Сада је наравно јасно, да је оно место исправљено за време штампања.

У путиначком егземплару има запис, да је ова књига манастира Ремете. У радиначком има на крају овај запис: Шпраки се сїи сѫборни҃. глѣми велики минеи кѫ лѣ ҂з. с. і. по пльти ба слова а ч. а. — На корицама има овај запис, који је врло нечитко писан: По семь пишемь (?) како (?) ѹ село Радинце моме шѹри Петрѹ Ивеици (и Немци ?) и свимѫ домашнимь врло . . . . . . молимь. да ми бѹде ѹ помо . . . . саде самь прешнѹш нир. . . . . кѹѣе правити нега (?) и . . . . . молимь (?), да ми саде помогн . . . ѹзети (?) граѣѹ зашо не имамь никаккога иманчета (?).

Од једнога пријатеља, добио сам први лист ове књиге, на коме је предговор; поредивши га са штампаним код Кар. (стр. 89—91.), нашао сам ова одступања: стр. 90.: 8. р.: много рѣмен'но, (штам. погр.) треба: много врѣмен'но; 14. р.: того, тр.: тогѡ; 21. р.: сѫ (шт. погр.), тр.: кѫ; 26--27. ред: вьспѣвающихь, треба: вь спѣвающиїхь.

Поговор у буђановачком егземплару поредио сам са Каратајевим. У Каратајева су ове погрешке (стр. 91.): 5. ред: покланѣм'се, треба: покланѣм се; 5. ред: кѫ, тр.: вь; 6. р.: некон'чаемо, тр.: нескончаемо; 22. р.: непасан'ми (штамп. погр.), тр. написанми; 23.

р.: сипанї, тр.: сипанїе; 26. р.: прие, тр.: прне; стр. 92.: 11. ред: вьсприеше, тр.: вьспринеше; стр. 93.: 26. р.: оуготован'ное, тр.: оуготован'нон; 31. р,: стыми, тр,: стыими; стр. 94. 4. р.: поучинѣ, тр.: поучине; 9. р.: бжьственаа, тр.: бжьсьтвенаа.

Поговор је штампан на три стране са две врсте слова; у буђановачком егземплару је јако оштећен, те ће можда у Кар. бити још која погрешка више, пошто осем наведених погрешака у Кар. има у титлама и акцентима безброј одступања. Исто је тако погрешно штампан и „Сказь“ (Кар. стр. 94—97.). Пред сваким бројем има вꙁ или вь, што је код Кар. изостављено. Осем тога опазио сам ове погрешке: стр. 94.: 19. р.: изьбранный, тр.: изьбраный; 27. р.: прѣставленїе, тр.: прѣставлненїе; 30. р.: мтре, тр.: мтере; 31. р.: йї; тр.: и (штамп. погр.); стр. 95.: 2. р. дамїана, тр.: дьмїана; 3. р.: прочїихꙁ, тр.: прочїихь; 4. р.: вꙁ, тр.: вь; 13. р.: великомникь, тр.: великомникьь; 17. р.: мнце, тр.: мнице; 19. р.: Прнпраз (штам. погр.), тр.: Прѣпраз; 20. р.: стые, тр.: стын; 28. р. тисоуш, тр.: тисоущ; 30. р.: Геноуарїе, тр. Гнноуарїе; стр. 96.: 2. р.: пртче, тр.: пртче; 8. ред: прочихь, тр.: прочихꙁ; 15. р.: прѣдьпразньство, тр.: прѣдьпразднььство; 20. р.: чтные, тр.: чтнын; 29. р.: нулїста, тр.: нулиста; стр. 97.: 3. р.: елисеа, треба: елисеа; 10. ред: оулиты, тр.: оулити; 18. ред: прстые, тр.: прстын.

Иза онога, где је Кар. завршио „Сказь“, долази још ово:

И притча празникомь избраныи

И стихологиа. по, Г, стиховь

И пасхалиа Кирила философа

Томꙋ Слава

Хс

и ко ньць

вь вѣкы за вѣкомь

аминь

Слава съврьшителю Богу, вь..... ньчныие вѣкы, аминь.....

У овој књизи долази ѫ и ѧ. То је већ Шафарик опазио; он пише: „Bemerkenswerth ist auch, dass in diesem Buche *hie und da, wie wohl selten* [1], die bulgarischen Figuren ѧ und ѫ vorkommen, was mir ein Beweis ist, dass die venetianer Officien zu dieser Zeit schon (und gewiss auch früher) slovenische Lettern nach Walachien und Siebenbürgen lieferten. Denn für dieses Buch oder sonst für Serben sind diese Typen gewiss nicht geschnitten worden; sie haben sich in den Satz nur verwirrt“ (Šaf.: Das serbische Schriftthum, S. 264.) Ст· Новаковић пише о истој ствари: „Božidar je štampao svoje knjige i za Srbe i za Bugare, i to u obje u to vrijeme dobro poznate redakcije. Otuda u

[1] Друга слова по мојој белешци.

čisto srpskim knjigama *po gdjekoje*[1] bugarsko slovo", (Rad 37., стр. 31.) Шафарик није опазио, да има места у књизи, где ѫ и ѧ долазе необично много. Н. п на 6. листу б. II. сигн. ѥ҃ ѥ҃:

Непраздностьнѫщои, пло̑ да̑ се бгоотрѡвица Маріа, еѫ же провидѣша инога̑ прѡрци бож'твны дхо̑. сиѧ мы днь зрѣщѧ вь надрѣ̑ Ан'нинѣхь играѭщѧ, сь вар'ни̑ Іѡакимо̑. мысльно кь трапезѧ прѣстѣй сьниде̑ се и сѫщи̑ дале̑ призовемь глющѧ. мирови нны ѡбнов'лѥниѧ ѿ неплод'ниѥ ѫтробы прозебѧ. Ѥдина мти неискѹсомѫжнаа.

Има на 5. листу б. II. сигн. ѳ҃ ї:

Вьсакаго разѹма и мѫдрости. прѣходить слово мѫдрьныихь врачавь. и вьсамь разѹмь подаѫть. вышнего бо блгть приѥм'ше. невидимо здравіе дароуѫть вьсѣмь. ѿ ноудѫ жа и моѧи повѣсти блгодать дарова сѧ. пати ико бгоносныѥ ѫгодникы. хвы слѫжителѥ. исцѣлѥнїи множ'ство подающа болѣзни бо вьсѣхь избавлѧѭща. мира исцѣлѣющаа чюсы:

Откуда, да ѫ и ѧ на неким местима тако често долази, и то редовно ѫ за наше у, а ѧ за е, и да ли ће поред овога моћи опстати мишљења Шафарика и Новаковића о тој ствари — то су питања, на која нисам у стању одговорити.

Још нешто. До сада су позната *два* издања празничнога минеја: Божидарев од г. 1536.—1538. (о ком је овде говор) и Коресијев од г. 1580. (Šaf. 280. и

[1] Друга слова по мојој белешци.

286.; Кар. бр. 99.) Путиначки егземплар минеја од г. 1536.—1538. врло је рђаво очуван и дефектан. Колико сам могао пратити сигнатуру, слаже се тај егзем. потпуно с осталима. Али у том егземп. има неколико листа, уметнутих из некога другог издања. Ти листови штампани су у *једном* ступцу; горих и примитивнијих слова нисам нашао ни у једној србуљи. Одмах први лист у путиначком егз. је уметнут из тога другог издања. Да ли је тај лист био сигниран, не могох констатовати, јер је доле јако оштећен. Шести и седми лист су опет из тога другог издања: 6. лист б. сигниран је са ӑ, 7. лист а. са в҃. Ја нисам видео издање од 1580. год., па ипак држим, да могу поуздано тврдити, да ови уметнути листови нису из тога другог издања, и ако је и то издање у једном ступцу и рђавим словима штампано (Кар., стр. 207.). Ако претпоставимо, да је први лист био сигниран са а҃ (као што Кар. и Шаф. спомињу, да је сигниран први лист издања од 1580. год.), откуда онда сигнатура а҃ на б. страни 6. листа? Шафарик изреком каже: „Die Sign. ӑ hat nur ein Blatt" (Gesch. serb. d. Schr. S. 281.), а Кар.: Онъ (соборникъ) начинается листомъ съ помѣтою: ӑ (Кар., стр. 207.). Ако су они тачно забележили, онда ће ово бити листови некога до сад непознатог издања. Морам још приметити, да ми изгледа као да слова на 6. и на 7. листу нису иста; осем тога на 6. листу има печат Божидарев: Бб, а на 7. в҃.

На 6. листу б. I. сигн. к г з:

Рожьство твое хе бе нашь. васїа мировы свѣ разоума. вь нѥ оубо иже ѕвѣзамь слꙋжещей. ѕвѣзою оучахꙋ се тебе клаиати се слицꙋ правєдномꙋ. и тебе видѣти сь више вьсто ги сла тебѣ.

На 8. листу а. I. сигн. к и.

Вх ѡр'данѣ крѣщающꙋ ти се гь. троичьскоѥ ꙗвїи се поклониѥнїе. родителѥв' во гласъ свѣтел'ствоваше. вазлюблѥн'наго те сна имєнꙋѥ. и дхь вь видѣнїи голоубины извѣствоваше словесы оутврьженїе. ꙗвлеи се хе бе нашь, и мирь просвѣщь сла тебѣ.::

Молитвеник, по Кар. и Шаф. *1538.—1540. г.* *(?)* у Млецима (Шаф. бр. 226., Кар. бр. 33.) Ја сам видео један примерак у Буђановцима. Код Кар. и у Лет. М. С. 34. 29—31. је добро описан. У сигнатури су ова одступања: сигнат. гі и 3. лист сигниран је (штамп. погр.) га и ш; сигн. гд 0 2. лист сигниран је дго и. У овом егз. последња сигн. је: зі ч ш

Садржај је код Кар. (стр. 100—101.) нетачно штампан. Сигн. з а 1. лист а гласи: Чинх выкаємхи исповѣданию. Хотеи исповѣдати се. вьнидѣть в црковь. сь страхомь и смѣренїемь и сьг'бенама роукама. Сигн. в в 1. лист б., место выкаемыи, тр.: выкаемхи (Кар., стр. 100.); 4. лист а.: мантиа, тр.: ман'тїа; сигн. г с и. а.: чинх выкаемхи великаго и аггельскаго ѡбраза; сигн. з д ш. а.: послѣдованїе выванѥмо итд. (као у Кар.) Свуда место: выкаемыи (Кар. стр. 100 до 101.) треба: выкаемхи.

Сигн. ї к и.

Плачѹ се и рыдаю, егда помышлаю съмрьть. и виждѫ вь гробѣхь лежещѫю, иже по образѣ бжїю сьзданнѫю нашоу красотѫ. безь образнѫ, и безь славнѫ, не имѫщѫ видѣнїа ни доброты. о дивное чюдо, что еже о мнѣ се бысть таин'ство. како прѣдадохом се тлѣнїю. како прѣпрегохом се сьмрьти. ка истиноу бжїемь повелѣнїемь. ꙗкоже пишеть. подающаго, прѣставлен'номоу покои : :

Сигн. ї к 5. лист 6. (Јован V. 24.) :

Рече [1] гь кь пришьдшїимь кь немоу Іоудеомь. аминь, аминь глю вамь. ꙗко слѹшаєи словесе моего, и вѣрѫѥи пославшомоу ме имать животь вѣчныи. и на сѫдь не прїидеть. нь прѣиде ѿ сьмрьти вь животь. аминь, аминь глю вамь, ꙗко градеть година и нынѣ єс. егда мрьтвыи оуслышеть гла снїа бжїа. и оуслышавше и оживоуть ꙗко же бо ѿць животь

[1] Textus receptus овога еванђеља гласи (по издању британског библијскога друштва 1889., стр. 212—213.): Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τον λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντι με, ἔχει ξωὴν αἰώνιον. καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ξωήν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τον Θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ξήσονται. ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ξωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ξωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. μὴ θαυμάξετε τοῦτο ὅτι ἔρχεται ὥρα, ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φονῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ξωῆς. οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδὲν. καθὼς ἀκούω, κρίνω. καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν. ὅτι οὐ ξητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ το θέλημα τοῦ πεμψάντος με πατρός.

имать вь себѣ, тако дасть и сыновы животь имѣти кь себѣ. и ѡбласть дасть ѥмоу и соудь творити. ꙗко сынь чл҃вчь ѥ҃, не дивите се семоу ꙗко грядеть чась, вьнже вьси соущїи кь гробѣхь оуслышавше гл҃сь ѥго. и изыдоуть сътворшеи бл҃гаа кь вьскрѣшенїе животоу. а сътворшеи злаа, кь вьскрѣшенїе соудоу. не могоу азь ѿ себѣ творити ничесоже. ꙗкоже слышоу соуждоу, и соудь мои праведьнь ѥ҃. ꙗко не ищоу воле мое, нь воле пославшаго ме ѡ҃ца. : :

Еванђеље Радише Дмитровића и Тројана Гундулића; у Београду *1552. г.* (Кар., бр. 41.; Шаф., бр. 232.) Сигн. као у Кар. и Шаф. с овим одступањима: после сигн. ѕ II, долази опет (штамп. погр.) ѕ II, место ѕ III; сигн. д҃ і҃ није означена (на тој страни почиње еванђеље Лукино); после сигн. ѕ і҃, долази (шт. погр.) ѕ II, место ѕ і҃ II. У табаку сигн. і҃і і҃, дошли су 5., 6. и 7. лист пред 3. и 4. (који су добро сигнирани); ово је без сумње при увезивању преметнуто, али свакако треба видети, како је у другим егземпларима. Лист к҃ л҃ није сигниран; у табаку сигн. к҃ л҃ није 8. лист б. сигниран.

Издање је врло лепо. Иницијале су вештачки изведене; има их више врста. И у егземплару, који сам ја видео (у Путинцима), нема л҃.

Кар. и Шаф. пишу, да свака страна има 24 штампана реда. Али није тако у целој књизи; 24 реда имају стране на табацима до к҃ л҃ (инкл.), а одатле до краја има по 25 реда на страни. Да није Радиша умро

наштампавши 21 табак, а Гундулић прихвативши штампање од 22. табака додао, ради штедње, на свакој страни по један ред?!

Опис у Кар. и Шаф. је тачан, само еванђеље Лукино не почиње (као што Кар., стр. 119.) пише на 8. листу 13. табака, него на 1. листу 14. табака.

У поговору код Кар. има две погрешке: 19. ред: кьнезаше, тр.: кьнезалше; 23. ред: иквзехь, тр.: ивьзехь. Оба су места тачно штампана у Вука (Примјери, стр. 19.) Нешто из поговора штампано је у Летопису М. С. 168., стр. 23., — али нетачно.

У путиначком егземплару има запис, да је ту књигу купио поп Жарко из Путинаца 1711. г. Има још забележено, да је 30. јануара 1804. почела српско-турска војна.

Сигн. К К II, зач. І Ѕ. : .

Рече г҃ь кь пришедшимь кь немоу Іоудеwмь. аминь, аминь г҃лю вамь. ꙗко слꙑшаи словесе моего, и вѣроуѥи пославшомоу ме. имать живот вечныи. и на соудь не прїидеть, нь прѣидеть ѿ сьмрьти вь животь. ко҃н ср҃ѣ. аминь аминь г҃лю вамь. ꙗко грядеть година и нинѣ ѥ҃. егда мрьтвыи оуслышеть г҃ла с҃на б҃жїа. и оуслышавшеи wживоуть. ꙗко же бо ѿць животь имать вь себѣ. и wбласть дасть ем҃у и соудь творити. ꙗко с҃нь ч҃лчь ѥ҃. не дивите се семоу ꙗко грядеть часъ вьнже вьси соущїи вь гробѣхь оуслышавше г҃ла его и изыдоуть. сьтворшеи б҃лгаа, вь вьскрѣшенїе соуда. не могоу азь w себѣ творити ни-

чьсоже. (Рече гь кь пришадшимь кь немоу юудеимь) ӕко же слыше соуждоу. и соудь мои праведень есть. ӕко не ищоу волю мою. нь волю пославшаго ме шца. (конць четврьткоу. и мрьтвыимь).

Служабник, Виђентија Вуковића (?) са *год. 1554.* у Млецима (?).

Шафарик пише у својој историји књижевности: „Man muss *wenigstens vier* , *wo nicht mehrere* [1] Abdrücke des Službenik mit der Jahrzahl 1554. unterscheiden. Da dieselben nicht nur in der Signatur, sondern auch in vielen andern Stücken wesentlich von einander abweichen, so muss man die nahe liegende Vermuthnng, dass sie mit stehenden Typen gedruckt worden wären, abweisen und verschiedene neue Auflagen desselben. Werkes annehmen" (Šaf. Das serb. Schriftthum I. стр. 278—279.).

Кар. спомиње *четири* издања овога служабника (бр. 42., 43. , 79. и 80.) ; он је превидео оно издање, које Шафарик под бр. 245. на крају по једном дефектном издању спомиње. Један егземплар тог издања нашао сам ја у Краљевцима. Ово издање разликује се од она четири у Каратајева тако, да се мора ставити као *засебно, пето издање служабника са означењем год. 1554.*

Сигнатура је у овом краљевачком егземплару бележена *латинским словима са арапскима цифрама* до 4., први лист је сигниран са a, a_2 нема (нема га ни у издању Кар. бр. 79. , Шаф. бр. 245.), за тим до-

[1] Друга су слова по мојој белешци.

лази a_3, a_4, па 4 празна листа; b, b_2, b_3, b_4 итд. Иза табака сигнатуре н долази место табака са сигн. о, табак са сигн. Ff, а иза табака са сигн. Ее долази, место табака са сигн. Ff, табак са сигн. о. Нема сумње, да су табаци при слагању поремећени; да ово није штамп. погрешка, види се по томе, што на 4-ом листу б. сигн. н доле стоји: и гла, а тим речима почиње табак са сигн. о (који није на своме месту), а на 4. листу б. сигн. Ff доле стоји: лице же, а тим речима почиње табак са сигнатуром Gg. Занимљиво је видети, да ли је тако у свима егземпларима овог издања.

У краљевачком егземплару фале неколико листа, иначе је добро очуван; слова су доста лепа; ρ и ѣ долазе спојени, али врло често и растављено. Иницијала има више врста (црних и црвених). Ово издање има врло *много штампарских погрешака*. Пошто је једнака издања најлакше познати по штампар. погрешкама, побележио сам неке. Пре свега на 5. листу б. сигн. В в, поправљена је штам. погрешка пређашњих издања ρаρлзли м. ρазаρли (Кар. бр. 79.; Шаф. бр. 245.). Под сигн. м. на 6. листу б. доле стоји: сѣ, и̓ мч҃нкѡ̑ ѡ҆к'ще. ρе҃ г҃ь своймь оу҆че́никѡ̑ (ср. Кар. бр. 79. и 80.). Под сигн. t. на 6. листу б. доле стоји: пл҃ за, место: по҃ за, као што добро стоји на идућој страни. Под сигн. и на 3. листу а. (3. и 4. ред оздо) стоји: ρастыріе м. пастыріе. Под сигн. у на 3. листу б. доле стоји гла҃, а на идућој страни стоји: гла҃.

Поговор има ове разлике од онога у Кар. (стр. 121.) 1. р. кь, треба: бь (шт. погр.); 9. р.: проскѣираχоу се;

тр.: просвѣщахꙋ се; 9. р. вѣдѣахоу, тр.: ведѣахоу; 10. р. послѣдиже, тр.: последиже; 18. р. вьзлюб'лѥномꙋ, тр.: вьзлюб'лѥн'номꙋ; 25. р. вънимати, тр.: вьнимати; страна 122. 3. ред: Божидарь вꙋкови ѿ гюри, погоричанинь, треба: божидарь вꙋковикь (штам. погр.) ѿ гюрикь, погоричаникь (штамп. погр.); 16. р.: въ, треба вь; 28. ред: Въ лѣ тр.: Въ лѣ.

У бечкој дворској библиотеци нашао сам један егземплар служабника са год. 1554., који се не слаже ни са једним од поменутих пет издања: то је дакле *шесто издање* служабника са г. 1554. (бечка дворска библиотека 20. Č. č. 154.).

Овај егземп. слаже се много са краљевачким егз., има исте погр. (с. m. 6. л. б.; с. t. 6. л. б.; с. u. 3. л. а.; с. у. 3. л. б.); али у овом егземплару *има* a_2! Сигнатура је само латинска. У поговору су ова одступања (Кар., стр. 121.): 1. р.: вь, тр.: бь (шт. погр.); 9. р. просвѣщахоу се, тр.: просвѣщахꙋ се; 9. р.: вѣдѣахоу, тр.: ведѣахоу; 10. р.: послѣдижее, тр.: последиже; 18 р.: свои, тр.: своимь; 18. ред: вьзлюблѥномꙋ, тр.: вьзлюблѥн'номꙋ; 15. р.: вънимати, треба: вьнимати; страна 122.: 3. р.: Божидарь вꙋкови ѿ гюри, тр.: божидарь вꙋковикь (штам. погр.) ѿ гюрикь; 4. р.: вьса, тр.: в'са; 5. р.: Бывшоу ми, тр.: Бывшꙋ ми; 11. р.: покоіимь, тр.: покоимь; 16. р.: въ, треба вь; юр'монахь, тр.: юрмонах'; треба вь 19. р.: поменоуте (штам. погр.) тр.: поменоуите; 25. ред: линіе, тр.: линіе; 28. р.: лѣ, тр. лѣ.

На 5. листу б. сигн. I. (у угластој загради су разлике *бечког* егземплара).

Рече гь кь пришьд'шіимь кь немꙋ юудеѡмь. аминь аминь, глю вамь. ꙗко слушаѥи словесе моѥго, и вѣроую̑ѥи послав'шомоу [послав'шомꙋ] ме, иматъ живот [живоtь] вѣчныи. и на сꙋдь не пріидетье [,]нь прѣидеть ѿ сьмрьти вь животь. аминь аминь глю вамь. ꙗко гредеть година[,] и нн̑ѣ ѥ. Єгда мрьтвыи оуслышеть глъ сна бжіа, и оуслышав'ше и ѡживꙋть. ꙗко же бо ѿць животь имать вь себѣ, тако да и сновы животь имѣти (штам. погр.: имѣми) вь себѣ, и ѡбласть да ѥмоу и сꙋдь творити. ꙗко снь члчь ѥ, не дивите се семоу. ꙗко гредеть часъ, вьн'же вьси соуѱи вь гробѣхь, оуслышав'ше глсь (штамп. погр. блсь) его и изыдоуть. сътвор'шеи блгаа въ вьскрѣшеніе животоу. а иже злаа сьдѣав'шеи въ вьскрѣшеніе сꙋдоу. не могоу азь ѡ себе творити (штамп. погр.: творити) ничесоже. ꙗкоже слышоу [слышꙋ] сꙋжоу, и соудь мои правед'нь ѥ ꙗкоже не ищоу волю мою, нь волю послав'шаго ме ѡца : :

Триод посни, Вићентија Вуковића; у Млецима *1561. г.* (Шаф., бр. 237.; Кар., бр. 47.). Ја сам видео три егз. ове књиге: један у Краљевцима, други у Малим Радинцима, а трећи у библиотеци Матице Српске у Н. Саду. У краљевачком фале последњих девет листа, у матичину фали први лист, а у радиначком поговор. Сигнатура је као у Шаф. и Кар. с овим одступањима: 2. лист је сигниран са А IIII, као што је означено код Кар. (код Шаф. је погрешно: А III); иза листа

сигн. са q III, долази лист опет сигн. са q III, па за њим само два празна листа (у радиначком егземп. иза q II долази један лист без сигн., а идући је сигнатуре са q III; неко је мастилом написао на празном листу: Q III, а на идућем листу превукао сигн.), иза листа сигн. са R II, долази R I N (штамп. погр.); иза листа сигн. са S, долази Q S III; иза листа сигн. са у, долази два пута у III.

Иницијала има две врсте: простих и ишараних. Почетна слова су црвена. Натпис прве стране није тачно [1] штампао ни Каратајев ни г. А. Сандић (Кар. стр. 127; Сандић у „Јавору“ 1877., стр. 1243.) Натпис тај гласи: ѿ рожства .х҃с. ,а҃ ф҃ ч҃ щпана ꙋ мнєт-кє; доле стоји: вицєнцє дє господїнь вожидара (шт. погр.) вꙋковѣ (штам. погр.) ѿдь старца. И у крај. и у рад. егз. штампано је ово црним словима. У Летопису М. С. 168., бр. 24. казано је нешто о овој књизи, али са свим погрешно.

Поговор, штампан код Кар., има ове погрешке: стр. 127: 1. ред: Вь сє, тр.: Вꙿ сє; 2. р.: различными, тр.: различнимы; 5. р.: различными, тр.: различнымы; 7. р.: бл҃гоутробїє (штам. погр.) тр.: бл҃гооутробїє; стр. 128. 5. ред: бг҃а, тр.: б҃л; 6. р.: истꙿьимь тр. истꙿщимь; 7. р.: па҃ (sic), тако је и штампано, али је без сумње штам. погр. место на҃; 16. р.: наказоуютъ, тр.: на҃казоуютъ; 22. р.: обачє, тр.: ѡбачє; 27. р.: а҃ ф҃ ѯ҃ а, тр.: а҃ ф ѯ а.

[1] Код Шаф. (стр. 272.) штамп. погр. стоји ҂чфч. место ҂афч.

У краљевачком егземплару има на корицама записано, да је ова књига 1716. г. припадала иришкој цркви св. Теодора Тирона; у матичину има запис, да је 6197 (1689. год.) припадала пожаревачкој цркви архистр. Михаила; у радиначком има овај запис: да се има знати, каде немци узеше Бел(о) градь п . . . . ѿдоше . . .

На 4. листу а. сигн. R:

Ѿ битїа чьтенїе. Рⷱ҇е каинь кь авелꙋ братоу своемоу, поидѣвѣ оубо на поле. и бы҇ вь не гда быти имана полы, вьста каинь на авела брат҇ своего и оубие го. и рⷱ҇е бь кь каиноу, гдѣ е҇ авель брать твои. ѡн же рⷱ҇е некѣдѣ еда стражь братоу моемоу есмь азь. и рⷱ҇е б҇ь, что ꙗко сьтвориль еси се. гл҇сь крьве брата твоего, вьпие҇ кь мнѣ ѿ земле и нн҇ѣ проклеть ты ѿ земле, ꙗже разврьзе оуста своꙗ принети крьв' брата твоего, ѿ роукоу твоею. ꙗко дѣлаеши землю, и не приложить силы своее дати тебѣ. стене и тресы се боудеши на земли. и рⷱ҇е каинь кь г҇оу. вещ'ша вы на моꙗ, еже ѡставити ми се. и аще изгониши ме д҇нь ѿ лица земли и ѿ лица твоего ськрию се. и боуде стене и тресы се на земли. и боудеть вьсакь ѡбрѣтае име оубить ме. и рⷱ҇е емоу г҇ь б҇е. тако е҇ь всакь оубивы каина сед'мь ѿ мыщенїи разроушить и положи г҇ь б҇ь знаменїе на каинѣ, еже не оубити его, к'сакомꙋ ѡбрѣтаꙗщомꙋ его.

У Бечу, месеца марта 1894.

Ст. Станојевић

КОСТА МАРИНКОВИЋ

ЧЛАН ЧУПИЋЕВОГ ОДБОРА

(од 1871—1876)

Коста Маринковић родио се у Земуну, године 1825. Где се учио, и шта је свршио, није се могло тачно сазнати.

Године 1845, августа 1, постављен је за учитеља основне школе у селу Текеришу, у Јадру.

Из Текериша премештен је на скоро у Јаребице, опет село у Јадру. У овом месту остао је близу двадесет година.

За тако дуге своје службе без промене, Маринковић је изашао на врло леп глас у свој околини, како својим радом у школи, тако и својим животом ван школе.

Вредно је поменути да је Коста Маринковић, живећи у Јаребицама, по жељи и упутима пок. Вука Караџића, збирао му народне песме, пословице, и описивао му обичаје народне.

И пок. Вук, долазећи у свој мили Јадар, одлазио је с породицом и у Јаребице, где је по читаве недеље седео у Маринковића.

Као одличан учитељ, Маринковић је 25 јуна 1865 премештен из Јаребица у Београд, где је служио до 4 августа 1880, а тада је, због слабости здравља свога, стављен у стање мира.

И у Београду, као и у Јаребицама, Маринковић се је одликовао у наставничкој служби знањем, тактом и вредноћом, а као човек уживао је опште поштовање у грађанству.

Године 1870, јануара 31, умре у Орану, у Африци, Капетан *Никола Чупић*, који је пред своју смрт, 8 Јануара 1870, написао тестаменат, којим је све своје имање, осем неколиких омањих легата, оставио: *„на издавање научних и моралних дела“*.

У том тестаменту покојник је, даље, наредио: да Министар просвете одреди *Комисију од 12 лица*, која ће решити: *„Да ли да се капитал одмах употреби на наведену цељ, или да се приход употребљава, а од капитала фонд образује, у ком случају и штатуте да изради Комисија“*.

„Заклучења комисије биће непроменита“.

То су одредбе тестаторове.

Кад је та маса дошла пред г. Министра Просвете, он је, аком својим од 24 октобра 1871, саставио комисију од 12 лица.

У ту комисију узет је за члана и Коста Маринковић као одличан учитељ београдски.

Тако састаљена Комисија написала је и, на свом састанку 22 Децембра 1874, претресла, усвојила, и потписала

„Уредбу Одбора Чупићеве задужбине“

која важи данас.

Као члан Комисије, Коста Маринковић је ову Уредбу потписао заједно с осталим члановима, друговима својим, и продужио у Одбору учествовати и радити.

Године 1876 Маринковић је молио да се ослободи од чланске дужности. И та му је молба уважена.

Већ после тога и здравље му је почело слабити, а 19 октобра 1884 Маринковић је преминуо у Београду, после дуже болести.

ЂЕНЕРАЛ ЈОВАН АНЂЕЛКОВИЋ

Ђенерал Јован Анђелковић рођен је у Београду 19 јула 1840. а преминуо у Палзену, у Аустрији, 14 августа 1885.

Анђелковић је свршио у Београду основну школу, четири разреда гимназије, и петогодишњи течај Војне Академије, провео је три месеца у Петрограду. Осем свога матерњег језика, знао је немачки и француски, а разумевао је и руски.

Године 1860, августа 19, постао је ђенералштабни потпоручник;

Године 1862, јула 30, поручник;

Године 1866, јануара 1, капетан II класе; а

Године 1870, јануара 1, капетан I класе.

Године 1871, октобра 24, постављен је актом Министра Просвете и црквених послова, на основу тестамента, за члана оној Комисији која се доцније претворила у *Чупићев Одбор*. У том одбору служио је до године 1876, а тада, премештен службом из Београда, депешом је молио да се разреши од дужности у том одбору.

Године 1873, јануара 1, постао је мајор;

Године 1876, марта 10, потпуковник.

Године 1879, августа 10, пуковник, и

Године 1885, августа 10, ђенерал.

Године 1862, за бомбардања Београда, био аћутант команданту десног крила одбране вароши Београда.

Године 1872, био аћутант Његове Светлости Кнеза.

Године 1876, у првом рату против Турака, био је шеф штаба Јужноморавске војске до краја месеца јула: а од месеца септембра до маја 1877, био је шеф Дринскога кора.

Године 1876 учествовао је у битци на Мрамору 20 јуна, и у препаду на Мрамор 23 јула.

У рату другом, године 1877, био је начелник оперативне канцеларије у Врховној Команди до 7 јануара 1878.

Године 1879 вршио је дужност Управника Војне Академије.

Године 1885, августа 14, као почасни аћутант Његовог Величанства Краља, преминуо је у месту Пилзену, куда је био послан на велике маневре аустриске војске.

Тело његово опевао је православни руски свештеник у присуству Његовога Величанства Цара Фрање Јосифа, Бугарскога Кнеза и виших официра аустриских, па је отуда пренесено у Београд те укопано.

Анђековић је имао ова одликовања:

Белог орла IV реда;

Таковски крст с мачевима III реда;

Златну медаљу за ревносну службу;

Споменицу за рат 1876, 1877 и 1878.

Турски орден меџедије III реда;

Црногорски орден Данила I, за независност Црне Горе, и

Румунски орден звезду III реда.

МИТА РАКИЋ

БИВШИ МИНИСТАР ФИНАНЦИЈЕ

Мита Ракић родио 15 октобра 1846, у селу Мионици, у ваљевској Колубари, од оца Јеврема и матере Марте.

Основну школу учио је у месту свога рођења и у Ваљеву, а гимназију и Велику Школу у Београду. После тога продужио је школовање у Минхену, Цириху, и Гетингену, у Немачкој, а неко време пробавио је науке ради и у Енглеској, у Лондону.

У отаџбини се вратио 1871.

Те године, августа 16 постављен је за суплента шабачке полугимназије.

Године 1872, јануара 30, изабран је за члана Српског Ученог Друштва.

Године 1873, августа 11, постао је професор у другој полугимназији у Београду.

Године 1874, октобра 3, постављен је за секретара V класе у Министарству унутрашњих послова.

Године 1877, јануара 31, изабран је *за члана Чупићева Одбора*.

Године 1879, априла 1. постао је секретар IV класе у Мин. Финанције.

Године 1880. октобра 31, добио је другу секретарску класу.

Године 1881, априла 11, постављен је за ванредног секретара I класе у Министарству спољних послова; а те исте године, новембра 16, за редовног секретара I класе у Министарству спољних послова.

Године 1882. новембра 21, постао је начелник III класе у политичком одељењу министарства спољних послова.

Године 1885. фебруара 15. отишао је у Народну Банку за Државног Комесара.

Године 1886. октобра 7. постао је председник III класе у Пореској Управи.

Године 1888, фебруара 20, постављен је за начелника статистичког одељења у Министарству народне привреде.

Те исте године, априла 14, постао је Министар финанције, а 8 октобра те године дао дао је оставку, разрешен од дужности, и стављен на расположење.

Године 1889. октобра 6, стављен је у пензију, у којој је остао до смрти.

Већ тада је здравље његово било веома попоремећено. Лека је тражио свуда где је год мислио да ће се помоћи: у Бечу се подвргао тешкој операцији, али све узалуд: лека није било. После дуге, тешке болести, преминуо је

у Београду 5 марта 1890, и укопан је у новом гробљу.

Ракић је имао ове декорације:

1. *Таковски крст IV реда;*

2. *Таковски крст III реда;*

3. *Сребрну медаљу за ревносну службу у рату за ослобођење;*

4. *Медаљу за васпостављење Краљевине;*

5. Аустриски орден *Гвоздене Круне III реда;*

6. Персиски орден *Лава и сунца III реда;*

7. Орден *Светога Карла*, од владаоца Монака;

8. *Румунску Круну*, од краља Карола румунскога, и

9. *Леополдов орден* од краља белгискога.

Године 1887, јануара 24, Председник Просветног Савета, при Министарству Просвете, по некој службеној потреби, писмено је упитао Миту Ракића да му јави: који су поименце његови књижевни радови?

На то питање, Ракић је одговорио 27 ист. мес. и године писмом, у ком је све своје књижевне послове овако разредио по годинама кад се је који јавио на свет.

Тако:

1. 1864, *Метак из пушке*, приповетка, превод с енглеског:

2. 1864, *Критика на лепу Еву, роман од Мерија;*

3. 1865, *Калдарија,* приповетка Мавра Јокаја, превод:

4. 1865, *Двадесет милиона,* приповетка М. Хартмана, превод;

5. 1866, *Каран,* приповетка М. Јокаја, превод;

6. 1866, *О васпитању женскиња,* од Вирхова;

7. 1866, *О Св. Гори и Хилендару,* превод с руског:

8. 1867, *Нос,* приповетка од Гогоља;

9. 1867, *Анђа Загоркиња*, роман, с пољског;

10. 1868, *Сила и Материја,* од Бихнера (у Матици);

11. 1868, *Из полит. економије,* од Керија, с енглеског:

12. 1868, *Наука и њезина метода,* од Керија (у Вили):

13. 1868, *Хоће ли икад нестати појезије.*

14. 1870, *Историја умног развића Јевропе,* од Дрепера, свеска I;

15. 1873, *Историја умног развића Јевропе,* од Дрепера, свеска II;

16. 1873, *Народни покрет у Јевропи,* од Е. Кастелара, са шпањолског;
17. 1874, *Време,* политички лист;
18. 1875, *Пореза,* низ финансиских студија;
19. 1876, *Српски Рат,* од Мак-Ивера, с енглеског;
20. 1876, *За Србију,* од В. Ига;
21. 1877, *Идеје,* од Х. Хајна;
22. 1877, *Један лист из физике социјалне;*
23. 1879, *Атаман Куницки,* од Чајковског, с пољског;
24. 1879, *Термолама,* од Чајковског, с пољског;
25. 1879, *Деде-Султан,* истор. приповетка Јов. Шера;
26. 1879, *Народни људи,* од Е. Кастелара, са шпањолског;
27. 1879, *О Енглеској,* од Х. Хајна;
28. 1879, *Права Историја,* од В. Ига;
29. 1879, *Из Нове Србије,* 16 географ., етнограф. истор. студија;
30. 1880, *Из Италије,* од В. Хајна;
31. 1880, *Уметност и наука,* од В. Ига;
32. 1880, *Царица Савска,* приповетка, с француског;
33. 1880, *Политички афоризми;*
34. *Две нове главе Соломунове:*

35. 1881, *Против политичких варалица,* памфлет;

36. 1881, *За једног солдата,* од В. Ига;

37. 1881. *Слобода штампе,* политичка студија:

38. 1881. *Вера и Наука,* аморизми у „Хришћан. Веснику“:

39. 1881, *Закон о слободној штампи.*

40. 1882. *Скупштина и Буџет;*

41. 1886. *Јадници,* роман В. Ига у 20 свезака.

Што је штампано курзивом то није превод, него оригиналан рад.

„Пашће у очи, вели Ракић у поменутом свом писму, да ја и закон о слободној штампи од 12 марта 1881 убрајам у своја дела. Онда, Г. Председниче, кад је било време дичити се њиме, њега су присвајали сви Министри, и њихови доглавници: данас, кад је он укинут, кад га се свак отреса и сва се беда због њега баца на писца, право је да га ја пригрлим као своје чедо, јер он је доиста, изузев једну мудрост двојице меродавних правника онога времена, од речи до речи, производ мојега пера“.

Осем ових састава, Ракић се је, чак и последњих недеља својега болога живота, бавио Српском Синтаксом. Он је обично своје саставе најпре склапао и разређивао у памети, па тек, пошто би му било све готово у глави, узимао би перо и стављао на хартију оно што је скло-

пио. И са Синтаксом је тако радио. Пред саму смрт, говорио ми је, да му, у целом правопису, највише муке задаје *запета!* „Кад сва места, на којима треба да стоји запета, одредим, онда су ми готова правила за правопис!“

Смрт му није дала свршити тај драгоцени посао.

Ракић је врло лако учио језике, не толико да њима говори, колико да чита славне писце. Енглески је језик научио да би могао преводити *Дрепера;* Шпањолски — да би могао читати *Костелара;* Пољски и руски учио је за љубав неколиких великих књижевника у тих народа.

Српском језику дух и законе познавао је одлично; за то је и писао српски као мало који наш књижевник. Његова Синтакса и његова оргографија својом одређеношћу и доследношћу предњаче скоро свима данашњим књижевницима. Могло је неко начело у Ракићеву раду бити погрешно, али је оно литерарно у њега свакад извођено беспрекорно доследно.

САВА СРЕТЕНОВИЋ

Рођени у селу Дедевцима 14 јануара 1828. а преминуо ноћу између 29 и 30 септем. 1893.

Учио се је у школи врдилској код некога учитеља Милоја, о ком је знао причати много што шта.

Из Врдила га је стриц одвео у Склапнице. ниже Студенице, те је ту наставио школовање.

После је свршио полугимназији у Чачку, и онда дошао у Београд у богословију.

Свршивши три разреда богословије, послан је у Кијево где је свршио семинарију и пред јесен године 1849 вратио се у отаџбину.

Октобра 18, године 1849, постао је професор у богословији, а године службе рачунале су му се од 1 септембра 1849.

Године 1856, јула 16, постављен је за архивара у Министарству унутрашњих послова.

Године 1858, априла 18, постао је секретар II класе у Министарству Просвете, а године 1859, фебруара 10, постао је привремени секретар I класе у истом министар-

ству; а 23 фебруара 1859, у том је звању утврђен.

Године 1869, новембра 26 постављен је за начелника III класе у Мин. Просвете с платом од 1000 талира.

Године 1879, октобра 1 постављен је за начелника II класе с платом од 1200 талира.

Године 1880, марта 5, стављен је на расположење владе, па године 1886, декембра 31, дошао је у пенсију, у којој га је и смрт затекла.

Сретеновић је штампао:

1. *Граматика словенског језика*, за потребу богословија и гимназија;

2. *Синтаксу српског језика*, за потребу гимназија;

3. *Читанку словенског језика*,

4. *„О црквено-словенском језику“*, од проф. К. Зеленецког, превод с руског;

5. *„О Епијској појезији у Срба“*, од проф. Прајса, с руског;

6. *„Нова година код Срба у старо доба“*, у *Гласнику* XII;

7. *“Кратка повест о св. цркви и њеним утварима“*, превод с руског, без имена;

8. *„Православно нравствено богословије“*, превод с руског, без потписа;

9. *„Православно пастирско богословије“*, с руског, без потписа.

Године 1855 изабран је за члана Ученог Друштва, а

Године 1871 *за члана Чупићева Одбора,* у ком је остао до смрти.

Преминувши у Београду, сахрањен је, по својој раније изјављеној жељи, у манастиру Раковици.